HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Ember Győző
A MAGYAR KATONAI HATÁRŐRVIDÉK ÉS AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS, 1761–1768

Szabó János
A LEVENTEINTÉZMÉNY ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

4

102. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1989

1098 157 S-3a

I. évfolyam. 1888. Márczius. Első szám.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ
HONVÉD SZÁZADOS,
A BIZOTTSÁG HELYETTES ELŐADÓJA.

Első füzet.

Kiadja a Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága.

* * * * * Budapest, 1888. Franklin-Társulat könyvnyomdája. * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

102. ÉVFOLYAM · BUDAPEST · 1989. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bende Sándorné, a Hadtudományi Könyvtár ny. tudományos munkatársa (Budapest); *dr. Borsi-Kálmán Béla* egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Damó Csilla*, a Hadtudományi Könyvtár tudományos főmunkatársa (Budapest); *Ember Győző*, akadémikus, a Magyar Országos Levéltár ny. főigazgatója (Budapest); *Kopeczky Győző* ny. irodavezető főmérnök (Budapest); *Kurucz György* (Budapest); *dr. Lagzi István*, a varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatója (Varsó); *Lengyel István*, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Mező István* ny. alezredes (Kecskemét); *Miklós Tamás* (Révfülöp); *Szabó János* őrnagy, a szociológiatudomány kandidátusa, egyetemi docens, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Szöllősy Gábor* (Budapest); *dr. Tóth Sándor László* egyetemi adjunktus, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Farkas Márton, Godó Ágnes, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Könyv- és Lapkiadó főigazgatója

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240 Ft negyedévre 60 Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető (külföldre is) bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/A. — 1900 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Grasselly István vezérigazgató

TANULMÁNYOK

EMBER GYŐZŐ

A MAGYAR KATONAI HATÁRŐRVIDÉK ÉS AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS 1761—1768

Az 1761-ben szervezett osztrák államtanács magyarországi politikáját kutatva közelebbről megismertem a magyar katonai határvidék működését a jelzett években.

Amíg a határőrvidéket 1869 augusztusában fel nem oszlatták, a magyar és főleg az osztrák történetírás bőven foglalkozott vele. Többet és hasznosabbat tudhatott volna meg, ha az államtanács iratait, azok közül az ún. votumíveket használták volna. 1945 óta ezt már nem tehetik meg, mert a vidékre menekített anyag megsemmisült.

Az osztrák államtanács megszervezését Kaunitz államkancellár javasolta Mária Teréziának, még amikor a hétéves háború javában folyt, de kudarca már előre látható volt. Feladata a monarchia kormányzatának az átszervezése lett, amit Kaunitz irányított. Működését 1761 elején kezdte meg 3 miniszterrel, 3 tanácsossal és adminisztratív személyzettel.

Rangban felfelé haladva a 3 tanácsos és a 3 miniszter a következő volt: Anton Stupan báró, Ägidius Borié báró, Heinrich Blümegen gróf, Friedrich Wilhelm Haugwitz gróf, Leopold Daun gróf, Wenzel Kaunitz herceg, államkancellár.

Az államtanács az uralkodó tanácsadó testülete volt, más feladata nem lehetett. Kivétel volt ez alól Kaunitz, aki a külügyeket a maga számára tartotta fenn, de egyben a belügyeknek is a legtekintélyesebb irányítója maradt. Daun is megszegte a szabályt, az udvari haditanács de facto vezetésével.

Mária Terézia gondosan átnézte az államtanácstól hozzá érkezett javaslatokat, amelyeket nem mindig fogadott el, hanem a maga feje szerint is döntött.

József trónörökös részt vett az államtanács ülésein, Kaunitz és Borié hatása uralkodó korában is megmutatkozott rajta.

Magyar tagja az államtanácsnak Mária Terézia idejében nem volt. Tagjai közül Borié ismerte legjobban a magyarországi viszonyokat, a katonai határőrvidék kérdéseivel és ügyeivel ő foglalkozott a legtöbbet.

A levéltári jelzet a kérdéses votumív iktatószámát és évét, azaz levéltári helyét tünteti fel. A kommentár a kérdéses votumívhez fűződő magyarázat, pl. egy magyarra fordított szöveg idegen nyelvű eredetije, vagy bármilyen szöveg érthetőbbé tétele.

*

A magyar országgyűlések az ország különböző részeinek közigazgatási egyesítését (reinkorporáció) állandóan követelték, de az uralkodó következetesen ellenezte. Ezt az elutasító álláspontot az államtanács is a magáévá tette.

Amikor az 1764. évi országgyűlés rendjei a sérelmek és kívánságok között a visszacsatolást is felhozták, Stupan ezt a kérdést a legkényesebbek közé sorolta. Ez a pont, mondotta, a legfontosabbak közé tartozik, ebből közigazgatási és gazdasági szempontból egyaránt súlyos következmények származhatnak. Nyíltan természetesen nem utasították el a kérést, hanem jellemző, mindent mondó semmitmondással tértek ki előle: amennyiben a közjó megengedi, igyekezni fognak a rendeket megnyugtatni.[1]

Borié azt vallotta, hogy a magyar igényeket ne szavakkal, hanem tettel szereljék le.[2]

Amikor 1761 elején Kaunitz rendszerbe foglalta ennek a politikának az alapelveit, szabályként állapította meg, hogy a magyar királyság különálló részeit ne csatolják az anyaországhoz, a magyar befolyást ezekre a részekre mindenképpen akadályozzák meg, a monarchia egységesítését ezzel kezdjék, hogy az anyaországot azután annál könnyebben alakíthassák át.[3]

Ugyancsak az 1764-es országgyűlés alkalmából kelt ki Borié erélyesen a horvát bán javaslata ellen, aki azt indítványozta, hogy a varasdi határőrvidéket csatolják vissza Horvátországhoz. A javaslatot, írta, csírájában fojtsák el.[4]

Borié vissza akarta váltani a szepesi városokat, valamint két dalmát szigetet: Chersót és Vegliát a Zrínyi és Nádasdy iratok segítségével. Ezt nem tudta elérni.[5]

Célul tűzte ki, hogy az ország minél nagyobb területét kivonja a rendi befolyás alól. Ennek a nagyvonalú elgondolásnak egyik ága az a terv volt, hogy a horvát-szlavón határőrvidék folytatását az ország egész déli és keleti határvonalán építsék ki. Ennél a gondolatnál jelentős szerepet játszott a török és az orosz veszély. Az udvar a támadástól komolyan félt, a védekezésre a legmegbízhatóbb eszköznek a határőrség kiegészítését tartotta.[6]

A török támadás veszélye Boriét is aggasztotta, a délvidék megerősítésére részletes javaslatot készített.[7]

Borié elgondolásának másik ága az volt, hogy a határőrvidék polgári közigazgatás (provinciale) alól katonai igazgatás (militare) alá kerül, közvetlenül az udvar rendelkezési körébe.

A két ág együttes hatásának tulajdoníthatjuk, hogy az 1760-as években a bánáti és az erdélyi határőrséget megszervezték és a horvát-szlavónnal kötötték össze, egyben a Duna és a Tisza találkozásánál csajkás kerületet is életre hívtak a megszüntetett marosi és tiszai kerületek határőreiből. Borié nemcsak délen, hanem Máramarosban, sőt Lengyelországban és Szilézia felé is felvetette a határőrség gondolatát.[8]

1 Staatsrat (a továbbiakban: SR) 2743/1764.
2 SR 1027/1764.
3 SR 1903/1761.
4 SR 3079/1764.
5 SR 2451/1764., 2357/1764.
6 SR 842/1765.
7 SR 915/1761.
8 SR 266/1763., 500/1763., 236/1763., 665/1766., 1117/1766.

Az ország határőrvidékei

Erdély és a Bánát mellett a katonai határőrvidék volt a Mohács előtti Magyarországnak az a harmadik szerves része, amelynek teljes visszacsatolása a török kiűzése után elmaradt.

A katonai határvidék kialakulásának a XVI. és XVII. században, sőt még a XVIII-ban is, amíg a Bánát még török uralom alá tartozott, katonai oka és célja volt: védekezés a török támadással szemben. Ezért szerveztek határőrséget először Horvátországnak és Szlavóniának a török hódoltság alá nem került nyugati részében. Az 1699-ben kötött karlócai béke után, amikor a Bánát kivételével az ország egész területe felszabadult, a határőri szervezetet Szlavónia keleti részében, továbbá a Bánát nyugati és északi határa mentén is kiépítették. Az utóbbi két határőrvidéket, a tiszait és a marosit, a Bánát felszabadulása, az 1718-ban kötött passzarovici béke után, megszüntették, visszacsatolták Magyarországhoz. A horvátországi, valamint a Bánátig húzódó szlavóniai azonban megmaradt katonai kormányzat alatt.

A Bánátban már a visszafoglalás után megkezdődött a határőrség kibontakozása, nagyobb méretekben és sokkal rendszeresebben azonban csak az 1760-as években került sor a megszervezésére. Erdélyben az 1760-as évek első felében szervezték meg a határőrséget, korábban ilyen szervezete ennek az országrésznek nem volt. Különös gondot fordítottak az 1760-as években a régi, a horvátországi és a szlavóniai határőrvidékek fejlesztésére.

Megállapíthatjuk, hogy az 1760-as években új szakasza kezdődött a katonai határőrvidékek történetének. Ebben döntő szerepe volt az államtanácsnak, a tanácsadó testület Magyarországról vallott nézeteinek, a fentiekben már vázolt magyar politikájának, amelynek fő célja a monarchia egységének a biztosítása volt. E cél érdekében az államtanács arra törekedett, hogy Magyarország minél nagyobb területét kivonja a rendi befolyás, a magyar alkotmány érvénye alól.

Kétségtelen, hogy a rendi befolyás, a magyar alkotmány érvénye a katonai határőrvidéken volt a legteljesebb mértékben kizárva. A határőrvidékek teljesen ki voltak véve a polgári kormányzat (provinciale) alól, minden vonatkozásban katonai kormányzat (militare) alatt állván, közvetlenül az udvar rendelkezési körébe tartoztak, amely berendezésüket a maga elgondolása szerint akadálytalanul valósíthatta meg.

E körülménynek nem kis szerepe volt abban, hogy az államtanács annyira szorgalmazta a határőrvidékek és a határőrségek megszervezését azokban az országrészekben is, a Bánátban és Erdélyben, amelyek el voltak szakítva az anyaországtól, amelyekben a rendi befolyás, a magyar alkotmány érvénye jóval kisebb volt, mint a szűkebb Magyarországon, de azért megvolt.

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy az államtanácsot csak politikai szempontok, a monarchia egységének az érdekei vezérelték, amikor új határőrvidékek létesítését, a régiek továbbfejlesztését szorgalmazta. A katonai szempont, a határok védelme ellenséges támadással szemben, továbbra is jelentős szerepet játszott.

Ilyen támadás veszélye elsősorban dél és kelet felől, a török és az orosz birodalom részéről fenyegetett. Borié mindjárt az államtanács megalakulása után részletes javaslatot dolgozott ki a Délvidék megerősítésére a török ellen. A javaslat arról tanúskodott, hogy a török támadás veszélyét komolynak tartotta.[9] Kelet felől tatár támadásról több ízben érkeztek riasztó hírek. Kaunitz 1766-ban egy újabb porosz háború lehetőségét vetette fel. Ebben az esetben, írta, nem lehet Magyarországból kivonni a teljes katonaságot. Legalább 30 000 embernek az országban kell maradnia.

9 SR 915/1761.

Emiatt helyeselte a szlavóniai határőrség gyarapítását, de csak számbelileg, nem pedig területileg.[10]

Katonai és politikai meggondolások egyaránt arra indították az államtanácsot, hogy a katonai határőrvidékek kérdéseivel behatóan foglalkozzék, és eközben a határőrök részére a lehető legkedvezőbb létfeltételeket biztosítsa.

Az utóbbiakra vonatkozóan Kaunitz 3 fő elvet szögezett le. 1. A politika, írta votumában, és az uralkodó saját érdeke mindenképpen azt követeli meg, hogy a határőrök helyzetét, amennyire csak lehetséges, megkönnyítsék, és kivétel nélkül minden megterheléstől mentessé tegyék, hogy így más uralom alatt jobb és tűrhetőbb sorsot ne találhassanak, ami kivándorlásra csábíthatná őket. 2. A határőröknek azokat a szolgáltatásait, amelyek jogos panaszra okot nem adnak és ellátásukat nem rövidítik meg, sohase tekintsék kincstári jövedelemnek, hanem kizárólag és közvetlenül az ő javukra és ellátásuk javítására fordítsák. 3. A fenti elveket a határőrség tudomására kell hozni, és meg kell győzni arról, hogy azok érvényesülnek is.[11]

A következőkben áttekintjük, hogy a fentiekben vázolt államtanácsi politika elvei a gyakorlatban miként érvényesülnek a határőrség egyes vidékein.

Minden határőrvidék a bécsi udvari haditanács főhatósága alá tartozott, és külön parancsnokkal rendelkezett. A határőrvidékeket ezredekre osztották, minden ezrednek is saját parancsnoka volt.

A horvátországi, a szlavóniai és a bánáti határőrvidékek zárt területeket alkottak, amelyeken csak határőrök éltek. Az erdélyi határőrvidéknek ezzel szemben nem volt elkülönült, zárt területe, a határőrök és a polgári lakosok helységei keveredtek egymással.

A két legrégebbi határőrvidék a horvátországi és a szlavóniai volt. A horvátországi nem is egy, hanem három különálló vidéket jelentett, a varasdit, a bánit és a károlyvárosit.

A varasdi a Dráva és a Száva között feküdt, Körös és Zágráb városoktól keletre. Két ezrede volt, a szentgyörgyi és a körösi.

A báni a Szávától délre feküdt, a Kulpa és a Száva, valamint az országhatár között. Parancsnoka a bán volt, két ezrede az 1. és a 2. báni.

A károlyvárosinak volt a legnagyobb területe, ugyancsak a Szávától délre, a Kulpától le a tengerpartig. Négy ezrede volt, a szluini, az ogulini, az otocsáci és a likai.

10 SR 2894/1766. A bécsi udvari kamara, az udvari haditanács, a magyar kancellária és báró Beck tábornok 1766. augusztus 28—29-én tartott közös tanácskozásukról tett előterjesztésükben a szlavóniai határőrvidék ügyeivel foglalkoztak. *Borié:* A katonai kormányzat helytelenül cselekszik, amikor arra törekszik, hogy a határőrségnek minél több területet szerezzen. Így az adóalapot gyengíti, amit nem szabad megengedni. A haditanácsnak a következőket kell meghagyni:

A határőrség területén ne legyen műveletlen föld.

Passoc és Kamendin praediumokat népesítsék be, ültessenek erdőket, főleg eperfákat.

A Száva áradásait akadályozzák meg.

A földművelést javítsák.

A városokban a lakosság ne földműves, hanem iparos legyen.

Kaunitz: Magyarország védelme különös figyelmet érdemel. Új porosz háború esetén nem lehet Magyarországból kivonni a teljes katonaságot. 30 000 embernek legalább Magyarországon kell maradnia, ezek közül 15 000 rendes katona kell legyen. Ezek nem lehetnek németek, mert a magyar erődök a németek temetői. Emiatt helyesli a határőrség gyarapítását, ha az számbelileg történik, nem pedig területileg, ami az országok szétforgácsolódását eredményezi és a népesség rovására van.

11 SR 1091/1768. Az udvari haditanács 1768. április 30-án kelt előterjesztésében a károlyvárosi határőrparancsnokság ügyeivel foglalkozott.

Borié: Részletes véleményt terjeszt elő.

Kaunitz: A főelvek a következők:

1. Die Politique und das eigene allerhöchste Interesse allerdings erforderen, die Gränitzer überhaupts soviel nur immer thunlich zu erleichteren, und in einem von allen Bedruckungen ohne Ausnahme befreyten Stande dergestalt zu erhalten, dass sie unter einer andern Herrschaft nicht etwa ein besseres und leidentlicheres Schicksall finden, und also zu Emigarationen angereizet werden mögen.

2. Dass diejeningen Abgaben, welche von ihnen, ohne einige Ursache zu befugten Beschwerden zu geben, und ihren Nahrungsstand zu verkürzern, gehoben werden können, niemalen als ein Cameral-Revenu angesehen, sondern einzig und allein und unmittelbar zu ihren und ihres Nahrungs-Standes Besten angewendet werden.

3. Ezt tudtára kell adni a határőrségnek és meg kell róla győzni.

A szlavóniai határőrvidék a varasdi és a báni folytatásaként vonult a Száva északi partján egészen a Dunáig, Pétervárad ig, illetve Belgrádig. Három ezrede volt, a gradiskai, a brodi és a pétervárad i.

1764-ben — a magyar országgyűléssel kapcsolatos udvari tárgyalások során — a horvát bán azt javasolta, hogy a varasdi határőrvidéket csatolják vissza Magyarországhoz, továbbá hogy török háború esetén ő legyen a főparancsnok. Boriét felháborította ez a javaslat. Számomra, írta votumában, teljesen érthetetlen, hogy a magyar főtisztségek viselői miként képzelhetik, hogy az udvar olyan kevéssé ismeri a magyar ügyeket és lát beléjük, hogy javaslataik rejtett szándékait nem veszi észre. A bán mindkét kívánsága káros. Az elsőt már elutasították, a másodikat is csírájában kell elfojtani, mert ha az országgyűlés elé kerül, a magyar gondolkodásmód érvként fogja felhasználni.[12]

Stupan is ellenezte a varasdi határőrvidék visszacsatolását. A varasdi határőrök, írta, a legjobb katonák. A visszacsatolás esetén kivándorolnának, ami katonai és népesedési szempontból egyaránt káros lenne.[13]

A bánnak katonai szempontból tulajdonképpen igaza volt, amikor a varasdi határőrvidék visszacsatolását javasolta. Ez a határőrvidék eredetileg a belső-ausztriai tartományokat védte a kelet felől fenyegető török támadás ellen, abban az időben, amikor a török még benn volt az országban. A török kiűzése után támadása kelet felől már nem fenyegetett, a dél felől fenyegető veszély ellen elegendő védelmet biztosított a károlyvárosi, a báni és a szlavóniai határőrvidék, nem is szólva a bánátiról.

A varasdi határőrvidékre az 1760-as években már nem annyira katonai, hanem sokkal inkább politikai szempontból volt szükség, azért, hogy az udvar a magyar rendektől függetlenül fejleszthesse, tehesse az egységes monarchia részévé. Ebben az esetben az államtanács számára a politikai szempont sokkal fontosabb volt, mint a katonai. Magyarország számára a visszacsatolás lett volna a kívánatos, a monarchia számára azonban nem. Ami pedig a terület lakosságát illeti, számukra az volt az előnyösebb, ha határőrök maradnak, és nem lesznek földesúri jobbágyok, vagy nem hagyják el otthonukat, mint ahogy a tiszai és a marosi határőrvidék visszacsatolásakor sok ottani határőr tette.

Visszatérve e kis kitérő után a határőrséghez, mint a magyar vonatkozású ügyekben általában, ennél is Borié volt az államtanácsnak az a tagja, aki a legalaposabban, legrészletesebben foglalkozott vele, hogy milyen legyen a határőrvidékek berendezése.

Az udvari haditanács 1764. július 4-én kelt előterjesztésében foglalkozott a szlavón és a horvát határőrvidék helyzetével. Borié pontokba foglalta, hogy milyen intézkedéseket tart szükségesnek a határőrség viszonyainak a megjavítására.

1. A határőrvidéken lakó asszonyok számát is ki kell mutatni.

2. Ki kell mutatni a kereskedők, az iparosok és a cigányok számát. Az iparosokét mesterségek szerinti megoszlásban. Fel kell tüntetni, milyen iparos hiányzik.

3. Meg kell vizsgálni, nem lehetne-e a cigányokat letelepíteni.

4. Kimutatást kell készíteni a szabad községek lakosságáról.

5. A szabad községek számát a Száva mentén kell szaporítani, a kereskedés érdekében.

6. Jelentést kell készíteni az élelmezési és az ipari ellátottság növelésének lehetőségéről.

7. Mérnökök, elsősorban Fremaut, tegyenek javaslatot, hogyan lehetne a pétervárad i kerületben a víz- és fahiányon segíteni, a telepítés érdekében.

12 SR 3079/1764.
13 SR 3092/1764.

8. Pahol praediumot a pétervárádi kerületben be kell telepíteni.

9. A határőrvidéket egészen katonai igazgatás alá kell venni. A magánosok birtokait más helyen fekvő kamarai birtokokra kell átcserélni.

10. A határőr lovasságot nem csökkenteni, hanem növelni kell, hogy a rendes lovasságot lehessen idővel csökkenteni.

11. Ügyelni kell, hogy sok pópa ne legyen a határőrvidéken.

12. Kimutatás kell a katolikus papokról, iskolamesterekről. Invalidus altisztek lehetnek iskolamesterek. Németek legyenek.

13. A templomokat, paplakokat, tanítói házakat jó állapotba kell hozni. A templomok felszereléséről is gondoskodni kell. A költségek 1/3-át a kincstár fedezze, 2/3-át a lakosság.

14. Minden ezred mellett létesüljön német piarista iskola. Németet, latint, számtant, mértant, fizikát, különösen pedig morált és kamarai tudományokat tanítsanak. A költségeket a határőrvidék jövedelméből kell fedezni, ennek úgyis ez a rendeltetése. Ha a nép erkölcse javul, a jövedelem is emelkedni fog. Különösen a makkoltatási pénzt lehet erre a célra fordítani, azt a nép úgysem szívesen adja. Hasonlóképp a büntetéspénzeket, fiskalitásokat, hogy szolgáltatásuk szívesebben történjék.

15. Ilyen iskolákat a szabad községek is létesítsenek, de csak kis kincstári támogatással.

16. Készüljön jelentés a jövedelmek aránytalanságának az okáról.

17. Vendéglők, sörfőzők legyenek. Utóbbiak jövedelme regale legyen, de bérbeadva.

18. Kivételek ne legyenek.

19. A szőlőművelés ne legyen több a kelleténél, ne menjen a földművelés rovására.

20. A bevált bécsi példát követve ültessenek burgonyát, ez mindig jól terem. A parancsnokok törődjenek a földművelés javításával, erről minden év végén tegyenek jelentést.

21. A tisztek ne kapjanak a kelleténél több fát, ez ártana az erdőknek.

22. Létesítsenek fűrészmalmokat, így a fát kímélik, az építésre alkalmasabb lesz.

23. A Száva kiöntéseinek megszüntetésére tervet kell kidolgozni, Fremaut tanácsa alapján.

24. A katonai ruhaszállítás ne legyen monopólium. A lakosságot ösztönözni kell, hogy maga készítse a katonaruhát.

25. Az invalidus alaphoz a közlegények is járuljanak hozzá.[14]

Egy pár nappal később, 1764. július 25-én kelt udvari haditanácsi előterjesztés báró Beck károlyvárosi és varasdi határőrparancsnok működéséről számolt be. Borié ehhez is tanulságos észrevételeket fűzött, habár Beck tevékenységével nagyon elégedett volt.

Javasolta, hogy a katonaság a fát kereskedőknek adja el, a további forgalmat azok bonyolítsák. Ugyanígy a dohánykereskedést külföldre, belföldön pedig a kincstár kezére kellene juttatni.

A gyárakról a kereskedelmi tanács véleményét kell kérni, hogy a monarchia más országai szempontjából káros gyárak ne létesüljenek. Gyapot-, kender-, lenszövéssel, faárukkal lehetne kezdeni.

A tanulmányügy fejlesztésére évi 3000 forintot kell Beck rendelkezésére bocsátani.

A jövedelmet Beck további hasznos befektetésekre fordítsa.

A traverina nevű területet, amelyet a velenceiek legelőnek bérelnek, be kell telepíteni.

A kereskedés szempontjából mindkét határőrterület nagyon fontos. A károly-

14 SR 1912/1764.

városi a tenger mellett fekszik, a varasdi közvetíti a magyarországi forgalmat. A földművelés, ipar és kereskedés kérdéseiről külön jegyzőkönyvet vezessenek, és terjesszék azt a kereskedelmi tanács elé, amely egy biztossági ügyekkel foglalkozó haditanácsi tanácsos bevonásával mondjon róla véleményt.

Az új jövedelmekből 10 éven át évi 2000 forintot fordítsanak alaptőke létesítésére, ami nélkül nincs kereskedelem.[15]

Az udvari haditanács 1764 nyarán gyors egymásutánban készítette a horvát-szlavón határőrvidékkel foglalkozó előterjesztéseit. Augusztus 9-én kelt felterjesztésében a szlavóniai határőrség kérdéseivel foglalkozott. Ehhez is Borié fűzött ugyancsak figyelemre méltó megjegyzéseket.

Ipari központokat kell létesíteni, ahonnan a vidéket iparosokkal el lehet látni. Invalidusok felelnek meg erre a célra.

A Száva-menti erdőket értékesíteni kell a magyarországi fahiány leküzdésére. Néhány fiatalember jöjjön a bécsi fagyárba tanulni. Faáruk számára Törökország jó piac.

Városokat kell létesíteni, így a lakosság nem fog a török kereskedőkre szorulni. A városok nincsenek a katonai szervezet hátrányára.

Selymet, kendert és lent kell termeszteni és szőni, jutalmat adni, a jövedelemből tőkét létesíteni.

A határt meg kell erősíteni, a határőrség szervezete tisztán katonai legyen.

A határőrök vallásában az államra nagy veszély rejlik. Lelkészekre van szükség, minden faluban iskolamesterre. Erre a célra fel lehet használni:

1. a cassa parochorumot,
2. gazdag apátságok jövedelmét néhány évre, amit gyakran tunya és kényelmes személyek élveznek,
3. a határőrvidéknek a katonai szükségletet meghaladó jövedelmét,
4. magyar kolostorok saját költségükön küldött térítőit.

Német piarista tanítók kellenek.

Minden ezrednek legyen orvosa.

Gazdasági bizottság alakuljon. Minden évben 150 forint jutalmat kapjon a legjobb javaslat.[16]

Boriénak ezekből a votumaiból tisztán meghatározható az államtanácsnak a katonai határőrvidékeket illető elgondolása, politikája.

A legjellemzőbb, hogy katonai kérdések szinte egyáltalában nem szerepelnek ebben az elgondolásban, azon kívül, hogy a határt meg kell erősíteni, hogy a határőrség szervezete tisztán katonai legyen, a határőrvidéken csak határőrök éljenek, meg hogy a határőr lovasság számát nem csökkenteni, hanem növelni kell.

Borié votumaiból az derül ki, hogy a határőrségnek elsősorban gazdasági jelentőséget tulajdonít, gazdasági fejlődését, megerősödését tartja a legfontosabbnak. A földművelés fejlesztésén kívül nagy súlyt helyez az iparosodásra, a kereskedésre, a közlekedésre, a népesség növelésére, telepítésekre, társadalmilag a szabad községekre, városok kialakulására, nem különben az egészségügyre.

Igen fontos momentum ebben a gazdaságpolitikában, hogy a határőrvidéket nem tekinti önérdekű gazdasági egységnek, hanem figyelembe veszi kapcsolatait a monarchia más részeivel, köztük a magyar anyaországgal is. A határőrvidéknek saját gazdasági érdekeit alá kell rendelnie az egész monarchia gazdasági érdekeinek. Csak olyan gyárakat létesíthet, amelyekkel nem sérti a monarchia más országainak az érdekeit.

Nagyon tanulságos, hogy Borié a határőrvidéken ugyanazt a gyárpolitikát érvényesíti, mint Magyarországgal szemben.

15 SR 2061/1764.
16 SR 2188/1764.

A gazdasági fejlesztés mellett nem marad el a vallás, az oktatás és a nevelés, az erkölcs ügye sem. Boriét aggasztotta, hogy a határőrök ortodoxok voltak. Minél több katolikus lelkészt és tanítót szeretett volna közöttük látni. A gyakorlati ismeretek mellett a német, sőt a latin nyelv oktatását is szükségesnek tartotta, a magyarét azonban nem.

A gyakorlati, az anyagi kérdések iránti fogékonyságát tanúsítja, hogy nem mulasztja el megjelölni, milyen célokra, milyen forrásokból, milyen összegeket biztosítsanak. Vallási célokra nem habozott a magyarországi cassa parochorum, a gazdag apátságok pénzét is igénybe venni.

Az 1760-as években többször felvetődött az a kérdés, hogy a horvát és a szlavón határőrvidék területét kell-e növelni vagy sem, s ha igen, miként.

A terület növelésének egyik lehetőségét a horvát határőrvidék számára a Károly út vidéke kínálta. Ez az út, amely még III. Károly idejében épült, és amelyet károlyvárosi útnak is neveztek, Károlyvárost kötötte össze Fiuméval. Jelentősége nem annyira katonai volt, sokkal inkább gazdasági, a magyarországi árukivitel haladt rajta a tenger felé. A forgalom növekedését gátolta, hogy környékén kevesen laktak, rablók garázdálkodtak. Az illetékes hatóságok ezen telepítéssel szándékoztak segíteni.

Johann Bartenstein báró 1761. augusztus 28-án kelt felterjesztésében foglalkozott az út vidéke betelepítésének a kérdésével.

Borié igen fontosnak ítélte a kérdést. Önmagában is fontos, írta votumában, és megérdemli a legfelsőbb figyelmet, még fontosabbá teszi az a körülmény, hogy ezen a vidéken át halad a magyar kereskedelem útja Fiume, Porto Re és Buccari felé. Nemcsak egy útról és annak vidékéről van szó, hanem egy új provincia létesítéséről, a monarchia erőinek tekintélyes növeléséről a kereskedelmileg fontos tengerparton. Új provincia létesítése lassú munka, költséges. Szükséges, hogy a reá vonatkozó általános elgondolás idejében kialakuljon, és a munka annak alapján rendszeresen haladjon.

Ajánlotta, hogy a telepítésben ne csak az állami szervek, hanem a helyi birtokosok is vegyenek részt.

Az első kérdésnek azt tartotta, hogy kiket telepítsenek, a telepesek milyen nemzetiségűek legyenek. Bartenstein románok és horvátok telepítését javasoltaf Borié egyetértett a kereskedelmi igazgatósággal abban, hogy a román és a horvát nép a telepítésre nem alkalmas. Nézetét meg is indokolta. A románokat és a horvátokat inkább határőri szolgálatra tartotta megfelelőnek. Telepeseknek német invalidusokat ajánlott.

Kaunitz azt indítványozta, hogy az uralkodó a kérdéses területet sajátítsa ki és belőle új és önálló provinciát létesítsen. Adja egyes személyek birtokába. A telepítést azok végezzék, a kincstár így mentesül a költségektől. A románokat Kaunitz sem tartotta megfelelő telepeseknek.

Kaunitz indítványával Borié, Blümegen és Haugwitz egyetértett. Stupan is, de aggályát fejezte ki, hogy Horvátország nem fog a provincia létesítésével egyetérteni, és hogy birtokosokat nehéz lesz találni.[17]

Az új provincia kialakítását Kaunitz azért nem tartotta nehéznek, mert a kérdéses terület nagy része már állami tulajdonban volt, részben a bancodeputatio, részben az invalidus intézet kezén. A további birtokok megváltása 15 000 forintot

17 SR 1940/1761. Új provincia létesítése lassú munka, költséges. Nöthig aber will es seyn, dass die diesfaltige General Idee in Zeiten gefasset werde, damit man sodann nach einem Systemata arbeiten könne.
Egyetért a kereskedelmi igazgatósággal abban, hogy a román és a horvát nép a telepítésre nem alkalmas. Ich halte weiter davor, dass es bedencklich wäre diese Nation weiter als zu der Bewehrung deren Granitzen zu gebrauchen. A német telepítés könnyen történhetnék.
Nicht diensam, weilen das Volck dieser Strassen das ungarische Commercium zur See in guter Bedienung deren Reysenden, in Beförderung deren Transporten, und in selbstiger Antheilnehmung an dem Commercio emporbringen solle, amire a román és a horvát nép nem alkalmas.

igényelt volna. Ezt az összeget azonban nehéz volt biztosítani, ezért 1762-ben Kaunitz maga javasolta, hogy a megváltást halasszák a háború utánra. Ezzel a kérdés jó időre lekerült a napirendről.[18]

Az állami kancellária 1766. június 21-én arról értesítette az utalkodót, hogy Hamburgból ajánlat érkezett 10 000 németnek Magyarországba történő településére.

Stupan szerint valószínűleg luxemburgiakról van szó, akiket orosz emissariusok csábítottak, de megtudták, hogy Magyarországon jobb a telepesek sorsa. Felvetette, hogy a Károly út vidékén szükség van telepesekre.

Borié úgy nyilatkozott, hogy a telepesek megszerzése érdekében mindent el kell követni, a költséget nem szabad sajnálni, hiszen a lakosság számától függ az állam hatalma és gazdagsága. A Bánátba és a kamarai birtokokra javasolta a telepítést. Négy évvel korábbi nézetével ellentétben most úgy látta, hogy a Károly út vidékére nem lehet németeket telepíteni, mert az terméketlen. Oda inkább a nyomorúsághoz szokott krajnaiakat lehet irányítani, ahelyett, hogy Velencébe mennének.

Borié megragadta az alkalmat, és újra felvetette a Károly út vidékén fekvő horvát birtokok kérdését. Ezeket, írta, meg kell vásárolni, és a határőrvidékhez csatolni.[19]

A horvát birtokok megváltására tulajdonképpen nem a határőrség, hanem a kereskedelem miatt volt szükség. Báró Koller, az illir udvari bizottság elnöke, 1767. október 13-án kelt előterjesztésében horvátországi kereskedelmi kérdésekkel, a többi között a károlyvárosi út ügyével foglalkozott.

Az út Károlyváros és Novigrad közötti szakasza ekkor a militare kezén volt, azaz katonai igazgatás alatt állott. A Fiume és Verbosco közötti szakasz a commercialehoz tartozott, azaz a kereskedelmi tanács igazgatása alá. Ezen a két szakaszon már lehetett árut szállítani. A középső szakasz azonban, a Novigrad—Basilievo—Verbosco vonal, használhatatlan volt, mert részben horvát, részben pedig magyar nemesi birtokon vezetett keresztül.

A tenger felé haladó kereskedelmi forgalom biztosítására nemcsak a károlyvárosi út mentén fekvő horvát és magyar nemesi birtokok megváltása látszott szükségesnek. Ez a forgalom részben vízi, részben szárazföldi úton haladt. A vízi út a Száván vezetett Sziszekig, onnan pedig tovább a Száván Laibachig, illetve a Kulpán Károlyvárosig. A szárazföldi út Laibachtól Triesztbe, Károlyvárosból pedig Fiuméba, Porto Rèbe és Buccariba vitt. Sziszekig könnyen járhattak a nagyobb magyar hajók, itt azonban mind Laibach, mind Károlyváros felé kisebb hajókra kellett az árut átrakni. Sziszek tehát központi helye volt a forgalomnak.

Borié tehát ezért szükségesnek tartotta, hogy Sziszeket is megváltsák és kereskedelmi várost csináljanak belőle. Sőt Sziszek fölött a Száva mentén két falut is, hogy oda hajósokat telepítsenek.

A megváltást, írta Borié, a nyers nép miatt katonai célokra hivatkozva kell végrehajtani, a költségeket azonban a kereskedelmi pénztár fizesse. Nincs más lehetőség, mint a megváltás, mert Magyarországon sajnos a kellő ismeretek hiánya miatt még az az elképzelés uralkodik, hogy egy földesúr a birtokával azt teheti, ami neki tetszik, és a közösség érdeke, az általános jó ellenére is cselekedhetik. Ha az uralkodó nem dönt, a különböző hivatalok a végtelenségig tanácskoznak. A hajósok számára szükséges két Sziszek környéki falu esetében elég a házakat és a kerteket megváltani a földesuraktól, a földeket megtarthatják.[20]

Pár héttel később, 1767 decemberének második felében, a magyarországi áruk tengeri kivitelének, és az annak érdekében szükséges birtokkisajátításoknak a kérdése újra napirendre került az államtanácsban.

18 SR 1601/1762.
19 SR 1575/1766.
20 SR 2451/1762. Más út nincs hátra, mint a megváltás, nachdeme leyder in Ungarn aus Mangel der kanntnus die Vorbildung noch bestehet, ... dass ein Grundherr seines Grundes nach seinem Gefallen sich gebrauchen, und darunter auch wieder das allgemeine Beste handlen könne.

Borié újra kifejtette a tengeri kivitel és ezzel kapcsolatban a károlyvárosi út fontosságát Magyarország szempontjából. Visszautasította báró Koller Ferencnek, az illir udvari bizottság elnökének, aki egyébként az udvar törekvéseit támogató magyarok közé tartozott, érvelését a kisajátítások ellen. Nem tudta türtőztetni felháborodását és elkeseredését a rendi rövidlátás és konokság miatt. Néhány magyar nemes kényelme és a horvát rendek korlátoltsága, akik még a saját javukat sem ismerik fel, a közjó ellenében nem vehető figyelembe. Éppen a magyar birtokosok értetlensége és tehetetlensége teszi szükségessé, hogy a kereskedelmi igazgatás, jobban mondva maga a király vegye kezébe azokat a vidékeket, amelyeken át a vízi és a szárazföldi utak haladnak, hogy azokon a közösség érdekében megtegye azt, amihez a magánbirtokosok nem akarják kezüket nyújtani. Ha más országokban lennének hasonló körülmények, ott is hasonló intézkedések lennének szükségesek. Ezekre az intézkedésekre, tette hozzá, nem csak a kereskedelem, hanem a katonai biztonság érdekében is szükség van. Szavaiból azonban nyilvánvaló, hogy a hangsúly a rendi ellenállás kiküszöbölésén volt, a katonai szempontokat, a határőrség erősítését, csak az ellenkezés könnyebb leszerelése végett hangoztatta.[21]

1767-ben az udvarban a fentiekben ismertetett kérdéseken túlmenően még sokat foglalkoztak részben csak a károlyvárosi határőrparancsnokság, részben az egész horvát határőrvidék viszonyaival. Több bizottság is működött, ezeknek részben megszervezésében és irányításában, részben tárgyalásain, az államtanács egyes tagjai is részt vettek.

Az államtanács iratai között az 1079/1767. szám alatt két bizottsági ülés jegyzőkönyve feküdt. Mindkét bizottság a károlyvárosi határőrparancsnokság viszonyairól tárgyalt. Az egyik tágabb bizottság volt, amelyben államtanácsi tagok és különböző udvari hatóságok képviselői, köztük magyarok is, vegyesen vettek részt. Az államtanácsi tagok Starhemberg, Blümegen, Stupan és Josef Koller államtanácsi titkár

21 SR 2937/1767. A magyarországi áruk tengeri kivitelének a kérdése 1767 december második felében ismét a államtanács elé került.
Borié: Es ist eine aufgelegete und nunmehro allenthalben anerkannte Wahrheit, dass das Wohl des Königreichs Ungarn davon grossen Theils abhange, dass die seit einigen Jahren angefangene Exportation dessen Producten versus Mare in das Grosse getrieben werde, indeme die Erzeigung nur nach dem Mass des Verschleises vermehret werden mag. Denen königlichen ungarischen Landen, besonders denen unteren Gegenden, es bis dahin an dem Verschleis deren Früchten und des Tabacks ermanglet hat und unzählige Gründe in diesen Gegenden oed liegen, welche sammentlich bebauet werden können, nach der Mass als der Verschleiss deren erzeigenden Früchten sich vermehret.

A magyar gabonát már ismerik és elfogadták. Még nem olyan jó és tiszta, amilyen lehetne, s amilyen más gabona. Lisztben gazdagabb és olcsóbb, azért kedvelik. Kereslete nagyobb, mint a kínálata. A magyar dohányt is ismerik és kedvelik. Virginiában a gabona a dohányt egyre jobban kiszorítja. Franciaország nem szívesen vesz angol dohányt, mert Anglia ellensége. A magyar dohánynak is nagyobb a kereslete, mint a kínálata.

A vízi út: Száva, Kulpa. A szárazföldi út Laibach—Trieszt, Károlyváros—Fiume és Porto Re. A Kulpa Sziszeknél ömlik a Szávába. Sziszekig könnyen járhatnak a magyar hajók, itt az árut kis hajókra kell átrakni, csak néha tudnak a nagy hajók Károlyvárosig menni. Sziszek tehát ennek a kereskedésnek főhelye. A Sziszek—Laibach úton nincs elég hajó, hajós és vontató. A hajóhiányon lehet segíteni. Az emberhiánynak az az oka, hogy a magyar földesurak a hajómunkát beszámítják a robotba s a pénzt ők kapják. — A Károly úton nincs lakosság. Két évvel ezelőtt a militare és a banco az út mellékét átadta a commercialénak. Az eredmény az lett, hogy a Verboscow—Fiume vonalon már lehetne szállítani. A Károlyváros—Novigrad vonalon a militare szintén biztosította a szállítást. Csak a Novigrad—Basilievo—Verbosco vonal használhatatlan, mivel e két utóbbi hely magyar nemesek birtokában van. — A bajon a nagy kereskedelmi társaságok saját fuvarral segítenek. Azonban fontos, hogy a kiskereskedelem is használhassa az utat. Csak így lesz általános és tartós a kereskedés. — Ilyen körülmények mellett évente 100—120 000 mázsát szállítanak ki. Ez nagyon kis mennyiség. De nagy, ha tekintetbe veszik, hogy egy mázsa szállítási költsége 1 forint 32 krajcár.

Mindebből az következik, hogy Sziszek kereskedelmi város kell legyen, a Száva mentén Sziszek fölött néhány birtokot meg kell váltani a commerciale számára, hogy oda hajósokat telepítsenek, Novigradot és Baselievot szintén meg kell váltani.

Báró Koller érvelése ezzel szemben nem helytálló. Indeme gegen das allgemeine Wohl so vieler ungarischen Landen die Privat Convenienz zweyer Edelleuthen und der schwache Begriff weniger kroatischen Ständen, die alle ihr eigenes Beste nicht einmahl erkennen, kein Gegenstand seyn kann. Eben der Mangel des Begriffs, der Mangel der Thätigkeit deren ungarischen Dominien machet die Nothwendigkeit eintretten, dass das Commerciale oder besser zu sagen, der König selbsten ... die Gegenden, durch welche die Wasser und Landstrassen ziehen, zu eigenen Handen nehmen muss, umb auf solchen zum allgemeinen Besten jenes zu veranlassen, wozu die Privat Besitzer die Hande nicht biethen wollen. Wären in anderen Landen gleiche Umbstände, so wären auch daselbsten gleiche Vorsehungen nöthig. Azonban nemcsak a commerciale, hanem a militare is kívánja ezeket az intézkedéseket.

Az időt nem szabad vesztegetni. Új kereskedés csak régi rovására létesülhet. Az angol gabona jelenleg eltűnt a piacról. A magyar gabona számára most van a legkedvezőbb alkalom. Ugyanez a helyzet a magyar dohánynál, Velence most kezd Dalmáciában dohányt termelni. A török dohány vámja egyelőre magas.

Új utat építeni egyelőre káros lenne. Idővel magától ki fog épülni az új út.

voltak. Rajtuk kívül még 9 más tagja volt ennek a bizottságnak, amelynek jegyzőkönyve május 2-án kelt. A szűkebb bizottságnak már csak az államtanács említett 4 embere volt a tagja; május 5-én üléseztek.

Az 1514/1767. szám alatt az egész horvát határőrvidék szabályozására vonatkozó iratok voltak. A szabályozásra kiküldött bizottság utasításának tervezetét az udvari haditanács, a bécsi udvari kamara és a magyar udvari kancellária készítette, az államtanács részéről Starhemberg, Blümegen, Stupan és Koller véleményezték.

A kiküldött bizottság ellen a horvát rendek az uralkodóhoz intézett feliratban tiltakoztak. Az államtanács Blümegen kezdeményezésére azt ajánlotta, hogy a bizottság egyelőre csak a viszályok elsimítására és a tények megállapítására korlátozza tevékenységét. Egyebekkel később szándékozott foglalkozni.[22]

A 2399/1767. szám alá is kerültek a horvát határőrvidékre és a horvát bán katonai hatáskörére vonatkozó iratok.

Mindezeknek az iratoknak az átnézésére már nem futotta az időmből. A bennük szereplő államtanácsi tagok között Borié nem szerepelt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a határőrvidékekkel ekkor már nem foglalkozott.

1767 decemberében az udvari haditanácsnak a horvát határőrvidék ügyeivel foglalkozó előterjesztésével kapcsolatban vetette fel azt az általános, minden határőrvidékre vonatkozó követelményt, hogy határőrvidéki területen magyar hatóságok semmiféle illetékességgel se rendelkezzenek. Érdekes és jellemző, hogy nem a jelenben, hanem a távoli jövőben látta a fenyegető veszélyt, amikor a határőrség megszűnik és a magyarok vissza akarják csatolni a határőrvidéket, a régi birtokosok visszakövetelik korábbi földjeiket. Ismeretes, írta, hogy a ravasz és előrelátó magyar nemzet már előre és még olyan időkben és viszonyok között törekszik olyan elveket megszilárdítani, amikor azoknak az elveknek a következményei még nem szembetűnőek. Értenek azonban hozzá, hogy ezeket az elveket, ha eljön az ideje, a leghatásosabban érvényesítsék. Ilyen elvnek tartotta Borié, hogy magyar hatóságok a határőrvidéken is illetékesek. Mindjárt ajánlotta is, hogy a városokat, a külkereskedelmi harmincadot, az azt kezelő hivatalokat vegyék ki a magyar kamara kezéből.[23]

A legjellemzőbb Borié elgondolásában az, hogy a határőrvidék akkor is megmarad, ha a határőrségre már nincs szükség. Külön országtestnek nyilván, amilyen Erdély volt és a Bánát, vagy esetleg nem is Magyarországnak, hanem a monarchiának lesz külön provinciája, amilyennek a terve, miként láttuk, a Károly út környékén már korábban felmerült, ha nem is valósult meg.

Ezek az elgondolások és tervek is bizonyítják, amit már megállapítottunk, hogy a határőrvidékekre a monarchiának az 1760-as években elsősorban már nem katonai, hanem politikai célokból volt szüksége, és az államtanács is elsődlegesen mint az egységes monarchia kialakításának legcélravezetőbb eszközeivel foglalkozott velük.

És hogy a monarchia mennyire ragaszkodott hozzájuk, Borié koncepciójára talán már nem is emlékezve, mutatja az a tény is, hogy felszámolásukra, visszacsatolásukra csak az 1867-i kiegyezés után került sor, utolsónak a török kiűzése után nem integrált országtestek közül.

A szlavóniai határőrvidék viszonylag kevesebb problémát jelentett az államtanácsnak, mint a horvátországi.

22 SR 1785/1767.

23 SR 2866/1767. Az udvari haditanács 1767. december 10-én kelt előterjesztésében a horvát határőrvidék ügyeivel foglalkozott.
Borié: Magyarország hatósága nem terjed ki a határőrvidékre. Magyarország célja az, hogy idővel, amikor a határőrség megszűnik, visszaköveteljék a birtokosok a területeket. Bekanntlich suchet die schlaue und vorsichtige ungarische Nation derley Säze in voraus und in denen Zeiten und Gelegenheiten zu stabiliren, wo die Folgen derley Säzen noch nicht in das Aug fallen. Sie wissen aber sodann diese zu ihrer Zeit auf das würcksambste geltend zu machen. Ajánlja, hogy a harmincadokat és a városokat is vegyék ki a magyar kamara kezéből.

Itt is felmerült a kérdés, bővítsék-e területileg a határőrvidéket. A válasz reá nem volt egyértelmű. A bécsi udvari kamara 1766. június 11-én kelt előterjesztésében azt javasolta, hogy gróf Hadik András erdélyi kormányzó Szlavóniában kapjon birtokadományt. Borié a javaslatot azzal utasította el, hogy Szlavóniából határvidéknek kell lennie.[24]

Pár nappal később, 1766. július 9-én kelt előterjesztésében a bécsi udvari kamara a pétervaradi határőrezreddel foglalkozott. Borié votumában azt írta, hogy a szlavóniai határőrvidéket ki kell egészíteni. A kamara és a magánosok egyaránt kötelesek földjüket átadni. A magánosokat pénzben kell kártalanítani, nem pedig kamarai birtokkal. A kamara ebben a vonatkozásban magánszemélynek számít, nem aerarium publicum, hanem aerarium privatum principis. A magánosok pörölhetnek, de a földet azonnal át kell adniok.[25]

Ezek után csodálkozva olvashattam Boriénak a bécsi udvari kamara, az udvari haditanács, a magyar udvari kancellária és báró Beck tábornok közös tanácskozásáról, amelyet 1766. augusztus 28—29-én a szlavóniai határőrvidék kérdéseiről tartottak, készült előterjesztéssel kapcsolatban írt votumát. A katonai kormányzat, hangzik a votum, helytelenül cselekszik, amikor arra törekszik, hogy a határőrségnek minél több területet szerezzen. Ezzel az adóalapot, a fundus contributionist gyengíti, amit nem szabad megengedni.

Az ellentmondást Borié korábbi és mostani nézete között talán érthetővé teszi, hogy a kérdésről ez alkalommal Kaunitz is nyilatkozott. Votumában írta, hogy helyesli a határőrség gyarapítását, de csak akkor, ha az számbelileg történik, nem pedig területileg, ami az országok szétforgácsolódását eredményezi és a népesség rovására van.

Valószínű, hogy az államtanács valamelyik ülésén tárgyaltak a kérdésről és Kaunitz álláspontját fogadták el, amely — Borié nézetével ellentétben — a határőrkérdést elsősorban katonainak tekintette, nem pedig politikainak és gazdaságinak.

Borié egyébként nem mulasztotta el, hogy a szlavóniai határőrvidék számára is leszögezze a legfontosabb gazdasági tennivalókat. A határőrvidék területén, írta előbb említett votumában, ne legyen műveletlen föld, a földművelést javítsák, a Száva áradásait akadályozzák meg. Passóc és Kamendin prédiumokat népesítsék be, ültessenek erdőket, főleg eperfákat, a városokban a lakosság ne földműves, hanem iparos legyen.[26]

Ismerve Boriénak a határőrségről, a határőrvidékekről vallott nézeteit, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a bánáti határőrvidék megszervezésének szükségességét ő vetette fel, megvalósulását legkitartóbban ő szorgalmazta.

Az udvari haditanács 1763. október 23-án kelt, a bánáti katonaság helyzetével foglalkozó előterjesztésével kapcsolatban írta votumában, hogy a Bánátban az ott állomásozó katonaságon kívül határőrségre is szükség van. Kifejtette ennek politikai okait. Kimutatta a Bánát jövedelmeit, amelyek fokozott védelemre érdemesek. Kimutatást készített a bánáti katonaságról is, amely nem hajlandó a határon szolgálni. Rámutatott, hogy a határon van szabad terület, ahova esetleg félrokkantakat lehetne helyezni.[27]

Az elgondolás megvalósulása nehezen indult. 1764. november 14-én az udvari haditanács és a Bánát udvari főhatósága, a ministerialis bancodeputatio, közös előterjesztést készített a bánáti határőrvidék ügyéről. Ez adott alkalmat Boriénak arra, hogy újra rámutasson az új határőrség előnyeire. A hadi erő gyarapodik, a

24 SR 1642 1766. A bécsi udvari kamara 1766. június 11-én kelt előterjesztésében újabb javaslatot tett arra nézve, hogy gróf Hadik András erdélyi gubernator hol kapjon birtokadományt.
Borié: Hadik nem kaphat Szlavóniában adományt, mivel Szlavóniából határőrvidék kell legyen. Hadik szerezzen még több érdemet, különösen az erdélyi fiskalitások terén.
25 SR 1876/1766.
26 SR 2894/1766.
27 SR 3202/1763.

védelmi vonal kiegészül, a régi várvonal helyreáll, írta votumában. A kiegészülés épp az ország közepén történik, ahol az ellenség is, a hazai sereg is élelmet talál. Az ország gazdasági élete biztonságosabb lesz.

A késlekedés egyik oka a költségek vállalása körüli huzavona volt. Borié nem értette, hogy a militare (a katonai igazgatás) a szükséges területekért miért fizessen a cameralénak (a kamarai igazgatásnak), amikor a militare és a camerale fölött egyaránt az uralkodó rendelkezik. Az nem baj, írta, hogy a kamara néhány ezer forint veszteséget szenved. Az állam érdekéről van szó, és nagy dolgokban nagyvonalúan kell gondolkozni.

Egyébként azt ajánlotta, hogy a bánáti határőrvidéket a többi mintájára rendezzék be. Az erdőket a bányászat számára tartsák fenn. A részleteket illetően több további javaslatot is tett.[28]

Két további év elteltével még mindig nem fogtak hozzá a bánáti határőrség megszervezéséhez. Az udvari haditanács 1766. május 5-én kelt előterjesztésében a szervezésre tett javaslatot. Borié újra kimutatta, hogy a határőrségre szükség van, a területet biztosítani, a költségeket fedezni kell.

Kaunitznak már elege volt a késedelmeskedésből. Nem kell tovább tanácskozni, írta votumában, a bánáti határőrség létesítését el kell rendelni. Ennek megfelelő uralkodói döntés született.[29]

Két határőrezredet szerveztek a Bánát déli, a török birodalommal szomszédos határától északra, nyugaton a német-bánságit Pancsova központtal, keleten pedig a román-illirt, amelynek központja Karánsebes volt.

A bánáti határőrség szervezésével egyidőben kezdődött, de korábban fejeződött be a csajkás határőri kerület létesítése a Duna és a Tisza szögletében, Titel központtal. Nem utolsó sorban azzal a célzattal, hogy a feloszlatott tiszai és marosi határőrvidék határőreinek egy részét ott telepítsék le. Katonai szempontból a szlavóniai és bánáti határőrségek mellett tulajdonképpen nem is volt szükség rá. Nem is az udvari haditanács kezdeményezte, hanem az illir udvari bizottság elnöke, Koller Ferenc báró, 1763. január 25-én kelt előterjesztésében.

Az államtanács tagjai közül Stupan a gondolatot helyesnek találta. Borié azt ajánlotta, hogy mielőtt a minden dologban oly nyakas magyarokat bármiről is tájékoztatnák, a bécsi udvari kamarától kérjenek véleményt.[30]

A vélemény azonban nem az udvari kamarától, hanem az ügyben illetékes udvari haditanácstól érkezett, 1763. február 19-én kelt előterjesztésében. Stupan ezzel egyetértett és kifejezte azt a reményét, hogy a magyar királyság, ha saját jólétét, biztonságát és hasznát éretten mérlegeli, maga fog törekedni minden akadály elhárítására. Borié részletes javaslatot tett a kerület megszervezésére. Úgy gondolta, hogy a béke idején feleslegessé vált katonákat, félinvalidusokat lehetne a puszta területekre telepíteni.[31]

Az udvari haditanács 1764. április 4-i előterjesztésével kapcsolatban került a kerület kérdése még egyszer az államtanács elé. A haditanács előterjesztésével egyetértett. Stupan csak annyit jegyzett meg, hogy a csajkásoktól földjeiket ne vegyék el, továbbá, hogy a kamara jogos igényeit elégítsék ki.[32]

28 SR 3388/1764.
29 SR 1110/1766.
30 SR 266/1763. Báró Koller 1763. január 26-án kelt előterjesztésében a csajkások szervezésének kérdésével foglalkozott.
Stupan: A gondolatot helyesnek találja.
Borié: Umb nun die Sachen vorlaufig, und bevor man mit den in allen Stucken so haicklichen Hungarischen was angehet, in das Klare zu sezen, báró Koller megnevezése nélkül az udvari kamarától kell véleményt kérni.
31 SR 500/1763. Leopold Daun gróf, mint az udvari haditanács elnöke, 1763. február 19-én kelt előterjesztésében foglalkozott a Maros—Tisza-vidéki határőrség kérdésével.
Stupan: Wenn aber das Königreich Hungarn seine eigene Wohlfahrt, Sicherheit und Nuzen in reife Erwegung nehmen will, ist zu hoffen, dass selbes alle Anstände zu erleichteren und zu beheben von selbst trachten wird.
32 SR 1001/1764.

Az 1760-as években sor került a határőrszervezet kiterjesztésére Erdély déli és keleti határára is. Az erdélyi határőrség megszervezése bizonyult a legnehezebb feladatnak. A székelyek lázadásával, egy részük kivándorlásával járt együtt. A felelősség ezért a kezdeti szervezőt, báró Buccowot, aki Erdély főhadparancsnoka, majd egyben kormányzója is volt, csak részben terheli.

Buccow 1761. október 3-án terjesztette az uralkodó elé a határőrség megszervezésére vonatkozó javaslatát. A többi határőrséggel ellentétben az erdélyi számára nem jelöltek ki külön területet, a lakosság lakhelyeitől elkülönített, elhatárolt vidéket. A határőrök falvai és városai a lakosság falvai és városai között elszórtan feküdtek. Ennek az volt az oka, hogy a határ mentén nem voltak olyan területek, amelyeket be lehetett volna telepíteni.

Buccow tervezetét az államtanács tagjai közül Borié véleményezte. Alapelvként azt szögezte le, hogy a határőrség maga tartsa el magát, azonfelül bizonyos évi összeget szolgáltasson a kincstárnak is.

Buccowval egyetértett abban, hogy a határőrségre szükség van. Egyetértett továbbá abban is, hogy a határőri szolgálatra legalkalmasabbak az unitusok, azaz a katolikus hitre visszatért görögkeletiek. Ezek románok voltak. Székely határőrökre ekkor még feltehetőleg Buccow és Borié sem gondolt. Borié abban látta az unitus határőrök jó hasznát, hogy egyrészt az erdélyi non unitus románokat elválasztják a moldvai non unitus románoktól, másrészt a megyei magyar és a székely széki lakossággal szemben féket jelentenek, így a vallás és az állam biztonságát egyaránt szolgálják.

Nem értett egyet Buccowval Borié a következőkben. Először abban, hogy Buccow az unitus papoknak juttatott egyházi javakat a határőrség számára akarta lefoglalni. E javaknak, írta Borié, az uniót, tehát vallási célokat kell szolgálniok. Másodszor nem helyeselte, hogy Buccow az unitus püspököknek az exarcha playaschonum címet akarta adni. Attól tartott, hogy a püspök a cím mellé idővel a hatalmat is követelni fogja. Hatalma pedig csak lelkiekben lehet. Harmadszor kifogásolta, hogy Buccow a határőrséget minden teher alól mentesíteni akarta. Borié a Bánát példájának a követését ajánlotta. A határőrök adót ne fizessenek, robottal ne tartozzanak, de taxa capitis et pecorum lerovására kötelezve legyenek. Minden család kapjon bizonyos területet, ennél a tisztek földje se legyen nagyobb, de nekik külön fizetésük is legyen. A bánáti rendszeren csak annyiban változtassanak, hogy az iparosokat és a kereskedőket a kincstár adóztathassa, továbbá, hogy városalapítás céljára külön helyeket jelöljenek ki, a lakosok itt a helyi viszonyoknak megfelelően adót vagy csupán accisát fizessenek a kincstárnak, miként az Szlavóniában történik.[33]

Az erdélyi határőrség megszervezésénél azután Buccow a románok mellett a székelyeket is számításba vette. A románokat melegen pártolta, a székelyek iránt erős ellenszenvvel viseltetett. Működését eleinte az egész államtanács bizalommal kísérte. A sikerben először Borié kezdett kételkedni, de aggodalmát társai túlzottnak minősítették. A fejlemények azután éles előrelátását igazolták. A felmentett Buccow három utódjának erőszakossága a határőrzésre tervbe vett székelyek lázadásához vezetett. (Mádéfalvi veszedelem, 1764. január 6.) Ezért azonban az államtanácsot

33 SR 2575/1761. Báró Buccow 1761. október 3-án az erdélyi határőrség megszervezésére vonatkozó javaslatot terjesztett elő.
Borié: A püspöki jelentésből világos, hogy az unió azért nem sikerül, mert a klérus tudatlan, anyagi támogatásban nem részesül. Amíg ezen nem segítenek, a baj tovább fog tartani, und darmit das Seelenheyl so vieler tausent Menschen Gefahr laufen, nicht minder auch die Gefahr für den Staat wegen der besorglichen Emigration der nicht unirten, und deren möglichen Anhangung an Russland, ja die Verbreitung dieses Übels in Ungarn, fortan dauern wird.
Zu Städten sondere Platze ausgewiesen, und deren Ertragnus dem Aerario leediglich vorbehalten bleiben, in welchen sodann nach dessen Convenienz eine Steuer oder leediglich ein Accis eingeführet, und darmit von allem Handel und Wandel, wie auch von allem Consumo der Nutzen gezohen werden möge. Wie diese Anordnung in Sclavonien bestehet.
Mellékelve volt Áron egyesült püspök részletes előterjesztése az unióról, a szerbek részéről fenyegető veszélyről, az elhárítás lehetőségéről.

felelősség nem terheli, mert Buccow jelentéseiben az uralkodót félrevezette, az államtanács által ajánlott rendelkezéseket nem vette figyelembe. 1764 elején bekövetkezett halála után művét báró Siskovics és társai fejezték be, most már az államtanács utasításainak megfelelően.

Az udvari haditanács 1764. október 30-án kelt előterjesztésében foglalkozott az erdélyi határőrség szervezésével kapcsolatos fejleményekkel.

Stupan azt ajánlotta, hogy a fellázadt székelyek elleni eljárást gyorsan folytassák le. Minden ítéletet azonnal hajtsanak végre, kivéve a halálosat.

Borié körültekintőbb volt. Nem tartotta helyesnek, hogy a megszökött székely határőrök vagyonáról a gubernium és a kancellária meghallgatása nélkül határozzanak. Ő is gyors elintézést javasolt, az erdélyi alsó bíróságok kizárásával. Óvott attól, hogy a székely örökösödési jogon változtassanak, különben azt hiszik, ez volt a célja a katonai intézkedéseknek. A kincstárnak nem is lenne haszna belőle, mivel kis birtokokról van szó, amelyeket a határőrség érdekében újra el kellene adományozni. A székely örökösödés éppen a katonai nemzetnek a jellege.

Borié helyeselte Buccownak azt a még életében tett javaslatát, hogy évente 1000 nem egyesült román újoncot szedjenek, és ezek 10 évig szolgáljanak. Ennek nem csak katonai, hanem pénzügyi és népnevelési haszna is lesz. A román nemzet olyan népes, hogy korlátozza a többi nemzetet. Az állam számára a legkevésbé hasznos, mert nem szeret dolgozni, sőt veszélyes ez orosz szomszédság miatt. Az újoncpénz felét az újonc, másik felét családja kapja.[34]

Az erdélyi román és székely határőrség megszervezése megtörtént. Az erdélyi határőrség nemcsak területileg nem különült el teljesen a polgári lakosságtól, hanem igazgatásilag sem. Erre mutat Boriénak az udvari haditanács 1767. december 13-án kelt előterjesztésével kapcsolatos nyomatékos észrevétele, hogy az erdélyi határvidéket teljesen külön igazgatás alá kell rendelni.[35]

Borié még további határőrségek szervezésére is gondolt. 1763-ban feljegyezte egy votumíven, hogy Máramaros megyében üres kamarai birtokok vannak, amelyek alkalmasak lennének határőrvidéknek.[36]

Három évvel később, gróf Apponyi György máramarosi főispán előterjesztésével kapcsolatban, jelentést kért a főispántól, miként lehetne a megyében határőrséget felállítani.[37] Erre azonban nem került sor.

A lengyel határon szervezhető határőrség gondolata is felmerült Boriéban. Tudta azonban, hogy a rendek ellenállása miatt ez aligha lehetséges és 1764-ben belenyugodott abba, amit a rendek is akartak, hogy a rendes katonaságra bízzák a határőrzést, a csempészés és a kivándorlás megakadályozását.[38] Az udvari haditanács 1766. május 3-án kelt előterjesztésével kapcsolatban mégis javasolta, hogy a határőrséget Lengyelország, sőt Szilézia felé is kiépítsék.[39] Ebből ugyancsak nem lett semmi, Boriéra azonban igen jellemző.

Talán felesleges is újból megjegyezni, hogy ezeknél a határőrterveknél a katonai szempont a politikai és a gazdasági mögött mennyire háttérbe szorult.

34 SR 2807/1764.
35 SR 2946/1767.
36 SR 236/1763.
37 SR 665/1766.
38 SR 3255/1764. Az udvari haditanács 1764. december 8-án kelt előterjesztésében foglalkozott a határőrvidékek kérdéseivel.
Borié: Ich begreife gar wohl, dass die Veranstaltungen des Provincialis ohne Zuthuen und Unterstüzung des Militaris von keiner ergiebigen Wurckung in diesem und anderen derley Fallen seyn werden, und dass (dem) Militari selbsten daran gelegen ist, auf dass der Sanitätsstand erhalten werde. Bey allem deme getraue ich mit nicht in das mindeste einzugehen, wodurch das Provinciale Gelegenheit erlange, umb deren demselben aufliegenden natürlichen Lasten sich entbürden und solche dem Militari aufladen zu können. Nachdeme leider aus der Erfahrung bekannt ist, wie wiedrig alle Begunstigungen des Hofs von der Nation ausgedeuthet und sogleich aus allem eine Schuldigkeit gemachet wird.
A rendek végső célja az, hogy a határőrzést katonai feladattá tegyék, lengyel határőrvidék létesítését megakadályozzák.
A katonaságot azonban alkalmazni kell a határőrzésnél a csempészés és a kivándorlás megakadályozására.
39 SR 1117/1766.

Kétségtelen, hogy a megkülönböztetett bánásmód, amelyben a vissza nem csatolt területek — Erdély, a Bánát és a határőrvidékek — részesültek, sok tekintetben előnyükre vált. A szűk értelemben vett Magyarország mindig csak utánuk következett. Amikor telepítettek, először a Bánátra gondoltak, azután Erdélyre meg a határőrvidékre, és csak végül Magyarországra, a magyar kamarai birtokokra.[40] Amikor a gyárakról tárgyaltak, a Bánátot, Erdélyt és a határőrvidéket egész más szemmel nézték, mint Magyarországot.[41] Borié ismételten hangoztatta, hogy mivel különbség a teherviselésben köztük és a monarchia osztrák—cseh országai és tartományai között nincsen, vagy csak alig van (Erdélyben), azokkal azonos megítélésben kell hogy részesüljenek. A teljesen azonos gondoskodást mégsem élvezték. A telepítésnél a legértékesebb iparosokat a Lajtán túl tartották. A gyárak közül pedig még a Bánátban is csak azokat engedélyezték, amelyek a Lajtán túli részek érdekeit nem veszélyeztették. Mindamellett a határőrvidék, a Bánát és Erdély egyaránt gyorsan fejlődött az 1760-as években, s bár Magyarországon is jelentős mértékű haladást figyelhetünk meg, nem tagadhatjuk, hogy a határőrvidék és a Bánát, sőt bizonyos tekintetben Erdély is, néhány lépéssel, bizonyos területeken mérföldes léptekkel, megelőzte az anyaországot, ami bizonyára nem így történik, ha a visszacsatolást már ekkor végrehajtották, és a szervezeti eltérések továbbalakulását megakadályozták volna.

Mert tény, hogy az eltérések az anyaország és a részek között egyre gyarapodtak, a válaszfalakat az államtanács tudatosan és következetesen emelte. Nem csak a külső szervezetben, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, az adórendszer terén,

40 SR 886/1761., SR 973/1761. *Borié:* Stupannal egyetért abban, hogy elsősorban az örökös tartományokra kell gondolni. Megfelelő előkészületeket kell tenni

A kancellária jelentéséből látszik, dass man den Nutzen dieses Antrags zwar gern haben, mit denen dazu nöthigen Mitteln aber nicht gerne an Händen stehen wolle.

Wie ich die Sache ansehe wo ware für die erste Antworth ein mehreres nicht zu erwarthen, ich glaube aber, dass ein mehreres noch zu erwürcken stehe, wenn man in die Sach weiter eigehet.

Ich betrachte hiebey, dass bey der rohen ungarischen Gedenckensart nichts mehrer, als ein Beyspiel so gegeben wird. A magyar kamaraelnököt, Grassalkovich-ot, meg kell bízni, hogy Cothmann kamarai tanácsost, aki ismeri a németeket, küldje ki tájékozódásra Bács megyébe.

41 SR 1198/1761. *Borié:* Hogy a Bánát elég népes, azért állítják, hogy a praediumokon és az állattenyésztésen ne essék sérelem. Die Frage, ob die Praedia, das ist grosse wilde Oedungen, ... erträglicher, als bebaute Landereyen seyen, ist in favorem praediorum, als richtig und unträglich noch nicht entschieden; sokan azt tartják, ha egy praedium egy részét megművelik, ugyanannyi, sőt több állatot táplál, egyben több embert, tehát kettős hasznot hajt. Felteszi, hogy a praedium olyan országban jövedelmezőbb, ahol nincs commercium. Azonban a Bánátban van commercium. Hozzáértő emberekkel kellene megállapítani, hogy a Bánátban a földművelésnek milyen formája a legjövedelmezőbb. A Bánát földjét rendkívül fontosnak, még Itália földjénél is jobbnak tartja. Példának felhozza az újonnan telepített 20 katonafalut, ahol 3775 katona él, évi 22 585 forint 57 krajcár taxát fizet.

Wird die ... ungarische Nation von allen denen, die solche besser als ich kennen gelernet, dahin angegeben, dass dieselbe zur Industria nicht gebohren, wohl aber solche sich angewöhnet, wann dieselbe das Beyspiel anderer vor Augen hatte. Es will dahero anscheinend nöthig zu seyn, dass die zur Population noch übrigen wenige Districten für Teutsche angewendet werden, wenigstens wäre dieser Punkt reiflich zu erwegen. Umb aber die Nationalisten zugleich zu consoliren, so könnten diesen jene Districten gelassen werden, wo dermahlen kein Holz wachset. Ezeken a helyeken wäre die Cultur zu verbessern, különösen olyan helyeken, ahol egyáltalában nincs fa, kellene erdősíteni.

A határ Mehádia felé védtelen. Török területről kellenek telepesek. A katonai szervezet maga végzi a telepítést.

A manufacturák és a Handwerck felélesztését szükségesnek látja. Különösen a selyemgyártást. Okai:

1. Weilen die Innwohner in dem Bannat wie die teutschen Erblande ausgiebig und von allem steuren.
2. Weilen diese Lande ihre Fabricata ohne Abbruch deren teutschen Erblanden theils in Unterungarn, Siebenbürgen und in das Turcicum, theils durch das neueroffnete Commercium in das Littorale verbringen können.
3. Mert az említett helyek szükségletét a Bánát nem is tudja teljesen fedezni.
4. Éghajlata a selyemtermelésre különösen alkalmas.
5. Temesvárt helyzete alkalmassá teszi közvetítő kereskedésre. Kereskedés azonban ipar nélkül nincs.

Kaunitz: Das Vorurtheil wegen der Praediorum ist in ganz Hungarn eingerissen, und zwar einigen Particuliers vortheilhafft, aber dem Land und dem Souverainen höchstschädlich.

Az uralkodó döntése elvetette azt a gondolatot, hogy a Bánátba invalidusokat telepítsenek. Az államtanácsosok votumaiban felvetett gondolatokról javaslatot kért az illetékes udvari hatóságoktól.

SR 319/1764. A kereskedelmi tanács 1767. február 12-én kelt előterjesztésében a magyarországi gyárpolitika kérdéseivel foglalkozott·

Stupan: Magyarországon olcsóbb a nyersanyag, az élet, a vallásgyakorlat szabad. A magyar gyárak keletkezését nem lehet megakadályozni. Nem lehet az örökös tartományok gyárainak a versenyképességét biztosítani. A kereskedelmi tanács javaslatai nem fognak segíteni, de azért elfogadhatóak.

Borié: Ich erkenne die Wichtigkeit und zugleich die grosse Haicklichkeit der gegenwährtigen Sache. Bey allem deme will die Fassung einer Endschliessung nöthig seyn.

Die ungarischen Lande in dem weitlaufigen Verstand genohmen begreifen unter sich: den Temeswarer Bannat, das Grossfürstenthumb Siebenbürgen, die Militargranitzen, die Königreiche Ungarn, Sclavonien und Croatien.

A Bánátot minden tekintetben egyforma elbánásban lehet és kell részesíteni az örökös tartományokkal.

Erdély súlyosabban adózik, mint az örökös tartományok. Az udvar keze a fogyasztási illetékek tekintetében szabad. Csak a jobbágy helyzete az iránytadó.

hanem gazdasági, társadalmi, nemzetiségi és kulturális terkintetben is. A jobb közigazgatás és bíráskodás, méltányosabb adóztatás, a jobbágyság részbeni megszüntetése iparos és kereskedőosztály kialakulása, idegen nemzetiségű tömegek elhelyezkedése, a kulturális szükségletek gondos kielégítése, mindez mély szakadékot vágott az elszakított részek lakosságának gondolkodásában is, a különállás érzését és tudatát kifejlesztette és egyre erősítette.

A külön magyar államiság szempontjából ez a politika beláthatatlan veszélyek csíráit hordozta magában. De az államtanács a független magyar állammal nem törődhetett, hiszen abban a monarchia egységének, sőt létének rémét látta. Szilárd meggyőződése volt, hogy minél több részre töredezik az ország, az egyes részek annál könnyebben olvadnak a nagy egészbe, a monarchiába. Arra nem is gondolt, hogy másfélszáz év múlva ezek a részek nem csak Magyarország, hanem a monarchia testéből is sokkal könnyebben fognak kihullani; hogy amikor Magyarországot gyengíti, tulajdonképpen nagy álmának, a hatalmas monarchiának ássa sírját. A monarchia legnagyobb veszedelmét Kaunitz és társai nem a magyarországi nemzetiségekben, hanem a magyar különállásban látták. Szemüket a magyar függetlenségi törekvések réme fátyolozta homályosra, ettől a fátyoltól nem látták a reinkorporáció elhalasztásának súlyos következményeit.

Az államtanács egyébként az ország integritásának nem csak megsértésén munkálkodott, hanem annak helyreállítására, sőt területi gyarapítására is gondolt.

Régi sérelme volt az országnak, hogy a Zsigmond király által Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok visszaváltására még nem került sor. A magyar kancellária 1764. szeptember 12-én kelt előterjesztésében ezzel a kérdéssel foglalkozott. Borié azt javasolta, hogy a magyar kancellária adja meg a szükséges útbaigazítást az állami kancelláriának a kiváltásra. Az új lengyel király, írta, hajlik a barátságra. Ez a legjobb s talán az egyetlen alkalom a városok visszaszerzésére.[42]

Három évvel később, 1767. október 7-én kelt előterjesztésében az udvari kamara foglalkozott ugyanazzal a kérdéssel. Borié érdekesen okoskodott. A városok fölötti királyi jogokat, írta, nem zálogosították el. Ezeket gyakorolni kell, ez legyen az első lépés a visszaváltás felé. Starhemberg nem látta kétségtelennek, hogy a felségjogok megilletik őfelségét. A vélemények eltérése miatt az ügy újra az államtanács elé került. Borié és Starhemberg kitartott nézete mellett. Stupan azt írta, hogy egyelőre nem kell változtatni a helyzeten. Kaunitz is ezt tartotta helyesnek, így is történt.[43]

Öt év múlva, Lengyelország első felosztásakor, visszakerültek a szepesi városok.

A horvát határőrvidék kiterjesztésével kapcsolatban Borié felvetette, hogy idővel meg lehet szerezni Horvátország török uralom alatt lévő részét, továbbá Boszniát.[44]

Kollár Ádám Ferenc, a szlovák származású bécsi könyvtáros, aki a magyar királyok jogainak történeti kutatásával foglalkozott, 1765. április 2-án elaborátumot

42 SR 2451/1764.

43 SR 2357/1767.

44 SR 1575/1766. A titkos udvari és állami kancellária 1766. június 21-én kelt előterjesztésében előadta, hogy Hamburgból ajánlat érkezett 10 000 németnek Magyarországba telepítése ügyében.
Stupan: Össze kell írni a települni akarókat. Valószínűleg luxemburgiak, akiket orosz emissariusok csábítottak, de megtudták, hogy az orosz telepes sorsa rosszabb, mint a magyaré. A kamara javasolja, hova lehetnének telepíthetők, az iratra mi legyen a válasz. A Károly úton szükség van emberekre. A kereskedelmi tanács is tegyen javaslatot.
Borié: Mindent meg kell tenni, a költséget nem szabad kímélni. A lakosság számától függ az állam hatalma és vagyona. Jelen esetben az orosz kivándorlás megszüntetéséről és a kivándorlók Magyarországba irányításáról van szó. Wann man die Sache will, so muss man auch die Mittele wollen. A jelen esetben az eszközök a következők: 1. Gondoskodni kell a telepesek ellátásáról és útiköltségről. 2. Meg kell teremteni elhelyezésük feltételeit. 3. Meg kell tenni az intézkedéseket elhelyezésükre. Férfiaknak, asszonyoknak napi 6, gyereknek 3 krajcárt kell adni. Napi 3 mérföldet tegyenek meg. Vezetőbiztost kell melléjük rendelni, különösen Brandenburgban és Szászországban lebeszélik őket. A Bánátban és a kamarai birtokokon kedvező feltételek várják a telepeseket. Ezeket a feltételeket ki kell nyomtatni és minden családdal közölni. A bancodeputatio és a kamara 1000-1000 család letelepítésére tegyen intézkedéseket.
A Károly útra nem lehet németeket telepíteni, az a vidék terméketlen. A nyomorúsághoz szokott krajnaiakat lehet ide telepíteni, ahelyett, hogy Velencébe mennek.
A horvát birtokokat meg kell vásárolni és a határőrséghez csatolni. Ezen a területen nem lehet német telepesekkel célt érni, csak határőrökkel. Idővel meg lehet szerezni török Horvátországot és Boszniát.

terjesztett elő a magyar korona jogáról Cherso és Veglia dalmát szigetekre. Borié szerint Vegliára van a legtöbb remény, az olaj és a halászat miatt ez igen fontos sziget. Át kell valakivel nézetni a bécsi levéltári őrizetben lévő Zrínyi—Nádasdy iratokat. A magyar kancelláriát nem kell értesíteni, mivel visszaszerzés esetén a szigetet nem kell Magyarországhoz csatolni, más módon hasznosabban lehet értékesíteni.[45]

Borié nem valami új eljárást javasolt. Erdélyt is a magyar korona jogán szerezték meg a Habsburgok, s ugyanúgy nem csatolták Magyarországhoz, mint ahogy Borié akart eljárni Veglia szigetével.

A vissza nem csatolt országrészek helyzetét a területi mellett kormányzati különállás is jellemezte. Erdélynek, a Bánátnak, a határőrvidékeknek a kormányzata független volt az anyaország kormányzatától. A területi különállás mindig együtt járt a kormányzatival, megfordítva azonban nem mindig ez volt az eset. Érdekes példája ennek az illir nemzet helyzete.

Statisztikai adatok a katonai határőr ezredekről 1794

Egy Tabellae summariae catastrales statisticae Regni Hungariae pro annis 1775—1794 című, különböző összefoglaló statisztikai táblázatokat tartalmazó gyűjteményben találtam a katonai határőr ezredekre vonatkozó adatokat is, amelyeket az alábbiakban ismertetek.

A statisztikai táblázat legfontosabb adatai a határőrvidékek és az ezredek száma és azoknak egymáshoz való aránya. A számokban férfiak és nők együttesen szerepelnek. Valamennyi határőr római katolikusként említtetik, ami a latin és görög szertartású római katolikusokat nyilván közösen tünteti fel.

A sajkásokat (csajkásokat) is feltüntettem, de külön kategóriának, mint kerületet vagy légiót.

Következzék az ezredek és a határvidékek határőreinek száma egymáshoz és az egész határőrség számához viszonyítva.

45 SR 842/1765. Kollár Ádám Ferenc 1765. április 2-án elaborátumot terjesztett elő a magyar korona jogáról Cherso és Veglia szigetekre.
Borié: Vegliára van a legtöbb remény. Az olaj és a halászat miatt az igen fontos sziget. Cothmann nézesse át valakivel a Zrínyi—Nádasdy iratokat. A magyar kancelláriát nem kell értesíteni, mivel visszaszerzés esetén a szigetet nem kell Magyarországhoz csatolni, hanem más módon hasznosabban lehet értékesíteni.

Varasdi határőrvidék	*78 337*		25,50%
Szentgyörgyi ezred	35 819	45,72%	
Körösi ezred	42 518	54,28%	
Bánáti határőrvidék	*36 306*		11,82%
Első báni ezred	17 965	49,48%	
Második báni ezred	18 341	50,52%	
Károlyvárosi határőrvidék	*79 423*		25,86%
Szluini ezred	17 892	22,53%	
Ogulini ezred	22 594	28,44%	
Otocsáci ezred	23 596	29,71%	
Likai ezred	15 341	19,32%	
Szlavóniai határőrvidék	*101 706*		33,11%
Gradiskai ezred	33 399	32,84%	
Brodi ezred	52 845	51,96%	
Pétervárади ezred	15 462	15,20%	
Bánsági határőrvidék	*10 361*		2,37%
Német bánsági ezred	7 572	73,08%	
Román-illir ezred	2 789	26,92%	
Sajkás (csajkás) kerület	*1 018*		0,34%
	Összesen *307 151* család		

Sajnálatos, hogy az erdélyi (román és székely) határőrségre vonatkozó adatok nem szerepelnek a statisztikai táblázaton. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy Erdélyben a határőrök nem elkülönülten, hanem a polgári lakossággal elvegyülve laktak. Így nehéz lett volna összeírni őket, statisztikai adatokat gyűjteni és rendszerezni róluk. Tudjuk, hogy a székely, de a román határőrség is erősen fluktuált.

Nem meglepő, hogy a Horvátországban legrégebben alakult és szervezett határőrvidékek és ezredek száma volt a legnagyobb. A 3 vidéken élő 8 ezred a statisztikában szereplő határőrség 63,17%-át jelentette. A 3 vidék közül Varasd és Károlyváros létszáma hajszálra azonos, az összlétszám 51%-át meghaladta. Varasd ezt 2, Károlyváros ellenben 4 ezreddel érte el. A 2 báni ezred messze elmaradt a 2 varasdi mögött.

Szlavóniának csak 1 vidéke volt, 3 ezreddel, de 33,11%-ával valamennyi horvátot túlhaladta. Az ezredek közül a brodi volt a legnagyobb, a pétervárади a legkisebb.

A vidékek közül a bánsági egyetlen volt a legkisebb, az összlétszámnak csak 3,37%-át jelentette. A német ezred jóval nagyobb volt, mint a román-illir.

A határőrök létszámán kívül egyéb adatokról is tájékoztat a felhasznált statisztikai táblázat. Megtudjuk belőle, hogy a határőrvidékeken 1 királyi város, 22 mezőváros és 1197 falu volt. Praediumok nem voltak. Volt azután 159 római katolikus parochus, 38 helybeli káplán, 111 cooperatus, 6 férfi konvent, továbbá 17 harmincad-, 7 só- és 22 postahivatal, végül pedig 1 termálfürdő és 1 promontorium, erdővel.

Дьёзё Эмбэр

ВЕНГЕРСКОЕ ВОЕННОЕ ПОГРАНИЧЬЕ И АВСТРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТ 1761—1768 ГГ.

Резюме

Академик Дьёзё Эмбер в настоящей статье публикует результаты своих исследований, проводившихся еще до второй мировой войны. Он излагает позиции министра и советника, высказанные в Австрийском государственном совете, созданном в 1761 году, в связи с организацией хорватско-славонской, банатской и трансильванской пограничной стражи, главным образом на основании бланков голосования.

Так как этот документальный материал погиб во второй мировой войне, статья сама по себе представляет ценность как достоверный первоисточник.

Трактуя целостоность страны, ученый излагает весьма важное с точки зрения пограничной охраны обстоятельство, охватывающее обширный круг вопросов, что после повторного отвоевания Венгрией территорий, захваченных турками, обосновавшиеся здесь Габсбурги не восстановили территориального единства Венгрии. Весьма пространный раздел «Пограничные марки страны» содержит мнения австрийских министров и советников, высказанные в связи с организацией отдельных пограничных застав.

В главе «Статистические данные за 1794 год о полках пограничных войск» сообщается численность полков трех пограничных округов. Статья заканчивается документальной частью под заглавием «Примечания и комментарии».

В некоторых местах работы автор переступает за рамки своей непосредственной темы и Пассматривает ряд таких вопросов, имеющих более общее значение, как роль венгерских сословий в Венгрии XVIII века.

Публикуемые в статье позиции министров и советников государственного совета единозначно подтверждают, что в организации марки наряду с военными аспектами воплощались экономические и политические великодержавные концепции династии. Интересы государственности Венгрии, исходя из предвзятого недоверия, зачастую открытых антивенгерских соображений, были подчинены австрийским интересам.

Győző Ember

DAS UNGARISCHE MILITÄRGRENZGEBIET UND DER ÖSTERREICHISCHE STAATSRAT 1761—1768

Resümee

Der Akademiker Győző Ember publiziert in seiner Studie Ergebnisse solcher Forschungen, die er noch vor dem zweiten Weltkrieg unternahm. Er gibt aufgrund von Votivbögen Meinungen von Ministern und Räten bekannt, die im 1761 gegründeten österreichischen Staatsrat verlautbart wurden und sich auf das Grenzgebiet, d.h. auf den kroatischen, slawonischen, banatischen und siebenbürgischen Grenzschutz bezogen. Da dieses Schriftenmaterial im zweiten Weltkrieg vernichtet wurde, hat die Mitteilung an und für sich schon eine wertvolle quellenrettende Funktion. Unter dem Titel: die Integrität des Landes, skizziert der Verfasser vom Standpunkt des Grenzschutzes aus betrachtet den übrigens sehr wichtigen und viel Fragen aufwerfenden Zustand, dass nach der Zurückeroberung der türkischen Gebiete die sich etablierende Habsburg-Regierung die lokale Integrität Ungarns nicht zurückstellte. Das sehr ausführliche Kapitel über die Grenzgebiete des Landes enthält verlautbarte österreichische ministeriale und rätliche Meinungen über die Organisierung der einzelnen Grenzschutzeinheiten. Im Kapitel: statistische Angaben über die militärischen Grenzschutzregimenter 1794, werden Bestandangaben der drei Grenzschutzbezirke bekanntgemacht. Eine Dokumentation als Anmerkungen und Kommentare ergänzt die Studie.

Der Verfasser überschreitet stellenweise die Grenzen seines engeren Themas und beschäftigt sich mit mehreren allgemeingültigen Fragenkomplexen, wie z.B. mit der Rolle der ungarischen Stände im Ungarn des 18. Jahrhunderts.

Die hier veröffentlichten Meinungen der Minister und Räte des Staatsrates beweisen eindeutig, dass in der Organisation des Grenzschutzgebietes neben militärischen Gesichtspunkten auch wirtschaftlich und politisch bedingte Grossmacht-Vorstellungen der Dynastie zur Geltung kamen, und dass die Interessen der ungarischen Staatlichkeit nicht einmal durch offene ungarnfeidliche Bedenkungen bzw. voreingenommenes Misstrauen den österreichischen Interessen untergeordnet wurden.

SZABÓ JÁNOS

A LEVENTEINTÉZMÉNY ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

Szervezeti fejlődés

Az 1921:LIII. tc.-kel létrehozott leventeintézmény a szükségletek megfogalmazódása, a szervezeti kezdemények, a teoretikus előkészítés, a felhasználható minták és a kapcsolódó intézmények tekintetében fontos *előzményekre* épült. A XIX. sz. második felében a haditechnikai fejlődés és az általános hadkötelezettségre épülő tömeghadseregek megérlelték a katonai előképzés szükségletét és eszméjét, hazánkban is elindították az első katonai előképzési próbálkozásokat, elsősorban az egyesületi sportokkal és az iskolai testneveléssel érintkezésben. Állami fennhatóság alá került a testi nevelés és a sport ügye, létrehozták központi szervét (1911), az Országos Testnevelési Tanácsot (OTT), a lóversenyzés megadóztatásával biztosították anyagi bázisát (1913), az Országos Testnevelési Alapot (OTA). Az államosított sportügy legfontosabb pozícióin a VKM és a HM osztozott, a szakértelem is eszerint oszlott meg egyfelől a középiskolák testnevelő tanárai, másfelől a katonai sportokban szervezői gyakorlatot szerzett katonatisztek között. Az ifjúság összefogására, eszményeinek ellenőrzésére irányuló máshol is kibontakozó hivatalos (vagy azzá válni igyekvő) törekvések nálunk először a nemzeti, hősi, romantikus eszmények nevében léptek fel, egyelőre a széles néptömegeket kizáró középosztályi körökre összpontosítva.[1] Az elhúzódó első világháború — ellentmondásosan — egyfelől a néptömegek egészségi állapotára, sportoltatására, nevelésére, s katonai előképzésére irányította a figyelmet, másfelől elszívta a realizálás forrásait, így a HM-ben meginduló katonai előképzés szervezés néhány központi intézményén kívül elsősorban az elméleti előkészítő, teoretikus, tervező-kidolgozó munka hozott eredményeket.[2]

Az ellenforradalom hatalomra jutása után, merőben más kontextusban, a szegedi ellenforradalmi kormány Propagandaminisztériumának ifjúsági osztálya 1919. október 1-jén „az ifjúság katonás nevelése" tárgyában összehívott minisztériumközi értekezlettel (HM, VKM, PM és a Fővezérség) nyitotta meg az 1921: LIII. tc.-hez vezető tárgyalások sorát.

A HM-ben tanulmányozták az előzményeket, megfigyelőket küldtek a nyugati

1 *Szemere Miklós:* Négy országgyűlési beszéd. (Ebből: Az ifjúság nevelése; Honvédelmi nevelés) 1902. Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) 1. 3. 7.; Szemere Miklós és a magyar ifjúság. (Szerk.: *Kováts Lajos*) Sz. M. asztaltársaság. Bp., 1901.; *Berzeviczy Albert:* A háború és a jövő. Bp., 1916. HL 13 826.

2 *Galambos Ede:* Ifjúsági Honvédő Egyesületek. Bp., 1917. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) 13 382/11.

Ezen kívül Tornay Károly említést tesz még a következőkről: *Galambos Ede—Juba Adolf dr.:* Az iskolán kívüli testnevelés reformja; *Galambos Ede:* Az ifjúságnak katonai szolgálatra előkészítése; *Juba Adolf:* Az iskolán kívüli testgyakorlóhelyek és terek összeírása; Az iskolán kívüli ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra a háború alatt; *Bély Mihály:* Ifjúsági Honvédő Egyesületek vezetőinek útmutatója. In: *Tornay Károly:* A leventeintézmény története. Bp., 1935. 24—26. o.

államok ifjúságszervezési módszereinek tanulmányozására,[3] összegezték a világháború katonai tapasztalatait,[4] javaslattervezeten dolgoztak,[5] s 1920-ban utasították a körletparancsnokságokat, hogy támogassák az ifjúság sportszervezését folytató jobboldali szervezetek (Turul, MOVE, ÉME stb.) munkáját, mint a leventeintézmény előszervezését.[6] A VKM-ben szintén javaslattervezetek készültek, újra feltámasztották az OTT testületét, 1921 márciustól megalakították a III. szakbizottságot: az iskolán kívüli ifjúság sport- és testnevelésirányító szervét, a leventeintézmény központi vezető apparátusát.

Az előkészítő tárgyalásokon összecsaptak a jövendő ifjúsági szervezetet a közvetlen fegyveres revízió szolgálatába állítani akaró militánsabb, valamint a kultúrfölény általi revízióra törekvő, a konszolidációban érdekeltebb körök. Ellentétükben a békeszerződés határozmányainak törvénybe iktatása, illetve a meginduló konszolidáció döntött. Elvetették a cserkészet felajánlkozását, s a leventeintézmény — a világháború utáni hadseregellenesség hangulatában, a vidéki ifjúsági egyesületi élet hiánya közepette, a katonatömegekkel szembeni elvárások egységesség- és garanciaigénye, valamint a baloldali hatásoktól való folyamatos elszigetelés s a folyamatos keresztény-nemzeti nevelés hajthatatlan szándéka alapján — az önkéntességet mellőző, az iskolán kívüli ifjúság testi nevelése és sportja köré szerveződő, 12—21 éves korig *államilag kötelezett* katonai előképzés szervezete lett.[7]

A szervezeti struktúra fejlődése tükrözte a célok és feladatok jellegváltozását, illetve a társadalmi folyamatok hatását.

Az előszervezés időszakában — az 1921:LIII. tc. elfogadása előtt — mindössze olyan szervezetkezdeményt találunk, amely elsősorban a jobboldali társadalmi szervezetek ifjúsági sportegyesületeiből állt, amelyeket később szervező centrumként a katonai körletparancsnokságok által, székhelyükön alakított ifjúsági testnevelési bizottságok igyekeztek összefogni.[8] Már ekkor megjelent az önálló leventesajtó, jelezve, hogy a felülről való szervezés nem nélkülözheti a megfelelő propagandát. Ez a szervezetnek alig nevezhető struktúrakezdemény az 1921:LIII. tc. megszületése után még sokáig nem volt képes előrelépni. A tisztek társadalmi szervezetekből történő kiparancsolását, a HM-nek és szerveinek az ifjúsági testnevelésből való kivonulását követően[9] az egész szervező munka áttevődött a VKM OTT III. szakbizottságához, vagyis a polgári közigazgatás vonalára.

A törvényes testnevelés szervezete a polgári közigazgatás rendszerébe illeszkedett, kiterjesztésének felgyorsítására azonban csak az 1924-ben megjelenő Végrehajtási Utasítás, valamint a szervezésre és a leventeegyesületi alapszabályokra vonatkozó utasításokat követően kerülhetett sor.

Az 1921:LIII. tc. 3. §-ának megfelelően a VKM lett a kötelező testnevelés szervezésének, irányításának legfelső szerve. A végrehajtók a vármegyei, városi és községi — 1928-tól a járási — testnevelési bizottságok[10] voltak, amelyek a közigazgatási testületek első tisztviselőinek (főispánok, polgármesterek, stb.) elnöklete alatt 50—50%-ban kijelölt, illetve választott képviselőtestületi tagokat foglaltak magukban. E testületek operatív vezetője az államilag kinevezett Testnevelési Felügyelő, aki előadója, szakértője, s állandó végrehajtója volt a bizottság feladatkörébe tartozó összeírási, nyilvántartási, egyesületi, anyagi-tárgyi, felügyeleti, intézkedési ügyeknek.

3 Berlinből pl. báró Abele ezredes jelentett rendszeresen a HM-nek. Nagyrészt innen származtak az átszervezésre, bújtatásra vonatkozó ötletek is. HL VKF 1919. 2. csop. 3/fasc. G. F.

4 Pl. *Raics Károly:* Igazságok és tanulságok. Bp., MOVE, 1920. HL Z/296.

5 *Béldy Alajos:* Testnevelés — Honvédelem. Bp., 1920. Ez minden bizonnyal annak a tervezetnek a feldolgozásából készült, amely az Imre Sándor által Béldy munkájaként említett „Reformok a testnevelés terén" címet viselte. A tervezet a RTGY Imre II. Sándor „Katonás nevelés" c. iratcsomóban található.

6 HM 90 879/1920—09. Biz. sz. rend.

7 1921. évi LIII. tc. Büm. Közl. 1922. 2. sz. T. n. jogsz.

8 Ez a 88840/eln. H. 1920. sz. HM-rendelet alapján történt.

9 L. a m. kir. honvédségről szóló 1921. XLIX. tc., illetve az 1922. III. tc. rendelkezéseit. Országos Törvénytár, 1921—22.

10 84/1926. OTT III. rend.

A testnevelési felügyelők az alájuk rendelt járási és községi testnevelési vezetők útján végezték a leventecsapatok, illetve leventeegyesületek tevékenységének irányítását, amelyek egyik típusát a közigazgatás által fenntartott, a másikat pedig a vállalati leventeegyesületek képviselték.

Az egyesületeken belüli tisztségviselőket (50 leventére egy oktatót, aki irányítja, s 10 leventére egy segédoktatót, aki végzi a kiképzést) 1924-től nevezik hivatalosan leventeoktatónak, illetve segédoktatónak. Mellettük hamarosan (1926-tól) megjelent a főoktatói, illetve a vezető főoktatói beosztás is.[11] Az egyesületeken belüli tisztségviselőket nem a központi alapból, hanem a községek közigazgatási testületei, illetve az egyesületek fenntartói saját testnevelési alapjaikból fizették. Minden valószínűség szerint ez volt egyik fő oka az egész korszakon végighúzódott javadalmazási egyenlőtlenségeknek és vitáknak.

A leventék (12-től 21 éves korig kötelezett, iskolán kívüli fiatalok) csapataiban raj, szakasz, század[12] beosztású csoportokat alkottak, amelyek megfeleltek egyrészt az oktatói kar reflexeinek, másrészt a díszelgések, kivonulások és a kiképzési helyzetek során követett célszerű tagozódásnak.

Az ifjak kor szerint elkülönülő csoportokban kaptak előképzést, a 12—15 évesek elemi előképzésben, a 15—18 évesek alapelőképzésben, a 19—21 évesek szakalapelőképzésben részesültek.

A leventeintézménynek a húszas évek végére ily módon kialakított szervezete nem volt mozdulatlan. Az 1939:II. tc. által hozott alapvető változást a differenciálódás hosszú folyamata előzte és alapozta meg. E differenciálódás egyik vonulatát alkották azok a szervezeti lépések, amelyek a HM-fennhatóság gyakorlásának új útjait építették ki. A másik vonulatot a kiképzés színvonalának emelkedésével, valamint az egyesületeken belüli tevékenység sokoldalúbbá válásával összefüggő szervezetmódosulások, a harmadikat pedig a leventeintézménynek külső társadalmi környezetével fenntartott kapcsolatai fejlődése nyomán tapinthatjuk ki.

Az intézmény katonai irányítása részben a HM és a VKM nyílt és rejtett együttműködésén,[13] részben a vezetést alkotó személyeken keresztül realizálódott, de mindenképpen az utóbbiak jelentették garanciáját. Ennek felismerése tükröződik a HM leventeintézményt érintő szervezetmódosító lépéseiben is: A Szövetségközi Ellenőrző Bizottság (SZEB) távozását, s az antant-ellenőrzés lazulását kihasználva a HM kieszközölte az OTT-társelnök hatáskörének bővítését, az OTT-n, s a III. szakbizottságon belüli önállósága növelését. A testnevelési felügyelőségi kerületeket 1929-ben a vegyesdandárparancsnokságok kerületi beosztásához alakítva építették ki, a vezetők pedig — a Kertef-ek — magas rangú katonatisztek lettek. Ezt követően, 1930-tól, a központi leventevezetés személyzetét állományilag a HM, a testnevelés végrehajtó szervezetét pedig az illető vegyesdandárparancsnokságok anyakönyvi állományába helyezték át.

A katonai céloknak egyértelműbben megfelelő, a hadügyi vezetéstől függő oktatógárda kialakításához vezető lépés volt, hogy 1933-ban megkezdték az ún. világháborús oktatógárda leváltását, s elsősorban olyan oktatók munkába állítását, akik 1926 után teljesítettek katonai szolgálatot. Emellett egyre nagyobb tömegben végezték az oktatók-segédoktatók kiképzését laktanyákban, s kialakították a „hadseregen kívüli hadseregtagok" katonai továbbképzése folyamatos minősítésének rendszerét.

A kiképzés színvonalának és elvárásainak emelkedése s az egyesületi tevékenység intenzívebbé válása további differenciálódást eredményezett az egyesületek és a felső vezető szervek struktúrájában: az egységes tömegkiképzésre történő áttérés 1927-től

11 3248/1927. OTT III. Lev. 1927. 23—24. sz.
12 3854/1927. OTT III. körrendelet. *Levente*, 1927. 23—24. sz. a testnevelő szervekről.
13 A két tárca bizalmas megállapodása tartalmazza: „a levente intézmény szervezeténél fogva... katonai és polgári személyek kölcsönös együttműködésére van alapítva. HL Levente 2. doboz, OTT TE-nak az 1/TE 1927. sz. bizalmas rendeletet kiegészítő körrendelet.

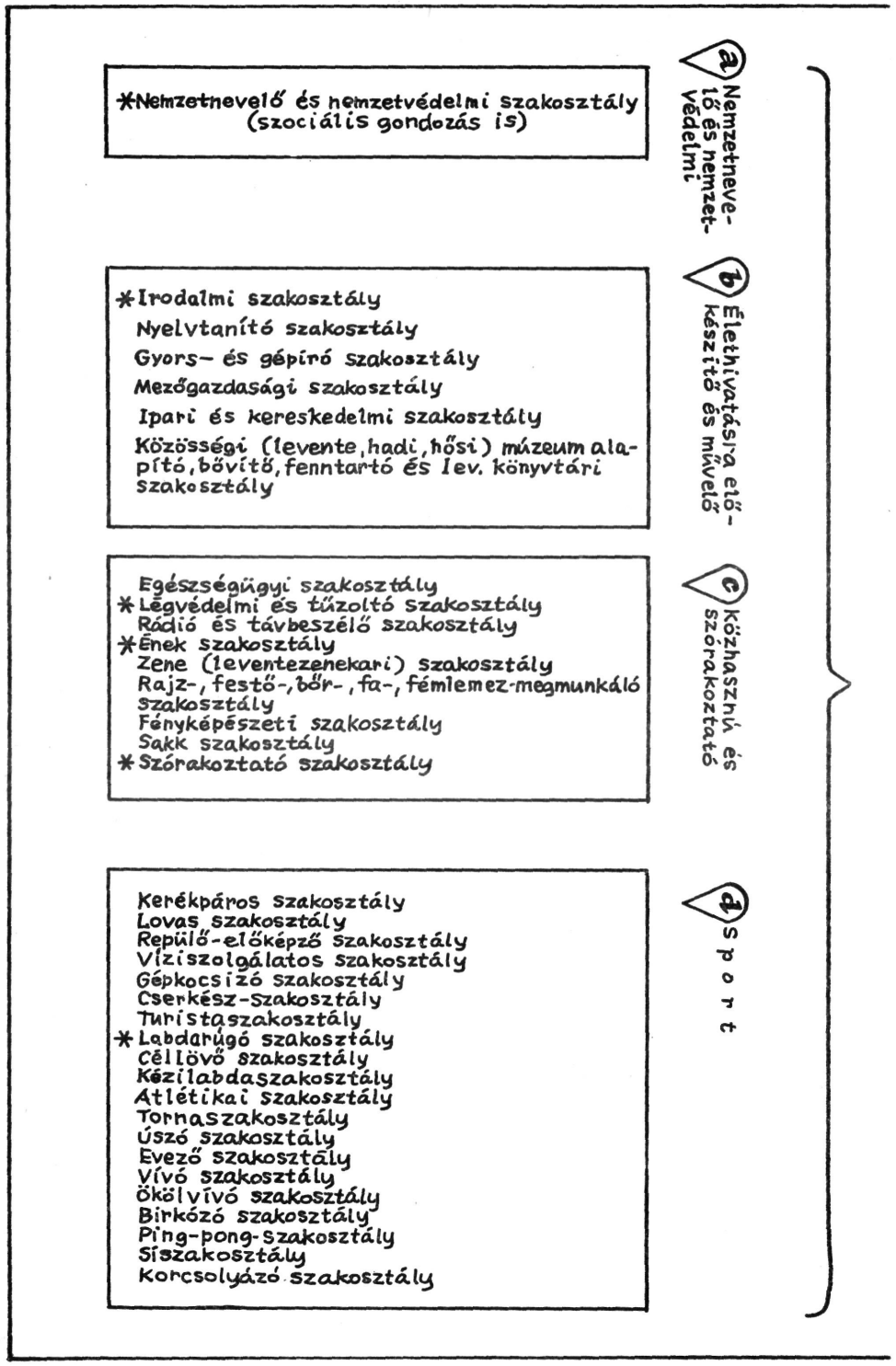
a) Nemzetnevelő és nemzetvédelmi
*Nemzetnevelő és nemzetvédelmi szakosztály (szociális gondozás is)
b) Élethivatásra előkészítő és művelő
*Irodalmi szakosztály
Nyelvtanító szakosztály
Gyors- és gépíró szakosztály
Mezőgazdasági szakosztály
Ipari és kereskedelmi szakosztály
Közösségi (levente, hadi, hősi) múzeum alapító, bővítő, fenntartó és lev. könyvtári szakosztály
c) közhasznú és szórakoztató
Egészségügyi szakosztály
*Légvédelmi és tűzoltó szakosztály
Rádió és távbeszélő szakosztály
*Ének szakosztály
Zene (leventezenekari) szakosztály
Rajz-, festő-, bőr-, fa-, fémlemez-megmunkáló szakosztály
Fényképészeti szakosztály
Sakk szakosztály
*Szórakoztató szakosztály
d) Sport
Kerékpáros szakosztály
Lovas szakosztály
Repülő-előképző szakosztály
Víziszolgálatos szakosztály
Gépkocsizó szakosztály
Cserkész-Szakosztály
Turistaszakosztály
*Labdarúgó szakosztály
Céllövő szakosztály
Kézilabdaszakosztály
Atlétikai szakosztály
Tornaszakosztály
Úszó szakosztály
Evező szakosztály
Vívó szakosztály
Ökölvívó szakosztály
Birkózó szakosztály
Ping-pong-Szakosztály
Síszakosztály
Korcsolyázó szakosztály

Rekonstrukció a Levente 1939.11.o., valamint a 739. 158/elv.40.o. 1942. segédlet alapján

A csillaggal megjelölt szakosztályokat mindenütt meg kell alakítani és működésben kell tartani, a többieket pedig csak a lehetőségek szerint.

A leventeegyesületek belső tagozódása és szakosztályai

Leventeegyesületi vezetőség

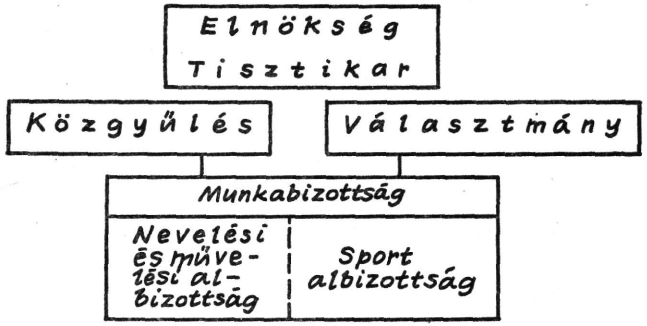

bevezetett rendszere[14] először csak az oktatók felkészültségével kapcsolatban támasztott igényeket, amelyeknek kielégítésére a rendszeres tanfolyamok rendszerének bevezetése volt a válasz. További megoldás lett volna a kiképzési idő növelése, ám az erre irányuló kísérlet kudarcot vallott. Csak az volt a járható út,ha a hadsereg kiképzési lehetőségeit igénybe véve emelik az oktatók felkészültségét.

A különleges tömegkiképzési ágak *(1. sz. ábra, 498—499. o.)* eleinte csupán mellékfeladatot jelentettek a kiképzés szempontjából. Ezeket a leventeegyesületekbe kapcsolva önkéntességi alapon szervezték meg, ám, felismerve a tömegkiképzés értékével vetekedő speciális kiképzettség fontosságát, fokozatosan a hadsereg közvetlen irányítása alá rendelték e szakágakat. Legkorábban a lovas kiképzés (1929), majd a rádiós kiképzés szervezetét (1938).

A leventeegyesületek kulturális tevékenysége és a hadsereg szempontjából közvetlenül nem fontos sportágak terjedése mindenekelőtt maguknak a leventeegyesületeknek a szervezeti differenciálódását vonta maga után. A népművelési tanfolyamok[15] bevezetése, a műkedvelő egyesületek szaporodása, ének- és zenekarok alapítása egyre több helyi értelmiségit vont be, elsősorban a tanítóság soraiból. A leventeoktatók vagy vállalták az egyesületi tevékenység vezetését is, vagy egyre inkább visszaszorultak a kötelező előképzés területére. A leventeegyesületi élet fokozatosan erősítette az intézmény társadalmi kapcsolatait a helyi társadalmi-, sport- és kulturális élet reprezentánsaival, miközben egyre észrevehetőbben elkülönült a kötelező előképzés (kiképzés) rendszerétől és létrehozta saját belső tagozódását. 1939-ben 4 szakosztálytípusban (1. nemzetnevelő, és nemzetvédelmi, 2. élethivatásra előkészítő és művelő, 3. közhasznú és szórakoztató, 4. sport) már mintegy 36-féle szakosztályt tartottak nyilván Ezek népszerűségének bizonyos szintjére, de méginkább a vidéki egyesületi konkurrencia hiányára utal, hogy a kötelezettségi kor lejárta után is a leventeegyesületekben maradó fiatalok számára (cserkész mintára) rendszeresítették az „öreglevente" titulust.

Az OTT III. szakbizottsága a feltétel- és tevékenységmódosulásokra szervezeti lépésekkel reagált: a lovas kiképzés terjedésekor új státust rendszeresítettek az OTT III. szakbizottságában, a SZEB ellenőrzés lazulásával lépéseket tettek a katonatisztek kiképzési munkába történő bevonására, nyomást gyakoroltak a szakkiképzési ágakban résztvevők összetételének alakítása érdekében.[16] 1936-tól a Kertef-ek mellé 1—1 sportszakembert is vezényeltek, s tudomásul véve a leventesport viszonylagos sajátosságait,[17] az 1934-ben kiadott leventeegyesületi szabálymódosítás után létrehozták a Levente Sportegyesületek Országos Központját (LESOK).[18]

Az egyesületekben folyó kulturális tevékenységhez kedvet csinálni, mintát adni hivatott „regős csoport" 1930 júliusában történő felállítása azt mutatja, hogy a felső vezetés szervezői aktivitásából akcidentális lépésekre is futotta.

A húszas-harmincas évek szervezeti differenciálódásának a társadalmi környezet felé mutató vonulatában mindenekelőtt a leventeintézmény fejlesztésébe bekapcsolható külső társadalmi erőforrások, támogató tényezők, egyesületek felé kialakított szervezeti viselkedés érdemel figyelmet: 1923-ban szabályozták a vállalatok leventenevelésben vállalandó kötelezettségeit, több ízben is a tanítók, közigazgatási alkalmazottak, papok, bevonásának, a rendőrséggel, a cserkészettel való együttműködés

14 1927-ig katonai jellegű előképzés a leventefoglalkozásokon csak az ország „megbízható" körzeteiben folyt, a lövészet és az alaki gyakorlatok jellegadó dominanciájával. Az Egységes Testnevelési Utasítás 1927-ben került kiadásra.

15 7643/1929. OTT III. 72. sz. körrendelet. *Levente*, 12. sz. (a tanfolyamokról).

16 Körrendeletek: Vitézek bevonásáról. *Levente*, 1923. 14., 17. sz. Vezetésben papok, tanítók, jegyzők részvétele. 1905/1926. OTT III.; *Levente*, 1926. okt. rk. sz.; Együttműködés népművelési szervekkel; *Levente*, 1925. 2. sz.; Tanítók bekapcsolódása. 38 991/1926. VKM; *Levente*, 1926. okt. rendkívüli sz.; 1905/1926. OTT III.

17 A testnevelési felügyelet kerületi beosztása ekkor már megegyezett a vegyesdandár-területekével, eszerint Debrecen, Miskolc, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Pécs, Baja székhelyekkel működtek, a kerületi testnevelési felügyelő (KERTEF) mindig a HM által delegált magas rangú tiszt, jogköre azonos volt a vármegyei testnevelési felügyelőével.

18 566/1934. OTT III. sz. körrendelet; LESOK. *Levente*, 1937. 215—247., 278. o.

rendjét, 1926-tól pedig — szintén több ízben — a társadalmi, közművelődési és sportegyesületekkel való kapcsolattartás rendjét.

A másik jellegzetes irányt a leventeegyesületek környezetük életébe történő bekapcsolása képezte. A templomba járási kötelezettség elrendelése, a tűzoltó leventecsapatok helységenkénti létrehozása, a dalárdák, zenekarok nyilvános szereplésének szabályozása, a leventék községi munkálatokba való bevonásának elrendelése, 1938-tól munkatáborok felállítása azt mutatják, hogy a leventeintézmény vezetése törekedett arra, hogy hasznosnak tartsák s annak is érezhessék magukat az előképzésre kötelezettek.

A társadalmi környezet felé mutató szervezeti differenciálódáson belül végül, de nem utolsó sorban a szervezet védelmét, a károsnak ítélt hatások kizárását célzó mozzanatok kaptak jelentőséget: megtiltották a leventeegyesületekben a politikai tevékenységet, mindenféle politikai tárgyú beszélgetéssel együtt, a politikai jelvények viselését; elrendelték alkalmankénti rendfenntartó leventaalakulatok alakítását; korlátozták — 1926-tól — a leventék politikai gyűléseken történő részvételét; szigorú fegyelmi rendeletet állítottak hatályba, s hatósági jogkörrel ruházták fel a leventeoktatókat. Figyelemre méltó, hogy e „szervezetvédő" lépések már a húszas évek második felére be is fejeződtek. Talán ez a testület volt az, ahol a legrövidebb idő alatt elérték a „végső" állapotot, amin aztán az 1939:II. tc. hatályba lépéséig alig kellett változtatni.

Amennyire mozdulatlannak látszott a szervezeti védekezés a nyilvános szférában, legalább annyira állandó mozgásban volt a hadseregben központosuló, a leventeintézményt is behálózó nemzetvédelmi szolgálat (NV) a nyilvánosság mögött. A fennmaradt negyedévi NV-jelentések, az „N" szempontból fontos adatok jelentésének jutalmazására 1931-ben, a megbízhatatlanok névjegyzékének elkészítésére 1932-ben, a nemzetvédelemre alkalmasak kiválasztására vonatkozóan 1936-ban hozott intézkedések, illetve a „védelmi párok" felállítására és működésükre, majd 1940-ben történő megszüntetésükre hozott intézkedések rávilágítanak e háttérapparátus leventeintézményt is behálózó szövevényének egyre terebélyesedő működésére.

Az 1939:II. tc. elfogadása után a törvényes honvédelmi kötelezettség jegyében újjászerveződő ifjúsági szervezet *(2. sz. ábra, 502—503. o.)* az előzőekben jelentkező szervezet-módosulási tendenciákat végletesen magába építő struktúrát hozott.

Az OTT egyidejű feloszlatásával az iskolai, iskolán kívüli és a társadalmi egyesületekben levő ifjúság testnevelését, sportját és honvédelmi előképzését egységesen a HM alárendeltségébe szervezték.[19] Az immár totális intenciójú szervezetnek „legfőbb hadúri" minőségben lett a feje Horthy. Élén Béldy Alajos személyében az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője (IHNOV) állott, akit az államfő nevezett ki a HM és a VKM javaslata alapján. Ez a magas rangú tábornok egyben a HM VIII. csoport főnöke, s a VKM testnevelési főcsoport főnöke volt, önálló törzzsel, a két minisztériumban külön rendezett ügykörrel, de közös költségbiztosítással támogatva. Alárendeltségében (1943-ig Kudriczy István, majd Solymossy Ulászló) a Leventék Országos Parancsnoka (LOP), egyben HM 40. (elvi és kiképzési) osztály parancsnoka — akit szintén az államfő nevezett ki — és törzse képezte az operatív felső vezetés szintjét.

A szervezet operatív vezetése az alsó szinteken is teljesen egybeépült a hadsereg szervezeteivel: a hadtestparancsnokságokon belül hadtest-leventeparancsnokságokat hoztak létre, amelyek alárendeltségében megyei, járási, városi, kerületi leventeparancsnokságok alakultak. Az iskolai leventeképzés céljára helyenként iskolai leventeparancsnokságokat is létrehoztak, máshol az iskolák tanulóit is az iskolán kívüli

19 Kormányzói utasításra a HM 1941. aug. 01. hatállyal elrendelte az 1939:II. tc. végrehajtásához szükséges új szervek megalakítását, illetve a régiek átszervezését. Az 5.520/1941. ME sz. rend. kiadása az 1941:XII. tc. 3. § alapján történt. Az új szervezetet a *Levente* 1941. dec. 15. 433. o. ismertette.

Levente, 1942. november 15. 497. o. alapján

A leventeintézmény országos szervezete az 1939:II. tc. után a 40-es években.

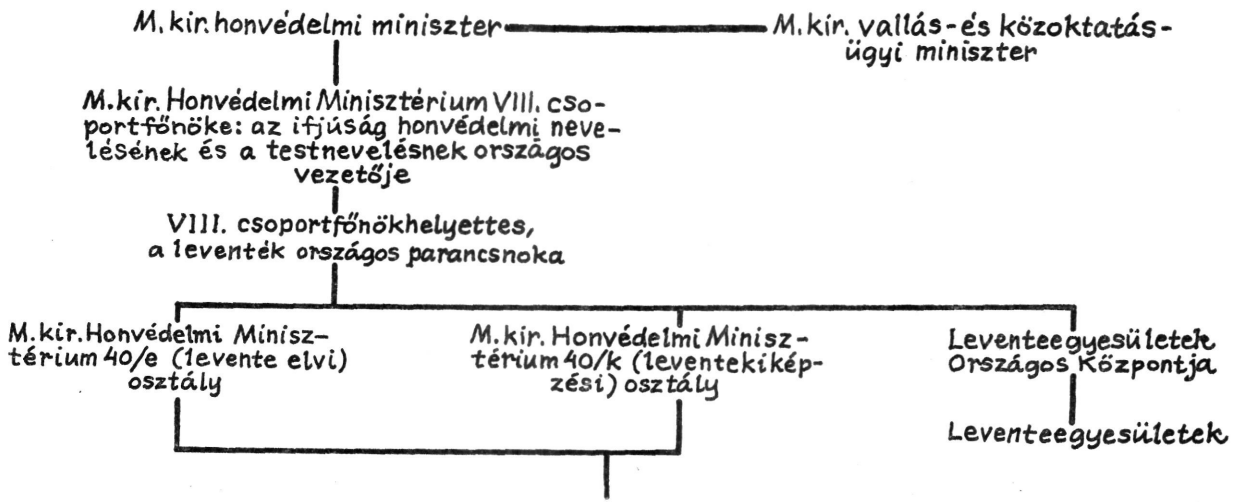

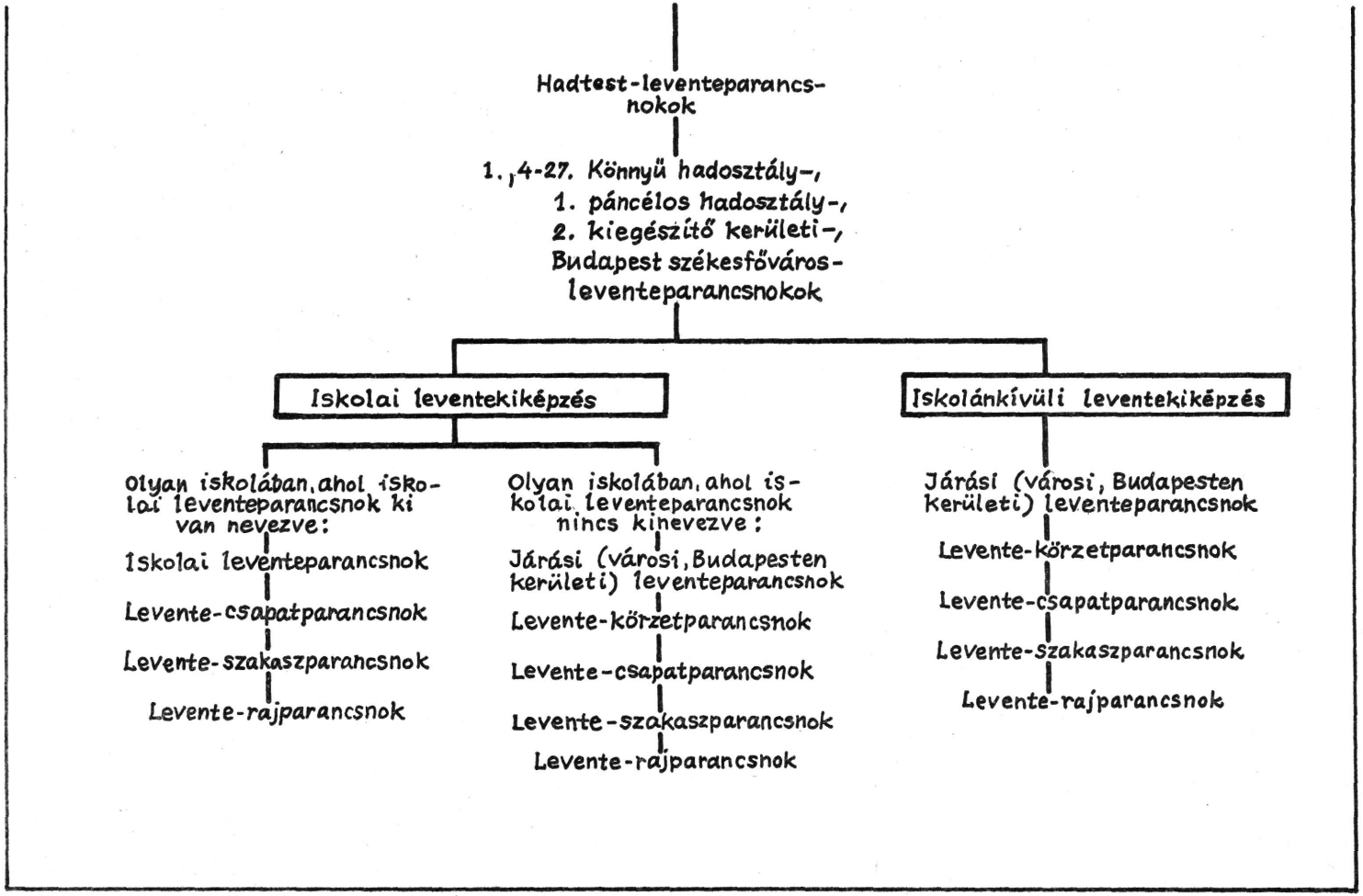
Hadtest-leventeparancs-
nokok
1.,4-27. Könnyü hadosztály-,
1. páncélos hadosztály-,
2. kiegészitő kerületi-,
Budapest székesfőváros-
leventeparancsnokok
Iskolai leventekiképzés
Iskolánkívüli leventekiképzés
Olyan iskolában, ahol iskolai leventeparancsnok ki van nevezve:
Iskolai leventeparancsnok
Levente-csapatparancsnok
Levente-szakaszparancsnok
Levente-rajparancsnok
Olyan iskolában, ahol iskolai leventeparancsnok nincs kinevezve:
Járási (városi, Budapesten kerületi) leventeparancsnok
Levente-körzetparancsnok
Levente-csapatparancsnok
Levente-szakaszparancsnok
Levente-rajparancsnok
Járási (városi, Budapesten kerületi) leventeparancsnok
Levente-körzetparancsnok
Levente-csapatparancsnok
Levente-szakaszparancsnok
Levente-rajparancsnok

leventekiképzés szervezeteibe, a levente-körzetparancsnokok alárendeltségébe vonták be.

A negyvenes évek szervezeti fejleményei azt mutatják, hogy az (adminisztratív) akadályaitól megszabaduló leventeintézmény mind a társadalmat behálózó terjeszkedésben, mind belső differenciáltságában minden korábbinál dinamikusabban tolóa totalizálódás irányába.

Még 1938-ban — 28 levente díszszázad felvidéki propagandakörútjával[20] — kezdetét vette a visszacsatolt területek leventekorú ifjúságának „leventévé fogadása", egyesületekbe szervezése. A negyvenes években gyorsult fel — olasz, német, finn példa alapján — a leánylevente-csapatok szervezése.[21] Az új helyzetben a cserkészet sem vonulhatott ki a leventenevelésből, a cserkészeknek is leventecsapatok keretébe szervezetten kellett teljesíteniük előképzési kötelezettségüket.

A kormányzati ifjúságpolitika totalitás-törekvéseinek határait jól jelezte a cserkészet fennmaradásához való ragaszkodás, az egyházi ifjúsági szervezetek érintetlenül hagyása, illetve a negyvenes évek német nemzetiségű ifjúsági szervezkedéseinek, a Deutsche Jungendbund-szervezeteknek engedélyezése.

A radikalizálódó helyzetben rohamosan elburjánzó politikai, faji, vallási diszkrimináció sem hagyta érintetlenül a szervezetet: a Horthy-kormányzat már 1939-ben kihirdette az egyesülési jog korlátozásáról szóló rendeletet,[22] a „hadban álló nemzet egyetemes érdekeire,, hivatkozással; 1941-től rendelet tiltott mindenféle politikia tevékenységet a leventeegyesületekben, 1942. május 21-től pedig a hírhedt leventerendelet[23] szerint a „leventeköteles ifjú, tekintet nélkül korára, semmiféle politikai tevékenységet nem fejthet ki." E rendelet szinte lehetetlenné tette a baloldali mozgalmak közel kerülését az ifjúsághoz, bár fékezte körükben a nyilas mozgalom terjedését is. Ugyanez a rendelet zárta ki a leventeintézményből (az 1941:XV. tc. értelmében) a zsidó fiatalokat, akiket — az 1939:II. törvénycikknek a 1942:XIV. törvényeikkel való kiegészítése értelmében — „a leventekötelezettség helyett a kisegítő szolgálatra való előképzés kötelezettsége" terhelt.

A struktúramódosulások szervezeten belüli irányait elsősorban az új körülmények közötti működés, illetve az új feladatok követelményei határozták meg: *(3. sz. ábra, 506—507. o.)*. Az 1939:II. tc. elfogadásától pontosan elválasztották a leventecsapatok és a leventeegyesületek tevékenységi köreit. A leventecsapatok tevékenysége „nemzeti" és „szak-" szempontból egyaránt magasabb követelményeket állított az oktatók elé. A leventeoktatók kiválasztásának szakszempontú szigorítása mellett a HM már 1940 májusában elrendelte a leventeparancsnokok „nagyszülőkig visszamenő" származásigazolását.[24] A rendszeres oktatóképző tanfolyamok tartásába bevonták a népfőiskolákat is,[25] s évente megrendezték a Központi Irányadó Tanfolyamokat. A behívott és hadbavonult levente-tisztikar pótlására egyre nagyobb arányban vontak be és képeztek ki leventeoktatóként papokat a leventeoktatók tanfolyamain.[26]

20 Leventéink látogatása a visszacsatolt Felvidéken. *Levente*, 1939. 32. o.

21 Már a húszas években volt *propagandája* a leányok leventébe szervezésének. (Szabó Gyula országgyűlési képviselő parlamenti felszólalása. Orsz. gy. Képviselőházi Napló. XIX. k., 129—130. o.) Az *előszervezés* és a *törvényes alap kimunkálása* a HM keretében párhuzamosan haladt. 1942-ben már összeállt a törvénytervezet a „leányifjúsági kötelező honvédelmi nevelésről." *dr. Kokas Eszter* — a mozgalom akkori vezetőnője — az anyai hivatásra felkészítést tekintette fő célnak. Az előszervezés csak az egyház (Serédi, Czapik, Shvoy, Apor püspökök) által erősen kézben tartott feltételek tiszteletben tartásával mehetett végbe az egyházi vezetés és nevelői fennhatóság messzemenő biztosításával. A törvényes alap, a kész „leánylevente" — rendelet 1943. nov. 27-én jelent meg a hivatalos katolikus értesítőben (9000/1943. VKM-rendelet OL P. K. jkv. 1943. nov. 15. 497—499. o.) Az előszervezés eredményeként az önkéntes leventeleányok szervezett létszáma 1942-ben már elérte a 200 ezret. (AC országos elnökének 1942. máj. 11-i jelentése).

22 Rendeletek a gyülekezési és egyesületi jog korlátozásáról. 8120. M. E. sz. és 8110 ME. sz.

23 A leventeköteles ifjak politikai tevékenységének tilalmáról a 3050/1942 ME. sz. rendelet 1942. május. 21-én jelent meg.

24 HM VHK eln./I. o. 1940-227/3779. sz. rendelet.

25 126 097/eln. 40. o. — 1942. Leventeegyesületi vezetőképző tanfolyamok a KALOT népfőiskolákon. *Levente*, 1942. 538. o.

26 Az 1942/43. évi országos leventemunkáról szóló beszámolóban 700 katolikus és 280 protestáns lelkész kiképzését közölték. 1943-ban „1000—1200 fiatal és munkára kész oltártestvér" kiképzéséről született megállapodás. (HM 134 583/ eln. LOK. 1943. sz. r.; d. EP. Egyh. Lt. 3224. G. F.)

Az oktatói kar mellett a leventeegyesületek negyvenes évekbeli működését meghatározó mozgalommá fejlesztő törevések létrehozták az egységes ifjúvezetői kar intézményét,[27] melynek keretében a leventék közül választották s nevezték ki az alparancsnoki kart. A kiképzési anyag elsajátításának és ellenőrzésének javítása mellett az ő kiválasztásukat is szolgálta a bevezetett honvéd („H") próbarendszer, illetve a leventék „apród" — „újonc" — „legény" szolgálatainak korcsoportonként növekvő elvárásokat támasztó követelményrendszere.[28] A „teljesítmény" motiválására felhasználták a behívások és az ifjúvezetői rendszer bevezetése miatt felgyorsuló „előmeneteli" lehetőségeket, illetve más erkölcsi formák (pl. Levente Teljesítmény Érem) vonzását.[29]

A hazai egyházi körök, valamint a levente felsővezetés ifjúságnevelési törekvéseinek egybeesése, a lelkészkedő papság intézményen kívülről kifejtett támogatását (a destrukció ellen, s a keresztény-nemzeti érzés felkeltésére) immár elégtelennek találva, 1943-ra beérlelte a hadsereg tábori lelkészi szervezete mintájára a leventeintézmény önálló levente-lelkészi szervezetének kiépülését. Megindult egy leventepüspökség felállításának előkészítése is, ám ez már nem kaphatott módot a tényleges működésre.

A leventeegyesületek háború alatti életének legfontosabb — s a korábbiakhoz képest legdinamikusabban fejlődő — oldalát képezte a leventemunka társadalmi felhasználására irányuló formák felduzzadása: rendkívüli jelentőségre tettek szert egyfelől az iparilag hasznosítható hulladékok, másfelől a különböző időzítésű, a harcoló honvédek támogatására irányuló élelmiszer, meleg ruha, frontra küldendő nemzeti jelképek, ajándék stb. gyűjtésére szervezett akciók.

A másik tevékenységforma a „nemzeti többtermelésért" folyó országos mozgalomba illeszkedő levente-termelés — a kisállattenyésztés, selyemhernyótenyésztés, gyógynövénygyűjtés, olajosmagvak, cukornád termesztése stb. — volt, amelyen belül a leventék termelési vállalkozásainak összefogására 1941-ben létrehozták a Leventék Gazdasági Szövetkezése intézményét.[30] Ezek mellé sorolandó a leventék önkéntes közmunkatáborainak szervezése, illetve a haditermelésbe történő egyre fokozódó bevonásuk az üzemeken belül.

E tevékenységformák, amellett, hogy jelentős értéket hoztak létre, a társadalmi integráció tekintetében is „áldásosnak" bizonyultak. Ezt bizonyítja a kizárólag társadalmi integrációnövelő célzatú foglalkoztatási formák elszaporodása is: a fronton levőkkel a Magyar Sors Bajtársi Levelezés keretén belül való levelezés főleg leventeleányoknak ajánlott[31] foglalatosságán túl 1942 nyarától a „Levente Bajtársi Szolgálat"[32] keretében országszerte megszervezték a fronton harcolók otthonmaradott családjainak segítését, ami rendszerint betakarítási segédkezésből, ház körüli tennivalók elvégzéséből állt, de példáként még házrenoválást, házépítést is bemutattak a serkentő célú híradások. A fronton harcolókkal vállalt azonosság sokféle jelének, mintájának működtetése során egyre több szimbolikus szervezeti mozzanat irányult a háborús idők új értékeinek hangsúlyozására. Ilyenek voltak például a „Hadiárvalevente" jelvény adományozása, illetve a leventecsapatok helyi hősi halottakról történő elnevezése is.

27 *Némethy Sándor:* A leventeegyesület az ifjúságé. *Levente*, 1942. 62. o.; Ifjúvezetők kinevezésének feltételei. *Levente*, 1941. 353. o.

28 *Dr. Csipkés György:* A levente újonc és a levente apród szolgálata. *Levente*, 1942. 83. o.

29 1944-ben rendszeresítette a HM kimagasló leventeszolgálat, jó magavis elet, kiváló kiképzési eredmény, kiváló próba- vagy sporteredmény, átlagon felüli egyesületi aktivitás, a társak példaadó befolyásolása elismeréseként, illetve a polgári légoltalomban, légitámadások, elsősegélynyújtás, mentés, tűzoltás, ejtőernyős-elhárítás alkalmával mutatott áldozatkészségért.

30 Leventék Gazdasági Szövetkezése. *Levente*, 1941. 433. o.

31 „Magyar sors bajtársi levelezés." *Levente*, 1941. 31. o. (A címeket iskolákon keresztül juttatták el a fiatalokhoz).

32 A célját a rendszeresítő BM-rendelet abban jelölte meg, hogy a „polgári és katonai hatóságokkal, valamint az erre vállalkozó társadalmi szervezetekkel (egyesületekkel), továbbá az Országos Nép- és Családvédelmi Alap helyi szerveivel szoros együttműködésben a háborús viszonyok következtében szükségessé váló különleges szociális feladatokat látja el." (*Belügyi Közlöny*, 1942. 916—917. o.)

A leventeintézmény kiképzési, egyesületi és anyagi ügyeinek felügyeleti rendje (az 1940-es években).

Kudriczy István: A leventeintézmény

Jn: Mai magyar honvédelmi igazgatás

Budapest, 1943. (HL 6358/15.) alapján

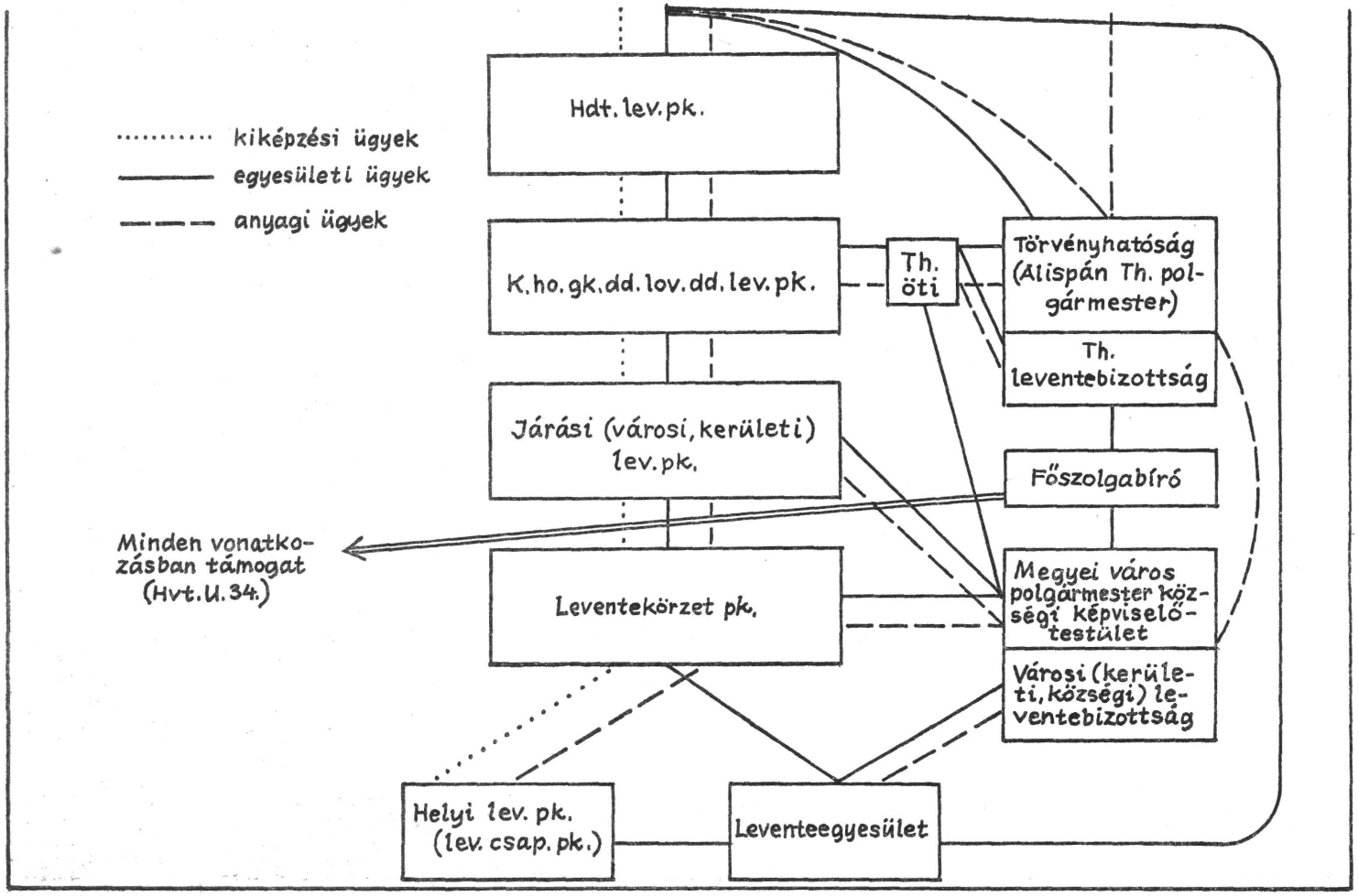
kiképzési ügyek
egyesületi ügyek
anyagi ügyek
Hdt. lev. pk.
K. ho. gk. dd. lov. dd. lev. pk.
Th. öti
Törvényhatóság (Alispán Th. polgármester)
Th. leventebizottság
Járási (városi, kerületi) lev. pk.
Főszolgabíró
Minden vonatkozásban támogat (Hvt. U. 34.)
Leventekörzet pk.
Megyei város polgármester községi képviselő-testület
Városi (kerületi, községi) leventebizottság
Helyi lev. pk. (lev. csap. pk.)
Leventeegyesület

A háború alatti leventefoglalkoztatásban jelentős hatást gyakorolt a szervezeti folyamatokra a katonai és a polgári védelmi szerepek keveredéséből létrehozott védelmi—mentési—fegyelmező funkciójú munkaformák egyre kevésbé csak formális felvállalása. Számos új formát képeztek a „természvédelmi" — légófigyelő — kémelhárító — tűzoltó stb. szolgálatok megszervezésével.

A megsokasodott feladatok, illetve a hadsereg megnövekedett elvárásai a leventék körében érvényesített kontrollmechanizmusok olyan új, szorosabbra zárt rendszerét hívták életre, amelyek a katonaihoz közelítő s számos vonatkozásban a hadsereggel egybeépített formákat eredményeztek: az új szervezeti rendszer bevezetésével egy időben egységesítették a leventenyilvántartás rendszerét, 1941-ben bevezették a „fejlődési törzslap" rendszerét,[33] ami rendszeres és a leventék köteles korától nyomon követhető minősítést tett lehetővé, ugyanakkor ezt egybeépítették a hadsereg bevonultatási rendszerével.

Megváltozott a háborús helyzetben méginkább fontossá váló „megbízhatóság" kontrollszervezete: a nemzetvédelem leventeegyesületekben való működése is. 1940-ben megszüntették a túl sok „hibával" és nemkívánatos feltűnéssel dolgozó „védelmi párok" beszervezését, s a katonai, illetve a leventeparancsnokságokon belül szervezték meg a haderőn kívüli nemzetvédelmi szolgálatot.

Emellett a leventeegyesületekben a kötelezően megszervezendő szakosztályok között hozták létre a „nemzetvédelmi és nemzetnevelő" szakosztályokat, széles körben hirdették a jó levente-előmenetel katonai szolgálat során történő kedvezményezését,[34] ugyanakkor magától értetődő nyilvánossággal támogatták egy létrehozandó leventecsendőrség felállításának gondolatát.[35]

1944. október 15-ét követően a leventeintézmény szervezete — elveszítve relatív önállóságát — mind struktúrájában, mind funkciójában végletesen leegyszerűsödött. A „hungarista állam" eszméjének alárendelt szervezetben a korábban kifejlesztett formák szerepét a felkoncolással fenyegetés vette át, lehetetlenné vált a papok további szerepvállalása, nem volt szükség külön ifjúságnevelő megfontolásokra.

Az „ütőképesség" igénye gyakorlatilag csak a III. korcsoportú leventéket vonta a nyilas vezetés érdekkörébe — a megszállt területekről is csak e korosztályt vonták vissza — az ennél fiatalabb korosztályok számára a leventintézmény a továbbiakban alig jelentett többet időnkénti együtttartási keretnél.

A III. korcsoportos leventék minden tekintetben katonai elbírálás alá estek, bár eleinte csak a Nemzetőrség, illetve a Kisegítő Karhatalom (KISKA) egységeibe kerültek beosztásra.

Az új helyzetben — az IHNOV pozíciójának megszűnésével — a nyilas HM-nek alárendelt LOP maradt az intézmény közvetlen vezetője, ugyanakkor Zsákó Kálmán, a nyilas párt országos ifjúsági vezetője és Kovarc Emil útján a nyilas pártirányítás igyekezett befolyását érvényesíteni az „Ifjúság Harcba állításának" ügykörében: november közepén felállítják a Fegyveres Nemzetszolgálat szervezetét,[36] 1944. december 12-én Csonka Emil kiáltványával megindul a Hungarista Ifjúsági Légió szervezése,[37] illetve ugyanabban az időben (december 14-ig meghosszabbítva a jelentkezési határidőt) került sor az SS Hunyadi páncélgránátos hadosztály, majd a Szent László hadosztály toborzására, amelybe már 17 éves kortól várták a leventéket.[38]

33 *v. dr. Rosztáczy Ernő:* A fejlődési törzslap. I—II—III—IV. *Levente*, 1941. 97., 133., 177., 319. o.
34 Kedvezmények a katonai szolgálatra bevonuló értékes sportemberek és játékosok számára. *Levente*, 1940. 335. o.
35 *Molnár István:* Levente csendőrség. *Levente*. 1943. 711. o.
36 A 4199/1944. ME. sz. rendelettel.
37 A kiáltvány többek között így fogalmaz: „A hungarista ifjúság már nem csupán a Párté, hanem az egész magyar nemzeté és a magyar ifjúság számára a hungarista fiataloké. (...) Rövidesen elhangzanak a riadóparancsnok, ismertetjük a jelentkezési irodákat, ahol besorozzuk ifjúságunkat a hősök seregébe! (...) Az ifjúságot nem fogják többé frázisokra felhasználni, nem hivatkozhatnak ránk elaggott figurák. Nagy a veszély! Súlyosak a harcok? Mindenünk elvész? Lehet, (...) és mégis győzünk!" (HM nov. 8. 88. 692/eln. o. 1944. sz. rend.
38 *Összetartás*, 1944. okt. 26. 4. o.; *Nógrád*, 1944. okt. 28. 2. o.

Emellett a nyilas hadvezetés rohamzászlóaljakba s páncélromboló alakulatokba igyekezett bevonni a fiatalokat.

A LOP november közepére megszervezte az Országos Levente Riadóhálózatot,[39] folyt körükben a hadiüzemek zárt munkásalakulatainak, illetve a MÁV ifjúsági munkásszázadainak szervezése, valamint a dunántúli táborokban a visszavont leventecsapatok gyorsított kiképzése.[40] Az 1945. január 2-án megjelent mozgósítási parancs[41] már a 16. életévtől tette kötelezővé a bevonulást.

A feltartóztathatatlan bomlás felőrölte a szervezeti keretek maradványait is, a harcokban el nem esett, vagy az időközben haza nem szökött leventéket Magyarország felszabadulása után németországi visszavonás, majd angol-amerikai hadifogolytáborok várták.

A szervezet vezető apparátusáról[42]

a) A leventeintézmény vezetői rekrutációjának megértéséhez elengedhetetlenül hozzá tartozik a szervezeti előtörténet lényeges mozzanataiban aktivizálódó személyekhez, csoportokhoz kapcsolódó folyamatosság ismerete.

A modern testi nevelés külföldi példáinak hazai adaptálóit először a XVIII. századi felvilágosodás hatásaira fogékony nagybirtokos arisztokrácia, illetve a szolgálatukban álló nevelők és orvosok körében találjuk. Őket követik a reformnemesség szélesebb látókörű, általános polgárosodást, nemzeti értékű testi nevelést politizálva érvényesíteni kívánó országos hatású alakjai.

A kiegyezéstől az első világháborúig tartó időszakban a modern testnevelés és sport további sorsát meghatározó befolyásfelosztó lépések kultúrpolitikusokból, katonákból, egészségügyi és pedagógiai szakemberekből, valamint a sportmecenatúrát és a nyilvánosságot (sajtó) kézben tartó polgári és arisztokrata csoportokból álló körben zajlottak. Ezek mellett a középiskolai testnevelésben részesített művelt rétegek növekedése hatására fejlődésnek indult a sportegyesületi élet, amelyen belül jól elkülönült a konzervatív német torna, s a fiatalabb angol orientációjú atlétika híveinek tábora.

A sportügy állami fennhatóság alá vonása (1911) az előbbiek meghatározó szerephez jutását eredményezte az OTT-ban, s egyszersmind a VKM és a HM közötti kompromisszum létrejöttét a katonai előképzés sport-státusát és támogatását illetően.

A VKM keretén belül az első világháború küszöbén mintegy 600 — a középiskolai tanárok presztizsét el nem érő, de helyzete egyenrangúvá tételében érdekelt — testnevelő tanár működött; a HM keretén belül emellett az iskolai játékdélutánok, a lövésztanfolyamok szervezésében, egyesületek támogatásában tapasztalatot szerzett fiatal tiszti csoportok álltak rendelkezésre, akik közül a katonai testnevelés sajtónyilvánosságának szélesítésére is akadtak vállalkozók.

E csoportok társadalmi helyzete, praxisa, értékei, érdekei, ideológiája sok tekintetben kiindulópontot jelentett a későbbi leventeintézményben befolyásukat érvényesítő rétegek szerepfelfogásához, illetve orientációjának megalkotásához.

b) A leventeintézményben befolyásukat érvényesíteni kívánó csoportok első seregszemléjét és összecsapását az 1921:LIII. tc. előkészítő tárgyalásai hozták. A HM, a VKM, a Fővezérség, a MOVE, a Magyar Cserkész Szövetség és a Propaganda-

39 *Összetartás*, 1944. nov. 23. 5. o.
40 BM Arch. Szálasi Ferenc és társai pere. Mosonyi vallomása. G. F.
41 OL K. 638. VKM. 1945. 7. cs.
42 Ez az alfejezet „Az elit szerepek hordozói, vezetők és kultúracsinálók a leventeintézményben" c. tanulmány. (*Történelmi Szemle*, előkészületben) alapján készült.

minisztérium képviseletében résztvevők — soraik „megtisztítása" után — egyetértettek a létrehozandó szervezet revízióra irányulásában, közöttük a — tulajdonképpen a korszak végéig meglevő — alapvető ellentét a fegyveres felkészülés, illetve a kultúrfölényre törekvés programjában volt.

Mivel ez az ellentmondás nem a belső erőviszonyok alapján került le a napirendről, a békeszerződések törvénybe iktatása, s a meginduló konszolidáció közepette a polgári közigazgatás mechanizmusára ráépülő szervezet vezetésében — egészen az 1939:II. tc. hatására végbemenő szervezeti átalakulásig — mindkét törekvés képviselői jelen voltak.

A szervezet történetében a vezetők rekrutációjában alapvető különbségek voltak a polgári közigazgatáshoz (1921—1941), illetve (1941-től) a katonai közigazgatáshoz való tartozás szerint.

Az 1921:LIII. tc. a VKM keretén belül működő OTT III. szakbizottságát, valamint a HM jelenlétét legálisan biztosító HM-OTT összekötő tiszteket ismerte el a leventeintézmény felső vezetésének.

Közülük az OTT mindenkori elnökei[43] személyükben nemcsak az állami sportirányítás mindenkori hatalmi pozícióját, hanem az első világháború előtti tendenciák továbbfolytatódását, s az azokban beállott változásokat is jól reprezentálták. A nagytekintélyű Berzeviczy Albert a szervezet elfogadtatásához, a nála 30 évnél fiatalabb Karafiáth Jenő a szervezet első 10 évének kibontakozási periódusához, Lázár Andor a testnevelésügy országos reprezentációjához adta a legtöbbet. Az őket követő Kelemen Kornél, Arató Géza, illetve Prém Loránd már inkább sportvezérek, mint politikusok, s inkább a szervezeti operativitáshoz kötődtek, s kevésbé számítanak az ellenforradalmi rendszer reprezentatív vezetőinek.

Az ifjúság testi nevelésének és katonai előképzésének a katonai közigazgatás részévé válása előtt megszűnt a sportügy viszonylagos irányítási önállósága. 1938-tól a VKM erősítette a vezetés központosítását: az OTT elnökei a mindenkori kultuszminiszterek, először Teleki Pál, majd Hóman Bálint lettek. Erőfeszítéseiket a HM ifjúságmilitarizáló törekvéseinek leszerelésében nem koronázta siker, a HM alárendeltségében került újjászervezésre a hazai ifjúsági sportügy s az ezen belül immár vezető szereppel felruházott leventeintézmény. Első embere, Béldy Alajos altábornagy, a HM VIII. csoportfőnöke, a sportszervezésben, s az aktív sportolásban is tekintélyes előélettel, nemzetközi látókörrel, diplomáciai gyakorlattal rendelkező, az egyházi körökkel jó kapcsolatot ápoló, Horthy bizalmát bíró katonatiszt lett. Szereplésében az ifjúság nyílt militarizálása, háborús igénybevételre való előkészítése gyökeresen megkülönbözteti őt elődeitől.

Az OTT III. szakbizottság elnökei töltötték be a mindenkori társelnök funkcióját, s a leventeintézmény vezető testületének (III. szakbizottság) irányítását, 1941-ig. Sirsich Béla, Nagy (Raics) Károly, Konek Emil, Mátyás Sándor, Ágotha Árpád, Rapaich Richárd, Papp-Vári Endre, Kiss Kálmán tábornokok a rejtett katonai előképzés időszakában is félreérthetetlen kifejezői voltak a HM érdekérvényesítő törekvéseinek.

1941-től a leventeintézmény vezető testületének irányítója Kudriczy István ezredes, majd leváltása után (1943) Solymossy Ulászló tábornok lett, mint a Leventék Országos Parancsnoka (LOP), egyben a HM 40. osztály vezetője.

E tíz magas rangú katonatisztre jellemző a középosztályi származás, a jó iskolázottság, a rendszerhez való feltétlen kötődés, s a háború előttiekre külön-külön is a magas kor.

Operatív központi testületre első ízben az 1921:LIII. tc. előkészítő munkálatai

43 Berzeviczy Albert (1921—1923), Karafiáth Jenő (1923—1931), Lázár Andor (1932. jan.—1932. okt.), Kelemen Kornél (1932—1937), gr. Teleki Pál (1938—1939), Hóman Bálint (1939—1941), üv. elnökök: Prém Lóránt (1937—1939), Arató Géza (1939—1941).

során volt szükség. Ennek irányítója az akkor belügyminisztériumi államtitkár, Karafiáth volt, tagjai pedig a VKM nevelésügyi szakemberei, illetve a HM VI. csoport (rejtett VK) tisztjei közül kerültek ki.

Az OTT III. szakbizottsága, mint a leventeintézmény vezető testülete 1921 márciusától szerveződött; csaknem pontosan 20 éves fennállása során összesen 47 személy tartozott a kötelékébe,[44] egyidőben — a körülmények alakulása szerint váltakozva — 9—15 fős létszámmal működött.

Az OTT III. szakbizottság tagjainak csaknem fele (22 fő) a HM kötelékéből vezényelt tiszt és tábornok volt, a többiek között találjuk az érdekelt minisztériumok tisztviselőit (PM, VKM, IM); a 30-as évek elején a legtöbb cserkészvezetőt, valamint a fővárosi közigazgatás néhány képviselőjét. Körükben gyakori a katonai szakképzettség (tiszti rendfokozat, harctéri szolgálat), magas arányú a társadalmi egyesületek elnökségeiben való részvétel, a politikai illetékesség képviselete (8 fő országgyűlési képviselő), illetve magas az ifjúsági, valamint a sportsajtóval jó kapcsolatokat fenntartók aránya. Származási és egzisztenciális tekintetben egyaránt bevett középosztályi jelleg konstatálható e testületben. Az összetétel változásai azt mutatják, hogy a gazdasági válság időszakáig folyamatosan sokrétűbbé vált a tagok által képviselt társadalmi pozíciórendszer, s gazdagabbá az a funkcióegyüttes, amely lehetőségeiket jellemezte.

A válság nemcsak visszavetette e folyamatot, hanem át is rendezte: a létszámot „gazdaságosabb" szinten, s a korábbi sokrétűség visszaesésével stabilizálta (a cserkészvezetők is ekkortól kezdtek elmaradozni).

Az OTT III. szakbizottság testületéhez számíthatjuk az 1928-tól, a szövetségi ellenőrzés lazulásától, a levente-tömegkiképzés megkezdésétől a nyílt katonai előképzési rendszer bevezetéséig a HM által az OTT-hoz vezényelt összekötő tiszteket.[45] Ezek a HM I/a, illetve a VKF VI. o. beosztottjai voltak (összesen 10 fő), s csupán annyiban tértek el a III. szakbizottság katonatiszt tagjaitól, hogy árnyalatnyival gyengébb pozicionáltság jellemezte őket; feladatuk a sport militarizálásával kapcsolatos közvetítés volt.

A leventeintézmény háborús felső vezető testülete[46] tükrözte a szervezet katonai közigazgatásba ágyazottságát.

A Béldy törzsét alkotó személyek, a LOP vezetői, a HM VIII. csoportfőnökség csoportvezetői, illetve a HM 40/e. és 40/k. osztály alosztályvezetői és beosztottjai összesen 63 főt tettek ki. Működésük alapjellegzetessége volt, hogy a minden korábbinál differenciáltabb vezetési szerepeket egy, a társadalmi rétegzettség tekintetében minden korábbinál egyneműsítettebb (katonai) apparátussal, s egy minden korábbinál egyneműsítőbb (formális katonai) technikával valósította meg.

A szervezet e katonai vezető apparátusának tagjai a megfelelő szinteken gyengébb képzettséget, alacsonyabb származást, nehezebb kezdést, rögösebb életutakat tudhattak maguk mögött, mint az OTT III. szakbizottság tagjai.

44 Béldy Alajos, Berty László, Bodó János, Boross Sándor, Csenkey Geyza, Gilléri András, Csordás Elemér, Dinich Vidor, Dollinger Béla, Dürmayer Gusztáv, Gömbös Gyula, Horváth László, Kalándy Imre, Karafiáth Jenő, Kelemen Kornél, Kiss János, Kiss Ferenc, Kmetykó János, Kölley Ernő, Kudriczy István, Lieber Béla, Lieszkovszky Pál, Máthé Kálmán, Mátyás Sándor, Mecséry Lajos, Mező Béla, Missuray Félix, Mokcsay Dezső, Moldoványi István, Molnár Dezső, Nevitzky Antal, Rapaich Richárd, Rády József, Szabó Lajos, Szapár Tibor, Szendy Károly, Sztrilich Pál, Szukováthy Imre, Teleki Pál, Török Pál László, Végh Kálmán, Witz Béla, Wroblerszky Elek, Zsemberi Gyula.

45 Ágotha Árpád tbk., Perczel Attila ezds., Soós Pál (bádoki) ezds., Schindler Szilárd ezds., Decleva Zoltán ezds., Aggteleky Béla ezds., Németh József ezds., Horváth Ferenc alez., Bogáthy Albert főhadbiztos, Verbőczy Kálmán alez.

46 Béldy Alajos altbgy. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének Országos Vezetője. HM VIII. csoportfőnök, VKM testnevelési csoportfőnök. *Az IHNOV törzse:* Richter János szds. személyi segédtiszt, Rajczy Imre dr. személyi titkár, Szurmay Tibor vk. szds. vk. összekötő tiszt, Bekény Béla ezds. sajtó-propaganda-filmcsoport vezető, Lieszkovszky Pál őrgy. nemzetközi ügy. csop. vez., Nagypataki Gyula dr. o. szds. eü. előadó, Schmidt József korm. főtcs. s. műszaki előadó. A Leventék Országos Parancsnoka (LOP) Kudriczky István ezds., (1943. aug.-ban leváltják, utódja Solymossy Uläszló tbk.) alárendeltségében: Lovas László vk. szds. szervezési oszt. vez., Verbőczy Kálmán alez. Kiképzési o. vez., Schenker Zoltán ezds. Testnev. alo. vez., Szecsey Sándor alez., Nyilvántartási o. vez., Bazsó Jenő hadbizt. alez. Levente-hadbiztosság vez., Kudriczy István a Levente-sport Országos Központ vez., Rosztóczky Ernő o. őrgy. Levente eü. o. vez., Somfay Elemér hadb. őrgy. a Honvéd Központi Testnevelési Intézet pk.-a.

A leventeintézmény háborús felső vezetése körébe kell sorolnunk a fentieken kívül a leánylevente mozgalom országos vezetőjét, dr. Kokas Esztert, a női nemzetvédelem országos vezetőjét, W. Zsigmondy Juditot, illetve az egyetlen elkülönülő nemzetiségi szervezet, a német ifjúsági szervezet vezetőit; országos vezetőjük Huber Mátyás, helyettese Kirsch Mátyás, a diákok országos vezetője Róth József, helyettese Pöhm László, az országos leányifjúsági vezető: Vogel Gizella, helyettese Forfota Frigga volt.

c) A felső vezetés hatásainak továbbítása, érvényesülésük regionális hangulati, anyagi, személyi feltételeinek megteremtése, a leventemunka közvetlen irányítása és felügyelete a regionális—közvetítő, más szóval a középszintű vezetésre hárult. E funkciók ellátására alakultak meg a 20-as években a vármegyei, járási, községi törvényhatósági testnevelési bizottságok, illetve került kinevezésre a VKM által a szakképzett testnevelő tisztikar, mely a járási és vármegyei testnevelési és népgondozó kirendeltségek keretébe szervezve segítette a bizottságok munkáját

1941-ig — a levente körzetparancsnoki rendszer bevezetéséig — a testnevelési bizottságok, illetve a kettős alárendeltségű testnevelő tisztek (egyfelől a vegyesdandár-parancsnokságok mellett létrehozott testnevelési kerületek alárendeltségében, másfelől a VKM-OTT alárendeltségében dolgoztak) összefonódása képezte a leventeintézmény középszintű vezetését. E kettősség hordozta a szervezeti szilárdság, illetve a kulturális központosítás sajátos minőségű, ám alapokig ható garanciáját: a vármegyei, járási és községi testnevelési bizottságok által lehetett a testnevelés egyszerre „társadalmi" (a hivatal és a helyi hatalom birtokosainak társadalmisága értelmében), illetve állami-közigazgatási feladat. A bizottságokon belül a testnevelési tisztek voltak az adott szakirány speciális ismereteinek hordozói, s biztosítékai a testnevelési felügyelőségek elvárásai érvényesülésének. A bizottságokban az operatív folyamatok (napi irányítás, kidolgozás, ellenőrzés, jelentés stb.) vitelével elejét vették annak, hogy népszerűtlenné váljék a testnevelés ügye azzal, hogy tennivalóit túlságosan ráterhelik a „társadalmi" alapon szerveződő törvényhatósági bizottságok tagjaira, így a bizottsági tagság a tagok túlnyomó része számára reprezentatív jellegű maradhatott.

A testnevelési tisztikar létszáma országosan egyidőben 1928—41 között mintegy 380 főt tett ki. Ezen belül kb. 10%-ot alkottak a kerületi felügyelők és törzseik mint hivatásos katonák, kb. 65%-ot a vármegyei és a járási kirendeltségek ny. tisztjei, s kb. 25%-ot a többségében polgári alkalmazott altisztikar. Legtöbbjük 1941 után a megalakuló leventeparancsnokságok alárendeltségébe került, s belőlük építkezett az 1941-ben felállított HM VIII. Csf.-ség, illetve a HM 40. o. is. A szervezetben ők képviselték a folyamatosságot.

A törvényhatósági testnevelési bizottságok — számításaink szerint — a 30-as években országosan (a vármegyei, járási, községi testületek együtt) mintegy 10—11 ezer tagot számláltak. Ezek az adott közigazgatási szint első embereinek (főispán, polgármester, főjegyző stb.) vezetésével működő, 50%-ban kinevezett, 50%-ban választott bizottságok törekedtek a támaszul használható társadalmi rétegeket soraikba vonni, olyan személyek képében, akiktől a leventeügy tekintélyének emelését is remélhették.

d) A helyi alsószintű vezetés, a leventetömegekkel közvetlen kapcsolatban levő oktatói kar képviselte a leventevezetés legtömegesebb, a nevelőhatások realizálásában legfontosabb rétegét. 1922-ben mindössze 1400 — voltaképpen kiképzetlen — oktató volt az országban; 1927-ben a 3551-re növekedett leventeegyesületekben a kb. félmillió levente közvetlen vezetőjeként 250 testnevelőt és 6445 leventeoktatót tartottak számon; 1943-ban — teljesen más körülmények között —a kb. egymillió-három-

százezer leventét kb. tízezer oktató vezette, akiknek 30%-a volt hivatásos nevelő (tanító-tanár).

A leventeoktatói tevékenység egészen 1941-ig általában kiegészítő (egyéb foglalkozás mellett folytatott) tevékenységként szerveződött a törvényhatósági testnevelési bizottságok helyileg jelentős eltérésekkel működő vezetése mellett, s súlypontjában mindvégig a leventecsapatok kiképzése, illetve a leventeegyesületi élet szervezése állott. 1941-re az 1939:II. tc.-nek megfelelő szervezetátépítés az oktatói karon belül is gyors differenciálódást eredményezett. A katonai irányítás körzetparancsnoki rendszerbe szervezte a leventecsapatokat; az iskolai leventekiképzés kötelezővé tételével emelkedett az oktatók között a közép- és felsőfokú iskolák tanárainak aránya; a kiképzést vezető oktatók tehermentesítésére létrehozták a „nemzetnevelő tisztikart", kiépítették a „leventelelkészi rendszert"; megindult a papok leventeoktatóvá képzése, s közvetlen bevonásuk a leventék kiképzésébe, nevelésébe. A háború előidézte oktatóhiány „mozgalom" formában hozta létre a levente-ifjúvezetői rendszert („a leventeintézmény a leventéké"), amely a leventeifjúság hierarchizálásával zökkenőmentesen vette át az állandó fogyó és romló minőségű oktatói kar feladatait; a leányleventecsapatok felállítása az „alapítványi hölgyek", a nőnevelő intézmények munkatársai, az óvónők, védőnők, tanítónők, tanárnők bekapcsolását vonta maga után.

A leventeoktatói kar fejlődésének legjellemzőbb vonása a hierarchizálódás (oktató, főoktató, vezető főoktató, illetve segédoktató fokozatok), legégetőbb problémája viszont az illetményezés és a létszámhiány volt. A szervezet közigazgatási apparátusra építettsége — bár kevésbé mint a középszintű vezetés szerveződésében — az oktatói kar rekrutációjában is határozott. Elsősorban irányukban jól kitapintható a presszió, körükben általános késztetésként pedig a „középosztályi nemzetszervező feladatokban" való részvétel státusképző értékének elfogadása, s mögötte még erőteljesebben az anyagi rászorultság.

A leventeintézmény vezetésének legáltalánosabb funkcionális jellemzőjét az a tény adja, hogy a különböző vezetési szintek eltérő rétegekkel történő benépesítése olyan minőségű és alkalmazkodó képességű vezetési rendszert eredményezett, amely alapvetően képes volt biztosítani, hogy a hatalmi elit jellegadó hatásai egy szakadásmentes hierarchián, megfelelő kiegészítésekkel és feldolgozottsággal szétsugározódva, hatásosan elérhessék a célzott tömegeket: a leventeifjúságot.

A szervezeti üzemmenet centrális mozzanata: a szabályozás[47]

A leventeintézmény felső vezetésének a szervezetet összhangba kellett hoznia a társadalom egyéb alrendszereivel, megfelelően kondicionálnia kellett a szervezeti rend, a működés formáit, biztosítania kellett az erőforrásokat, intézkednie kellett a benne létrehozott társadalmi teljesítőképesség feltárására, nyilvántartására, felhasználására. A tömegméretű eredményességhez fűződő elvárások, a realizálás közvetlen szintjén rendelkezésre álló erők alacsony kvalifikáltsága; a helyi erőforrások elégtelensége; a központi anyagi támogatás igénye; a szervezet létrehozásának a működtetés lehetőségeit is meghatározó központi jellege; a megvalósítandó céltól jórészt eltérő, s azzal nem kis mértékben ellenséges környezet; a központi elvárások érvényesítésének, a sajátos hagyományok, értékek ébrentartásának határozott biztosíték-igénye; az egységesség követelménye a centralizált szabályozás mechanizmusát tette uralkodóvá a szervezetben.

Ezen belül határozottan elválasztották a nyilvános (a leventék által is megismer-

47 Ez az alfejezet a leventeintézményben kiadott nyilvános és titkos rendeletek elemzését tartalmazó „A szervezetbeni hatalomgyakorlás jellegéről" c. kéziratos tanulmány eredményeinek summázata.

hető) és a titkos (bizalmas) rendelkezési mechanizmusok működését, azok tartalma is eltérő volt.

A nyilvános rendelkezések 1. a szervezeti hierarchiaszintek betöltőinek jogait; 2. a szervezeti üzemmenet rendjét; 3. a kötelezettek különböző csoportjainak kötelezettségeit, tevékenységét, a magatartásukkal szembeni elvárásokat; 4. a tárgyi, anyagi feltételek biztosítását; 5. a szervezet tagjaira vonatkozó korlátozásokat és a kompenzációs formákat; 6. a fegyelmi, a kényszerítő és a szankcionálási rendszert; 7. a hatalmi reprezentáció módozatait; 8. az információs és tömegkommunikációs csatornák használati rendjét; 9. az uralmi politikai viszonyokat megjelenítő politikai, faji diszkrimináció mechanizmusát; 10. a leventeintézményt körülvevő társadalmi környezet szervezettel kapcsolódó viselkedését szabályozták. Az e tárgykörökben született több mint félszáz körrendelet töltötte ki a törvény kereteit a szervezet fennállása során.

A nyilvánosságtól elzárt szabályozás keretében mindenekelőtt 1. a szellőztetni nem kívánt szervezeti eljárásmódokat írták elő; 2. közvetítették a nemzetvédelmi információkat és szabályozták az ellenségesnek tartott politikai-ideológiai hatások elleni fellépés mikéntjét; 3. folyamatosan itt áramoltatták a szervezeti személyzeti gyakorlat (felterjesztések, ajánlások, jelentések, fenyítések stb.) információit; 4. időről időre eljuttatták az érintettekhez a szervezet működésére vonatkozó helyzetértékeléseket; 5. előírták (a 30-as évek végéig) a szervezet katonai jellegének rejtésével kapcsolatos tennivalókat.

A központi szabályozás óriási vehemenciája (1922 januártól 1935-ig 67 tárgykörben 352 nyilvános körrendelet jelent meg), mint az ifjúság integrálásáért felelős hatalom szerepgyakorlása egyfelől az ifjúságnevelő, ifjúságszervező intézmények gyenge fejlettségének ellensúlyozását, másrészt a szervezetnek a társadalom változásaihoz, intézményi rendjéhez, normatív előírásaihoz való hozzáigazításának kérlelhetetlen szándékát tükrözi. Erről győz meg a rendeletek tematikai teljesség-orientációja, valamint egyenkénti megszövegezésük részleteket kitüntető, szembetűnő aprólékossága is.

A szervezeti szabályozás új intézményeket igyekezett beépíteni az ifjúság társadalmasításába, s eközben az intézményesülés egyenetlenségein felülkerekedni igyekvő központosítás új és új területeket vont hatókörébe, egy és ugyanazt a problémát újra és újra szabályozta. Rendkívül érzékeny volt erőfedezetének hiányaira, amelyeket előszeretettel igyekezett reprezentációval pótolni, kényszerrel túlbiztosítani, a társadalmival megegyező módon a politikai-faji diszkriminációval orvosolni. Szembetűnő e mechanizmusban a személyzeti ügyek rendkívüli fontossága, a személyi jellegű függés biztosítékainak halmozása az állandó késztetettség a kényszer tökéletesítésére, a kényszerítő eszközök szervezeten kívüli és belüli keresésére és bekapcsolására. A szabályozás időbeni fejlődésének központi mozzanata az egyöntetűség felé haladás, ebben egyre nagyobb a szerepe a hierarchiaviszonyok katonai típusú kiépítésének. Jellemző volt a hierarchiaszintek folyamatos osztódása, újabb hierarchiaszintek beiktatása, az ezek közötti kapcsolódások rendies jegyeinek aprólékos kimunkálása és féltékeny őrzése, a különös érzékenység a hierarchiát érő sérelmekkel (feleselés, engedetlenség, tiszteletlenség, becsületsértés, függelemsértés) szemben. Tevékenységszervezésében sajátos volt a hivatalos kényszer és a „spontán" mozgalmi jelleg együttes szorgalmazása, a leventék kiszolgáltatottsága elmélyítésének és öntevékenysége kiváltásának egyidejű szándéka. A vezetéssel egybeépülő, s egyebek mellett annak feladatait is vállaló tömegkommunikáció (sajtó) csak viszonylagos nyilvánossága lehetett a szervezetnek, biztosította a manipuláció, a reprezentáció centralizáltságát, a közvetítések egyirányúsítását, a megkérdőjelező tendenciák kizárását, a szemben álló erők kiszorítására irányuló igyekezet átnövését politikai és faji diszkriminációvá.

A társadalmi környezet legmarkánsabb hatásai a hadsereg, a cserkészet, az egyház, illetve a munkásmozgalom részéről[48]

A két világháború közötti magyar társadalomban újként létrehozott leventeintézménynek a már meglevő, sajátos mozgásban levő szervezetek alkotta struktúrába is be kellett tagozódnia. Ezek feltételeiből, sajátosságaiból, működésük, fejlődésük jellegzetességeiből, a velük való érintkezés során meghatározó hatások érték a leventeintézményt.

Elengedhetetlen, hogy a legfontosabb hatástermelő és hatásgyakorló szervezetek jellegzetességeit vázlatosan érintsük.

a) A hadseregnek a rendszer genezisében betöltött szerepe és a konszolidáció során is megmaradt hatása lehetővé tette, hogy közvetve és közvetlenül is elérje — végül pedig saját szervezete részévé tegye — a közigazgatási intézményrendszerre ráépített leventeintézményt. Ebben a hadsereg expanziós törekvéseinél nem kevésbé játszottak szerepet az adott társadalom intézményi és lélektani jellegzetességei: a jobboldali társadalmi szervezetek bábáskodása, a hadsereggel szembeni illuzórikus elvárások, a neki tulajdonított alapvető értékek felerősödése, olyan közhangulat, amelyben a hadsereg nélküli állapot, az erőtől való megfosztottság érzetének elterjesztése a „nemzet szükségletei" között a valóságosnál fontosabbá tehette az ütőképes haderő megteremtését és később a nyilvános fegyverkezést, kiválthatta az ezzel való tömeges egyetértést és hozzájárulást.

A hadsereg a rejtés és a nyílt katonai előképzés időszakában egyaránt létrehozta és mindvégig működtette a leventeintézmény katonai vezetés alá vonásának szervezeti formáit (HM VI. o., HM eln. 1/a. o., HM VIII. csf., HM 40. o.). Emellett bizonyíthatóan a hadsereg képviselői tették a legtöbbet a katonai előképzés külföldi mintáinak, a militarista nevelés eszközeinek, módszereinek adaptálásában, az ifjúsági szervezetek nemzetközi kapcsolatfelvételének szorgalmazásában.

A leventeintézményben érvényesített központi célkitűzésekben jól tükröződött a hazai katonai elmélet, nemkevésbé a hadsereg felkészítési elveinek változásai: a katonai állami expanzionizmus, illetve a „nemzet átfogó katonásítása" elveinek; a nemzeti erők politikai erkölcsi védettségének biztosítása; az állami politikai hatáskörön belüli katonai szereprészesedés megnövekedése; a jövő háborújának megrajzolásából következő fejlesztési elméletek megjelenése (az „elit hadsereg" és az azt kiegészítő „tömeghadsereg" elmélete), az ezt követően felerősödő „faji harcmód" elmélete, a páncélos és légi kötelékekkel ellátott tömeghadsereg elmélete.

A hadseregfejlesztés egyes lépései szintén jelentős összefüggéseket mutatnak a leventeintézmény fejlődésével (az 1927-ben elfogadott hadseregfejlesztési terv, az 1932-ben bevezetett általános védkötelezettség, a mozgósítási rendszer kiépítése, a hadsereg létszámnövelése, a győri program, az 1939: I. tc., az új Huba I-II-III. hadrend felállítása, a hadiipari konjunktúra stb.).

A szervezetre irányuló hadseregi hatás legközvetlenebbül a hadsereg állománya kiképzettségéből és kiképzési módszereiből származott. Ebben megmutatkozik, hogy a vezérkari és a csapattisztek közötti igen nagy egzisztenciális és képzettségbeli különbség, a katonai formaságok mindenütt általános túlhajtása, az anyagi-technikai korlátok szülte jelszócentrikusság, a gyakorlatok lehetőségének hiánya közepette a hadsereg és a leventeintézmény számára megfogalmazott katonaideál (az önállóságra nevelt, a gyorsan változó helyzethez alkalmazkodni tudó és sokoldalúan képzett katona) nem valósulhatott meg.

48 Ez az alfejezet a „A hadsereg, a cserkészet és az egyház a leventeintézmény társadalmi környezetében" c. tanulmány eredményeinek summázata. MM MLOF Tájékoztató (előkészületben).

b) A hazai egyházak — élükön a hatalomból leginkább részesülő katolikus egyházzal — az ellenforradalmi államkonstrukcióba tartozásuk alapján eleve érdekeltek voltak a leventeintézmény megfelelő eredményességében. Ám a totalitás irányába fejlődő európai államok (Németország, Olaszország) egyházakhoz való viszonyának számukra is aggasztó alakulása, valamint — ezzel összefüggésben — az ifjú generációk visszahódításának — s ezzel jövőbeli pozícióik biztosításának — reménye ezen túl is arra késztette őket, hogy különös súlyt helyezzenek az ifjúság körében való jelenlétükre, sőt térhódításuk fokozására. Erre lehetőséget teremtettek számukra politikai, gazdasági, ideológiai, művelődéspolitikai pozícióik, jól képzett apparátusuk, a saját oktatási és nevelési intézményrendszerük.

A leventeintézmény vezetése szintén igényelte az egyház s az egyház képviselőinek támogatását, e szervezetek kapcsolata ennek ellenére nem volt konfliktusmentes. A leventeoktatók és a helyi alsópapság elsőbbségi és illetékességi vitáinak, összetűzéseinek, a felekezeti kérdés leventeintézménybeli rendezésének csak a 20-as évek végén vetett véget a levente-felsővezetés a leventeoktatók „behódoltatásával." A társelnöki rendeleteket (1927), s a hercegprímási áldást (1928) követően az egyház az alsópapság testnevelési bizottságokban, illetve leventeegyesületekben való részvételén, illetve a leventék kötelező vallásgyakorlatán, valamint vallási ünnepekhez kötődő szereplésein keresztül volt jelen a leventeintézményben a háború kitöréséig.

Az ország második világháborúba lépése a pozíciói átmentésének lehetőségeit kereső, illetve az ifjúság neveléséből (német mintára) való kizáratása miatt aggódó egyházi körök, valamint a belpolitikai élet erősödő szélsőséges irányzataival szemben a valláserkölcsi nevelést intenzívebbé tenni kívánó, illetve a bevonultatások miatt rohamosan romló vezető-állományt a lelkészkedő papság bevonásával biztosítani kívánó levetevezetés között, az utóbbi kezdeményezésére, a korábbinál mélyebb összefonódást indított el.

A HM, a saját ifjúsági szervezeteiért aggódó egyházi vezetés megnyugtatására, tető alá hozta a leventeintézmény és a KALOT közötti együttműködési szerződést (1941), amely a KALOT-ot a leventeintézmény szolgálatába állította; a nagyságrenddel megnövekedő leventeoktató-képzésbe oktatóként bevonták a papokat és az egyházi oktatási intézményeket (KALOT népfőiskolák); megkezdődött a papok leventeegyesületi vezetővé képzése, s a leventeegyesületi vezető pozíciók papokkal való feltöltése; a levente-felsővezetés (HM VIII. csf.-ség) leventelelkészi alcsoporttal bővült, s elkezdődött — a tábori lelkészi rendszer mintájára — a leventelelkészi szervezet kiépítése római katolikus, görög katolikus, református és evangélikus lelkészek (csaknem ezer) kinevezésével; elkezdődtek egy leventepüspökség felállításának munkálatai is (ez azonban, idő híján, már nem valósulhatott meg), az egyház nőnevelő intézményrendszerének égisze alatt megszervezték a leány-leventemozgalmat.

Az egyházak (főleg a katolikus) a háború végére „nemzeti-keresztényi", „magyar" jellegük, nacionalizmusuk, s antikommunizmusuk mellé jelentős mértékben felfejlesztették „harcosságuk" fegyverzetét is, melynek kidolgozásában — érthető okok miatt — a HM szervezetébe épített tábori lelkészi kar járt az élen.

c) A két világháború közötti magyar politikai élet többarcúságának sajátos képviselője volt a leventeintézmény szűk szervezeti környezetében a cserkészmozgalom. A két szervezet kölcsönhatásos fejlődésének legfontosabb mozzanatait abban az eseményvonulatban találjuk, amelyben a cserkész-szellemet legyűri a levente-gondolat, miközben a leventeintézmény szervezeti építkezése során felhasznált legfontosabb minták átkerülnek a cserkészetből.

A cserkészetet szervezési, nevelési tapasztalatai, felhalmozott hagyományai, támaszt és állami támogatást kereső felajánlkozása ellenében kereszténysége mellett

fogyatékos „nemzeti" vonatkozásai, önkéntességen alapuló szerveződése, nemzetközi kapcsolatai és orientációja, liberális pedagógiája, a forradalmak alatti nehezen felejthető szerepvállalása nem tették alkalmassá az ifjúság széles rétegeit keresztény-nemzeti szellemben nevelő, s tömeges katonai előképzését is megoldó feladatokra.

Ebben a középosztályi és jómódú rétegek fiait (részben lányait is) az alsó társadalmi rétegektől elkülönítve nevelő, elit jellegét hangsúlyozó, alapvetően a korabeli középiskolai rendszerre támaszkodó szervezetben azonban — az adott politikai, ideológiai viszonyok között — nem lehetett szó a cserkészet — eredeti célkitűzéseit követő — „elvileg más" működéséről. A leventeintézmény, illetve a hadügyi kormányzat támadásai, s a cserkészet vezetőinek autonómiavédő törekvései siettették, hogy a szervezet „elébe menjen" a nemzeti, katonás, leventés elvárások teljesítésének.

Ennek keretében a cserkészet vezetői jelentős részt vállaltak a leventeintézmény felső vezetésében, illetve kulturális befolyásolásában, sajtójának, szakismereti és szépirodalmi bázisának kialakításában gyakorlati képzési, nevelési, foglalkoztatási tapasztalataik közvetítésével.

A számítás azonban, hogy ezzel elejét lehet venni a szervezeti autonómia elvesztésének, ennek ellenére sem realizálódhatott. A folyamatos „magyarosítás", katonásítás, a hősi kultusz átvétele, a nemzetvédelmi és a katonai előképzési intézmények kiépítése stb. a háború kitörésével kevésnek bizonyult a cserkészmozgalom autonómiájának megőrzéséhez.

Az 1939:II. tc. II. fejezete értelmében 1939 augusztusban feloszlatták a cserkész-leventekereteket, s bár elitnevelő szerepe betöltésére továbbra is megtartották a cserkészetet, működését, tagjainak egységes leventekötelezettsége mellett (és nem helyette, mint korábban), engedélyezték. 1942 áprilisában megszüntették a Magyar Cserkész Szövetséget, a szervezet, Magyar Cserkész Mozgalom néven, kisbarnaki Farkas Ferenc tábornok, főcserkész vezetése alatt, katonai felső vezetést kapott. Az ezt követő jellegváltozást mutatja, hogy a nyilasok — bár korábban folyamatosan támadták — hatalomra kerülésük után nem tiltották be a cserkészetet.

A leventeintézmény fejlődésében, más és más vonásaiban, változó intenzitással, ám mindvégig meghatározó hátteret jelentettek a cserkészet hatásai:

A cserkészet pedagógiájából került átvételre az önkéntességre támaszkodás, az egyéni bánásmód, a fiatalok szociális környezetének megismerésére törekvés, az erőszak, a parancsolgatás háttérbe szorítására törekvés, a lelkiismeret, a kötelességtudás szerephez juttatása. A cserkésztörvények képezik a leventetörvények közvetlen előzményét és mintáját. Természetesen a hatékony katonai előképzés céljával, a tekintély, a hős kultuszával ellentmondásban levő vonatkozásaik lenyesése nem volt elkerülhető.

A leventeintézményben alkalmazott módszertan fejlődésében kimutatható hatású a nevelési kvalifikáció szükségességének hangsúlyozása, az ezzel kapcsolatos ismeretek terjesztése, a gyakorlati cserkészmunka tapasztalatainak közzététele, a jamboree-k meglátogatása, ismertetése, a táborozási tapasztalatok cseréje, a két szervezet gyakori összehasonlító elemzése, az átvételre javasolt momentumok országos nyilvánosságra hozása. A leventeintézmény nemzetnevelési elveinek, illetve a leventeeszménynek a kifejtése jelentős mértékben a cserkészet inspiráló hatásainak érvényesülését mutatja.

A Levente c. folyóirat — felismerve az átvétel fontosságát — „Több cserkészetet a leventébe" címmel külön rovatot indított a húszas évek végén, emellett a folyóirat cikkíróinak legszínvonalasabb, legkitartóbb csoportját is a cserkészvezető-szerzők alkották, egészen a harmincas évek végéig.

A leventeintézmény „vételkészsége" elsősorban a cserkészet által fölényes eredményességgel működtetett eszközök, eljárások átültetésére irányult. A nevelés életkorok szerinti tervszerűsége, a próbarendszer alkalmazása, a kirándulások, játékos formák, a táborozás, a cserkészotthonok; az önkéntességre törekvés, a szabadidőt

kitöltő egyesületi élet, a műkedvelés formái; a követelmények korcsoportonkénti egymásra épülő kidolgozása; a szociális szolgálat; a korán meginduló különleges foglalkoztatási formák (vízicserkészet, cserkészrepülés stb.); a már a húszas években meginduló rádióműsorok, az átvett irodalom, filmek tömege; a csapatok elnevezése magyar hősökről; a cserkésznapok rendezvényei; a riadólánc-rendszer, sőt a jelszókultusz egyik irányzata mind-mind a cserkészet módszertanából gyakoroltak hatást s kerültek átültetésre a leventeintézménybe. Ám mindez, a cserkészidealizmus meghazudtolásával, nem a leventeintézmény cserkész-színvonalra történő felemelkedését hozta, hanem — az adott helyzetben logikusan — ezzel ellentétes eredményt.

A cserkészvezetésben az „istenibb ember, krisztusibb magyar" eszményét képviselő egyházi szárny és a polgári értékekhez ragaszkodóbb, a klasszikus cserkészideált követő vezetők csoportja egyaránt háttérbe szorult. A valóságos viszonyok annak a vezetői csoportnak kedveztek, amely hajlandó volt a cserkészetet faji, nemzeti alapon, a háborús követelmények szerint, az új katonai és társadalompolitikai törekvéseket kiszolgáló módon átépíteni. A fejlődés során magyarosították a cserkészet mitológiáját, ellátták a „nemzeti szempontból" fontos kiegészítésekkel. A testvériség törvényét így utasította maga mögé a haza iránti kötelesség, a romantikus, fiús jelleget a harcos eszmény.

1943-ban 51 000 cserkész, 34 600 vezető alkotta a szervezetet, akik közül 2763-an leventevezetői munkát is végeztek. A szervezet ekkor 700 fős vezetőképző kerettel, s 680 000 pengős költségvetéssel dolgozott.

d) A hazai munkásmozgalomnak elsősorban az illegális vonulatában termelődtek ki a többé-kevésbé konzekvens és a korszakban változó mértékben megalapozott antimilitarista, s ezen belül a leventeintézménnyel is szemben álló törekvések és fellépések.[49] Ezt részben kiegészítették, részben gátolták a legális SZDP ifjúságvédő, durvaság- és erőszakellenes fellépései. Az illegális vonulaton belüli, illetve az illegális és legális vonulatok közötti ellentmondások ugyanakkor — a fennálló ellenforradalmi rendszer egyértelmű és egyre kérlelhetetlenebb fellépésen túl is — gátolták a gyengén szerveződő erők összefonódását, fellépésük hatékonyságát. Törekvésük, tevékenységük mégsem volt hatás nélküli a leventeintézményben sem. Jelenlétükkel, időről időre tett életjeladásaikkal, megtörték a leventékkel szembe állított kényszermechanizmus egyeduralmának zavartalanságát, s ezzel egyfelől lehetőséget adtak az intézmény elleni fellépések eszközeinek, módszereinek gyűjtésére, gyakorlására, illetve a fellépések területi kiterjesztésére, másfelől folyamatosan nyugtalanították a hatalom birtokosait, köztük a leventeintézmény vezetését, illetve a belügyi szerveket is. Mindez hozzáadódott azokhoz a hatásokhoz, amelyek kormányzati szinten állandósították a fenyegetettségérzetet, illetve a hatalom totalitárius irányzata kezében hivatkozási alappá váltak a hatalomrészesedésük növelését célzó lépések során. A leventeintézmény vezetésének formális lépéseiben e hatások alapvetően három irányban realizálódtak: egyrészt mindvégig biztosították az antikommunista-antiliberális propaganda, illetve a keresztény-nemzeti nevelés elsőségét a leventékkel való foglalkozás során, másrészt folyamatosan egyre szorosabbra zárták a politikai-ideológiai védettséget szolgáló mechanizmusokat az ifjúság körül, végül pedig — elsősorban a szociális kérdések, s bizonyos szerepek felvállalásával és a módszertani fejlesztés területén — megpróbáltak „elébe menni" a támadásoknak.

49 Felhasználtuk: *Dr. Serfőző Lajos:* A KPM tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925—1945). Bp., 1963.; *Dr. Kun László—Takács Ferenc:* A Vörös Sport Internacionálé harca a nemzetközi munkássport-mozgalom egységéért. *Párttörténeti Közlemények*, 1973. márc.; *Dr. Kun László:* Fejezetek a magyarországi testnevelési és sportmozgalom történetéből. Tankönyvkiadó. Bp., 1972.; *Földes—Kun—Kutassi:* A magyar testnevelés és sport története. Bp., 1982. 243—347. o.; Az Országos Ifjúsági Bizottság. 1929—1942. Bp., 1984. Hatvan harcos esztendő. A magyar forradalmi ifjúsági mozgalom dokumentumaiból. I. 1918. 1945. Bp., 1978.

A nemzetközi környezet hatásai[50]

A leventeintézmény fejlődésére a korabeli hazai társadalmi viszonyok, s a nemzeti „nagypolitika" mellett jelentős hatást gyakorolt a nemzetközi környezet is. Az ifjúság megszervezésének, nevelésének mintái, katonai előképzésének módszerei tekintetében igen jelentős a külföld hatása, s nem lebecsülendő az a diplomáciai funkció sem, amelyet a magyar kormányok külpolitikájának alárendelve töltött be a szervezet.

A korabeli európai premilitáris rendszerek feldolgozása egyelőre hiányzik, viszont lehetőségünk volt rekonstruálni a leventeintézmény felső vezetésének e rendszerekről meglevő ismereteit, valamint ezen ismeretek korabeli propagandáját.[51]

A leventeintézmény létrehozásának időszakában a külföldi példák utáni érdeklődés mindenekelőtt az 1871 utáni francia revansista ifjúságnevelésről, az 1862-ben alapított pánszláv intenciójú Szokol-mozgalomról, az 1908-ban induló és rohamosan terjedő angliai cserkészmozgalomról, valamint az USA iskolai és polgári egyesületi testnevelési rendszeréről bírt jelentős tapasztalatokkal.

A 20-as évektől szisztematikusabbá vált a külföldi minták megfigyelése, a katonai külképviseletek rendszeres jelentései mellett az OTT által kiküldött sportszakemberek tájékozódásai voltak a legeredményesebbek.

A kisantant országokra és a Szovjetunióra mint ellenségekre, illetve a nyugati országokra, mint potenciális szövetségesekre vonatkozó információk a 30-as évek közepéig folyamatosan árnyaltabbá váltak. A háború kitöréséig kiegészültek az ún. testvérnépek (finn, japán, bolgár stb.) katonai előképzési rendszerének megismerésével, ugyanakkor egyre kizárólagosabbá merevedett a németországi, illetve olaszországi ifjúságnevelésre irányuló figyelem, s az ebből táplálkozó propaganda.

A 30-as évek egyre inkább „államosított" ifjúságnevelése Európa-szerte erősítette a katonai előképzés részarányát és színvonalát, melynek során nem csak a magyar hivatalos ifjúságnevelés volt a külföldi példák fogyasztója, számos országból jöttek tanulmányozni a magyar (vezetői által „elsőként létrehozott"-nak tartott) testnevelési rendszert is.

A külföldi premilitáris képzési rendszerek ismeretét hasznosították a vezetés orientálásában, a katonai potenciál becslésében, a szervezési, szabályozási eljárások kialakításában, a mindennapi propagandában, valamint a vezetőképzés során.

A külfölddel való érintkezés a leventeintézmény számára a nemzetközi ifjúsági sportdiplomácia vonalán indult, először a személyi-szakmai kapcsolatok felvételével, majd a leventesportolók szerepeltetésével, a 30-as évek elejétől pedig népes ifjúsági delegációk cserelátogatásával Olasz- illetve Németországba. A világháború kitörését követően a leventeintézmény vezetői sem térhettek ki a tengely-barátság sajátos nehézségei elől. A politikamentesség mellett elkötelezett magyar ifjúsági vezetőknek állniuk kellett az ifjúság fasiszta politizálását megvalósító és azt a szövetségeseinél is szorgalmazó német ifjúsági vezetés presszióját. A legnagyobb körültekintéssel sem volt elkerülhető a volt kisantant országokkal az „új barátság" jegyében kiépülő kapcsolatok disszonanciája.

E mozzanatok az Európai Ifjúsági Szövetség megalakulása (1942. szeptember) után is arra késztették a leventeintézmény vezetőit, hogy egyfelől az ifjúság vallásos nevelését elengedhetetlennek tartó országok támogatását keresve megkíséreljenek ellensúlyt képezni a német ifjúságnevelési irányvonal szupremációs törekvéseivel szemben, másfelől, hogy a nemzetközi szereplések látványosságaival is „lefőzzék" a németbarátságukat reprezentálni akaró volt kisantant államok ifjúsági diplomáciáját.

50 Ez az alfejezet „A leventeintézmény a nemzetközi környezetben" c. tanulmány eredményeinek összegzése. MM MLOP Tájékoztató (előkészületben).

51 Elsősorban a leventeifjúság számára közvetített nemzetközi ismertetéseket vettük figyelembe.

A leventediplomácia sajátos területe volt a külföldről irányuló presszió leszerelése, illetve a leventeintézmény nemzetközi elfogadtatása.

A 20-as évek végétől a kisantant országok — a leventeintézmény békeszerződést sértő katonai jellege miatti — támadásaira a katonai jelleg leplezése volt a válasz, valamint hasonlóképpen érdekelt támogatók közbenjárásának kieszközlése a panaszokat kivizsgáló nemzetközi konferenciákon.

A „tengely" erősödésével ritkuló kisantant támadások közepette vált egyre határozottabbá a német presszió. A bledi egyezmény megszületésével, a visszacsatolásokkal párhuzamosan a németek szorgalmazták a cserkészet megszüntetését, az ifjúság politikai nevelését, körükben pártpropaganda érvényesítését, a nagynémet gondolat német nemzetiségiek körében történő terjesztését, német szervezetek létrehozását.

A magyar vezetők, felemás módon, egyfelől hangoztatták a kapcsolatok szélesítésének, a barátság elmélyítésének szükségességét, fényes külsőségek között fogadták a Hitler-Jugend vezetőit, kitüntették őket, cserelátogatásokat szerveztek, másfelől azonban, a német pártnapoktól megrettenve, a „német fél nyílt megsértése nélkül", a legszükségesebb mértékűre igyekeztek korlátozni a „leventék nevelési célján kívül eső" hatásokat közvetítő német—magyar ifjúsági kapcsolatokat.

A magyar cserkészet elleni német támadások még egyértelmű visszautasításra találtak Teleki Pál részéről, ám később a hazai német ifjúságra igényt tartó német behatolásoknak már nem lehetett gátat vetni.

Янош Сабо

ИНСТИТУТ ДОПРИЗЫВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «ЛЕВЕНТЕ» И ЕГО СОЦИАЛЬНОЕ ОКРУЖЕНИЕ

Резюме

Янош Сабо, опираясь на весьма основательную работу по выявлению первоисточников, с помощью арсенала понятийных средств социологии организаций дает многосторонний анализ функционирования этого института как системы, изменяющейся и в историческом времени.

Статья отчасти знакомит читателя с некоторыми аспектами этого института, с изменениями его структуры и старается сопоставить этот институт как подсистему с другими, более крупными системами. Автор статьи по-новому показывает институт «левенте» в Венгрии как своеобразный тип начальной военной подготовки.

János Szabó

DIE LEVENTE-INSTITUTION UND IHRE GESELLSCHAFTLICHE UMGEBUNG

Resümee

Aufgrund von sehr eingehenden Quellenaufschliessungen und mit Hilfe organisationssoziologischer begrifflicher Mitteln analysiert János Szabó vielseitig die Funktionierung dieses, auch in der historischen Zeit sich verändernden Systems. Die Studie macht zum Teil mit gewissen Aspekten, Strukturveränderungen dieser Institution bekannt, und ist bestrebt sie als Untersystem mit anderen, grösseren Systemen zu vergleichen. Diese Bearbeitung des Materials ergibt eine neue Darstellung der Levente-Institution als eigenartigen Typ der prämilitärischen Systeme.

KÖZLEMÉNYEK

KOPECZKY GYŐZŐ

A ZENTA ELSÜLLYESZTÉSE 1914. AUGUSZTUS 16.

1914. augusztus 16-án reggel 8 óra tájban az egyesített angol—francia Földközitengeri Flotta megjelent az Adrián, a kijelölt blokádszolgálati körzetükben tartózkodó ZENTA és ULAN[1] hajókat elvágta a Bocche di Cattaróba vezető visszaúttól, a ZENTÁt 15 perc alatt tehetetlen roncscsá lőtte, majd elsüllyesztette, az ULAN pedig csak csodával határos szerencséjének köszönhette, hogy közel egy órás vesszőfutás után megmenekült.

A ZENTA katasztrófáját a Cattaro bejárati vizeit védő tüzérség és aknazár védelmébe húzódva tehetetlenül várta végig az a néhány osztrák—magyar hadihajó, amelyeket a körülbelül harmincszoros túlerőben lévő ellenséges flotta — derült égből villámként ható — megjelenése a kikötőn kívüli vizeken talált és szerencséjükre közelebb voltak a biztonságot nyújtó kikötőövezethez, mint a ZENTA és az ULAN. Az eseményeket — a 17 tengeri mérföld távolság miatt — részletesen nem láthatták ugyan, csak a látóhatár peremén felemelkedő füst- és gőzfelhőket, valamint a feléjük kígyózva rohanó ULANt, azt is csak akkor, ha ki-ki bukkant saját orrhullámainak tajtékja és a rázúduló gránátzápor vízoszlopai mögül.

A tehetetlen szemlélők között volt a rangidős Richard Ritter von Barry ellentengernagy, a császári és királyi V. Csatahajó Osztály[2] és a Bocche di Cattaróban állomásozó összes többi, operatív feladatokra beosztott hadihajó parancsnoka, aki reggel 7 órakor jött ki zászlóshajójával, a MONARCH csatahajóval, hogy a montenegrói csapatok által megszállt egykori osztrák-magyar partszakaszon — Budua és Castellastua környékén — katonai célpontokat ágyúzzon. Óriási meglepetésre saját hadikikötőjének szinte a kapujában (a Platamone-foknál) ellenséges hadiflotta füstjét észlelték, mire ők is gyorsan behúzódtak a védett övezetbe. Barry admirális meglepetésénél csak a szerencséje volt nagyobb, mert ha csak egy fél órával hamarabb érkezik oda a MONARCH — vagy fél órával később az ellenség — akkor a füstöt nem látják meg, továbbhajóznak Castellastua felé és akkor már nincs visszaút, a MONARCH is oda kerül ahova a ZENTA.

A meglepetésekkel terhes reggeli órák elteltével, délelőtt tíz órakor — a ZENTA elsüllyedése és az ULAN befutása után — mindenki, mint aki jól végezte dolgát, ment a maga útjára; az ellenség elhajózott Málta felé, a saját hajók be a biztonságos

1 Az események kapcsán név szerint említett hajók adatai: ZENTA, cirkáló, épült 1897, 2300 t, 8 db 12/40, 20 cs., 308 fő. Testvérhajók: SZIGETVÁR, ASPERN. — ULAN, torpedóromboló, 1906, 400 t, 6 db 7 cm, 28 cs., 65 fő. Testvérhajók: STREITER, SCHARFSCHÜTZE + 9 db. — MONARCH, csatahajó, 1895, 5600 t, 4 db 24/40, 17 cs., 439 fő. Testvérhajók: BUDAPEST, WIEN. — PANTHER, cirkáló, 1885. 1530 t, 4 db 7/45, 18 cs., 198 fő. Testvérhajó: LEOPARD. — COURBET, csatahajó, 1911, 23 470 t, 12 db 30,5/50, 21 cs., 1085 fő. Testvérhajók: JEAN BART, FRANCE, PARIS. — SCORPION, torpedóromboló, 1911, 916 t, 1 db 10 cm + 3 db 7,6 cm, 20 cs, 96 fő. Testvérhajók: +9 db. — JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkáló, 1899, 5692 t, 8 db 16,4/45, 23 cs., 469 fő.

2 MONARCH BUDAPEST, WIEN.

Bocchéba, *csak a ZENTA hajótöröttei* — sebesültek és épségben maradottak — *úsztak még öt órán keresztül*, hogy délután három órára partra és hadifogságba érkezzenek; ezalatt a hosszú öt óra alatt senki — sem ellenség, sem saját bajtárs — nem tett semmit a mentésükre!

A ZENTA hajótörötteinek mentésével kapcsolatban az osztrák-magyar források az angol-francia hajóhadat — teljes joggal — elmarasztalják abban, hogy meg sem kísérelték a mentést. Azok mentegetőztek is, de érdekes módon a kérdés oly formában fel sem merült náluk, hogy vajon a saját parancsnokság miért nem tett semmit annak érdekében, hogy a sebesülten, égetten, kimerülten fuldokolva még hosszú órákon át a montenegrói hadifogság felé úszó bajtársaikat kimentsék. Teljesen nyilvánvaló, hogy a kérdést nem véletlenül kerülték el, mint ahogy annak is oka van, hogy nem csak a hivatalos osztrák-magyar dokumentumokban, de a későbbi feldolgozásokban sem esik szó a Bocche előtti tengeri térség felderítő és megfigyelő szolgálatának teljes hiányáról, amely miatt meglepetésként érhette a támadás az osztrák—magyar haditengerészetet.

Hasonlóképpen nem található — osztrák—magyar részről — kritikai megjegyzés a Montenegro elleni blokádszolgálat végzetesen hibás megszervezéséről sem, amelyből pedig elkerülhetetlenül következett a ZENTA pusztulása.

Nem kétséges, hogy az események után a Tengernagyi Tanács által megindított vizsgálat, majd ezt követően Barry ellentengernagy szabadságolása és nyugdíjazása szoros összefüggésben volt a ZENTA-esettel és a Bocche körüli egyéb eseményekkel, de jellemző módon erre nézve sem található semmiféle utalás. Általában sehol, semmiféle, az osztrák—magyar haditengerészettel foglalkozó feldolgozásban sem található még csak célzás sem arra, hogy a ZENTA elpusztulása körül akár csak a legkisebb hiba, mulasztás, vagy személyi alkalmatlanság szerepet játszott volna.

Az biztosra vehető, hogy akkoriban Hauss admirális, flottafőparancsnok kívánsága volt az esettel kapcsolatos kritikák elkerülése — amely, háború lévén, érthető is —, de az azóta eltelt 75 esztendő alatt sem kerültek elő azok a kérdések, melyek azóta is választ várnak.

Most, az évforduló kapcsán célunk az, hogy az idők homályából a jogos kérdések előkerüljenek és napvilágra jutva jelezzék, hogy annak idején — a hajó után — ezeket is elsüllyesztették. Úgy érezzük, ennyivel tartozunk a történelmi tisztánlátásnak és az események szenvedő hőseivel szembeni kegyeletes megemlékezésnek.

A tengeri háború első tíz napja. 1914. augusztus 6—15.

1914. augusztus 6-án lépett életbe Ausztria—Magyarország és Montenegro között a hadiállapot. Az osztrák—magyar hadsereg már előzőleg kiürítette azt a Cattarótól délre húzódó keskeny tengerparti sávot, amely kb. 45 km hosszan húzódott a montenegrói határig, és a Cattarói öböl védőkörzetébe visszahúzódva, csak annak védelmére szorítkozott. A haditengerészet nem követte a hadsereg Montenegróval szembeni defenzív magatartását, hanem határozott támadó akciókat kezdeményezett.

Augusztus 8-án egy hajókötelék (SZIGETVÁR, ZENTA, USKOKE, TB 72) támadást intézett Antivari ellen, szétlőtték a rádióadót, ugyanazon a napon a montenegrói ütegek tűz alá vették a Bocche di Cattarót a Monarchia déli hadikikötőjét.

Augusztus 10-én Ausztria—Magyarország, a nemzetközi tengerjognak megfelelően, hadikövet útján közölte Montenegróval partjainak blokád alá vételét és azt nemzet-

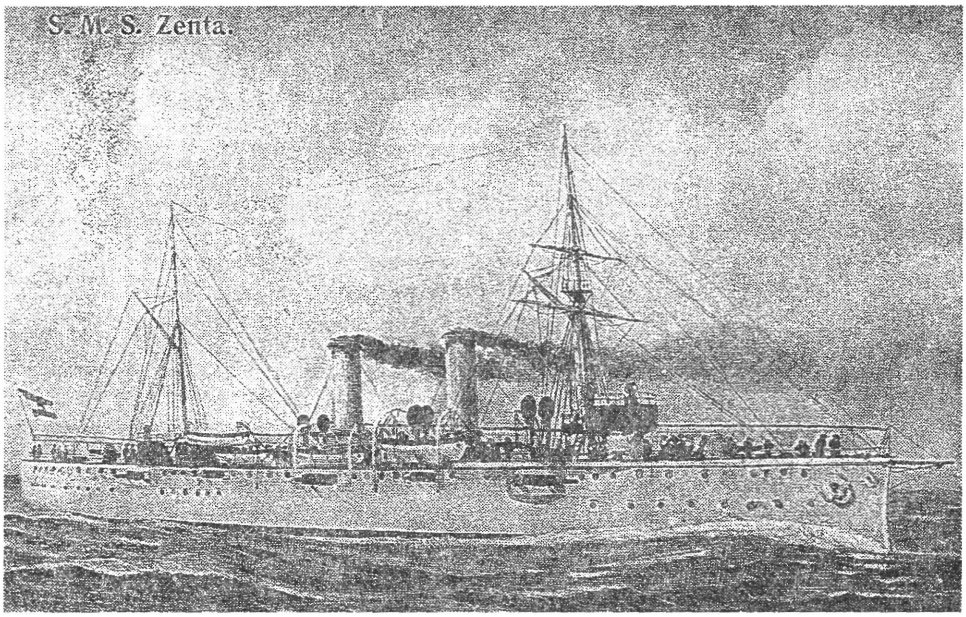

közileg is deklarálta. A tengerzár fenntartása nem jelentett különösebb nehézséget az osztrák—magyar hadiflottának, mert

— a partszakasz közel volt Cattaróhoz (a montenegrói határig 25 tmf, a montenegrói part hossza 20 tmf);

— a parton csak egyetlen kikötőben — Antivariban — volt olyan — fából készült — móló, amelyhez hajóval ki lehetett kötni, de a kirakodáshoz semmiféle berendezés nem volt. Minthogy ilyen körülmények között egy hajó kirakodása napokig tart, éjszaka nem is kellett volna blokádszolgálatot tartani, mert ha egy hajó éjszaka folyamán be is érkezett volna, azt reggel még ott találják. Ennek ellenére az első négy éjszakán át egy-egy hajó kint maradt;

— az osztrák—magyar flottának az Adrián nem volt ellenfele. Montenegrónak egyetlen gőzhajója volt a 140 t-s RUMIA királyi yacht 2 db 4,7 cm-es ágyúcskával. Olaszország semlegességet jelentett be, Anglia és Franciaország pedig még nem volt hadiállapotban a Monarchiával.

Ezt a nem megerőltető és kockázatmentes blokádszolgálatot a Cattaróban állomásozó hadihajók közül a SZIGETVÁR és ZENTA könnyűcirkálók, az ULAN, USKOKE, STREITER torpedórombolók és a TB 64, 68, 70, 72 számú torpedónaszádok látták el úgy, hogy nappal mindig egy cirkáló, egy romboló és egy torpedónaszád tartózkodott a montenegrói partok előtt. Az egységek naponta váltották egymást, hajnali 4 órakor indultak és takarékos menetben 7 órára érték el a blokádkörzetet. Ezt a szinte menetrend szerinti szolgálatot végezték napról napra a Lovčent és a tengerpartot megszállva tartó montenegróiak szeme láttára, vízen járó ellenfél nélkül, teljesen zavartalanul.

Augusztus 12-én befutott Cattaróba Richard Ritter von Barry ellentengernagy parancsnoksága alatt az V. Csatahajó Osztály (MONARCH, BUDAPEST, WIEN) és egyidejűleg Barry alárendeltségébe került a már eddig is a Bocchében állomásozó minden operatív feladatot ellátó hajóegység, beleértve a blokádszolgálat egységeit is. Ugyanezen a napon életbe lépett a hadiállapot Anglia, Franciaország és az Osztrák—

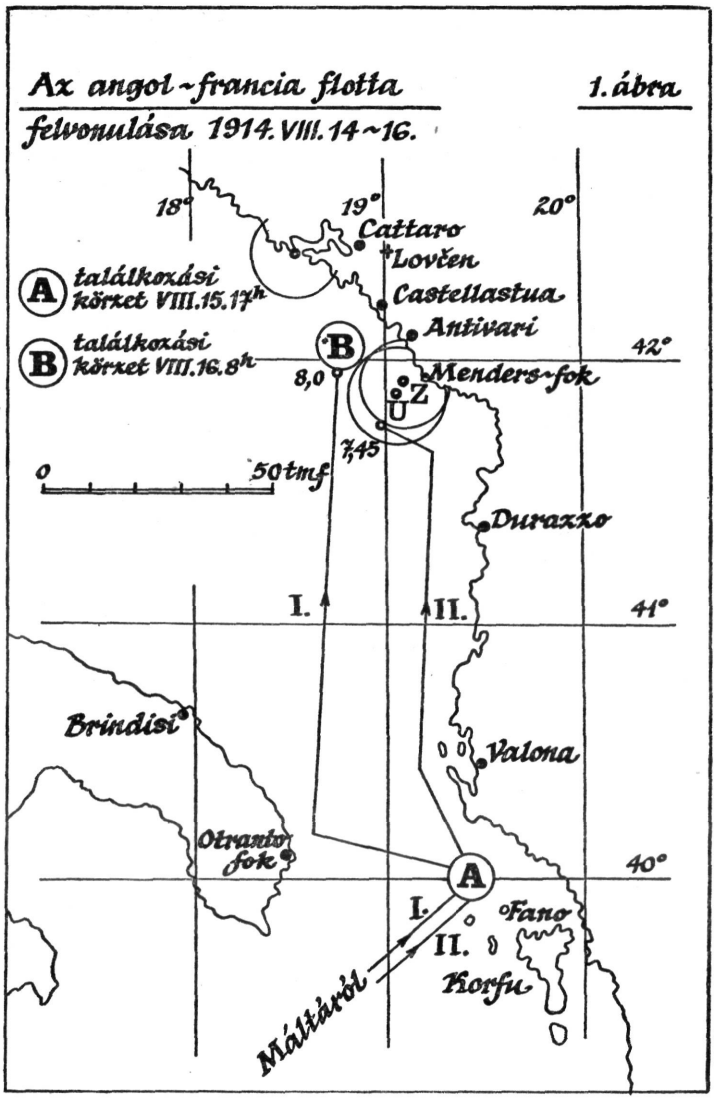

Magyar Monarchia között. Ez a nap meghozta tehát a Bocche di Cattarónak az új parancsnokot — és az új ellenfeleket is — csak a blokádszolgálat maradt a régi.

Augusztus 14-én 13 órakor a Máltán állomásozó angol—francia Földközi-tengeri Flotta főparancsnoka, Bue de Lapeyrère altengernagy Párizsból utasítást kapott, hogy hatoljon be az Adriára, a Montenegro elleni blokádot szüntesse meg és gondoskodjon arról, hogy fellépése a szövetségesek hatalmas tengeri fölényét demonstrálva a térség országaiban megfelelő politikai benyomást keltsen. Az altengernagy elrendelte az azonnali támadást az Adria-térség ellen és meghatározta, hogy a támadás megkezdése előtti flottagyülekezést Fano szigetétől É-ra[3] másnap, augusztus 15-én 17 órára hajtsák végre. *(1. ábra, l. fent.)*

3 Az égtájakat nagybetűvel jelöljük.

E napon a blokádszolgálatot a ZENTA látta el. Alkonyatkor a tenger felől lesötétített fényeket észleltek, melyeket ellenséges felderítő hajóknak gondoltak. A ZENTA jelentése alapján emiatt éjszakára bevonták az egyébként éjszakai őrségre kirendelt rombolót is.

Augusztus 15. Az Otrantói szoros bejáratánál összegyülekezett szövetséges flotta két csoportot képezve sötétedés után megindult, hogy felfejlődjön és végrehajtsa a támadást. Az angol Troubridge ellentengernagy vezette (II.) csoport, melyet angol cirkálók, rombolók és néhány francia könnyű egység alkotott, az albán partok mellett hajózva hatolt be az Adriára, míg a másik — a blokádterületet átkaroló — (I.) csoport, melyet Bue de Lapeyrère altengernagy vezetett és francia csatahajók, nehézcirkálók és három torpedónaszád osztály alkottak, szorosan az olasz partok mellett, azoktól csupán 10 tmf távolságot tartva haladt É felé, egész éjszaka kényelmes menetben. A csoport hajóinak a nappali haladás iránypontjául a Cattarói-öböl feletti Lovčen csúcsát adták meg. A két támadó csoport gyülekezésére Antivari szélességét és 16-án reggel 8 órát határozták meg.

A blokádszolgálatot ezen a napon a SZIGETVÁR látta el; hajnaltól sötétedésig semmi különöset nem észlelt. A Bocchéban állomásozó tengerészeti repülők egy géppel bombázták a montenegróiak Krstač-ütegállását, de a tenger feletti felderítésre sem erre, sem a következő napra nem kaptak parancsot.

A tizenegyedik nap: augusztus 16.
(2. ábra, 526. o.)

04.00. (óra, perc) A ZENTA és az ULAN elindult a Bocchéból.[4]

06.00. A MONARCH csatahajó a STREITER és a SCHARFSCHÜTZE rombolók kíséretében a Budua—Castellastua közötti partszakaszon lévő ellenséges katonai célpontok ágyúzására indult. (Néhány óra múlva majd éppen itt, Castellastuánál süllyesztik el a ZENTÁT.) A PANTHER cirkáló felderítésre indult Ny felé.

07.00. A PANTHER kilépett az aknazár Ny-i kapuján. A MONARCH és kísérői a D-i kijáraton — szorosan a part mellett, a Remo foknál — léptek ki, majd ezt az irányt tartva haladtak tovább a part mentén. A két romboló, azzal a paranccsal, hogy az ULANT váltsák le, távolodni kezdett a lassabban haladó MONARCHtól. Jelentéseik szerint DNy és Ny felé a látás korlátozott volt.

07.45. Az ULAN 5 tmf-re DNy-ra a Menders foktól, 210°-os irányban[5] négy füstoszlopot látott meg, melyet a tőle 1 tmf-re balra mögötte lévő ZENTÁnak azonnal jelentett, majd megfordult és teljes sebességgel felé tartott. A ZENTA árbockosarából néhány perc múlva már hat hajót tudtak észlelni. (Ezek a II. támadó csoport egységei, az angol és francia cirkálók és rombolók voltak, melyek az albán partok mentén jöttek É felé és reggel 8 órára kellett Antivari szélességéhez érkezniük.) A ZENTA parancsnoka, Pachner Pál fregattkapitány parancsára mindkét egység megfordult és a ZENTA maximális sebességével — 18 csomó — haladtak Cattaro felé. Az ULAN a ZENTA testének takarásába, azaz a part felőli oldalához húzódott.

4 Az ütközet eseményeit a MONARCH, a ZENTA, az ULAN, a STREITER és a Flottafőparancsnokság hivatalos jelentései, valamint *Thomazi:* La Guerre Navale dans l'Adriatique, *H. Sokol:* Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—18, *H. Bayer von Bayersburg:* Schiff verlessen, valamint Marinewaffen im Einsatz című könyvekből és a *Marine—Gestern, Heute* folyóirat 1982. IV. számában közöltek egybevetése alapján állítottuk össze.

5 Az égtájak fokbeosztásai: É-0°, K-90°, D-180°, Ny-270°.

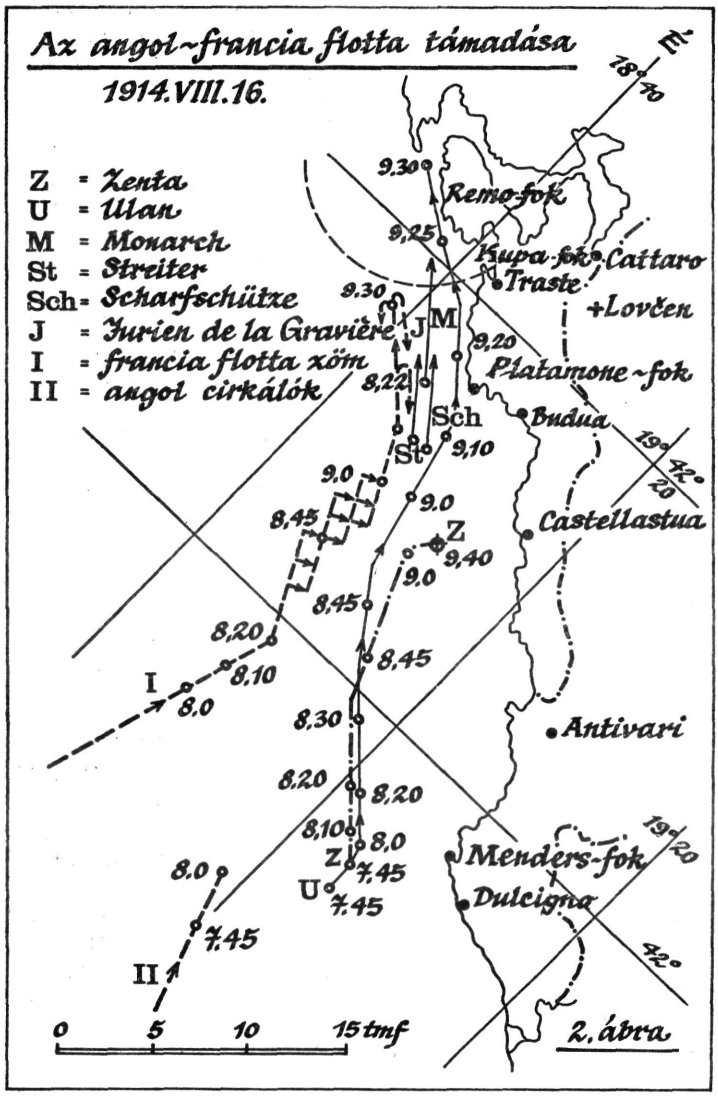

08.00. A D-re tartó STREITER és SCHARFSCHÜTZE a horizonton megpillantotta a ZENTÁt és felé vette az irányt.

08.10. A ZENTA és ULAN teljes sebességgel tartott Cattaro felé, amikor elölről, balra 4 vonással,[6] sok füstoszlop, néhány másodperc után pedig egy nehéz hajókból álló hatalmas flottakötelék árbocai és kéményei tűntek fel a láthatáron. (Ez volt a I. csoport, amelyik a ZENTA és ULAN átkarolását hajtotta végre. A két csoport mozgása pontosan a tervek szerint valósult meg, a D-i irányból támadó csoport elől É felé menekülő ZENTA és ULAN maguk előtt találták a francia nehéz hajórajt.) A hatalmas hajókötelék két párhuzamos oszlopban, 15—16 csomó sebességgel haladt előttük a cattarói hadikikötő

6 A kör - 360°-6400 vonás; 1°-17,78 vonás.

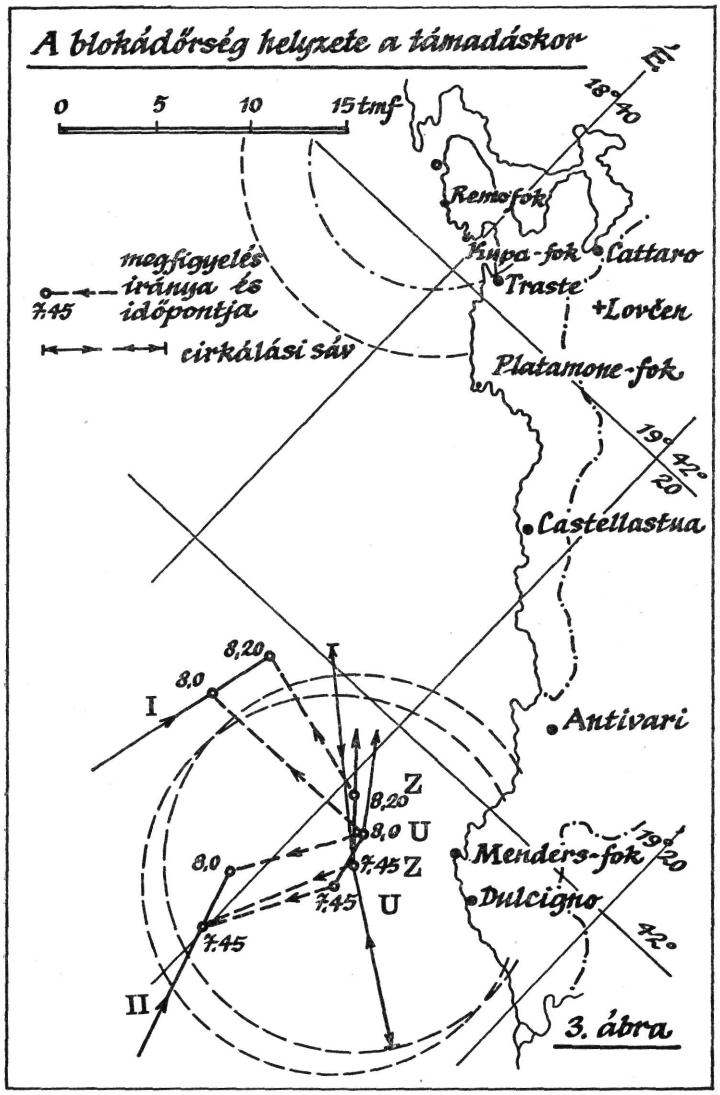

bejáratának irányában, az ULANt és ZENTÁt kb. 10—12 tmf-del megelőzve. A francia jelentés későbbi időpontot jelölt meg a ZENTA és ULAN észlelésére, mint az osztrák—magyar hajók. Lehetséges, hogy az eltérés oka csupán a pontatlan feljegyzés, de az a valószínűbb, hogy mivel a franciák számára rosszabbak voltak a látási viszonyok — ők néztek szembe a nappal —, valóban később látták meg a ZENTÁt és ULANt, mint azok őket. *(L. a 3. ábrát!)*

08.20. A ZENTA leadta utolsó táviratát, amelyben jelentette, hogy 17 ellenséges csatahajóval került szembe. A parancsnok utasította az ULANt, hogy nagyobb sebességével kísérelje meg az áttörést Cattaro felé. Minthogy az ULAN Bocchéba vezető egyenes útját már elérték a francia hajók — arra tehát már nem mehetett — a Traste-öböl D-i sarkának vette az irányt, remélve, hogy ha azt eléri, akkor a parti hegyek takarásába juthat és egyben a saját partvédő

tüzérség hatáskörén belülre kerül. Sok esélye nem volt a megmenekülésre, de végül is kiváló hajózási és műszaki tulajdonságai (nagy sebesség, jó kormányozhatóság, kis célpont, tartós csúcsteljesítményre képes kazánok és gépek), a személyzet helytállása, de elsősorban Fortuna különleges kegyessége kihozta a csaknem kilátástalan helyzetből és épségben elérte a biztonságot jelentő Bocche di Cattarót.

08.22. A STREITER és SCHARFSCHÜTZE meglátta a DNy-i irányból feléjük tartó, két oszlopba fejlődött francia hajóhadat, azonnal megfordultak és teljes erejükből rohantak vissza az aknazár D-i bejárata felé, közben vették a ZENTA táviratát a MONARCHnak, melyben az a 17 ellenséges csatahajót jelentette. A MONARCH a Platamone-foktól 3 tmf-re volt DNY-ra, amikor meglátta az ellenséges hajóhad füstjét; vette a ZENTA táviratát és megkapta a STREITER jelentését is. Azonnal megfordult és teljes sebességgel igyekezett az aknazáron belülre, majd itt, 1 tmf-re a Spitze d'Ostro előtt megállt, hogy a visszatérő hajókat támogassa, vagy a parti ütegeknek segítsen, ha az szükségessé válna. Közben Barry ellentengernagy kiadta az összes kint tartózkodó hajónak az „azonnal bevonulni" parancsot. *(L. a 2. ábrát, 526. o.)*

08.30. A francia jelentés szerint ők ekkor látták meg jobbra elől kb. 15 tmf-re a két rombolót, melyek nagy sebességgel Cattaro felé tartottak. (A STREITER és SCHARFSCHÜTZE voltak ezek, már 5—8 percre visszafordultak és menekültek.) Néhány pillanat múlva K felől két másik hajó füstjét is észlelték, melyek ugyancsak Cattaróba igyekeztek. Ez volt a ZENTA és az ULAN, amelyek már 20 perccel hamarabb észlelték ezt az őket átkaroló hajócsoportot is. A franciák sebességüket 20 csomóra növelték, az addigi két párhuzamos oszlop egy nyomdokvonalba fejlődött és a ZENTA irányával csaknem párhuzamosan haladt a Cattarói öböl felé. A csatahajósor éle 5—6 tmf-del volt a ZENTA előtt és oldalazó, lépcsőzéses manőverrel közelítettek a ZENTÁhoz, valamint a tőle egyre jobban távolodó ULANhoz is. Két felszólító lövést adtak le a ZENTÁnak, de a parancsnok, jelezve, hogy nem adja meg magát, felhúzatta a kis lobogódíszt.

09.00. A francia flotta négy élen haladó csatahajója kezdte meg a tüzelést nehéz ágyúival a ZENTÁra és ahogy a lépcsőzési manővert befejezték a többi is folyamatosan bekapcsolódott. Az első lövés hosszú volt, a második rövid, a harmadik már olyan közel csapódott be a hajóhoz, hogy a felvágódó víztömeg teljesen elborította a hajó első részét és a hidat. A tüzelés 12 000 m-ről kezdődött és mindaddig teljesen egyoldalú volt, ameddig a ZENTA lőtávolságán kívül voltak a franciák. Mihelyt a távolság 10 000 m-re csökkent, a ZENTA is viszonozta a tüzet a támadók felé fordítható 5 db 12/40-es gyorstüzelő ágyújával és az ütközet folyamán összesen 120 lövést adott le. Pachner fregattkapitány szerint az első lövések rövidek voltak, de a többi „jól feküdt". A francia jelentés szerint a ZENTA lövései 300—400 m-rel a hajók előtt csapódtak be.

A tüzelés megkezdésétől számított néhány percen belül — még mielőtt a ZENTA is lőni kezdett volna — egy gránát a ZENTA gépházában robbant, megölte a gépüzemvezetőt, valamint a kazánoknál és gépházban tartózkodó személyzet nagy részét — a 60 fűtőből csak 6 maradt életben — és szétrombolta a főgőzvezetéket. A ZENTA mozgásképtelenné vált, de még meglévő lendületét kihasználva a part felé kanyarodott, hogy az életben maradottaknak közelebb legyen a menekülés. Közben egymást követték a találatok, a világítás megszűnt, a szivattyúk és a szellőztetés nem működött, a hajó elő- és középrésze teljesen szétrombolódott, a híd és a kötözőhely romokban hevert, a hajó lassan süllyedni kezdett. A lövegek, a hátsó szabadfedélzeten lévő kivételével,

elhallgattak, azt az egyet a hajó tüzértisztje egymaga szolgálta ki, mert kezelői harcképtelenné váltak.

Az ULANt a ZENTÁval egy időben vette tűz alá a francia csatasort vezető COURBET, mégpedig úgy, hogy a nehézágyúk a ZENTÁt, a közepes lövegek az ULANt lőtték. A JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkáló teljes tüzét az ULANra koncentrálta. A Cattaro felé rohanó ULAN helyzete percről-percre veszélyesebbé vált, mert a francia hajók már elérték a Cattaróba vezető irányt és emiatt az arra igyekvő ULAN a rá tüzelő francia lövegek felé közeledett. A közöttük lévő távolság 5000, majd 4000 m-re csökkent, az ellenség fokozta a tüzelését és az eddig a csatahajósor tűz alatti oldalán haladó rombolókat a JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkáló vezetésével támadásra rendelték az ULAN ellen. (Az áttörésnek ezt a szakaszát érzékelteti az *5. és 6. ábra, 536., 537. o.)* Ez a 20—25 perc volt az ULAN áttörési akciójának a legveszélyesebb időszaka. Parancsnokának jelentése szerint a romboló körül kb. 1000 gránát csapódott be, melyre az ULAN tüzérei 7 cm-es ágyúikból 348 lövéssel válaszoltak. Az ULAN — írja egy visszaemlékező — a körülötte záporozó gránátok szökőkútjai és vízoszlopai labirintusában rohant, minden ízében remegve a túlerőltetéstől, a végsőkig túlhajszolt gépek ütemét átvéve lüktetett az egész hajótest, a kazánhuzat-ventillátorok üvöltése betöltötte a hajó minden zugát, az áttüzesedett kéményekről izzó darabokban repült le a festék. A közel 55 km/óra sebességgel száguldó hajó orráról házmagasságúra vágódott orrhullám dübörögve omlott a felépítményre.

Az alacsony építésű és a hajócsavarok óriási tolóereje miatt mélyen megülő hajótestre felcsapódó víztömeg a fedélzetet és a hidat állandóan elborította, annyira, hogy a parancsnok, Panfilli Egon korvettkapitány, jelentésében külön megjegyzi: az eseményeket csak emlékezetből írta le, mert az addigi feljegyzések szétáztak és továbbiakat készíteni sem lehetett, mivel a víz állandóan beborította a hidat is. Ilyen körülmények között azt is nagy teljesítménynek kell tekinteni, hogy a saját vízfelhő és az ellenséges gránátok szökőkútjai között a helyzetükről tájékozódni tudtak és a hajót — szorosan a part mellett haladva, ami ilyen sebesség és ilyen látási viszonyok mellett rendkívül kockázatos — a megfelelő irányba vitték. A szabadon álló ágyúk körül a tüzérek fuldokolva töltöttek és lőttek. Senki nem kérdezett rá, hova ment a 348 lövés.

Az ULAN különleges szerencséje, hogy a rá kilőtt 1000 lövésből egy sem találta el, de volt azért valami kis realitás is a menekülési reményekben, mert a kisméretű, jó építésű, gyors mozgású, nehéz célpontot nyújtó hajók tűzharcában adódhat úgy, hogy senki nem talál el senkit, amint az később, a háború folyamán máskor is előfordult.

Amikor már az ULAN a francia csatahajósor élét kikerülte és attól távolodni kezdett — ez 9.10-kor történt a *6. ábra (537. o.)* szerint —, enyhülni kezdett a tüzelés szaporasága. A CONDORCET a ZENTÁval volt elfoglalva, a mögötte fekvőknek nem volt kilövése saját hajó veszélyeztetése nélkül, az üldözésre kirendelt cirkáló- és rombolócsoport pedig egyre jobban lemaradt mögötte, lövéseik is egyre rövidebbre sikerültek.

09.25. Az ULAN a Kupa-fok magasságába ért, amikor a tőle kb. 8 km-re lemaradt üldözők visszafordultak. Ettől kezdve lassú menetre kapcsolva beúszott a biztonságot jelentő Bocchéba és a kikötő összes hajóinak ünneplése között kikötött a GEA (GÄA) műhelyhajó mellé a hajótest és berendezések átvizsgálására.

09.30. A ZENTA parancsnoka, látva, hogy hajójának már csak percei vannak hátra, elrendelte a hajó elhagyását és maga is vízbe ugrott. Onnan látta meg, hogy a tatfedélzeten még tartózkodnak néhányan, akik a hajóközépen tomboló tűz miatt nem kapták meg az elhagyási parancsot. Visszaúszott, felkapaszkodott,

leparancsolta a még ott lévőket és utolsóként újra elhagyta a ZENTÁt. A part kb. 5 tmf-re van Castellastua városkánál. A saját jelentések szerint az ellenség változatlan hevességgel lőtte a roncsot és a vízben úszókat, míg a franciák azt állították, hogy ők a tüzelést 09.20-kor beszüntették. Valószínű, hogy a francia adat hibás, mert 09.20-kor még a ZENTA is tüzelt rájuk.

09.40. A ZENTA 45°-os szögben, orrát felemelve, lobogódíszben süllyedt el. Az életben maradottak úsztak, mert a mentőcsónakok szétrombolódtak, elégtek, mentőmellény keveseknek jutott és kevés volt az olyan vízen úszó tárgy is, amelyekbe a sebesültek belekapaszkodhattak volna.

Az ellenség a ZENTA elsüllyedése után D-i irányba eltávozott. Angol forrás szerint Troubridge ellentengernagy, az angol hajók parancsnoka menteni akart, de Bue de Lapeyrère főparancsnok ehhez nem járult hozzá. A franciák szerint viszont az ő rombolóik az ULANt üldözték, az angolokat pedig „Cattaro közelsége és az aknáktól való félelem visszatartotta attól, hogy a túlélőket mentsék". Az igazságot ma már nem lehet kideríteni, lényeg az, hogy senki sem mentett.

A hajótöröttek — közöttük sok sebesült — úsztak ameddig bírtak, és akik bírták, azok csak délután 3 órakor — azaz több mint öt órai úszás után — érték el Castellastuánál a partot.

A ZENTA 312 emberéből 139 érte el élve a szárazföldet, de azt ma már nem lehet megállapítani, hogy a 173 hősi halottból — közöttük 44 volt magyar — hányan lelték halálukat a mentés hiánya miatt.

A ZENTA hajótöröttjeinek hadifogságba kerülésével véget ért a tengeri háború első tizenegy napjának története és így történeti visszapillantásunknak is a végére értünk. Minthogy pedig ez az összeállítás több — néha egymásnak ellentmondó — jelentés egybevetésével készült, pontosabb és tárgyilagosabb képet kaptunk az eseményekről, mint ahogyan azt a kortársak látták.

*

Ahhoz, hogy az eseményeket a korabeli körülmények közé helyezve ítélhessük meg, szükséges még érinteni a korabeli harcászat és technika némely olyan vonatkozását, melyek az eseményekben szerephez jutottak.

A tengeri megfigyelés és felderítés; látásviszonyok a tengeren.

Az ókori gályáktól az első világháború legmodernebb hadihajójáig egy nyílt tengeren lévő hajó csak akkora területet tudott megfigyelni — felderíteni, ameddig az árbocokosárban lévők szeme ellátott. A XVII. században a messzelátó feltalálása hozott valami előrelépést, de segítségével *nem messzebbre, hanem jobban* láttak, a belátott terület maradt ugyanakkora, mint volt szabad szemmel. Ha tehát képet akarunk alkotni magunknak arról, hogy 1914-ben egy hadihajó milyen körben volt képes megfigyelő — felderítő tevékenységet végezni, akkor elegendő, ha megvizsgáljuk a természetes látásviszonyokat a tengeren.

Tudott dolog, hogy a földfelszín görbülete miatt a tenger felszíne sem sík és emiatt ezt a felszínt csak egy bizonyos távolságig látjuk. Ez a távolság a *természetes láthatósági sugár* és az ezzel a sugárral húzott kör a *szemhatár*. A láthatósági sugár hossza függ a szem tengerszint feletti magasságától, valamint a fénysugár földfelszín felé görbülő elhajlásától. Ezen elhajlás mértéke változó, függ a napszaktól, évszaktól, páratartalomtól, széliránytól stb. Átlagos esetben jól használható képletek szerint[8] a láthatósági sugár $T = 2{,}08 \sqrt{m}$;ahol T = a távolság tengeri mérföldben, m = a szem

7 Dietrich Richard ny. ellentengernagy; folyamőr vezérfőkapitány személyi iratai: HL 42. S 2a.
8 *Kreutzer*. Physik in der Kriegsmarine.

tengerszint feletti magassága méterben; illetve $T = 3{,}85 \sqrt{m}$; ahol T = a távolság kilométerben, az m a szem tengerszint feletti magassága méterben.
Tájékoztatásul néhány érték:

Szemmagasság (m):	10	20	30
Láthatósági sugár tmf/km:	6,57/12,18	9,29/17,22	11,39/21,10

A távcsöves megfigyelés felső határa — igen kedvező látási viszonyok mellett — húsz kilométer. Ennél a távolságnál még észlelni lehet, hogy van ott „valami" de azt nem, hogy az hajó-e. Általában 10 tmf az a láthatósági sugár, amivel számolni szokás, a mellékelt ábrákon jelölt belátott területek is a 10 tmf (18,5 km) láthatósági sugárral készültek.

Nézzük meg hajókategóriánként, milyen szem- és távmérőmagasságból és milyen messzire lehetséges a megfigyelés és távolságmérés:

kategória	*magasság (m)*	*távolság (km)*
torpedóromboló	5—7	8,6—10,2
könnyűcirkáló	10—15	12,2—14,9
nehézcirkáló	15—20	14,9—17,2
csatahajó	15—20	14,9—17,2

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a láthatósági sugár a vízszintre vonatkozik, egy abból kiemelkedő tárgyat — ha az elég terjedelmes — úgy kell tekinteni, mintha magassága hozzáadódna a figyelő szemmagasságához.

A láthatóság tárgykörébe tartozik még a gőzhajók kéményeinek árulkodó füstje, mely a szél- és fényviszonyoktól függően, a kazánok állapota és a szén minősége szerint már 20—30 km-rel a láthatósági határon kívülről is észlelhető volt.

A kazánüzemmel kapcsolatos árulkodó jel volt még borús időben, vagy éjszaka a kéményekből kitörő szikranyaláb, melyet a huzatfokozó ventillátorok fújtak ki a működtetési fokozatukkal arányos mennyiségben és erővel. Éjszakai ütközetben előfordult, hogy gyorsjáratú hajók inkább félgőzzel mentek, nehogy a kéményszikrák elárulják helyzetüket.

Tengerészeti légi felderítés

Tengerészeti felderítésre 1914-ben még nem használták általánosan a légi felderítést, de bármilyen kezdetlegesek voltak is — mai szemmel — az akkori repülőgépek, említés nélkül nem hagyhatjuk, mert a háború folyamán hónapról-hónapra növekedett alkalmazhatóságuk és jelentőségük. A felderítést végző repülőgép előtt olyan távolságban tárult fel a tengeri térség, amely a hajók előtt az idáig mindig rejtve volt és a veszélyekkel fenyegető ismeretlent jelentette. A repülők többezer méter magasságból átfogó képet kaptak nemcsak hatalmas térségek felszíni eseményeiről, ködfoltok, felhősödések, széláramlatok kiterjedéséről, irányáról és erejéről, de beláttak a tenger felszíne alá is és a hozzájuk hasonlóan még gyermekcipőben járó, de a felszíni hajóktól máris rettegett tengeralattjárókat, még lemerült állapotban is, megláttak, ugyanúgy, mint a vízszint alá telepített aknamezőket.

Az akkoriban használt osztrák—magyar haditengerészeti repülőgépek saját tervezésű és gyártású, kétszemélyes repülőcsónakok voltak, 100—200 km/ó sebességgel, 2—2,5 óra repülőidővel; 2000 méterre 15—20 perc alatt emelkedtek fel, teljesítményük és minőségük a nemzetközi élvonalnak számított. Az Adria fölött a háború első három esztendejében a légifölényt az osztrák—magyar haditengerészeti repülés birtokolta.

Sajnos, a haditengerészet rangban és korban idősebb vezetői nem méltányolták kellőképpen e fegyvernem előnyös alkalmazási lehetőségeit és ennek tudható be például az, hogy bár a Bocche di Cattaróban lévő Kumborban ott állomásozott három tengerészeti repülőgép, ezek a háború kitörésétől a ZENTA elsüllyesztéséig *egyszer*

sem kaptak parancsot a Cattaro körüli tengerrész 80—100 km-es körzetének felderítésére, vagy ellenőrzésére. Bezzeg a meglepő támadás után — még azon a napon, a déli órákban — megkezdték a felderítő repüléseket, kijelölték a körzethatárokat — D felé Antivari, É felé Raguza, a tenger felé 50 tmf — és ezek után a felderítést olyan szorgalmasan végezték, hogy a hónap végéig hátralévő 15 nap alatt 39 bevetést hajtottak végre. Nem mulaszthatjuk el azt a megjegyzést, hogy ha ezekből a repülésekből csak egyetlen egyet 16-án reggel 6 óra tájban — tehát még mielőtt a ZENTA és az ULAN túlságosan eltávolodtak volna — végrehajtanak D felé 50 tmf-es körzetben, akkor az mindkét támadó csoportot még idejében felderíti.

Tengerészeti híradás

A drótnélküli távíró elterjedésével lehetővé vált a távoli adó-vevő állomások közötti összeköttetés és 1914-ben a nyílt tengeri szolgálatra szánt hadihajók mindegyike rendelkezett már ezekkel a berendezésekkel. Sajnos ennek a hajózás számára óriási jelentőségű híradási módnak katonai szempontból nagy hátránya volt, hogy az ellenség is vehette az adást és emiatt egyrészt rejtjelezni kellett az amúgy is nehézkesen forgalmazható Morse táviratokat, másrészt az adás irányából következtetni lehetett az adóállomás helyére. Ezért például a meglepetésre törekedő két ellenséges hajókötelék nem forgalmazhatott egymással a felfedeztetés veszélye miatt mindaddig, amíg meg nem látták őket. A ZENTA már nem kockáztatott semmit, amikor rejtjelzés nélkül megtáviratozta a 17 csatahajó támadását; ezt a táviratot viszont már erősen zavarta az ellenség.

A látótávolságon belül lévő hajók egymás közötti, vagy köteléken belüli összeköttetését szolgálták a lobogó- és zászlójelzések, hangjelzések és a különböző rendszerű (Morse, Sellner) fényjelzések.

A hajótüzérség működése[9]

A régi tengerészmondás igazságát, mely szerint „egy ágyú a szárazföldön felér egy csatahajóval"[10] támasztja alá az a néhány — a szárazföldön működő tüzérség előtt ismeretlen — adottság, melyeket az alábbiakban annak érzékeltetésére említünk, hogy milyen körülmények között és hogyan dolgozott 1914 hajótüzérsége.

A löveg (alépítmény) mozgása

A szárazföldi tüzérség (tábori, vagy vártüzérség) gyakorlatában a löveg az elsütés pillanatában mozdulatlan, a tengeren viszont a hajó — és rajta a lövegek is — állandó mozgásban vannak. A hajó haladása és a hullámjárás egymásra hatásából képződő összetett mozgások ezek, melyeket azonban az esetek többségében két alapvető mozgáselemre lehet felbontani, az egyik a hajó hossztengelye körüli mozgása (billegés), a másik az erre merőleges, a keresztengely körüli mozgás (bukdácsolás). Általában e két mozgáselem egy időben és egymásba olvadva jelentkezik és a külső behatások, valamint a hajó egyedi úszótulajdonságai szabják meg, hogy mikor melyik hatás érvényesül erőteljesebben. (A SZENT ISTVÁN csatahajó például az első átvételi próbaútján olyan billegésbe jött (19°) nyugodt tengeren és 18 csomó sebességnél, hogy — felborulásától tartva — nem merték a sebességet az előírt 20 csomóra növelni; később javították rajta, de rossz szokását megtartotta az utolsó billenésig.)

9 A hajótüzérségre vonatkozó irodalom: Marinewesen. Wien, 1912. Artillerie Schiessinstruktion für die k. u. k. Kriegsmarine, Artillerie Reglement für die k. u. k. Kriegsmarine.

10 A közismert mondást *Nikolaus von Martiny:* Bilddokumente aus Österreich-Ungarns Seekrieg 1914—18 című könyvében franciául idézi: „Un canon sur terre vant un vaisseau de guerre!"

A hajómozgások — akár külön-külön, akár együttesen jelentkeznek — a hajótüzérség legjellegzetesebb és legnagyobb problémáját jelentik, mert a löveg elmozdulásai oly mértékben hatnak a lövedék útjára, hogy biztos találatra csak akkor számíthatnánk, ha a hajómozgásból eredő összes behatást teljes mértékben ki lehetne küszöbölni. Tovább bonyolítja ezt az amúgy is nehéz feladatot, hogy ezek a mozgások a hajó különböző részein különböző mértékben jelentkeznek — pl. egy orrlöveg jobban bukdácsol, mint egy oldallöveg — és különböző értelemben hatnak: pl. ha az orrlöveg lefelé, a tatlöveg felfelé mozog. Tehát a mozgáskorrekció a lövegek helyétől függően is változik.

A hajómozgások okozta komplikációknak azonban még nem értünk a végére, mert nemcsak az előbb említett két tényezőcsoportot (a hajó mozgáselemei és a lövegek helye) kell korrigálni, hanem van egy harmadik is, mert a lövegek lőiránya szerint is módosítani kell. Azaz, ugyanannál a lövegnél, ugyanolyan mozgásviszonyok között más a szükséges korrekció, ha a löveg csövét más irányba fordítjuk.

Gondoljuk el, ha például egy hajón egy jobb oldalon lévő löveg a gerincirányra merőlegesen *(90°-os lőirányban) tüzel* és a hajó *balra billen*, akkor — korrekció nélkül — az egyébként jól irányzott lövés *irányban helyes marad, de hosszú lesz*, ha pedig ugyanez a löveg a hajó gerinciránya fordulva *(0°-os lőirány)* adja le a lövést — ugyancsak a hajó balra billent helyzetében — akkor a *távolság helyes marad, de a lövés a céltól balra megy.* Jobbra billenésnél ugyanez történik, de ellentétes eredménnyel, mert akkor 90°-os lőiránynál rövid lövést kapunk, 0°-osnál pedig jobbra megy el a gránát. Ha a következő lövést ugyanez a löveg *45°-os lőirányban* (féljobbra előre) adja le akkor az *előbbi két eltérési változat kombinációja érvényesül*, a lövés iránya és távolsága is eltérő lesz, azaz mindkettőt korrigálni kell. Ha nem teszik, akkor hiába helyes az irányzék, hiába a fonálkereszt a célon, a találat elmarad.

Az eddigi példák a hossztengely körüli mozgást (billegést) végző hajóra vonatkoztak. Amennyiben a mozgás erre merőlegesen — azaz a kereszttengely körül — történik (bukdácsol a hajó), akkor a *0°-os lőirányban jelentkezik a hosszabb-rövidebb* és a *90°-os lőiránynál a jobb-bal* eltérés a 45°-os lőiránynál pedig a kettő kombinációja.

Abban az esetben, ha a hajó billeg is és bukdácsol is — ez az esetek többsége — akkor az összes eddigiek együttes hatását kell korrigálni.

A fentiekkel csupán bepillantást adtunk a hajómozgások okozta lövésszaki eltérések korrekciójának a fontosságába. Ezek megállapítása és érvényesítése az irányzás és tűzharc során a hajótüzérség igen lényeges és nagy felkészültséget igénylő területe, a korrekciós adatokat a lövegtornyok tüzérsége a tüzérparancsnoki harcálláspontról kapja tornyonként egyedileg kiszámított lőelemekben és még a lövegek elsütése is a központilag előre meghatározott időpontban történik.

A kiváló löveganyag, a szakmailag magas színvonalú lőelemképzés és tűzvezetés az első világháborúban résztvevő haditengerészetek nehéztüzérségére egyaránt jellemző volt és hasonló körülmények között bármelyikük csatahajója képes lett volna néhány perc alatt egy olyan célt, mint a ZENTA, telibe találni, ezt tehát valami különleges francia tüzérteljesítménynek nem lehet tekinteni.

A ZENTA konkrét esete is bizonyítja, hogy a hajómozgások okozta irányzási és lövésszaki eltéréseket a csatahajók nehéztüzérsége megfelelő módon korrigálni tudta. Figyelembe kell venni azonban, azt, hogy e korrekció sikeréhez nagyban hozzájárul a csatahajó hatalmas teste, amely tömegének tehetetlenségével és stabilizáló berendezésével nagy mértékben csillapítja a mozgások nagyságát és sebességét.

Merőben más a helyzet a kis méretű, könnyű, gyorsjáratú hajókon, melyeknél a hajótest mozgása sokkal kiszámíthatatlanabbul és dinamikusabban jelentkezik, gyakran annyira, hogy a lövegeket kiszolgáló tüzérek még kézzel-lábbal kapaszkodva is alig tudnak a helyükön maradni. Azt, hogy a könnyű hajókon a tüzérségi munka eredményességét milyen hátrányosan érinti a hajótest hánykolódása, jól érzékelteti,

hogy az ULAN és üldözői közötti harcban több, mint 1300 egymásra kilőtt gránátból egy sem talált, míg a nehéztüzérség a ZENTÁt a 4—5. lövésre eltalálta.

A könnyű hajókon hosszú csövű, nagy kezdősebességű, kiváló lőszabatosságú, gyorstüzelő lövegeket használnak, de hiába hord pontosan a löveg, ha az alépítmény olyan váratlan irányú és gyors mozgásokat végez, melyeket korrigálással követni lehetetlen. Nézzünk egy példát: ha egy üldöző torpedóromboló orra teljes sebességnél ±1,0 m-t bukdácsol, akkor az orrlöveg csöve — és vele a lövegtávcső — 30 vonást mozog föl-le, ez a mozgás 5000 m távolságban ±150 métert, azaz 300 métert jelent. Ha a hajó orra ezt a mozgást percenként végzi, akkor a csőtengely 30 másodpercig megy 300 métert felfelé és 30 másodpercig 300 métert lefelé — a lövegtávcső fonálkeresztjével együtt — ez pedig másodpercenként 10 méter. Amennyiben a cél látható és megirányozható része 3 méter magas, akkor 1/3 másodperc alatt megy el a fonálkereszt előtt — ennyi idő van a tüzelésre — ha közben nem billent a hajó és az oldalirány jó maradt. Abban az esetben, ha még a cél is váratlan mozgásokat végez — például kígyózva halad — akkor a találati valószínűség is olyan, mint amilyen az ULAN és üldözői között volt. Ez volt egyébként az a sok kockázatot jelentő, de mégis egy kevés reális esélyt is nyújtó lehetőség, mellyel az ULAN megkísérelhette a menekülést.

Saját menet — célmenet

A hajótüzérség általában adott irányban és sebességgel haladó hajóról tüzel egy másik olyan hajóra, amely szintén egy bizonyos irányban és sebességgel halad. Ez a helyzet azt eredményezi, hogy a saját menet irányát és sebességét, a célmenet irányát és sebességét, valamint a lövéselőkészítés és a lövedék röpideje alatt bekövetkezett relatív oldal- és távolságváltozásokat figyelembe kell az irányzáskor venni, azaz nem oda kell irányozni, ahol a cél van, hanem oda, ahol majd akkor lesz, amikor a lövedék odaérkezik, és onnan kell irányozni, ahol majd akkor lesz a hajó, amikor tüzel.

A ZENTÁra 12 km távolságból tüzet nyitó COURBET 30,5 cm-es gránátjának útja 22 másodpercig tartott, ezalatt a — gyorsnak nem mondható — ZENTA 200 métert haladt előre. Ha ezt a lövés előtt nem veszik figyelembe, akkor több mint két hajóhosszal mögé lőnek. Természetesen, ahogy a célmenet sebességét, úgy a saját menet sebességét is figyelembe kell venni. Ha például azonos irányban, azonos sebességgel, párhuzamosan haladnak, akkor a relatív állapotot úgy kell tekinteni, mintha mindkét hajó állna, ha pedig a COURBET 2 csomóval gyorsabban megy, akkor a két hajó egymáshoz viszonyított relatív elmozdulását a COURBET-n úgy tekintik, mint ha a ZENTA 2 csomóval visszafelé menne, a ZENTÁn pedig úgy irányoznak, mint ha a COURBET 2 csomóval menne el az álló ZENTA mellett.

Amennyiben a hajók haladási iránya nem párhuzamos, annak megállapítása, hogy a saját menet irányához viszonyítva a célmenet iránya milyen szöget zár be — az esetek többségében — nagyon nehéz feladat. Ilyen esetekben a 8—10 km távolságból végrehajtott és pontos időközökben megismételt távolságmérések alapján lehet a célmenet sebességét és a saját menet irányához viszonyított haladási irányát megbecsülni.

Az egymáshoz viszonyított haladási irányok és sebességek végtelen sok változata lehetséges, ezért azok lövésszaki hatásait csak az adott helyzet konkrét grafikai megszerkesztésével lehet meghatározni. E szerkesztéseket legcélszerűbb 360°-os, vagy 6400 vonásos beosztású kidolgozó korongon végezni, megfelelő méretarányban és ennek a tüzérségi relatív helyzetvázlatnak az alapján megállapíthatók a lőelemek alapértékei. E vázlatok tehát a felvétel pillanatában érvényes figyelőadatok (a célhajóra mért oldal, távolság, sebesség és haladási irány), valamint a saját menet irány- és sebességadatai alapján ábrázolják a tényleges ütközeti helyzetet és egy előre meg-

határozott időtartam — előkészületi idő+lövedék röpideje — alatti változásokat, mozgásvektorok formájában. Ezek felrajzolása után grafikusan meghatározható a célhajó relatív helyzete az adott időpontban: a saját hajó és célhajó haladási vektorait a célhajónál paralellogrammába helyezve az eredő kijelöli a célhajó relatív helyzetét és ezután lemérhető a saját hajóról a célhajóra vonatkozó és a lövés pillanatában érvényes oldal- és távolságadat. Az előre meghatározott időtartam — előkészítési idő — általában két perc, amelyhez még hozzá kell adni a lövedék röpidejét. Ez a két perc abban a pillanatban kezdődik, amikor a célhajó oldal- és távolságadatait bemérték (figyelőadatok). Ezekkel azonnal kidolgozzák a relatív helyzetvázlatot, a kapott alapelemeket lőelemekké számolják át, a lövegeket ezekkel az adatokkal beirányozzák és a 120. másodpercben megtörténik a lövés.

A saját menet és a célmenet figyelembe vételéhez szükséges tüzérségi relatív helyzetvázlat készítésének és felhasználásának példájaként bemutatunk két rekonstruált helyzetvázlatot, melyek nem sok eltérést mutathatnak az eredeti helyzettől.

Az *5. ábra (536. o.)* az ULAN (U) és a francia csatahajósor élén haladó COURBET (F) helyzetét ábrázolja 09.00 órakor, amikor az ULAN — menekülésének legkritikusabb szakaszában — a franciák menetirányára merőlegesen áttör Cattaro felé. A vázlaton jól látható az az ütközeti helyzet, amely az adatok felvételének pillanatában — és az azt követő 127 másodpercben — fennállt és megállapítható belőle, hogy az ULAN megsemmisítését elügyetlenkedték a franciák. Ha megnézzük a *2. ábrát (526. o.)*, amely az angol—francia flotta támadását mutatja be, láthatjuk, hogy 08.20-kor Cattaro védelmi övezetétől a franciák távolsága 36 km, az ULANé pedig 52 km volt. A lépcsőzetes megközelítési flottamozdulatokkal olyan nagy időveszteséget szenvedtek, hogy 09.00 órára minden helyzeti előnyüket elvesztették, sőt az ULAN már kezdte maga mögött hagyni a francia nehézhajókat, amit még tetézett az is, hogy a csatahajók a lépcsőzés befejező manőverét — a balra 90°-os fordulatot — még nem hajtották végre. Ennek során még további távolság- és időveszteséget szenvedtek, ezen kívül a fordulás alatt hatékonyan tüzelni sem tudtak. Fordulás közben ugyanis a hajótüzérség általában nem tüzel, csak a hajót fenyegető torpedótámadás ellen védekeznek kapáslövéssel, mert ilyenkor nincs oldal- és távolságérték. Forduló hajónál továbbá a lövegcsőben haladó lövedék a cső tengelyirányán kívül átveszi és magával viszi a hajó fordulásából származó hatást is, ezért a lövedék nem egyenes, hanem alaprajzilag is íves pályán mozog. A külső oldali lövegek ilyenkor előbbre hordanak, a belső oldalon lévők hátrább, a fordulás sugarától, a sebességtől és a lőtávolságtól függően.

Az eredményből jól látható, hogy milyen gyorsan változnak a lőelemek két hajó között, ez esetben például 127 mp alatt a távolság 1350 m-rel, az oldalrány 325 vonással változott, tűzharcban tehát 7 mp-ként kellett volna 50 m-t állítani az irányzékon és 4 mp-ként 10 vonást az oldalon. Mivel azonban 10 vonás 4000 m-en 40 méter és egy merőleges irányban távolodó romboló célozható vetülete oldalt legfeljebb 10 m, ez azt jelenti, hogy ha folyamatosan rajta akarnak lenni a célon, akkor másodpercenként állítani kell az oldalirányt.

A *6. ábra (537. v.)*, amely a *2. ábrán (526. o.)* 09.10-kor bejelölt helyzetre vonatkozik, mutatja, hogy az ULAN (U) üldözésére kirendelt JURIEN DE LA GRAVIÈRE (F) cirkálót és a torpedórombolókat ahhoz túl későn indították, hogy az ULAN elé kerüljenek, ahhoz pedig nem voltak elég gyorsak, hogy utólérhessék. A helyzetvázlat jól érzékelteti, hogy az üldözők egyre jobban elmaradnak az ULAN mögött.

Ha a helyszíni vázlatot megnézzük, jól látható, hogy az ULAN 2 percenként 500 m-rel távolodik az üldözőktől és minthogy a pillanatnyi 5550 m-es távolság is már az ULANra hatásos tüzérségi tűz felső határához közelít, biztosra vezető, hogy ha a következő tíz percben nem éri találat, akkor 09.22 órakor, 8500 méter távolságban az üldözőktől, biztonságban van.

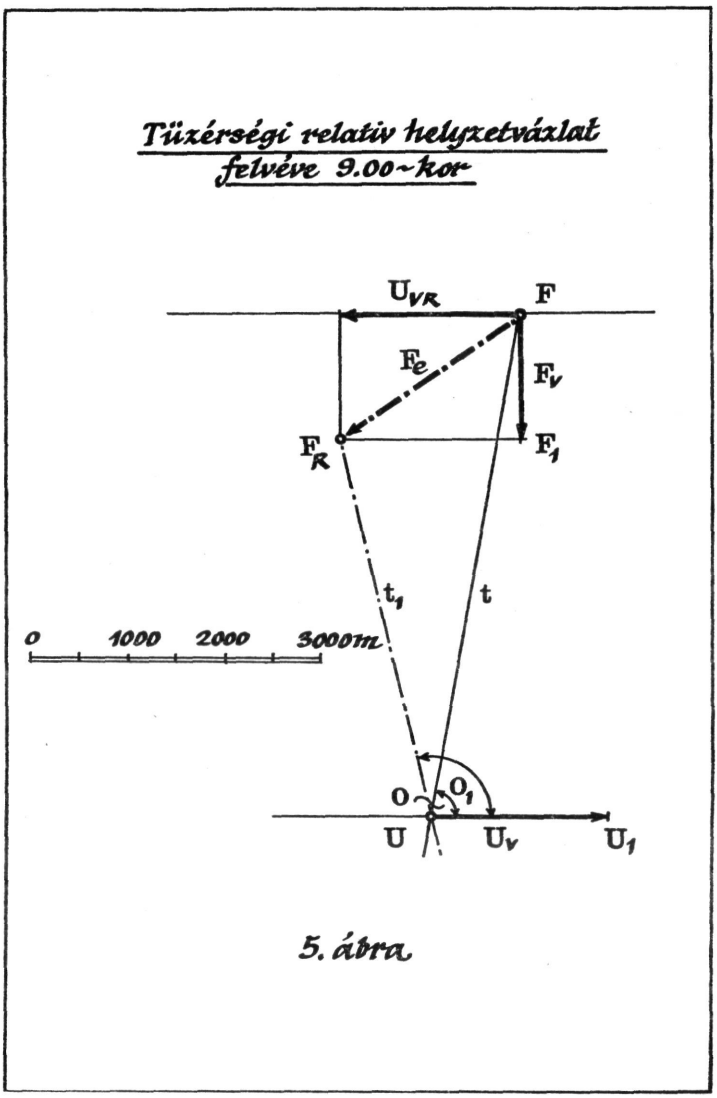

5. ábra

U = ULAN; F = COURBET; U_v = U haladási vektora; F_v = COURBET haladási vektora; U_1 = U helyzete 127 mp múlva; F_1 = F helyzete 127 mp múlva; U_{vR} = U haladási vektora F-nél ábrázolva; F_e = F_v és U_{vR} eredője; F_R = F relatív helyzete; t = 5350 m; 0 = 4960 vonás; (ezek a távolság- és oldaladatok 09.00 órakor lettek felvéve), az U sebessége 28 csomó = 52 km/ó = 14,5 m/mp, az F sebessége 20 cs. = 37 km/ó = 10,3 m/mp, a lövedék várható röpideje 7 mp, az előkészítési idő 120 mp, az U által megtett út: 127 × 14,5 = 1842 m, az F megtett útja: 127 × 10,3 = = 1308 m.

Eredmények: lőelem távolság alapérték: t_1 = 4000 m, oldal: 0_1 = 4535 vonás.

A távolságbecslés és tűzmegfigyelés

A tengeren a távolságbecslés és tűzmegfigyelés is nehézségekkel jár. A távolságbecslést elsősorban az nehezíti, hogy nincsenek olyan megszokott tereptárgyak, amelyek nagyságához viszonyítva a távolságot becsülni lehetne, másodsorban pedig —

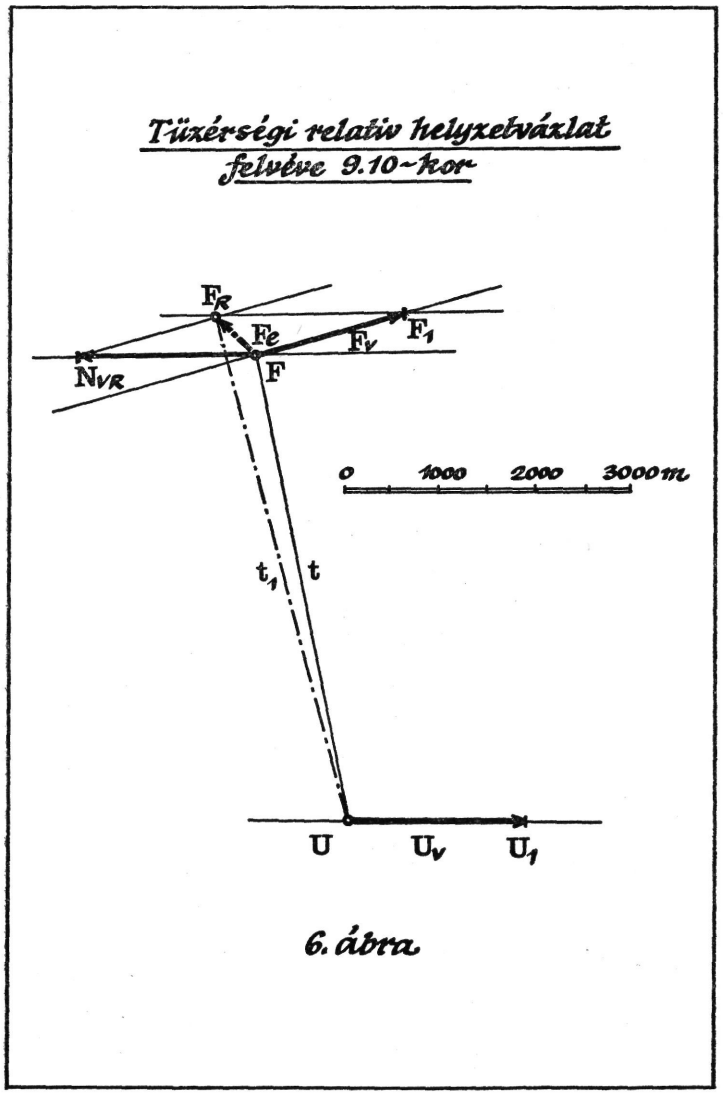

6. ábra

Figyelőelemek az ULANról felvéve 09.10-kor: t = 5000 m; 0 = 4605 vonás. U = ULAN; F = = JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkáló; U sebessége = 14,5 m/mp; F sebessége 23 cs. = 42,6 km/ó = 11,8 m/mp; lövedék röpidő 9 mp; előkészítés 120 mp; U által megtett út: 129 × 14,5 = = 1870 m; F által megtett út: 129 × 11,8 = 1522 m; U_v = U vektora; F_v = F vektora; U_1 = U helyzete 129 mp múlva; F_1 = F helyzete 129 mp múlva, U_{vR} = U haladási vektora F-nél ábrázolva; F_e = F_v és U_{vR} eredője.

Eredmények: F_R = F relatív helyzete 129 mp múlva. Lőelem alapértékek: távolság: t_1 = 5550 m; oldal 0 = 4540 vonás.

— és ez már átvezet a tűzmegfigyelés területére — nem lehet azzal a jól bevált tábori tüzér gyakorlattal élni, hogy lövünk egyet a cél irányába, de jól belátott területre és attól kezdve a becsapódási helyhez viszonyítjuk a cél távolságát, mert a becsapódás helyét jelzi ugyan egy vízoszlop, de az, amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is tűnik

és nem marad semmi nyoma. Abban az esetben lehet csak távolsági belövést eredményesen végrehajtani, ha a becsapódás a cél figyelővonalában történt, mert akkor, ha a vízoszlop takarta a célt, akkor a lövés rövid volt, ha pedig a cél a vízoszlopot, akkor hosszú.

A távolságbecslés nehézségein a különböző nagyságú távmérőkkel igyekszenek segíteni, de ezek pontossága 3-5%-os hibahatárok között mozog és pl. 8000 m-nél ez már igen sokat jelent, mert 7600 m-es irányzékkal éppen úgy nem lehet eltalálni egy 8000 m-en lévő hajót, mint 8400 m-es irányzékkal. A távolság pontos ismerete a hajótüzérségnél rendkívül fontos, mert a lapos röppályával dolgozó lövegeknél amúgy is jellegzetes a lőirányban hosszan elnyúló vízszintes szóráskép — azaz a hosszúsági szórás sokszorosan nagyobb a szélességinél — ezen kívül a hajók — többek között éppen az előzőek miatt — mindig oldalukkal igyekeznek az ellenséges hajó felé fordulni, mert úgy nehezebb célpontot képeznek — bár nagyobbat mutatnak magukból — mint ha hossztengelyük lenne a lőirányban.

A hasznos lőtávolság, a látásviszonyok és a sebesség

A tengeren uralkodó látási viszonyokkal már foglalkoztunk az előzőekben és láttuk, hogy kifogástalan időjárási és fényviszonyok között a szemmagasságtól függően 10 m magasságból kb. 12 km, 20 m-ről pedig kb. 17 km az a láthatósági sugár, amely a hajó szemhatárát jelenti. Ez a két magasságérték megadja egyben a közepes és a nehéz hajótüzérség legnagyobb hasznos lőtávolságának a mértékét is, mert ahova nem lehet látni, oda közvetlen irányzással nem lehet hasznosan tüzelni sem. A csatahajók 30,5 cm-es és ennél nagyobb lövegei nem is a lőtávolság növelése érdekében kerültek a hajókra, hanem a páncéltörés miatt.

A csatahajókat a tüzérségi tűz ellen egyre vastagabb és ellenállóbb páncéllal védték, a hajóágyúk fejlesztésénél viszont arra törekedtek, hogy a lövedékek páncélátütő erejét növeljék, amit elsősorban a becsapódó energia növelésével értek el. A becsapódó energiát döntő módon a torkolati energia határozza meg, az pedig a lövedék súlyától és kezdősebességétől függ, így ezt a két tényezőt állandóan növelték és hozták létre az egyre nagyobb űrméretű és kezdősebességű hajóágyúkat. A hajópáncél és a becsapódó energia közötti verseny „melléktermékе" a hajóágyúk állandóan növekedő hordképessége, mert a nehezebb (nagyobb tömegű) gránát nagyobb kezdősebességgel vastagabb páncélt üt át ha beleütközik, ha nem, akkor pedig messzebbre repül.

A *nehéztüzérségnek* azonban nem igénye, hogy lövegei nagyobb lőtávolsággal rendelkezzenek, mint ameddig a szem ellát — azaz ameddig az irányzás és a tűzmegfigyelés lehetséges — mert ez gyakorlatilag nem hasznosítható. A nehéz lövegek hasznos lőtávolságának felső határát tehát a legkedvezőbb időjárási és fényviszonyok közötti természetes látásviszonyok szabják meg. Ennek megfelelően a hajótervezők a páncéltornyokba már úgy tervezik be a csőemelés mértékét (lőszöget), hogy az általában 20—25°-ot nem haladja meg. Ez a lőszög a nehézágyúk legnagyobb lőtávolságát a torkolati energiától függően 14—20 km-ben szabja meg és ez megfelel az optimális látási viszonyok közötti láthatósági sugárnak, azaz ez a hasznos lőtávolság.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a nagy kezdősebesség — a páncéltörő hatáson és a gyakorlatilag nem kihasználható teljes hordtávolságon kívül — laposabb röppályát, nagyobb végsebességet is eredményez és e kettőből további előnyként következik a lövegek nagyobb lőszabatossága is.

A közepes és könnyűtüzérség lövegeinél a lőszöget általában ugyancsak a 20—25°-os csőemelkedésig lehet állítani és ezzel a közepes lövegek a 12—16 km-es, a könnyű lövegek a 7—10 km-es lőtávolságot érik el. Ezeknél a lövegkategóriáknál a maximális hordtávolság (amely az alsó szögcsoportban dolgozó lövegeknél a kb. 45°-os lőszöggel érhető el) behatárolását nem csak a természetes látásviszonyok, hanem a hatásos tüzérségi tűz távolsága, a hasznos lőtávolság is indokolta. A hajótüzérség rendkívül

nehéz és bonyolult irányzási és lövészeti adottságai között — a találati valószínűséget mérlegelve — meg kellett határozni azt a távolságot — illetve lőszöget —, ahonnan a cél még lőszerpazarlás nélkül — tehát a találat reális reményével — megirányozható és a lövegek lőszabatossága még megfelelő arra, hogy a lövés oda menjen, ahova irányozták. A nehéz ágyúkkal szemben a közepes és könnyű ágyúk azonos lőszög és azonos kezdősebesség mellett is rövidebbre hordanak és rosszabb a szórásuk. Ez a ballisztikai jelenség, melyet a légellenállás okoz, a lövedék súlyával és keresztmetszetével van összefüggésben — fajlagos keresztmetszeti tényezőnek nevezik — és a lövedék nagyobb mértékű lassulását eredményezi, azaz „a könnyebb gránát hamarabb fárad el". Ez a jelenség igen súlyos érv a közepes és könnyű lövegek hasznos lőtávolságának a rövidebbre vétele mellett, mert minél rövidebb röppályaszakaszt használunk ki, annál nagyobb a lövedék sebessége, annál kisebb a szórás, azaz annál pontosabban hord a löveg.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy egy csatahajó *nehéztüzérségének* az a *hatásos lőtávolsága, ameddig* a tűzvezetés és a távmérő műszerek *ellátnak. A közepes és könnyű lövegeknél* ezt a hatásos lőtávolságot a látásviszonyokon kívül erősen befolyásolják az irányzási és tüzelési körülmények is, ezért ezeknél a lövegkategóriáknál a *hatásos lőtávolság* megállapításánál elsősorban *az irányzási* és *találati valószínűségi* szempontok érvényesülnek. A fenti meggondolások alapján a hatásos lőtávolságot hajókategóriánként a következőkben rögzíthetjük: csatahajók, nehéz cirkálók 15—17 km, könnyű cirkálók 12—16 km (kivéve a NOVARA-osztályt, amely csak 10 km hatásos lőtávolságú ágyúkkal rendelkezett), torpedórombolók 4—7 km.

A könnyűcirkálók és torpedórombolók védőpáncélzattal nem rendelkeztek, védelmüket kizárólag gyorsaságuk és manőverező képességük szolgálta. A sebesség fontossága a háború gyakorlatában még erősebben kidomborodott, mint ahogyan azt a fejlesztések során előzetesen gondolták. Jól példázza ezt a Monarchia haditengerészetének két különösen sikeres hajótípusa — melyek saját tervezés alapján és a fiumei Ganz-Danubius Művek által gyártva kerültek az Adriára —, a NOVARA gyorscirkáló osztály és a TÁTRA torpedóromboló osztály. Ezek a hajók 1914-ben egyenrangúak voltak a hasonló kategóriájú legkorszerűbb angol és francia hajókkal és a háború folyamán — a búvárhajókat és a tengerészeti repülőket kivéve — egyedül hordozták az adriai háború offenzív terheit.

A hajók sebességét nem adják ingyen, a 400 tonnás ULANt 6000 LE húzta ki a csávából, a nálánál csaknem hatszor nagyobb, 2300 t-s ZENTA 7200 LE-vel rendelkezett, a TÁTRA-osztály rombolói 850 tonnájukban 20 600 LE-t hordoztak, a 3500 t-s NOVARA-osztály gyorscirkálói pedig 25 000 LE-vel rendelkeztek, ugyanannyival, mint a Monarchia legnagyobb csatahajói, a 20 000 tonnás TEGETTHOFF és testvérhajói.

A nagy sebességhez sok lóerőre van szükség, ahhoz pedig kazánokra, gépekre és rengeteg fűtőanyagra, annyira, hogy egyébre már nem is jut hely és teherbírás. A sebesség érdekében lassan elvékonyodik, majd teljesen elmarad a páncél, sőt ha szükséges, még a fegyverzet súlyát is csökkentik. Erre az okra vezethető vissza a kiváló NOVARA-osztály — kategóriájához viszonyított — egyetlen fogyatékossága, a gyenge tüzérsége is. Ha annak idején az egyébként igen jó lőtulajdonságú 10/50-es lövegek helyett 15/50-es lövegekkel szerelik fel, akkor a HELGOLAND ütközetében és az otrantói csatában egyenrangú tüzérség áll az angol 15,2/50-es Vickers lövegekkel szemben. Sajnos egy 10/50-es löveg súlya *6550* kg, míg egy 15/50-es *26 210* kg-ot tesz ki és ezt a lövegenkénti 20 t-s súlytöbbletet, valamint egyéb velejáróit (fedélzetmegerősítés stb.) már nem lehetett ráterhelni a hajókra.

A mai kor embere, megszokva a nagyteljesítményű radar- és egyéb berendezések magától értetődő használatát, nehezen képes beleélni magát az első világháború tengeri harcászatának körülményei közé. Radar hiányában a nagy hordtávolságú tüzérséggel felszerelt csatahajók olyan nehézsúlyú boxolókhoz hasonlíthatók, akik még az öklükig sem látnak, de a természetes látás távolsága aránytalanul kevés volt a hajók sebességéhez viszonyítva is. Emiatt kiemelkedően nagy jelentőségű volt a felderítés, melyet elhanyagolni — bizonyítja ezt a ZENTA esete — büntetlenül nem lehetett.

A hajók sebességének növekedése és a búvárhajók megjelenése — amely szintén serkentően hatott a gyorsabb és fordulékonyabb hajók elterjedésére — a tengeri harcászatban jelentős változásokat hozott. A nehéz hajókból álló feszes flottakötelékek az első kellemetlen tapasztalatok után a jól védett hadikikötőkben maradtak és a tengeri háború eseményeit a továbbiakban a könnyű, gyors hajókból álló portyázó kötelékek vállalkozásai jelentették. Ezek jellegzetessége, hogy egy-egy akció keretében nagy távolságokra, gyors, rövid rajtaütéseket hajtottak végre és visszatérés közben, rendszerint, az időközben riasztott ellenséges gyorskötelékkekkel találkozó, vagy üldöző ütközeteket vívtak. Ezekben a gyors mozgású, laza kötelékek által vívott összecsapásokban a válogatott és jól begyakorolt személyzet mellett döntő technikai tényező volt a nagy sebesség, a tartós csúcsigénybevételt elviselő kazánok és gépek és a nagy tűzgyorsaságú tüzérség.

Az első világháború tengeri harcainak tapasztalatai — főleg a búvárhajók tevékenysége — a hajóépítés és a tengeri harcászat további irányát jelentősen megváltoztatták, de ez már nem kapcsolódik sem a ZENTA, sem a Monarchia haditengerészetének történetéhez.

Végére érve a korabeli technika és haditengerészeti gyakorlat néhány területére vonatkozó visszatekintésünknek, elérkeztünk ahhoz a ponthoz, hogy indokoltan feltehessük magunk is azt a kérdést, amely 75 esztendővel ezelőtt is bizonyosan sok kortársban felmerült, de nyilvánosságot a mai napig sem kapott, hogy vajon rendben volt-e minden az osztrák—magyar haditengerészetnél 1914. augusztus 16-án? Vajon elháríthatatlan sorscsapás volt-e mindaz, ami akkor bekövetkezett?

Milyen körülmények okozták a ZENTA pusztulását?

A Montenegro blokádja és a ZENTA pusztulása közötti kapcsolat kétségtelen ugyan, de nem olyan szorosan következik egyikből a másik, hogy azt szükségszerűen bekövetkezőnek tekinthessük. Sőt csak számos alapvető katonai szempont teljes figyelmen kívül hagyása, a helyzet fel nem ismerése eredményezhette azt, hogy a blokád megszüntetése a ZENTA elsüllyesztésével járt és létrehozhatta azt a kilátástalan és kiszolgáltatott helyzetet, amelyben a ZENTA akkor volt, amikor a francia flotta a kivégzésére megjelent.

A Montenegro elleni blokád katonai erőviszonyait döntő módon megváltoztató esemény volt augusztus 14-én a hadiállapot életbe lépése Anglia, Franciaország és az Osztrák—Magyar Monarchia között. Eddig az időpontig a „háborús" blokádszolgálat kevesebb gondot okozott, mint egy békebeli flottagyakorlat, mert azokon a hajóhad egy részét ellenségnek osztották be, itt pedig még ilyen sem volt.

Azt ma már nem lehet megállapítani, hogy a megváltozott katonai helyzetet figyelembe véve — minthogy immár nem csak *háború*, de *ellenfél* is volt — történt-e intézkedés a blokádszolgálat átszervezésére, de az biztos, hogy semmiféle konkrét változtatást nem hajtottak végre, kivéve azt, hogy 14-étől kezdve éjszakára nem

hagytak kint őrhajót. Ha tehát a feltett kérdésre választ keresünk, elsőként arra kell gondolnunk, hogy *nem számoltak komolyabb támadás lehetőségével.*

Ha most, 75 év múltán, megkíséreljük megindokolni, vajon miért nem tartottak egy angol—francia támadástól, akkor igen nehéz helyzetben vagyunk, mert józan ésszel semmiféle reális okot nem lehet találni ami ezt megmagyarázná. Az teljesen bizonyos, hogy még csak el sem gondolkoztak a ZENTA és SZIGETVÁR teljes kiszolgáltatottságán, mert akkor nem engedték volna ezeket az öreg, lassú, gyenge hajókat 10 tmf-nél távolabbra a kikötőövezettől, a biztos pusztulásba. Ellenséges támadás esetén menekülésre semmi lehetőség nem volt, mert a hajó ki volt vezényelve 35 tmf távolságra a saját kikötőtől (két órai menet teljes gőzzel) az ellenséges part előtti cirkálásra — mintha falhoz állították volna —, és hajnaltól estig várhatta, hogy mikor, melyik égtáj felől tűnik fel, 10 tmf távolságból, a nálánál erősebb és gyorsabb ellenfél, amely elől nincs menekülés. Saját hajó ennyire kiszolgáltatott helyzetbe hozása józan ésszel fel nem fogható és a flottán belüli parancsnoklási viszonyokra sem vet jó fényt. Ha Barry és törzse nem tett semmit, ha már más nem törődött a dologgal, akkor legalább a cirkálók parancsnokai, akik napról-napra láthatták ezt a saját parancsnokság által létrehozott helyzetet, felszólalhattak volna ellene. Ha felszólaltak, de nem volt foganatja, az is baj, ha nem szólaltak fel az is, de mindenképpen látniuk kellett ezt az esztelenséget. Cunningham admirális, az angol flotta II. világháborús főparancsnoka megemlíti a ZENTA elleni akciót, amelyben fiatal tengerészhadnagyként, mint a SCORPION torpedóromboló parancsnoka, ő is részt vett és — többek között — ezt írja: „Egy öreg könnyűcirkáló kiküldése egy földrajzilag és katonailag ennyire exponált helyre már első pillantásra láthatóan is nagyon nagy kockázatot jelentett."

Ezeket a sorokat a volt ellenfél írta, aki akkor járt ott először. Ő „első pillantásra látta"; elképzelhetetlen, hogy azok ne látták volna, akik napi 16 órát kint voltak a blokádszolgálaton. Ha látták is, semmi nyoma, hogy jelentették, vagy intézkedést kértek, stb.

Második feltevésünk az, hogy csak a *ZENTÁnál gyengébb erők támadására számítottak.* Ahogyan nem volt indokolt az, hogy a sokkal erősebb ellenség támadás nélkül eltűri a blokád fenntartását, ugyanolyan megalapozatlan az a feltevés is, hogy támadásra a ZENTÁnál gyengébb egységet küld majd. Nem feltételezhető az egyesült angol—francia flottáról, hogy csak azért, hogy megveressék magukat, hozatnak majd valahonnan egy, a ZENTÁnál gyengébb egységet, mert bár elég nagy választékban volt cirkálója a szövetségesek Földközi-tengeri Flottájának, olyan lassú és gyenge hajót nem találtak volna, amelyik ne lett volna túl erős és túl gyors a ZENTÁhoz képest. Ezt a feltételezést is el kell vetnünk tehát.

Megválaszolhatatlan kérdés ma már az is, hogy vajon *miért nem módosítottak a blokádőrség elosztásán?* Abban az esetben, ha csak annyit módosítanak, hogy a ZENTÁt hátvédhajóként visszatartják 10 tmf-re a kikötőövezettől — a Platamone-fokig — *(4. ábra, 542. o.)* és csak az ULAN járőrözik a blokádkörzetben 6—8 tmf-re Antivari előtt, akkor, ha kereskedelmi hajó jön, azt az ULAN elfogja, ha segítség kell, jelzi a cirkálónak, ha pedig túlerő közeledik, jelenti és parancsra bevonul. Ha pedig nem D-ről, hanem Ny-ról közeledik ellenség, azt a cirkáló veszi észre és még mielőtt az ellenség lőtávolba érne, mindkét hajó biztonságosan visszavonulhat.

Teljesen kézenfekvőnek tűnik, hogy abban az esetben, ha erre valaki a legcsekélyebb figyelmet fordítja, ez így is történt volna és nem pusztul el ember és hajó minden ok, cél és értelem nélkül.

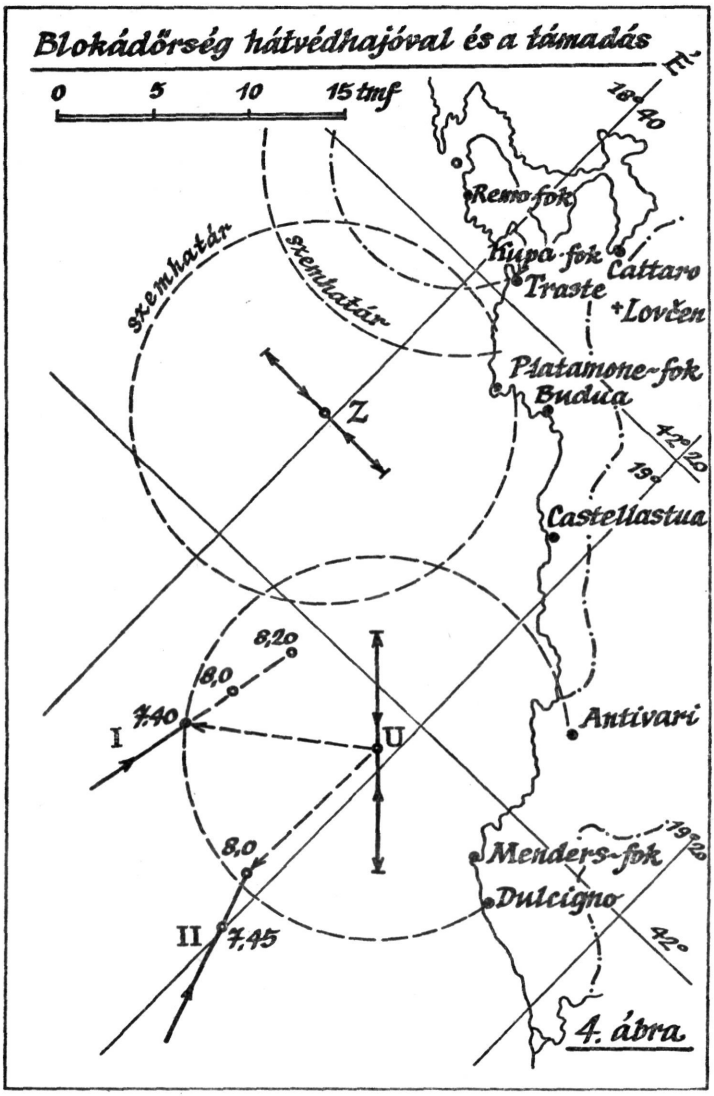

Hihetetlennek tűnik, de az események bizonyítják, hogy *nem volt hatékony felderítő szolgálat a Cattaro előtti vizeken.* Háborúban egy, az ellenséges behatolás irányában fekvő hadikikötő előtti tengeri térség állandó megfigyelése, a védelmi övezet aknamezőinek felszedés elleni biztosítása, az elszabadult aknák elfogása, vagy hatástalanítása, stb. napról napra megújuló ugyanolyan feladata a haditengerészeti szolgálatnak, mint a hajókon az ébresztő és a takarodó. Éppen azért, mert annyira kézenfekvő, tűnik elképzelhetetlennek, hogy nem volt megfelelő hatékonyságú felderítő szolgálat. Másként nem fordulhatott volna elő, hogy a parancsnokló admirálist, zászlóshajóstól, csak a jószerencse mentette meg attól a szégyentől, hogy saját hadikikötőjének szinte a kapujában szitává lőjék — mialatt nyugodtan horgonyzó hajóin és a kikötő erődjeiben mit sem sejtve békésen reggelit osztanak a legénységnek. Ez olyan dolog, amelyre magyarázatot találni nem lehet, ám a Barry admirális ellen lefolytatott vizs-

gálatból semmi sem került napvilágra. Az osztrák—magyar haditengerészet kiváló minősítésű ellentengernagyáról, aki 35 esztendőt töltött haditengerészeti szolgálatban, nem feltételezhető, hogy nem tudta, mit kell tennie, vagy az, hogy még nem volt ideje, mert csak négy napja érkezett Cattaróba, hiszen voltak beosztott tisztjei, azoknak kiadhatta volna, hogy ellenőrizzék, vagy szervezzék meg a hadikikötő felderítő szolgálatát. Ha pedig ilyen fontos intézkedésekre sem jutott ideje, akkor miért ment ki a MONARCHhal 16-án reggel a montenegrói bakákat riogatni? Azt egy csatahajó meg tudja tenni admirális nélkül is.

Végső sorban a kérdésre választ adni nem tudunk, de valószínű, hogy amikor annak idején Polában az Admirals-Rat neki tette fel e kérdéseket, a válasz akkor is elmaradt. Talán a háborús helyzet, talán az önálló parancsnoki beosztás okozta, de katonailag és emberileg alkalmatlanná vált beosztása ellátására, gondolkodása és cselekvőképessége teljesen megbénult.

A ZENTÁval kapcsolatos utolsó kérdés, hogy *miért nem mentek a hajótörött bajtársak segítségére?* Arról már ejtettünk szót, hogy az ellenséges flotta a ZENTA elsüllyesztése után D-i irányban elhajózott, anélkül, hogy a hajótöröttek mentését megkísérelte volna és arról is, hogy ebben a súlyosan elítélendő, embertelen és bajtársiatlan magatartásban az osztrák—magyar haditengerészet sem maradt el az ellenség mögött, ami annál súlyosabb, mert egyrészt saját bajtársak mentéséről volt szó, másrészt ők tudták azt — amitől az ellenség félt — hogy sem akna-, sem tengeralattjáróveszély nem fenyeget mentés közben.

Ha pusztán csak azt a katonai szempontot vesszük figyelembe, hogy a saját kikötő közvetlen közeléből elvonult ellenséges flottát saját felderítő egységekkel 80—100 km távolságig kísérni kell, hogy a tengeri előtérről megbízható értesülések legyenek (nem telepítenek-e aknamezőt, jelzőállomást stb.), akkor sem lehet magyarázatot találni arra, hogy az amúgy is kint tartózkodó STREITER és SCHARFSCHÜTZE rombolókat miért nem küldték az ellenség után. Az egyik közben felszedi a túlélőket és beviszi Cattaróba. Ez a legkevesebb, amit a katonai tisztesség és becsület megkíván, ellenséges hajótöröttekkel szemben is!

Ha pedig saját bajtársról van szó, akkor nincs az a dühöngő vihar, tengeri ütközet, vagy az a lopakodó tengeralattjáróktól zsúfolt tengerrész, ahol — akár a saját pusztulás kockáztatásával is — ne tenne meg mindenki mindent a hajótöröttek kimentéséért, amint erre a háború további eseményei számos pozitív példát mutattak. Itt az adott esetben semmiféle kiélezett, veszélyes helyzetről szó sem lehetett! A Castellastua előtti partszakasz a védett kikötőövezettől 14 tmf, azaz egy STREITER típusú hajónak fél órai menetidő, az ellenség messze a látóhatáron túlra távozott, a 8—9 km-re lévő parton néhány montenegrói baka bámészkodik múlt századi mordályokkal felszerelve. Nem fenyegette volna itt semmi veszély a mentőhajókat, mégsem kaptak parancsot a mentésre.

Az okát, hogy miért nem mentettek, nem lehet tudni, de az biztos, hogy ez az eset egymagában is elég ahhoz, hogy egy admirális véglegesen szárazra kerüljön.

Az pedig egyenesen szégyenletes, hogy a déli órákban elküldtek egy repülőgépet megnézni, hogy tényleg elmentek-e a franciák és a gép — állítólag — a ZENTÁról csak annyi hírt hozott, hogy semmi nem látható belőle. Jó lenne tudni, vajon mit jelentett az a tengerésztiszt, aki elrepült az úszó bajtársak fölött, de sem nem kereste, sem nem látta őket.

A teljes szellemi bénulás jele az is, hogy *nem segítették az ULANt a menekülésben.* Az ULAN menekülésének eseményeit részletesen ismerjük már és nem kétséges, hogy amennyiben a két testvérhajót, a STREITERt és a SCHARFSCHÜTZÉt színlelt támadásra rendelik a francia flottazöm élhajói ellen, akkor egyrészt megosztják

az ULANra koncentrálódó tüzérségi tüzet, másrészt akkor a JURIEN DE LA GRAVIÈRE cirkálót és a rombolókat nem az ULAN üldözésére, hanem ezek ellen rendelik ki, mert két támadó romboló életveszélyt jelent, egy menekülő pedig csak nyúlvadászatot.

Ez a színlelt támadás a két hajóra nézve messze nem jelentett volna olyan veszélyt, mint amilyenben az ULAN volt, mert az ULAN csak egy irányba menekülhetett, míg a két támadó úgy mozoghatott, ahogyan előnyösebbnek látta, előre, oldalt, akár vissza is fordulhatott — az ellenségnek újabb és újabb irányzási feladatokat adva — és ezzel a tüzelés eredményességét csökkentve. Módjukban állt volna magukat az ellenségtől 6—8 km-re tartani és onnan időközönként együtt, vagy külön-külön előretörve az ellenség tüzének jó részét lekötni. Ez a harcmodor sokszorosan begyakorolt módszere volt az első világháború romboló- és torpedónaszád-kötelékeinek, kézenfekvő lett volna tehát a begyakorolt módon közbelépni, mintsem tétlenül izgulni azon, hogy vajon élnek e még az ULANon.

Ez esetben is — mint az összes eddigieknél — hiányzott a döntésképes parancsnok és az a végső szó, amit a katonaságnál parancsnak neveznek.

Richard Ritter von Barry ellentengernagy nem sokáig volt a Cattarói-öbölbe kikülönített operatív haditengerészeti erők parancsnoka. Alighanem érezhette, hogy a Cattaro környéki augusztus 16-i eseményektől Polában és Bécsben nem lesznek elragadtatva és ezért a Flottafőparancsnokságnak küldött jelentésében — ha ügyetlenül is — de már védekezett. Kitért arra, hogy amennyiben nem csak egy, hanem több kísérő hajóval lett volna kint a ZENTA, az sem javított volna a helyzeten, csak esetleg több hajó pusztul el. (Főleg ha mindet egy falkában tartja Durazzónál!) A bekövetkező események szerint azonban sem ez, sem egyéb védekezés nem volt elegendő ahhoz, hogy teljes parancsnoki passzivitását és alkalmatlanságát elnézzék neki. Rövid időn belül szabadságolták és többé már nem került aktív szolgálatba. A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy teljes biztonsággal még csak azt sem mondhatjuk, hogy mindennek kizárólag Barry admirális az oka, de azt sem, hogy más is ludas a dologban, mert semmiféle hivatalos, vagy magánmegnyilatkozásról sem tudunk, amely eligazítást nyújtana, vagy akár csak említést tenne. Az biztos, hogy az érdekeltek és beavatottak tudtak titkot tartani, nem csak a sírig, de azon túl is.

Nagyon sajnálhatjuk, hogy sem okmányok, sem feldolgozások nem foglalkoznak az első háborús hónapoknak azokkal a Bocche de Cattaro körüli eseményeivel, amelyekről az eddigiekben beszéltünk és amelyek eddig mesterségesen homályba tartott részleteire igyekeztünk a figyelmet felhívni. Reméljük, fáradozásunk nem volt hiábavaló és hozzájárult a 75 esztendővel ezelőtti események teljesebb megvilágításához.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

BRUNO SCHERFF: STUDIEN ZUM HEER DER OTTONEN UND DER SALIER (919—1056)

(Inaugural—Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich—Wilchelms—Universität zu Bonn)

(Bonn, 1985. 275 o.)

A szerző monográfiáját a bonni Friedrich-Wilchelm Egyetem bölcsészettudományi karán doktori disszertációként nyújtotta be. Könyve részben a műfajnak, részben pedig szerzője szakmai körökben ismeretlen voltának köszönheti, hogy megjelenése óta nem terelődött rá a figyelem. Előre illik bocsátani, hogy a szerző nem a mediévisták filológiai alaposságával közelít a témához — bár állításait példaszerűen jegyzeteli és támasztja alá az eredeti, latin nyelvű forrásidézetekkel —, hanem a gyakorlati szakember, a hadtörténész racionalitásával, aki tisztában van a tér és idő, fegyverzet és hadvezetési gyakorlat stb. szerepével és jelentőségével. Ebből fakad talán túlzott magabiztossága is, amikor hosszú évtizedek óta folyó hadtörténeti vitákban új és merész megoldásokkal, elméletekkel áll elő, de ez egyúttal a mű érdeme is.

Figyelmünket a könyv több szempontból is magára vonta, így mindenekelőtt a jelzett korszakhatárok miatt. Részletesen foglalkozik a lech-mezei („augsburgi") ütközettel (50—97. o.), az ütközet időszakának kronológiai problémáival (241—252. o.), a korszak hadszervezeti, hadművészeti, technikai és politikatörténeti kérdéseivel. A témához való közelítése is nem kevésbé érdekes, mivel a mindenki számára jól ismert forrásokat a gyakorlati hadvezetés, a menettávolságok és menetidők, utánpótlási vonalak és előrenyomulás viszonya alapján kísérli meg értelmezni. Megjegyezzük, a középkori stratégia vizsgálata egyébként is meglehetősen elhanyagolt területe a hazai középkori hadtörténetírásnak, nem utolsó sorban a kisszámú hasznosítható forrásanyag következtében. Legutoljára Rázsó Gyula értekezett a kérdéskörről 1960-ban e folyóirat hasábjain,[1] s akkori megállapításainak sommázatát Scherff jelen kutatásai csak alátámaszthatják: „... a stratégiai művészet ha nem is virágzott, de legalább csendes palántaként megvolt a középkorban is."[2] Scherff ezt a megállapítást kezdettől adottnak veszi, s számos részelemzéssel és esettanulmánnyal igazolja érvényességét a X—XI. századi német hadtörténelemben.

A szerző időrendben haladva részletesen vizsgálja a 995. évi lech-mezei ütközetet és II. Henrik német-római császár 1005. és 1015. évi hadjáratait. Megfigyelései alapján tematikusan foglalja össze a felderítés, biztosítás, a kapcsolattartás, kiképzés, ellátás, utánpótlás részterületeit, illetve a harci cselekmények különféle formáit, így a támadást, üldözést, késleltetést, visszavonulást, a seregnek az ütközetre való felállását és csatarendjét. Kitér I. Ottó hadseregének a jellemzésére, I. Henrik király katonai tevékenységére és katonai reformjainak a problémájára. Érdekes fejtegetései szólnak arról, hogy a hadsereg a feudális viszonyok között mennyiben tölthette be a politikai tényező szerepét, különös tekintettel a lech-mezei győzelem súlyának a német belpolitikában való kiaknázására. Hozzátehetjük, nem csak a kortárs, hanem a későbbi utókor szemében is komoly tekintélye maradt a magyarok feletti győzelemnek. Így — eltekintve a történetíróktól — amíg a merseburgi (riadei) győzelemnek a lovagi tornakönyvekben állítottak fiktív emléket,[3] addig a lech-mezei ütközetnek a III. Ottó korabeli latin nyelvű énekekben és a kolostori

1 *Rázsó Gyula:* A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. *Hadtörténelmi Közlemények* 1960, 137—172. o.
2 Uo. 152. o.
3 Das Turnierbuch des Ludwig von Eyb. (Hrsg. v. *Heide Stamm.)* Stuttgart, 1986. 31. o.

kalendáriumokban, halottas könyvekben.[4] Scherff azonban, kötete címének megfelelve, csak a korszak szűkebb értelemben vett katonai vonatkozásait vizsgálja. Részleteiben csak a lech-mezei ütközetre vonatkozó fejtegetéseivel foglalkozunk. Térjünk rá erre!

A csata időrendjére vonatkozó új eredményei, illetve javaslatai abból adódnak, hogy mindvégig szem előtt tartotta az idő- és távolságtényező összefüggését. Ezt annál könnyebben megtehette, mert a lech-mezei ütközet köztudomásúlag a legjobban és legmegbízhatóbban dokumentált középkori, X—XI. századi csaták közé tartozik, elsősorban Widukind, Gerhard, Ulrich püspök életírója ill. a St. Galleni Évkönyveknek köszönhetően. Rendelkezünk tehát olyan meghatározott, vagy legalábbis megközelíthetően megállapítható időpontokkal, amelyek köré, ismerve az átlagos középkori menetteljesítményeket, felfűzhetők az események. A szerzővel együtt persze mi is tisztában vagyunk azzal, hogy mennyire eltérőek lehetnek ezek a menetteljesítmények, függően a terepviszonyoktól, az ellátástól, a sereg nagyságától és felszereltségétől. Mégis, a kutatók eredményei alapján jogosult bizonyos határok között e módszer segítségül hívása, amint már korábban ezt John Nesbittnek a kereszteshadjáratra[5] illetve Reinhard Elzének a XI. századi követek utazási sebességére vonatkozó tanulmányai[6] tanúsították.

Scherff, elsősorban Nesbitt adatai alapján, I. Ottó hadserege kontingenseinek átlagsebességét napi 30 km-re teszi, tekintettel arra, hogy a seregrészek viszonylag rövid távon, utánpótlási gondoktól mentesen és nem különösebben hátrányos terepviszonyok között mozoghattak. A hírvivők sebességére pedig Elze adatai az iránymutatóak, amelyek — a váltóállomásoktól, kolostorhálózattól függően — 25—60 km-re, rendkívüli ritka esetekben napi 90 km becsülik az átlagsebességet. (Egy jó lovas tíz órai lovaglással kb. 70—75 km körüli távolság megtételére képes — átlagos körülmények között.) A szerző Ottó követei esetében egy, a felső határ közelében lévő értéket, napi 70 km-t tart valószínűnek. (Hasonló számítások a hazai középkori hadtörténetírásban igen ritkák, ilyen legutóbb Kristó Gyula műveiben bukkan fel.)[7] Ezzel a módszerrel próbálta meg tisztázni a csata előtti német gyülekezési pont helyét — a szóba jöhető helyeket: Ingolstadt, Neuburg, Donauwörth vagy Ulm környéke —, mérlegelve, hogy az egyes egységek az említett helyeket mekkora időkülönbséggel tudták volna megközelíteni. Számításai a következők:[8]

A cseh kontigens esetében:

		időigény (nap)				
		Ingolstadt	Neuburg	Donau-wörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Prágába	392 km	5,5	5,5	5,5	5,5	
Prágából Pilsenen át Furth i. Walde-ig a nyugati csapatnak	287 km	11	11	11	11	
Tartalékidő Prágában és Furthban	—	2	2	2	2	
Furth—Ingolstadt út	160 km	5,3	—	—	—	
Furth—Neuburg út	182 km	—	6	—	—	
Furth—Donauwörth út	217 km	—	—	7,2	—	
Furth—Ulm út	289 km	—	—	—	9,6	
Összesen:		23,8	24,5	25,7	28,1	nap

4 Az énekre: Modus Ottinc. In: Die Cambridger Lieder. (Hrsg. v. *Karl Strecker)* Berlin, 1926. 33—35. o. és *Bleyer Jakab:* Adalék a Lech folyónál vívott 955-iki ütközethez. *Századok*, 32, 1898, 563—565. o. és *Hans Naumann:* Der Modus Ottinc im Kreise seiner Verwandten. *Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 24, 1950, 471—482. o.; A liturgikus hagyományra: *Althoff, Gerd:* Beobachtungen zum liudolfingisch-ottonischen Gedenkwesen. In: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter. (Hrsg. v. *Karl Schmid—Joachim Wollasch)* München, 1984 (Münstersche Mittelalter-Schriften, Bd. 48.) 663—664. o.; Általában: *Setten, Wolfgang v.:* Der Niederschlag Liudolfingischer Hausüberlieferung in den ersten Werken der ottonischen Geschichtsschreibung. Diss. Erlangen, 1954.

5 *Nesbitt, J.:* The Rate of March of Crusading Armies in Europe. A Study of Computation. *Traditio*, 19, 1963., 167—181. o.

6 *Elze, R.:* Über die Leistungsfähigkeit von Gesandtschaften und Boten im 11. Jahrhundert. Aus der Vorgeschichte von Canossa 1075—1077. *Beihefte der Francia*, 9, 1980., 3—10. o.

7 *Kristó Gy.:* Az augsburgi csata. Bp., 1985., 87. o. és *Uő:* Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 54. o. Itt jegyezzük meg, hogy Scherff számos ponton az ütközetre vonatkozó bibliográfiai ismereteinket is kiegészíti. A lényeges szakirodalom egyébként megtalálható Kristó könyvének a bibliográfiai összefoglalójában.

8 *Scherff:* i. m. 246—247. o.

		időigény (nap)				
		Ingolstadt	Neuburg	Donau-wörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Prágába	392 km	5,5	5,5	5,5	5,5	
Keleti csapat útja Prágába	308 km	12,2	12,2	12,2	12,2	
Tartalékidő Prágában	—	2	2	2	2	
Prága—Ingolstadt út	325 km	10,8	—	—	—	
Prága—Neuburg út	347 km	—	11,5	—	—	
Prága—Donauwörth út	382 km	—	—	12,7	—	
Prága—Ulm út	454 km	—	—	—	15,1	
Összesen:		30,5	31,2	32,4	34,8	nap

A keleti csapatnak a Prága—Regensburg út (265 km) megtétele 8,9 napot vehetett igénybe. (Mint látjuk, feltételezése szerint a cseh kontingens két csapatban vonulhatott az ütközetbe.)

A sváb kontingens esetében:

		időigény (nap)				
		Ingolstadt	Neuburg	Donau-wörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Ulmba	545 km	7,8	7,8	7,8	7,8	
Ulmig a csapatok leghosszabb távolsága	260 km	10,2	10,2	10,2	10,2	
Tartalékidő	—	2	2	2	2	
Ulm—Ingolstadt út	129 km	4,3	—	—	—	
Ulm—Neuburg út	89 km	—	3	—	—	
Ulm—Donauwörth út	72 km	—	—	2,4	—	
Összesen:		24,3	23	22,4	20	nap

A frank kontingens esetében:

		időigény (nap)				
		Ingolstadt	Neuburg	Donau-wörth	Ulm	
Hírvivő Magdeburgból Fuldába	304 km	4,4	4,4	4,4	4,4	
A csapatok leghosszabb útja Würzburgig	347 km	13,7	13,7	13,7	13,7	
Tartalékidő	—	2	2	2	2	
Würzburg—Ingolstadt út	222 km	7,4	—	—	—	
Würzburg—Neuburg út	198 km	—	6,6	—	—	
Würzburg—Donauwörth út	165 km	—	—	5,5	—	
Würzburg—Ulm út	221 km	—	—	—	7,4	
Összesen:		27,5	26,7	25,6	27,5	nap

I. Ottó királyi légiója esetében a következő rekonstruált menetidőket találjuk: Magdeburg—Ulm: 545 km, 19,2 nap; Magdeburg—Donauwöth: 495 km, 17,5 nap; Magdeburg—Neuburg: 489 km, 17,3 nap. A feltételezett gyülekezési helyre — Donauwörth, bár Neuburgot sem veti el teljesen — elsőként értelemszerűen a bajor kontingens érkezhetett meg, másodikként pedig a kedvezőbb helyzetben lévő királyi légió.

A magyarok betörésének kezdetét is hasonló módszerekkel próbálja megállapítani, bár elismeri, hogy a könnyűfegyverzetű, zsákmányoló magyarok haladási sebességére sokkal kevesebb a támpontunk. Annyi bizonyos, hogy a magyarok Augsburgot augusztus 8-án és 9-én már körülzárva tartják. A betörés és az ostromzár közötti időszakot 37 napra teszi, feltételezve a napi 30 km-es, a zsákmányolással 15 km-es tempót. Ezek figyelembe vételével az Ennsen való áttörés legkorábbi időpontja június 27-re eshetett, legkésőbb pedig július 2-ra. Ebben segítségünkre van a magyarok

következüldésére vonatkozó adat, kiegészítve annak feltételezésével, hogy a magyarok a betöréssel megvárták követeik visszaérkezését Magdeburgból, Ottó pedig a mozgósítást csak a követek távozása után, a magyar betörés hírére rendelte el. Így tehát, mivel Ottónak június 29-e után már túl kevés ideje maradt volna a cselekvésre, Scherff a betörésre a június 27. és 29. közötti időszakot tartja elfogadhatónak.

Widukind megadja a magyar követjárás megközelítő dátumát, július elseje körül (circa kalend. iulii). Feltételezve, hogy ezzel a krónikás azt akarta mondani, hogy az esemény közelebb esett július calendaejához, mint a környező határnapokhoz, azaz június idusához (13.) vagy július nonájához (7.), így tehát leginkább június 21-e és július 4-e közé valószínűsíthető. Widukind leírása szerint a magyar követek várakoztak Ottóra Magdeburgban, s feladatuk a betörés előtti politikai-katonai jellegű felderítés lehetett. Scherff ezen a ponton egyébként csatlakozik Vajay Szabolcs — nem kevés kritikával fogadott — elméletéhez, ami szerint a kalandozó hadjáratokat gondos és körültekintő politikai előkészítés előzte meg.[9]

Az áttekintésünkben fentebb már közölt számítgatások alapján Scherff vállalkozik a németek gyülekezési helyének a valószínűsítésére. Ennek, feltételezése szerint, a magyarok felől védettnek vélt helynek kellett lennie, s így mindenképpen a Dunától északra keresendő. A szerző által feltételezett Donauwörth a sebtében egybehívott kontingensek számára is ideális helynek tűnhetett nehézségek nélküli megközelíthetősége miatt. Ugyanakkor az Ottó rendelkezésére álló négy és fél hét reménytelenül kevés idő volt egy feudális hadsereg egybehívására. Ez a kitapintható sietség és igyekezet jogosítja fel a szerzőt arra, hogy a lehetőségek felső határát súroló vonulási időket és átlagsebességet vélelmezzen. A magyarok betöréséről tehát a hírt Ottó július 12. és 14. között kaphatta meg és küldhette szét hírvivő követeit a mozgósítási paranccsal. Ekkor már dönteni kellett a gyülekezési hely felől is, s biztosra vehető, hogy gyakorlati meggondolások alapján választhatta meg azt, Scherff feltevése szerint Donauwörth környékét.

Foglalkozik a szerző a Gerhard-féle életírásban említett német árulás részleteivel is. E szerint Arnulf fia Brechtold megvitte a magyaroknak Reisenburgból Ottó serege közeledtének hírét. Ezt eddig csak Hans Delbrück vetette el határozottan alapvető kézikönyvében.[10] Véleménye szerint ugyanis ez esetben is csak a hadtörténetben oly gyakori áruló-sémával van dolgunk. Scherff felveti, s szerintünk sem alaptalanul, hogy Gerhard célja a fenti közléssel nem más, mint hogy megindokolja Augsburg ostromának félbehagyását, s jellemző, hogy az „árulás" maga sem botránkozik meg, vagy sajnálkozik. Egyébként valószínű, hogy Reisenburgnál nem is Ottót látták, hanem az elhaladó sváb kontingens katonáit, néhány napnyira a gyülekezési ponttól.

Érdekes és megfontolandó a szerző felvetése arról, hogy a csehek a király hívására két csoportban indulhattak nyugatra, s közülük a második csak a csata megtörténte — augusztus 10. — után, a számítások szerint augusztus 13. körül érhette el a gyülekező helyet. Már Barthel Eberl gondolt arra,[11] hogy a magyaroknak a fő ütközet után a csehekkel vívott csatája egy, a csehek kontingensének megkésett részére vonatkozik. Erre nézve a St.Galleni Évkönyvekben találunk hitelt érdemlő adatokat: „Ottó király megütközött az agarénokkal (ti. magyarokkal) Szent Lőrinc ünnepe napján és Isten segítségével legyőzte őket... Egy másik háborút a boemanok viseltek, amelyben elfogták Lele (ti. Lél) nevű királyukat, seregét pedig kiirtották."[12] Scherff egészen addig megy el, hogy a csehekkel való megütközést Ottó tudatos parancsának tulajdonítja: a későn érkező csehek feladata lett a magyarok visszavonulási útjának az elvágása, valahol Landshut vidékén.

A nem véletlenül Szent Lőrinc napján megvívott ütközet a magyar fél részéről sikeres taktikai lépéssel indult, amikor a németek hátában megjelentek az átkarolást végrehajtó magyar lovasok. Scherff — elsőként a kutatók közül — megkérdőjelezi, hogy az átkarolás előkészítése is az ütközet napjára esett-e, miként azt a krónikás feljegyzés sugallja. Ennek kétségbevonását egy könnyen belátható tény könnyíti meg, az ti., hogy augusztus 10-én hajnalban képtelenség volt egy kb. 25 km-nyi kerülőt megtenni, ennyi lett volna ugyanis szükséges az ellenfél észrevétlen megkerüléséhez. Ráadásul Widukind maga is megemlíti, hogy a németek felderítő egységeket küldtek ki: „Tehát mindkét sereg portyázó csapatai hírül adták, hogy a seregek nincsenek messze egymástól."[13] Így a szerző feltételezése nem tűnik alaptalannak, hogy az átkarolást még az előző napon megkezdték a magyar egységek.

Fogas kérdés, hogy a Lech folyó melyik részén kerülhetett sor a ütközetre? Lényeges információ, hogy a táborból a németek már felfejlődve vonultak ki, mégpedig barátságtalan, nehéz terepen keresztül, hogy védve legyenek a magyaroktól (per aspera et difficilia loca). Értelmezésé-

9 *Vajay, Szabolcs de:* Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862—933). Mainz, 1968. (Studia Hungarica Bd. 4.) L. még *Kristó Gy.:* Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980., 309 — 392. o.

10 *Delbrück, H.:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. T. 3. Berlin, 1923. 116. o passim.

11 *Eberl, B.:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld (Gunzenlê)im Jahre 955. Basel, 1955. 40. o. Felveti a problémát. *Kristó Gy.* is, i. m. 92. o.

12 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1975. Horváth János ford.

13 Uo.

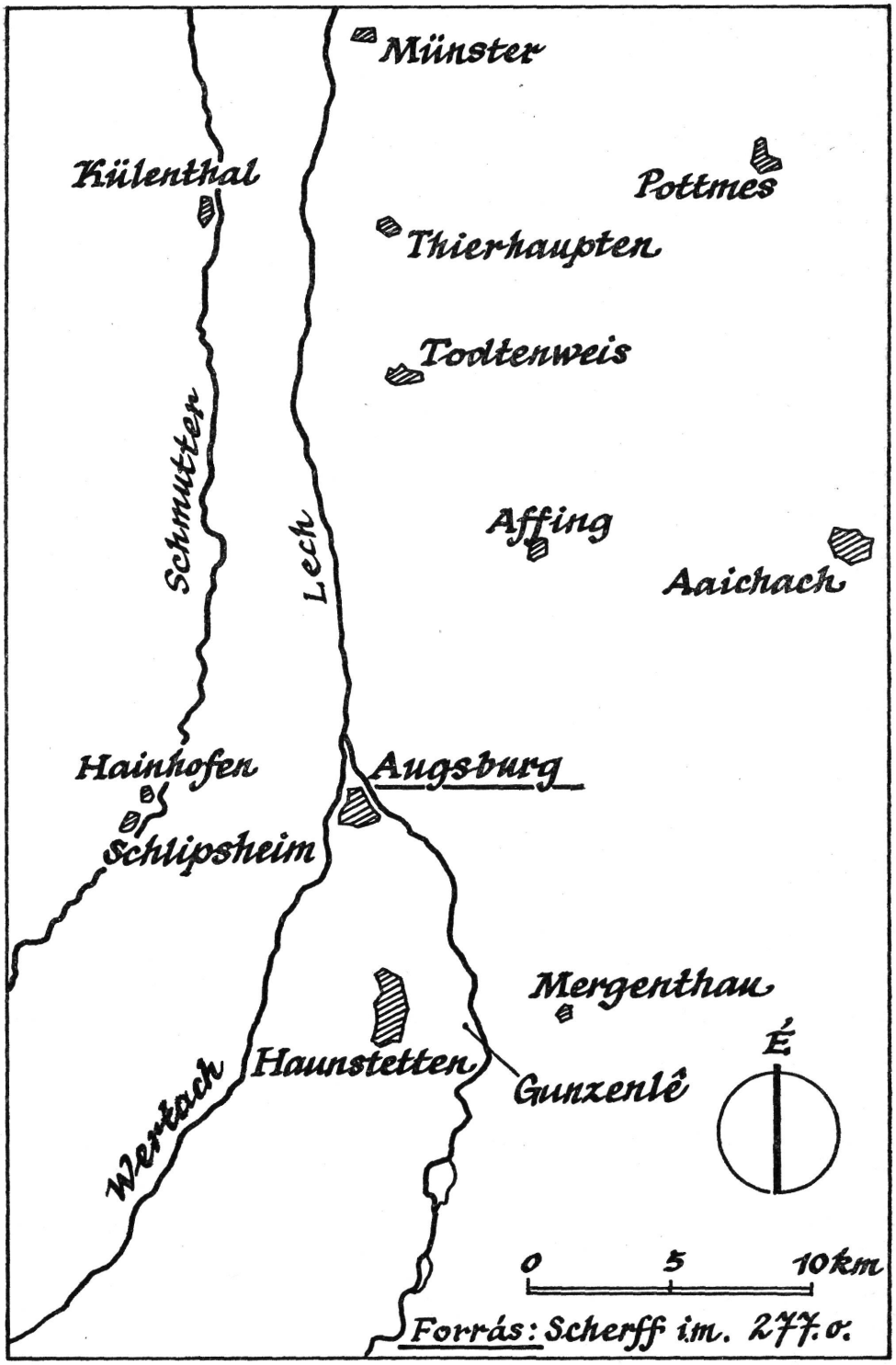
Münster
Külenthal
Pottmes
Thierhaupten
Todtenweis
Schmutter
Lech
Affing
Aaichach
Hainhofen
Augsburg
Schlipsheim
Mergenthau
É
Haunstetten
Gunzenlê
Wertach
0
5
10km
Forrás: Scherff i.m. 277.o.

ben ez az útvonal a Lech folyó ágyának és az ezt kísérő peremnek felel meg. Az előbbi leírást a Münster és Thierhaupten közötti szakaszra érzi találónak, s mégpedig a keleti partra helyezve a vonulást.

Gerhard hitelt érdemlő leírásából tudjuk, hogy az ütközetet nem tudták követni a városból, így az legalább 10—12 km-nyi távolságra lehetett. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Dietpold gróf a városból éjjel távozván, csatlakozott a sereghez, ami így 3—4 órai lovaglásnyi távolságnál, 20—28 km-nél távolabb aligha lehetett. Így ezt valahol Münster környékén véli megtalálhatónak. Tudatosan szakítva az ütközet helyét kereső hagyományos felfogással, azt Augsburg városától nem délre, hanem Thierhauptentől délnyugatra, vagyis a várostól északra helyezi. A magyarok táborát ennek megfelelően a Lechtől keletre, Haunstetten vidékén keresi. A magyar támadásakor a német sereg még nem fejlődött csatarendbe, az átkarolás pont ezért tudott akkora zavart kelteni. Véleménye szerint a német málha egy része ekkor még Königsbrunn irányában a Lech partján volt. Összességében, az ütközet lefolyása a kor viszonyai között nagyfokú szervezettséget, tudatosságot és taktikai fegyelmet mutat — különösen a németek részéről—, ami így a győzelemhez is hozzásegítette őket.

Scherff gondolatmenete az idő és tér összefüggéseit hasznosítva — úgy hisszük — számos hasznosítható szempontot vetett fel, ugyanakkor a csata helyének a meghatározásban e szempontokat — kisebb távolságokról lévén szó — már kevésbé tudta hasznosítani. A csatahely északra helyezésével inkább a szűkszavú források egy újabb interpretálási lehetőségét tárta olvasói elé.

A szerző könyve második felében a német taktika sikeres alkalmazásának szép példáit mutatja be II. Henrik 1005. évi lengyel hadjárata során, s megfigyelései szépen kiegészítik a korai magyar hadtörténetre vonatkozó igen szerény ismereteinket. A könyv egyes megállapításával kapcsolatban számos kritikai megjegyzést tehetnénk — így a német—lengyel, német—magyar viszony leegyszerűsített szemlélete, a modern katonai terminológia sokszor erőltetett és eredménytelen használata miatt, stb. — ám mégis úgy hisszük, helyénvaló, hogy a mű újszerű szemléletmódjára és a Lech-mezei ütközet újragondolására helyezzük a hangsúlyt.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

MEGJEGYZÉSEK AZ 1596-OS TÖRÖK HADJÁRATRÓL SZÓLÓ ANGOL TUDÓSÍTÁSHOZ

A Hadtörténelmi Közlemények 1988. évi 3. számában jelent meg egy érdekes forrásközlés. *Fodor Vera* a tizenötéves háború egyik fontos évével, 1596-al kapcsolatban rövid bevezetéssel és a szükséges jegyzetekkel kísérve közölt három angol tudósítást a török hadjáratról. Mint köztudomású, Edward Barton angol követ elkísérte III. Mehmed szultánt erre a hadjáratra, így szemtanúja volt az eseményeknek: Eger ostromának és a mezőkeresztesi csatának.[1] Kétségtelenül fontos forrásokról van szó, még ha tudjuk is azt, hogy az 1625-ben Purchas által kiadott műben szereplő tudósításokat már Kropf Lajos ismerte és felhasználta cikkében. Kropf azonban nem közölte a forrást eredetiben, hanem az Eger ostromát és a mezőkeresztesi csatát tárgyaló tanulmányába beépítette az angol forrásadatokat, helyenként tartalmilag, helyenként pedig szó szerint idézte azokat. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy Kropf tanulmányába nemcsak a fenti tudósítások kerültek be, hanem Barton levelei is, amelyeket az Erzsébet királynő miniszteréhez, Lord Burghley-hez írt.[2]

Két kérdéskörhöz kapcsolódva tennénk megjegyzéseket a közzétett angol tudósítások ürügyén. Az első a török hadvezetés stratégiai célja 1596-ban (s ehhez kapcsolva a török hadjárat menete), a második az angol békeközvetítési kísérletek a háború során (s ennek kapcsán az angol politika felvázolása).[3]

Az 1596-os hadjárattal kapcsolatban legelőször is azt kell megemlíteni, hogy az előző évben a kialakult kétfrontos háborúban az oszmán hadsereg súlyos vereségeket és presztizsveszteséget szenvedett mind a havasalföldi (gyurgyevói csata, a Havasalföld elvesztése), mind pedig a magyarországi fronton (az esztergomi és vörösvári csaták, Esztergom elvesztése). Átmenetileg Szinán nagyvezír leváltására is sor került (november 19.), őt és fiát (Mehmed magyarországi szerdárt) hibáztatták ugyanis e kudarcokért. Szinán száműzetése nem tartott sokáig. Vratislav szerint a mazullá tett (száműzetett), de nagy vagyonnal rendelkező nagyvezír a szeráj befolyásos asszonyait környékezte meg gazdag ajándékokkal, s így jutott III. Mehmed szultán (1595—1603) elé, akit sikerült arról meggyőznie, hogy nem tehetett a vereségekről. Kjátib Cselebi szerint a letett Szinán helyébe kinevezett Mehmed pasa mindössze tíz napig (1595. november 28. és december 8. között) töltötte be a nagyvezíri tisztséget. A betegeskedő új nagyvezírt Ibrahim másodvezír helyettesítette, de annak halála után nem kapta meg az óhajtott tisztséget. Ennek oka Pecsevi és Kjátib Cselebi egybehangzó tudósítása szerint az volt, hogy a szultán megtudta: Ibrahim volt az, aki miatt uralkodása kezdetén Ferhád pasa nagyvezírt ártatlanul megölette. Így a szultán újból Szinán pasát bízta meg a nagyvezírséggel. Pecsevi szerint „Szinán pasának az erszénye is nagy volt, pártfogója is sok volt", ezért lett újra nagyvezír. Kjátib Cselebi azt említi meg, hogy Szinán párthívei győzték meg a padisahot arról, hogy „egy van csak az ügyekben járatos, páratlanul álló vezír". A frakcióharcokból tehát ismét a ravasz, tapasztalt, hadvezérként kétségkívül kiemelkedő Szinán került ki győztesen; megvesztegetés, a divánban és a szerájban jelenlevő párthívei révén esélyesebbnek tekinthető ellenfelét, Ibrahim pasát „lekörözte", s ötödször is megkapta a nagyvezíri tisztséget. Szinán politikai érzékét mutatja az, hogy utána viszont kiegyezett Ibrahimmal.[4]

Szinán nevéhez fűződik az 1596. évi hadjárat megszervezése, előkészítése. Vratislav megemlíti, hogy a nagyvezír szigorú rendet tartott, a kémgyanús elemeket letartóztatta, kivégeztette, felemelte az öreg katonák zsoldját, s hadieszközök, ágyúk öntését és a hadjárathoz szükséges dolgok előkészítését rendelte el.[5] Az agg kora ellenére is rendkívül aktív nagyvezír előrelátó volt abból a szempontból is, hogy nem akart a magyarországi hadjárat fővezére (szerdár) lenni, hanem inkább a szultánt próbálta meg rávenni arra, hogy ősei példájára személyesen vegyen részt a háborúban. Hitelesnek tűnik az az érvelés, amelyet a török történetírók felhoznak, miszerint Szinán azt mondta a szultánnak, hogy „ha a nagyvezír lesz szerdár, akkor a kajmakám (Isztambulban hagyott helyettese—T.S.L.), hogy helyére mehessen, a katonaság és a felszerelés

1 *Fodor Vera:* Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1988. 552—562. o.

2 *Kropf Lajos:* Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. *Századok*, 1895. 397—421., 591—618. o.

3 *Fodor Vera*, i. m. 554—555. o.

4 Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. (Fordította *Nagy Judit)* Bratislava, 1982. (a továbbiakban: *Vratislav)* 214—216. o.; Pecsevi Ibrahim Tarikhjából és Kjátib Cselebi Fezlikejéből. In: Török történetírók, III. k, 1566—1659. Török—magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók. (Fordította *Karácson Imre*, sajtó alá rendezte *Szekfű Gyula)* Bp., 1916. (a továbbiakban: *Pecsevi*, illetve *Kjátib Cselebi)* 127—128., 242—243. o.

5 *Vratislav*, 217. o.

küldésében tőle telhetőleg mulasztást követ el; ha pedig az alsóbbrangú vezírek közül lesz, akkor a nagyvezír nem segíti, mivel nem akarja sikereit attól félve, hogy a dolog végeztével a nagyvezírséget kapja meg". Szinán nem érte be a személyes győzködéssel, megnyerte többek között III. Mehmed nevelőjét, Szeádeddin efendit is, aki Szinán álláspontját erősítette véleményével, „miszerint a világ szultánjainak szükséges kelléke a világhódítás és a hitharc jelességeit magyarázva ... a padisahot a hitharcra hajlandóvá" tette.[6] A nagyvezír ezenkívül a közvetett nyomás eszközét is bevetette, rávette a portai zsoldosokat arra, hogy bírják rá a szultánt a hadjárat vezetésére. Ezek kérvényt is adtak át III. Mehmednek, amelyben kérték, kövesse ősei példáját és induljon Magyarországra a keresztények leverésére.[7] Pálffy Miklós is tudomást szerzett kémjelentés útján arról, hogy a szultán előző évben tett ígéretének — miszerint személyesen vonul majd Bécs ellen — beváltását követeli a kedvezőtlen hadihelyzet mind a diván, mind pedig a kapi kulu (zsoldos) csapatok.[8] Úgy tűnik, hogy elsősorban a szeráj ellenezte III. Mehmed részvételét a hadjáratban, hangsúlyozva azt, hogy az új szultán a szokások szerint három évig nem köteles háborúba menni.[9] Végül a szeráj e kérdésben alul maradt, bár még júniusban is próbálták lebeszélni az uralkodót, ám hiába: a katonaság és a diván részéről jelentkező nyomás erősebbnek bizonyult.[10]

A hadjárat előkészítésével foglalkozó Szinán nagyvezír — aki ekkor nyolcvan éves is elmúlt — vérhasban megbetegedett és április 4-én elhunyt. Vratislav szerint halálát a nép jobban meggyászolta, mintha maga a szultán hunyt volna el, s megjegyzi róla azt, „hogy valóban kiváló, tapasztalt és eszes ember volt, kihez fogható az idő tájt egész Törökországban nem akadt".[11] A Szinán utódjául megválasztott Ibrahim folytatta az előkészületeket a hadjáratra. A szultáni hadjárat kezdetét, III. Mehmed elindulását Pecsevi június 22-re (Sevval hó 24-e), Kjátib Cselebi pedig június 18-ra (Sevval hó 20-a) teszi. Utóbbit támasztja alá egy velencei követjelentés is.[12] Meglehetősen későn indult tehát ez a hadjárat, különösen feltűnő ez, ha arra gondolunk, hogy Szulejmán szultán többnyire április vége felé indult el Isztambulból. A hadjárat kései kezdését magyarázhatjuk egyrészt a szultáni részvétel körüli huzavonával, a nagyvezírváltással, illetve az is szerepet játszhatott, hogy szakatlanul nagy létszámú had gyűlt össze a hadjáratra, amelynek haladási sebessége elég lassú lehetett. A hadjárati idő így viszont leszűkült a június 18. és október 26. (Kászim nap) közti időre. E négy hónap alatt a magyarországi hadszíntérre kellett érni, ott várat, vagy várakat elfoglalni, esetleg csatát vívni. Maga a felvonulás kb. három hónapot vett igénybe, így a hadműveleti idő mindössze egy hónapra zsugorodott (szeptember 21. és október 26. között). A hadműveleti területről való visszavonulás a felvonulásnál jóval gyorsabban ment, december 22-ére a szultán már Isztambulba ért. Egészében véve a kései és lassú felvonulás behatárolta a szultáni sereg akciórádiuszát, legfeljebb egy-egy olyan látványos, de korántsem döntő sikerre telt, mint amilyen Eger bevétele és a mezőkeresztesi győzelem volt.[13]

Az 1596. évi török haditervvel kapcsolatban Fodor Vera Glover beszámolója, továbbá Baranyai Decsi János történeti munkája alapján arra az álláspontra helyezkedik, hogy „Eger már Isztambulban szerepelt a hadicélok között."[14] Babinger szerint Szinán pasa nevéhez fűződik az Eger elleni támadás terve.[15] Mindenekelőtt meg kell néznünk, hogy mely források szólnak konkrétan egy olyan tervről, amelyben szerepel Eger elfoglalásának gondolata még a hadjárat megindulása, tehát 1596. június 18. előtti időből (illetőleg április 4. előtt, ha Babinger nézetét elfogadjuk). Baranyai Decsi János szerint a szultán a magyarországi hadjáratra való elindulása előtt tartott Konstantinápolyban haditanácsot, amelyen több javaslat elhangzott, s végül az a határozat kerekedett felül, „hogy egyenesen Egerhez vonuljanak, mert ha ezt megszerzik, nem lesz több akadálya annak, hogy egész Magyarországot elfoglalják, az erdélyieket megakadályozzák abban, hogy a németeknek segíthessenek, és így a németeket könnyebben megzabolázzák."[16] Decsi munkája alapján több kutató is feltételezte, hogy az 1596-os hadjárat stratégiai célja Eger elfoglalásával a lázadó Erdély elszigetelése, elvágása a Habsburg birodalomtól.[17] Semmilyen más forrás nem támasztja alá azonban ezt a feltevést. Baranyai Decsi ugyan kortársként írta

6 *Pecsevi*, 128. o.; *Kjátib Cselebi*, 243—244. o.
7 *Vratislav*, 217—218. o.
8 *Jedlicska Pál:* Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600. Eger, 1897. 600. o.; Pálffy 1596. április 22-i levele Rudolf császárhoz.
9 *Vratislav*, 218. o.
10 *Davis, J. C.:* Pursuit of Power. Venetian Ambassadors' Reports on Spain, Turkey and France in the Age of Philip II. 1560—1600. New York, 1970. 171. o. 1596. június 18-i jelentés.
11 *Vratislav*, 218—219. o.
12 *Pecsevi*, 128. o.; *Kjátib Cselebi*, 245. o.; *Davis, J. C.:* i. m. 171. o.
13 Az 1596-os hadjárati-hadműveleti időre l. *Tóth Sándor László:* A törökök haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. HK 1985. 767. o.
14 *Fodor Vera:* i. m. 554—555. o.
15 Enzyklopaedie des Islam. Band IV. Leiden—Leipzig, 1931. 464—465. o.
16 Baranyai Decsi János magyar históriája (1592—1598). (Fordította és a bevezetőt írta *Kulcsár Péter)* Bp., 1982. a továbbiakban: *Decsi)* 325. o.
17 *Kortepeter, C. M.:* Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus. New York, 1972. 147., 149. o.; *Shaw, S. J.:* History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280—1808. Cambridge, 1976. 185. o.; *Parry, V. J.:* The Ottoman Empire 1566—1617. In: The New Cambridge Modern History III. Cambridge, 1968. 363. o.

meg történeti munkáját, de aligha értesülhetett pontosan az isztambuli tanácskozás tartalmáról, inkább az események utólagos ismeretében rekonstruálta azt. Nagyobb jelentősége lehet annak, hogy Barton követ titkára, Glover leírása elején azt említi, hogy a törökök mellékjük adtak embereket kisérőül, „amíg Egerbe nem érkezünk".[18] Itt is fennáll azonban az a lehetőség, hogy — mivel a Glover-féle tudósításban egyetlenegy török haditanácsról sem olvashatunk — utólagos rekonstrukcióról lehet szó. Glover beszámolója írásakor beszúrta a szövegbe Egert, míg eredetileg talán csak arról lehetett szó, hogy kíséretet kapnak a magyarországi hadjáratra (hely megnevezése nélkül). Harmadik Eger mellett szóló forrásunk szerzője, Vratislav, tagja volt annak a Kreckwitz vezette császári követségnek, amely 1593 nyarától a Héttoronyban raboskodott, s többek között az angol követ közbenjárására merült fel szabadon bocsátásuk gondolata. Vratislav és társai Barton követ kíséretében kaptak helyet, s Szolnoknál engedték őket szabadon. Vratislav azt említi meg, hogy „maga a török császár, Mohamed szultán határozta el, hogy Eger várát körülveszi..."[19] Vratislav azonban az isztambuli haditanács határozatairól aligha szerezhetett tudomást a Héttorony foglyaként, így valószínűleg csak útközben tudhatta meg, hogy a sereg Eger felé vonul. A három idézett forrás alapján ugyan nem zárható ki egyértelműen, de nem is bizonyítható, hogy a török hadvezetés a sereg június 18-i elindulása előtt tervbe vette volna Eger ostromát.

Nézzük meg, hogy milyen egyéb adataink vannak a török stratégiai célokat illetően. Pálffy Miklós április 5-i Mátyás főherceghez intézett levelében, kémjelentésre hivatkozva, azt közli, hogy a török szultán „Győr ellen és innen Bécs ellenében fog szerencsét megkísérelni."[20] Április 12-i levelében megerősíti ezt az információt.[21] Június 20-i jelentésében Pálffy azt írja, hogy a „török császár júliusban Győrnél akar táborozni, augusztusban pedig Bécs előtt."[22] A kémjelentések alapján úgy tűnik, a török hadvezetés tervbe vette, hogy az 1594-ben elfoglalt *Győrön keresztül Bécs ellen vonul.* E koncepció szorgalmazója elsősorban Szinán nagyvezír lehetett. Az április 5-i Pálffy-levél még márciusi keltű kémjelentésre mehet vissza, amikor még Szinán szervezte a hadjáratot. Prépostváry Bálint január 9-i keltű levelében már említette azt is, hogy „a császár főhaddal és egy jelentős számú tatár sereggel Felséged ellen akar vonulni, míg a tatárok egy másik csapata egy most gyűjtendő török erőkkel Erdély ellen akar törni..."[23] A Bécs elleni akció mellett tehát már Szinán idejében felbukkan egy Erdély elleni támadás gondolata. Ez szerepel a Pálffy-féle április 5-i jelentésben is, ahol az Erdély ellen működő sereg vezéreként Haszán pasát említi.[24] A velencei követ júniusban azt jelentette Isztambulból, hogy a szultán igen gyűlöli Báthory Zsigmondot és hír járja, hogy elsősorban az erdélyiek által ostromolt Temesvár felé fog menni.[25]

Az említett források alapján okkal feltételezhetjük, hogy a török hadvezetés — elsősorban az április 4-ig tevékenykedő Szinán pasa, de valószínűleg utóda, Ibrahim pasa is — *a csapatok kettéosztását tervezte 1596-ban. A fősereg Bécs ellen vonult volna a szultán vezérlete alatt, egy kisebb had pedig, Haszán pasa irányításával, Erdély ellen támadott volna.* A haditerv sok vonatkozásban emlékeztet Szulejmán 1566-os hadjáratára (a sereg kettéosztásának terve, a Bécs ellen vonulás gondolata). Az isztambuli haditanácson aligha merülhetett fel Eger ostroma, hiszen a vár kulcsa volt ugyan a stratégiai főcsapás irányából kieső Felvidéknek, de megtámadásával nem veszélyeztették igazán sem a Habsburg-birodalmat, sem pedig Erdélyt.[26]

A szultáni had a szokott útvonalon haladva ért Belgrádhoz. A hosszú belgrádi táborozás időtartamát Vratislav két hétre becsülte, Kjátib Cselebi szerint augusztus 9. és 22. között (Zilhidse hó 14. és 27.) tartózkodott a sereg Belgrádnál. Glover leírása szerint Barton követ a szultánnál később, augusztus 13-án ért ide, s a szultán augusztus 24-én hagyta el Belgrádot.[27] A hosszú belgrádi táborozás alatt sor került seregszemlére, az élelmiszerek kiosztására, s talán haditanácsra is. Kjátib Cselebi hivatkozik egy általa használt Náhbet ül-tevárikh című munkára, amely szerint már Belgrádban tanácskoztak arról, hogy melyik irányban induljanak el. Néhányan az Erdély elleni támadást javasolták, mások azt hangsúlyozták, hogy „az Erdélybe vezető utak mocsaras, nádas, ingoványos helyek s ezért a nehéz katonaság azokon nem mehet át, ezért a tervet nem fogadták el. Ezenközben híre jött, hogy az ellenség Hatvan várát ostrom alá vette, azért abban állapodtak meg, hogy oda kell menni és a közelében fekvő Eger nevű várat kell elfoglalni."[28] Barton értesülése szerint a haditanácson úgy döntöttek, hogy a szultán serege

18 *Fodor Vera:* i. m. 556. o.
19 *Vratislav*, 225. o.
20 *Jedlicska Pál:* i. m. 600. o.; l. még Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori iratok gyűjteménye (a továbbiakban: TIGY) 8. doboz, 1596/4. sz. irat
21 L. az előző jegyzetet!
22 *Jedlicska Pál:* i. m. 607. o.
23 TIGY 8. d. 1596/1. sz. irat
24 *Jedlicska Pál:* i. m. 599. o.
25 *Óváry Lipót:* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. II. füzet. Bp., 1894. 238. o.
26 *Tóth S. L.:* A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.) HK 1983. 555. o.
27 *Vratislav*, 238. o.; *Kjátib Cselebi*, 246—247. o.; *Fodor Vera:* i. m. 557. o.
28 *Kjátib Cselebi*, 247. o.

felével Erdély, másik felével pedig Bécs ellen vonul. Az Erdély ellen működő csapatoknak a feladata, hogy Eger várát „út közben" foglalják el.[29] Sugár István e két adat összevetéséből arra a következtetésre jutott, hogy a „belgrádi török haditanácskozás végül is Eger megszerzése mellett dönt."[30] Ez azonban korántsem ilyen egyértelmű, hiszen Pecsevi és Kjátib Cselebi tudósítása szerint Szalánkeménnél sor került egy haditanácsra, s itt dőlt el az, hogy Eger elfoglalására indulnak. A belgrádi táborban még az eredeti elképzelés, a hadsereg kettéosztása, a Bécs és Erdély ellen való felvonulás terve érvényesülhetett.

Felmerül a kérdés: mikor és hol döntött a török hadvezetés véglegesen a hadjárat konkrét célpontjáról. A Náhbet ül-tevárikh Belgrádot, Kjátib Cselebi és Pecsevi Szalánkeményt nevezi meg a tanácskozás színhelyéül. Úgy tűnik, hogy talán nem annyira két, egymást időben követő haditanácsot kell feltételeznünk, mint inkább arról lehet szó, hogy annak helyszínét illetően nehéz a bizonyosság igényével állást foglalnunk. A Szalánkeménnél való tartózkodás időpontját Kjátib Cselebi alapján augusztus 22—23. körülre, Glover tudósítása alapján pedig augusztus 24-re tehetjük.[31] Ezen a szalánkeméni haditanácson két álláspont ütközött meg. Az egyiket Dsigalazáde Szinán pasa képviselte, aki azt javasolta, hogy Komárom ellen menjenek, mert ha „Allah segítségével ezt a várat elfoglaljuk, a Duna partjai elfoglalva és biztosítva lesznek." Dsigalazáde tehát világosan látta az észak-dunántúli terület kulcsfontosságú szerepét, gyakorlatilag Szinán nagyvezír (Dsigalazáde fogadott fia volt Szinánnak) koncepcióját vitte tovább. Érdekes, hogy annak a várnak az ostromát javasolta, amelynek sikertelen vívásával a szinái offenzíva 1594-ben lezárult. Dsigalazáde joggal gondolhatta úgy, hogy Komárom elfoglalása után „az egész Duna part mind behódol"[32] hiszen Győr és Komárom birtokában az 1595-ben elvesztett Esztergomot sikerült volna elvágni és visszaszerezni. Valószínűleg az idő rövidsége miatt nem vetette fel sem Dsigalazáde, sem pedig más a Bécs ellen való vonulást. A másik változás az, hogy a szalánkeméni tanácskozáson a jelek szerint már nem esett szó a sereg megosztásáról, amely Isztambulban — és még Belgrádban is — a haditervben szerepelt.

Az Ibrahim nagyvezír elnökletével tartott haditanácson Dsigalazáde magára maradt javaslatával. Kjátib Cselebi szerint „a többi vezírek és előkelők azt mondták, hogy Komárom kicsiny vár és nem érdemli meg, hogy a felséges padisah ekkora hadsereggel ellene menjen, mert elfoglalása nem szerez dicsőséget, ezért inkább fontosabbnak tartották, hogy Eger vára ellen menjen." Azon a véleményen voltak, hogy „Eger elfoglalásával a bányavidéket is elfoglalhatják." Pecsevi is hangsúlyozza, hogy Eger ellen indulásukkal „kiváltképp a bányák elfoglalása volt a céljuk."[33] A török történetírók alapján úgy tűnhet, hogy Eger két szempont miatt kapott prioritást Komárommal szemben; az egyik az, hogy híresebb vár, a másik a gazdasági szempont (a bányavidék megszerzése). Más források alapján úgy látjuk, hogy elsősorban nem ezen szempontok miatt került sor Eger ostromára. A Kjátib Cselebi által idézett Náhbet ül-tevárikh említi, hogy „híre jött, hogy az ellenség Hatvan várát ostrom alá vette, azért abban állapodtak meg, hogy oda kell menni és a közelében fekvő Eger nevű erős várat kell elfoglalni."[34] Glover név szerint említi Belgrádot és Szalánkeményt (több helyet nem), s azt írja, hogy a szultán „elhagyta ezt a helyet (esetleg Pétervárad vonatkozik), hogy Hatvan felé siessen. Nem mintha személyesen akart volna odamenni, hanem mert Hatvanba, mely közel van Egerhez, amit ostromolni készült, esetleg több segítséget küldhet..."[35] Egy novemberi velencei követjelentésben az szerepel, hogy már kiadták az Erdély ellen való vonulásra vonatkozó parancsot, s a Dunán átvezető híd is elkészült, a sereg nagyobb része át is ment rajta, amikor a Hatvan ostromáról érkező hírek miatt megváltoztatták terveiket.[36] Isolano is megemlíti, hogy a szultán Belgrádban gondolkodott a szükséges dolgokról, míg „meg nem hallotta az újságot, hogy a mieink Hatvannál vannak, ami arra késztette, hogy sietve elinduljon."[37] Hatvan ostroma augusztus 15-től szeptember 3-ig folyt, s a vár bevételével, valamint az őrség és a védtelen hozzátartozók lemészárlásával végződött. Hatvan ostromának híre és a segélykérő követek megérkezhettek már a belgrádi táborba is, így a táborozás végén, vagy legkésőbb a szalánkeméni haditanács idején már számolni kell ezzel. *Hatvan császári ostroma* — jóllehet nem a diverzió szándékával történt — *kétségtelenül eltérítette a török hadvezetést eredeti szándékától,* s a Bécs és Erdély ellen való támadás terve előbb Belgrádban kiegészülhetett azzal, hogy az egyik seregrész Erdély és Eger ellen megy, a másik pedig Bécs ellen vonul. A bolgár felkelők Nikápolyból az erdélyi fejedelemhez intézett augusztus 23-i levelük-

29 *Kropf Lajos:* i. m. 400—401. o.

30 *Sugár István:* Miként jutott török kézre Eger vára? III. Mohamed szultán 1596. évi hadjárata. Az egri vár híradója, 15. sz. Eger, 1979. 6. o.

31 *Kjátib Cselebi*, 247. o.; *Fodor Vera:* i. m. 557—558. o.

32 *Kjátib Cselebi*, 247. o.; *Pecsevi*, 129. o.

33 L. az előző jegyzetet!

34 *Kjátib Cselebi*, 247. o.

35 *Fodor Vera:* i. m. 558. o.

36 *Brown, H.* (ed.): Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Libraries of Venice. (a továbbiakban: CSP) vol. IX. 1592—1603. London, 1897. (British Museum) 243. o. Francesco Vendranier 1596. november 20-i jelentése Isztambulból.

37 *Benda Kálmán:* Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. 1594—1602. HK 1983. 659. o. (a továbbiakban: *Isolano)*

ben még Bécset jelölték meg a török hadjárat céljául.[38] A szalánkeméni haditanács döntött véglegesen a hadicél kérdésében; a Bécs helyett felvetett Komáromot elvetette, ugyanígy háttérbe került az Erdély ellen való vonulás is. *Hatvan ostroma miatt egy teljesen új cél jelent meg, Eger.*

A török sereg a Duna mentén haladva Péterváradnál kelt át augusztus vége felé. Kjátib Cselebi szerint az ötödik állomáshely az átkeléstől számítva Szeged volt. A török tábor Szegeden is több napig tartózkodott. Itt csatlakozott Haszán pasa ruméliai beglerbég seregével. Újabb segítségkérő követek érkeztek Hatvanból, a szultán Dsigalazáde pasát küldte el egy felmentő sereg élén, a vár azonban szeptember 3-án elesett. Szegeden kisebb zsoldosmegmozdulásra is sor került, ezt azonban sikerült leszerelni a defterdár leváltásával és zsoldosztással. Kjátib Cselebi szerint szeptember 11-én (Moharrem 18-án) történt ez. A szegedi táborozást említik a török történetírók, továbbá Illésházy, Istvánffy és Isolano, tehát hosszabb ott-tartózkodásról lehet szó.[39] Érdekes, hogy Glover nem említi sem Szegedet, sem pedig Szolnokot, ahol pedig szintén két vagy három napot töltött az oszmán had. Azt írja, hogy a „délutáni ima idején felállítottuk sátrainkat egy lerombolt városhoz közel, s mert senki nem lakott benne, nem kérdeztük nevét. Körülbelül húsz mérföldnyire volt attól a helytől, ahonnan jöttünk."[40] A leírás alapján (Szalánkemén és egy meg nem nevezett, tőle hét mérföldre levő hely, valószínűleg Pétervárad után szerepel), valamint a becsült, viszonylag nagyobb távolság, s az időpont (Glovernél augusztus 25-e, azaz a Gergely naptár szerinti szeptember 4-ről van szó) miatt gondolhatunk arra, hogy ez a „lerombolt", azaz valószínűleg csak a török sereg megjelenése miatt ideiglenesen elnéptelenedett „névtelen" város Szeged lehet. A hadjárati cél Szegeden és Szolnokon már nem módosult, Eger ellen vonult a szultáni sereg, amelyet szeptember 21. és október 12. között ostromolt, s a védőket végül a vár feladására kényszerítette.

A fentiek alapján úgy véljük, hogy még a hadjárati év elején Szinán nagyvezír kidolgozott egy általános haditervet, amely két ellenséggel számolva *kettős hadicélt* tűzött ki (Bécs és Erdély), s a csapatok megosztásával számolt. A végleges és konkrét hadműveleti tervet a szalánkeméni haditanácson alakították ki, s ebben a hadihelyzet (Hatvan ostroma) döntő szerepet játszott. A 15 éves háború török hadjáratai esetében Isztambulban elfogadtak egy többnyire általános haditervet, amelyet a szerdárnak végre kellett hajtani. A hadihelyzet módosulása miatt azonban Magyarországra érve Belgrádnál vagy máshol óhatatlanul haditanácsot kellett tartani, ahol konkrétan meghatározták a hadműveleti célt vagy célokat; azt, hogy melyik, a császári sereg által ostromolt vár felmentésére menjenek, s melyik várat vegyék ostrom alá. Az Isztambulban meghatározott haditerv sokszor általánosságban mozgott (Bécs vagy Magyarország megtámadása), néha konkrétan meghatározta, hogy melyik vár elfoglalása a szerdár feladata (pl. 1600-ban vagy 1605-ben Esztergom volt a célpont). Az isztambuli haditanács döntését azonban mindenképpen figyelembe kellett vennie a szerdárnak (1600-ban pl. Ibrahim nagyvezír engedélyt kért a szultántól, hogy Esztergom helyett Kanizsa ellen vonulhasson), mert ha kudarcot vallott, felelősségre vonták (pl. 1598-ban Szaturdzsi Mehmed szerdár kitűzött feladata, Erdély dúlása helyett Váradot vette ostrom alá, s nem sikerült bevennie). A centrális stratégiai terven azonban kisebb-nagyobb változtatásokat kellett általában végrehajtani, ezt szolgálták a Magyarország határainál, a szokott felvonulási útvonal valamely állomásánál, vagy a hadműveleti terület valamely váránál tartott haditanácsok, amelyek az általános vagy konkrét célkitűzést igyekeztek összeegyeztetni a hadihelyzettel.[41]

A másik kérdés — amelyről a bevezetésben Fodor Vera is megemlékezik — *az angol békeközvetítési kísérletek*, illetve *Anglia szerepe a 15 éves háborúban*. Ennek előzményeként meg kell említenünk azt, hogy Erzsébet királynő felismerte a katolikus Spanyolország hegemonisztikus törekvéseit, s ennek ellensúlyozásaképpen szövetségre lépett II. Fülöp ellenségeivel. II. Fülöp világhatalommá vált Spanyolországával szemben a legnagyobb ellensúlyt a XVI. század másik „szuperhatalma", az oszmán birodalom képezhette. Az angol—török politikai közeledést elősegítette az angol kereskedők számára megadott kereskedelmi szerződés (kapituláció) 1580-ban, amelyet 1583-ban megerősített III. Murád szultán. 1583-ban William Harborne nagyköveti kinevezést kapott, s ettől kezdve igyekezett katonai fellépésre bírni a Portát Spanyolország ellen. Az angol királynő egy Mediterráneumban végrehajtott diverziós flottatámadásra igyekezett rávenni a szultánt. Spanyolország közvetlen támadása fenyegette ugyanis Angliát, s I. Erzsébet 1587 novemberében írott levelében arra mutatott rá, hogy Anglia legyőzése után a spanyolok a török birodalom ellen fordulnak majd.[42] D. M. Vaughan szerint az 1580-as évekre két nagy poli-

38 TIGY 8. d. 1596/9. sz. irat, közli *Fenyvesi László:* „Felséged küldje főkapitányát hadaival miközinkbe". *Honismeret*, 1985. 1. sz. 28—32. o.

39 *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. (Ford. *Vidovich György)* Debrecen, 1867—1868. 768. o.; Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. Közli *Kazinczy Gábor*. Pest, 1863. (a továbbiakban: *Illésházy*): 29—30. o.; *Isolano*, 660. o.; *Kjátib Cselebi*, 248—249. o.; *Pecsevi*, 129. o.

40 *Fodor Vera:* i. m. 558. o.

41 Vö. *Tóth S. (L.):* Török stratégia a tizenöt éves háborúban. 1593—1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXIX. Szeged, 1981. 38—39. o.

42 *Pears, E.:* The Spanish Armada and the Ottoman Porte. *English Historical Review*, VIII (1893) 445—446. o.

tikai-diplomáciai kapcsolatrendszer alakult ki. Az egyik magába foglalta II. Fülöp politikai ellenfeleit: Angliát, Franciaországot, a Németalföldet, a portugál trónkövetelőt (Don Antoniót) és az oszmán birodalmat. A másik kiépítésén XIII. Gergely pápa fáradozott, amikor magpróbált egy keresztény ligát összekovácsolni a török birodalom ellen.[43] A keresztény univerzalizmus eszméje látszólag még működött, de már egyre kevésbé bizonyult összetartó erőnek. Erősebbek voltak a nemzeti-dinasztikus érdekek, amelyek Anglia esetében párosultak a protestantizmus védelmével. Az angol királynő helyzete rendkívül kényes volt, a katolikus, spanyolbarát propaganda Európa-szerte törökbarátnak, a kereszténység ellenségének, bajkeverőnek tüntette fel.[44] Ugyanakkor a sürgetett tengeri diverzióra nem került sor. Ennek oka egyrészt az volt, hogy 1590-ig húzódott a még 1578-ban megindult török—perzsa háború, másrészt a szultán tartott a spanyol-velencei szövetség feléledésétől is (amely 1571-ben a lepantói vereséghez vezetett). A perzsa háború befejezése után Barton angol követ (aki 1590-ben váltotta fel Harborne-t) Franciaország (pontosabban Navarrai Henrik, a későbbi IV. Henrik) érdekében azt javasolta a Portának, hogy mivel Apulia és Szicilia a spanyol csapatkivonások miatt meggyengült, itt hajtson végre diverziót a török hajóhad.[45] A velencei követjelentésekből az is kiderül, hogy a spanyolokkal eredményesen szembeszálló (1588 — a spanyol Armada veresége) angolokat (követükön keresztül) nagy tiszteletben részesítették a Portán, míg a francia követ befolyása erősen csökkent, annak megfelelően, hogy az Európa harmadik nagyhatalmának számító Franciaország erősen legyengült a XVI. század második fele vallásháborúiban. 1593 nyarán Szinán nagyvezír nyíltan ki is jelentette a francia uralkodóról, hogy „Navarra (ti. IV. Henrik) gyenge és támogatásra szorul".[46] A forrásokból kitűnik, hogy az angol—francia spanyolellenes szövetség mindössze diverziós cél érdekében akarta felhasználni a török kapcsolatot. Ez viszont fordítva is igaz; a szultán a francia—angol diverziót hasznosnak és szükségesnek ítélte Spanyolország erőinek nyugaton való lekötésében. Geopolitikai és egyéb megfontolások azt valószínűsítették, hogy a szultán a Habsburgok keleti ága, a német-római császár ellen fog háborút viselni, ami lényegében kizárta a Spanyolország elleni diverzió lehetőségét, mivelhogy a Porta a kétfrontos háborút, érthető módon, el akarta kerülni.

1590 után az oszmán vezetés egy európai háború gondolatát fontolgatta. A flotta gyengesége és a spanyol-velencei szövetség felújulásától való félelem miatt vetették el a Velence elleni háborút. A Báthori István halála után hatalomra kerülő svéd Wasa Zsigmond lengyel király Habsburg házassági kapcsolata és a kozákok portyázásai miatt háborúval fenyegetőzött a Porta. Barton angol és de Breves francia követ hárította el a veszélyt, 1591-ben megerősítették a lengyel—török békét.[47] 1593-ban Barton utasítást kapott, hogy mindenképpen próbálja megakadályozni a német-római császár elleni háborút. Az angol követ voltaképpen mindent megtett. A velencei követ 1593. július 24-i levelében beszámol Szinán nagyvezír és Barton tárgyalásáról. Az angol követ nyíltan kifejtette az audiencián, hogy sem a császár által küldött évi adó késése nem lehet ok a béke felmondására, sem pedig a horvátországi események (amelyekért nem a császáriak a felelősek). Azt kérte a nagyvezírtől, hogy inkább Spanyolországot támadja meg. Szinán erre dühbe gurult, de — bár ígéretet tett arra, hogy 150 gályát küld a spanyolok elleni tengeri háborúra — szándékától, a német-római császár megtámadásától nem állt el. A béke feltételeül Magyarország teljes átadását szabta meg.[48] Erzsébet királynő ugyanakkor Rudolf császárhoz írott 1593 áprilisi levelében visszautasította a keringő vádakat, hogy ő bíztatná a törököt a keresztények elleni háborúra. Utalt arra, hogy a lengyelek elleni török támadást is megakadályozta, s felajánlotta, hogy közvetít a szultán és a császár között. Rudolfhoz küldött követe, Christopher Parkins, instrukciójának megfelelően kifejtette, hogy a keresztény államok között dúló viszályért a spanyol király a felelős, s közvetítette a királynő abbéli szándékát, hogy békét kell kötni, s a kereszténység egyesült erejével fellépni a török ellen.[49] A Habsburg—török háború kitörését azonban Anglia nem tudta megakadályozni.

A magyarországi háború megindulása után Erzsébet királynő — és portai követe, Barton — erőfeszítései arra irányultak, hogy minél előbb érjen véget ez a háború, s a Porta végre avatkozzon be a spanyolellenes koalíció oldalán a Földközi-tenger nyugati medencéjében egy diverzió erejéig az 1588 óta folyó tengeri harcokba. *Békeközvetítői, mediátori szerepkörét tehát nem az egész kereszténység érdekei miatt vállalta*, ahogy azt maga Erzsébet némileg képmutató politikusra való módon hangsúlyozni igyekezett, *hanem saját érdekei miatt.* Békeközvetítésre először 1595 elején nyílt alkalom. Szinán nagyvezír Belgrádba vonult 1594-es sikeres offenzívája (Győr elfoglalása,

43 *Vaughan, D. M.*: Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350—1700. Liverpool, 1954. 169. o.
44 *Baumer, F. L.*: England, the Turk and the Common Corps of Christendom. *The American Historical Review*, L (1944) 33— 34. o.
45 CSP VIII. No. 894. idézi *Vaughan, D. M.*: i. m. 172. o.
46 *Davis, J. C.*: i. m. 153—154. o.; Szinán kijelentésére l. CSP IX. 81—82. o. (1593. július 23-i Matteo Zane jelentés Isztambulból)
47 *Vaughan, D. M.*: i. m. 180. o.; *Braudel, F.*: The Mediterrenean and the Mediterrenean World in the Age of Philip II. (Translated by *Reynolds, S.*) Vol. II. London, 1973. 1197. o.
48 CSP IX. 82—85. o. v.ö. *Tóth S. L.*: Szinán nagyvezér tervei 1593—94-ben. HK 1982. 165. o.
49 *Baumer, F. L.*: i. m. 35—36. o.

stb.) után, hogy előkészítse a következő évi, Bécs bevételét célzó hadjáratot.[50] III. Murád szultán azonban 1595. január 16-án elhunyt, s őt követő fia, III. Mehmed szultán Szinánt február 16-án leváltotta és helyébe ellenlábasát, Ferhád pasát nevezte ki. Szinán még leváltása előtt békeajánlatot tett Rudolf császárnak. A császár Ernő főherceghez írott 1595. február 18-i leveléből kiderül, hogy a békefeltételeket Szinán nagyvezír és fia, Mehmed ruméliai beglerbég dolgozta ki, s a Kreckwitz-féle követség titkárán keresztül juttatta el hozzá.[51] A török számára kedvező status quo alapján kidolgozott békeajánlatot 1595 január végére, február elejére tehetjük. Ez tükröződik vissza Illésházynál is: „Teletszaka is mind velenczések, mind angliai királyné által frigyet kéván vala az török császár, de ezek hallani sem akarták."[52]

A török békeajánlat megtétele természetesen nem csak és nem elsősorban a spanyolellenes koalíció ösztönzésére történt, sokkal inkább az uralkodóváltáshoz, valamint a szerveződő keresztény ligától való félelemhez köthető. Utóbbival kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1595. január 28-án írta alá a prágai szövetségi szerződést. A VIII. Kelemen pápát, II. Fülöp spanyol királyt és Rudolf német-római császárt és magyar királyt összefűző szövetséghez csatlakozott e szerződéssel az erdélyi fejedelem, s vele együtt csatlakoztak természetesen vazallusai, a havasalföldi és moldvai vajdák is. A Porta beigazolódva látta a háború megindítása előtti aggodalmait: 1592 táján egy négyes szövetség körvonalait vélte felfedezni, amelynek tagjai a spanyol király, a német császár, a lengyel király és az erdélyi fejedelem. A preventív háború azonban nem tudta megakadályozni e szövetség létrejöttét, csak Lengyelország maradt ki a törökellenes küzdelemből.[53] A status quo alapján felkínált békeajánlatot Rudolf császár elutasította, így az oszmán birodalom kétfrontos háborúra kényszerült, s mind a Havasalföldön, mind pedig a magyarországi hadszíntéren vereségeket szenvedett, ahogy arra már utaltunk az 1596. évi szultáni hadjárat előzményeinek felvázolásakor.

Az 1596. évi hadjárat idején Barton követ újabb kísérletet tett a békeközvetítésre. Az angol követ helyzetét némileg megkönnyítette az, hogy a háború már negyedik éve folyt, s súlyos kudarcok is érték az oszmán hadsereget. Vratislav szerint „ez idő tájt a törökök már igencsak megelégelték a háborút, s inkább kívánták a békét, mint a harcot, mivel Magyarországon katonáik színe-java ottveszett."[54] Ugyanakkor a háborús párt feje, a háború kezdeményezője és fő irányítója, Szinán nagyvezír — ahogy már említettük — április 4-én meghalt. Halálával *a 15 éves háború első szakasza, a „bellum Sinanici"* („szinániháború" — Baranyai Decsi János kifejezése)[55] lényegében *lezárult*, bár az általa előkészített 1596. évi szultáni hadjáratot még a háború első szakaszához szokták sorolni. A kedvezőtlen külpolitikai fejlemények láttán maga Szinán is hajlott a békére 1595 elején, mégis, a békekötésre és az angol közvetítésre kedvezőbb lehetőség kínálkozott halála után, amikor az inkább politikus, mint hadvezér alkatú Ibrahim lett a nagyvezír. A francia és az angol követ a Kreckwitz-féle császári követség tagjainak szabadon bocsátását kérte az új nagyvezírtől. Vratislav megemlíti, hogy a díván elé hívatták őket, s ígéretet vettek tőlük, hogy hazatérve iparkodnak meggyőzni uralkodójukat, hogy az a szultántól békét kérjen.[56] A Barton követtel együtt vonuló császári követség tagjait a belgrádi táborozás idején Ibrahim nagyvezír magához hívatta, megmutatta nekik a török tábort, s arra biztatta őket, hogy számoljanak be otthon a török sereg erejéről és vegyék rá királyukat arra, hogy békéért folyamodjon a szultánhoz.[57] Maga az egri hadjárat is demonstratív jellegűnek tűnik; egy jelentős vár elfoglalásával, illetve nagy erők felvonultatásával megfélemlíteni mind Rudolf császárt, mind pedig Báthori Zsigmondot. A cél az volt, hogy a sikeres hadjárat végén az ellenfél kérjen békét, s az a török birodalomra nézve kedvező legyen, azaz a status quo alapján területi nyereséget hozzon.

A török alapállás tehát nem változott 1595 elejéhez képest; a szultán győztesen akarta befejezni a háborút. Bizonyos az is, hogy a békekötés előmozdítására szánt gesztus, a császári követség szabadon bocsátásának ötlete sem a török vezetéstől származott, hanem a spanyolellenes koalíció két tagjától, Angliától és Franciaországtól, amelynek érdeke lett volna, ha az oszmán birodalom befejezi magyarországi háborúját és Spanyolország ellen fordul. Fodor Vera utal egy Mezőkeresztesnél elfogott török bég vallomására, aki szerint Eger ostroma előtt a szultán megbeszélést tartott vezéreivel és az angol követtel, s az utóbbi a békekötés gondolatát pártfogolta, de a többi

50 Arról, hogy Szinán 1595-re Bécs megtámadását tervezte, Talikizáde tudósít, l. *Woodhead C.*: Ta'liki-zade's şehname-i hümayun. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593—1594. Berlin, 1983. 59—61., 360—361., 364. o.; arra, hogy a nagyvezír célja célja 1593—94-ben is Bécs volt, l. *Tóth S. L.*: a 48. jegyzetben i. m. 166—173. o.

51 *Hatvani (Horváth) Mihály:* Magyar történelmi okmánytár- brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: okmánytárak. 3. k., 1553—1608. Pest, 1859. 76. o.; a status quo alapján felkínált török békeajánlatra l pl. *Iorga, N.*: Geschichte des Osmanischen Reiches. III. Gotha, 1910. 304. o.; Magyarország hadtörténete I. (Szerk. *Borus József*) Bp., 1984. 215. o. (a vonatkozó részt *Marosi Endre* írta)

52 *Illésházy*, 29. o.

53 *Óváry Lipót:* i. m. 2. füzet, 222. o. (1083. sz.)

54 *Vratislav*, 225. o.

55 *Baranyai Decsi János:* Magyar Históriája. Kiadta *Toldy Ferenc*. Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók. XVII. Pest, 1866. 4, 15. o.; v.ö. *Tóth S. L.*: a 13. jegyzetben i. m. 166. o.

56 *Vratislav*, 225—226. o.

57 Uo. 238—240. o.

vezér, például Szinán fia, a görög beglerbég ennek ellentmondtak és a szultánt a tervtől visszatartották.[58] Véleményünk szerint a tanuvallomást tevő bég összekeverte Dsigalazáde Szinán pasát (aki aktív szerepet játszott Eger ostromában és főleg a mezőkeresztesi csatában) Szinán másik fiával, Szinánpasazáde Mehmeddel, aki korábban valóban ruméliai (görög) beglerbég volt. Mindez persze nem változtat a lényegen, ti., hogy Barton nemcsak a foglyok kiszabadításával próbálta elősegíteni a békekötés ügyét, hanem igyekezett rávenni erre a szultánt is. A török vezetés azonban nem volt igazán békepárti, így a követ kísérlete ezúttal is sikertelen maradt. Eger bevétele után a mezőkeresztesi csata alatt is sor került állítólag angol békeközvetítésre. Egy forrás szerint a csata válságos helyzetében III. Mehmed szultán Bartont küldte a császári fővezérhez, Miksa főherceghez, hogy Eger és Győr visszaadása fejében békét kérjen. A zűrzavaros helyzetben Barton aligha vállalkozott volna egy ilyen életveszélyes akcióra, indokolt ezzel kapcsolatban Kropf Lajos kétkedése.[59] Arról azonban velencei forrás is tud, hogy az angolok igyekeztek békét közvetíteni, s a császári feltétel Eger és Győr visszaadása volt. A török álláspont ezzel szemben az összes elfoglalt hely (így Győr és Eger) megtartása, valamint Esztergom, Vác visszaszerzése volt.[60] Ennyire eltérő álláspontok mellett eredményes békeközvetítésre nem volt esély. A két fél túlzó követelései miatt az 1599-től szinte minden évben folyó béketárgyalások sem hoztak eredményt, s az elhúzódó háború csak 1606-ban, a zsitvatoroki békével zárult le. A békeközvetítés eredménytelenségének az lett a következménye, hogy Erzsébet királynő kifelé elhatárolta magát követétől; kijelentette: a szultán kényszerítette Bartont arra, hogy a hadjáratra elkísérje, de neki nem volt tudomása erről, s ahogy meghallotta ezt, megfeddte követét. Azzal is mentegette Erzsébet Bartont, hogy keresztény foglyokat szabadított ki a török fogságból.[61]

Végezetül azt említenénk, hogy a mezőkeresztesi csatáról szóló Barton-levélrészlet lényegében alátámasztja más forrásokból nyert információinkat. Új információ az, hogy Dzsáfer pasa veresége (amelynek valószínű időpontja a Barton-féle tudósításból kikövetkeztethetően is október 22.!) után a szultán Dsigalazáde pasát nevezte ki parancsnokká Haszán pasa ruméliai beglerbéggel együtt, s őket akarta a keresztény had ellen küldeni. A török történetírók szerint Haszán pasa kiküldetése merült fel, Dsigalazádéról nem tesznek említést.[62] Az angol tudósítás megerősíti azt, amit a csatáról írott tanulmányunkban az ismert források alapján feltettünk; Haszán pasa ruméliai beglerbég a balszárnyon foglalt helyet csapatával („az összes görögországi lovassal érkezett, akik megtámadták a keresztények jobb oldalát"), a másik oldalon, a jobbszárnyon pedig a tatárok támadták az ellenséget a csata e válságos periódusában.[63] Fodor Vera az angol forrás alapján joggal véli úgy, hogy a szultán nem menekült el a csata színhelyéről, hanem környezete visszatartotta a bizonyára a török had teljes felbomlását kiváltó meneküléstől. Ezt az álláspontot vallotta már Kropf Lajos, s őt követve e sorok írója is.[64]

A közölt angol tudósítások az 1596. évi török hadjárat becses forrásai, hiszen kereszténye-európai szemszögből örökítik meg török oldalról nézve az eseményeket. Segítségükkel ellenőrizhetjük a török történetírók leírásait, amelyeket többnyire alátámasztanak, megerősítenek.

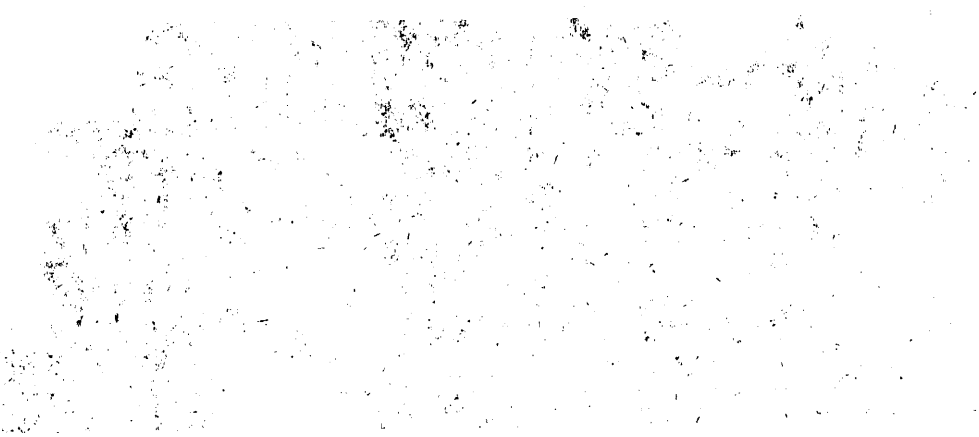

58 További adalékok a mezőkeresztesi csata történetéhez. HK 1892. 548. o.; *Fodor Vera:* i. m. 555. o.
59 A Continuatio Kriegshändel alapján elfogadta *Komáromy András:* A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892. 281. o.; tagadta *Kropf Lajos:* i. m. 605. o. 1. jegyzet
60 CSP IX. 243—244. o. (1596. november 20-i és november 27-i velencei követjelentések Isztambulból)
61 *Baumer, F. L.:* i. m. 36. o.
62 *Pecsevi,* 134. o.; *Kjátib Cselebi,* 256. o.
63 *Fodor Vera:* i. m. 561. o.; *Kropf Lajos:* i. m. 602—603. o. 2. jegyzet; *Tóth S. L.:* a 26. jegyzetben i. m. 561. o.
64 *Fodor Vera:* i. m. 555. o.; *Kropf Lajos:* i. m. 614—618. o.; *Tóth S. L.:* a 26. jegyzetben i. m. 565., 567. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LAGZI ISTVÁN

„MAGYAR VILÁG" PRZEMYŚLBEN A KORTÁRS SZEMÉVEL (1914—1915)
Az úgynevezett első przemyśli napló

Przemyśl város köztudottan a „kincses Galicia" egyik fontos települése volt. Jelentősége a XIX. század utolsó három évtizedében értékelődött fel. Neves szakemberek irányításával több évtizedig tartó erődítési munkálatok kezdődtek a környéken, vasúti összeköttetést kapott Krakkóval és Budapesttel (így Bécs két útvonalon is elérhetővé vált). Néhány évtized alatt Przemyśl az Osztrák—Magyar Monarchia „igazi" keleti garnizonvárosa lett. A városkép alapvetően megváltozott: új utak, házak, éttermek, szállodák, kaszinók épültek. A kaszárnyák férőhelyeinek, a tisztek, katonák, a kiszolgáló személyzet számának növekedése helyi kereskedelmi szempontból is éreztette hatását. Przemyśl, az egykori kisváros, Krakkó és Lemberg után Galicia harmadik központjává nőtte ki magát. Új malmokat, vágóhidakat, pékségeket, nyomdákat, kisegítő üzemeket létesítettek. A vasútépítés ugyancsak megváltoztatta a környék életét. A belső export pozitív hatása az élet minden területén érezhetővé vált. Przemyśl jelentős felvevő piacnak minősült, tízezrek találtak munkát. A helyi kulturális élet — többek között a szórakoztatási, vendéglátási terület — is virágzásnak indult. Az egykori források arra utalnak, hogy az élelmezési vállalkozók, fuvarosok, az élelmet szállító gazdaságok stb. „tiszta haszna" igen tetemes lehetett. Az erődítési munkálatok és a kaszárnyaépítés a vállalkozóknak jelentős profitot eredményezett. Az addig alig ismert Przemyśl az első világháború előtti és alatti néhány évben vált valóban ismertté. A háború kitörése után a sajtó szinte naponta tudósított a „helyzetről". Így aztán *Doberdó, Isonzó* után *Przemyśl* is az egyik legtöbbet emlegetett helyek közé tartozott. Voltak időszakok, amikor milliók figyelték a przemyśli várra vonatkozó híreket. A przemyśli vár köré is legendák szövődtek, igaz és valótlan történetek sokaságát jegyezték fel a krónikások. Az erődítési munkálatokról, a vár ostromairól, a hadihétköznapokról a forrásokból, a forrásokat felhasználó írásokból kaphatunk valós képet.[1]

A több mint három évtizedes erődítési munkálatok eredményeképpen kiépített (de erődítéstani szempontból sohasem befejezett) erődrendszer szerkezetét tekintve *övvár* volt. Az erődök, megerősített pontok (előtérállások) mintegy 140 négyzetkilométernyi területet öleltek körül. Az erődök, segéderődök láncolatából álló övvonal hossza 50 kilométer volt. A források szerint egy-egy erődben általában egy-másfél század

1 L. többek között: *Jan Bogdanowski:* Fortyfikacja austriacka na ziemiach polskich. In: Studia i materialy d dziejów wojskowości. XII k. I. 12. Warszawa, 1966. (A vonatkozó bibliográfiával együtt.); *Władysław Gorgos:* Oblężenie i obrona Przemyśla w latach 1914/15 r. In: Bellona XLI. k. 1933.; *Doromby József:* Védelmi harcok. Az 1914—1915. évi téli harcok a Kárpátokban. In: A magyar gyalogos katona története. Bp., é. n.; *Aleksy Gilewicz:* Twierdza Przemyśl w XIX i XX w. Budowa oblężenie, rola w I wojnie światowej. Źródła i historiografia tematu. In: Rocznik Przemyśki, XII. k. Przemyśl, 1968.; *Szabó László:* A nagy temető. (Przemyśl ostroma 1914—1915) Bp., 1982.: *István Lagzi:* Dane dotyczące historii węgierskich pamiątek i źródel Twierdzy Przemyskiej z okresu I. wojny światowej. In: Węgrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914—1915. Warszawa—Przemyśl, 1985. Lásd még *Jan Rożański* ismeretterjesztő munkáit *Lagzi:* i. m. 83—84. o.), valamint a Pierwsza wojna światowa w Karpatach. Warszawa, 1985. gyűjteményes kötetben lévő tanulmányokat. A galíciai temetők *egy részéről* ugyancsak érdekes munka jelent meg. V. ö.: *Roman Frodyma:* Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w rejonie Beskidu Niskiego i Podgórza. Warszawa, 1985.

gyalogság, megfelelő tüzérség, híradó, felderítő és hadtápegység állomásozott, az egészségügyi egységek jelenléte magától értetődött. A kisebb és a kisegítő célzattal létesített erődökben[2] 2—10, a jelentősebbekben 17—18 különböző kaliberű löveg volt telepítve. Az erődök a hozzájuk tartozó kisegítő erődökkel, megerősített pontokkal, esetleg előtérállásokkal együtt *erődcsoportot*, az erődcsoportok pedig *védelmi körletet* alkottak. A przemyśli várban *hat* — római számmal jelölt — védelmi körlet működött. Egy védelmi körlethez 8—12 zászlóalj gyalogság, egy-másfél század lovasság, árkász század, a szükségleteknek megfelelő telefonos osztag, továbbá 10—25 géppuska, valamint 80—120 különböző kaliberű löveg tartozott. (A számadatok a hadműveleti szempontoknak megfelelően változtak, módosultak.) A védelmi körletek tevékenységét „egyéb", különleges szolgálatra beosztott tisztek, altisztek és katonák segítették. Az egyes erődök előtt néhány kilométerre (pl. Helicha, Na Gorach) jelentős tüzérségi erővel, hírszerző szolgálattal megerősített *előtérállások* voltak telepítve.

Az előírásos hadrend szerint a przemyśli várban 85 ezer puskalétszám, 3700 ló, valamint a védelemhez okvetlenül szükséges eszközök (tartozékok) számára volt hely. (A tényleges élelmiszertartalék 90—100 napra volt elegendő, a raktárakban lévő lőszer- és egyéb tartalékokról a források nem beszélnek. Az előrelátás tényét vitatni nem érdemes.) A vár második körülzárása (1914. november 8., egyes források szerint november 9.) után megközelítőleg 120 ezer katona és 20 ezer ló ellátásáról kellett gondoskodni. A vágóállatokról (marha, birka, kecske, baromfi), esetleg vágásra szánt lovak számáról nincsenek adataink. A takarmánykészlet számszerű kimutatásáról sem találtunk iratokat. (A przemyśli polgári lakosság ellátásáról csak közvetett adataink vannak.)

Az élelmiszerkészlet a korabeli számítások szerint a második körülzárás után (a visszavonult hadsereg által felélt, elvitt anyagokat is számítva) megközelítőleg 40 napra tette lehetővé az élelmezést, a tényleges védelmet. A védők — dacolva a korabeli statisztikai adatokkal, elvárásokkal — végül is több mint 130 napig harcoltak, nehéz körülmények között is tartották a várat.

Az orosz cári csapatok által körülzárt várból[3] 1914. szeptember 26 — 1915. március 21. között kilenc nagyobb kirohanást hajtottak végre. A kirohanások elsődleges célja az ellenséges erők lekötése, az orosz csapatmozdulatok zavarása, a Kárpátok térségében a Monarchia erőinek lehetőség szerinti segítése volt. A források szerint a kirohanások — a vár környéki csatározások, a vár felmentésében, az utóvédharcokban való részvétel (emberanyag, élelem, fegyver és lőszer, egészségügyi anyagok stb.) — jelentős mértékben gyengítették a vár védelmét ellátó csapatok erejét. A vár első körülzárása utáni védelmi-támadó harcok gyakran igen nagy emberveszteséggel jártak. Feltűnően nagy volt az eltűntek száma. A 8. honvéd gyalogezred 10. százada a galiciai frontra való elindulásakor 240 főt számlált. 1914. október 25-én a 240 fős létszámból 9 meghalt, 48 megsebesült, 59 személy beteg volt. A század létszáma, az eltűntek figyelembevételével, 95 személyre csökkent. (Közel hasonló volt a helyzet a többi magyar egységnél is.)

A rettegett kolera is felütötte a fejét. Horváth százados betegsége miatt a századparancsnokságot ideiglenesen átvevő Mezei Sándor hadnagy 1914. október 22-én jelentette az ezredparancsnoknak (péterfalvi Molnár Elek alezredesnek), hogy „...a velem lévő legénység között kolera gyanúsak vannak és ezekre kérném a parancsot."[4] A 2. honvéd gyalogezred 10. századának jelentése is meglehetősen borulátó volt: „...jelentem, hogy a század létszáma elesés, sebesülés és főképpen kolera folytán negyedére csökkent és folyamatosan újabb kolera esetek vannak.A legénység elerőtlenedett, úgy hogy ellenséges támadás esetén ellenállásra alig képes, annál inkább mert a tiszti állomány 1 hadnagy, 1 zászlós, 1 hadapródra, az altiszti állo-

2 V.ö.: *Doromby:* i. m. 314. o. L. még: *Jan Rożański:* Forty Twierdzy Przemyśl. Przemyśl, 1977. (A 44. oldalt követő térképmelléklet.); *Szabó:* i. m. 104—105. o.

3 Az első világháború kitörésének előzményeire, a *keleti front* eseményeire bibliográfiai vonatkozásban sem térünk ki.

4 M.P. Muzeum Okręgowe w Przemyślu. Rozkazy, meldunki, szkice sytuacyjne dotyczące udziału oddziałów dowodzonych przez ppłk Molnára w operacjach wojskowych w rejonie wzgórza Magiera na terenie VI obwodu obrony twierdzy Przemyśl. 16. 10.—5. 11. 1914 i bez daty. (A továbbiakban: M.P. Hist. 391.)

mány 2 őrmesterre és néhány egyéb altisztre csökkent." Dr. Háy hadnagy, ideiglenesen megbízott századparancsnok jelentésére Molnár alezredes — mint illetékes parancsnok — 1914. október 24-én válaszolt: „Vegye tudomásul, hogy azon csapat mely védelemben alig képes ellenállni — és helyét az utolsó emberig nem védi — megtizedeltetik, parancsnoka pedig vizsgálat alá vonatik. A csapat szelleme a pk. [parancsnok] erkölcsi erejétől függ és elvárom, hogy e tekintetben a legrövidebb idő alatt csapatával együtt más — emelkedettebb — hangulatba jut. A jelszó most: végsőkig kitartani ellenséges támadás esetén, hogy ez alatt a kedvező döntés egyik szárnyon bekövetkezhessék."[5] (V.ö.: a következő táblázat adataival.)

Század	Állomány		A mai napig van				
	volt	ma	kolerás	beteg	sebesült	halott	eltűnt
9.	177	94	16	5	9	2	51
10.	186	75	38	7	22	2	42
11.	176	96	?	12	34	2	32
12.	187	105	14	6	14	4	34
Összesen:	726	370	68	30	79	10	169

M. P. Hist. 391. Rozkazy, meldunki, szkice sytuacyjne dotyczące udziału odziałów dowodzonych przez ppłk Molnára w operacjach wojskowych w rejonie wzgórza Magiera na terenie VI obwodu obrony twierdzy Przemyśl. 16.10 — 5. 11.1914. i. bez daty. A m. kir. 2. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának állománykimutatása. 1914. október 27. du 4^{30} h.

Az 1914. október végi, Przemyśl környékén kialakult felmentő harcokban való részvétel (az előrenyomuló osztrák—magyar csapatok manőverezéseinek elősegítése) ugyancsak jelentős emberveszteséggel járt. A przemyśli harcok hétköznapjait átélő Gyóni Géza a Bácskai Hírlap szerkesztőjéhez 1914. október 28-án írt levelében találóan állapította meg: „Aki Przemyśl első ostromát végigélte, az régen leszámolt olyan csekélységekkel, mint amilyen itt minálunk pl. a halál. [...] Barátom, a szavak sápadtak annak kifejezésére, amit érzek." A tények Gyóni Gézát igazolták.[6] Az előrenyomuló, felmentő egységek is komoly veszteségeket szenvedtek. Az összkép is önmagáért beszél: a 8. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának 1914. október 23-án, Hruszatyce-ből keltezett jelentése szerint szükség van egy utász osztag „...kiküldésére, hogy az itt fekvő sok halott eltemettessék."[7] A 7. honvéd gyalogezred II. zászlóalja 1914. október 18-án 796 főt számlált, november 2-án (röviddel a második körülzárás előtt) 346 főre csökkent. A zászlóalj — más kisebb egységekkel kiegészített — személyi állományából 61 beteg, 61 fő kolerában szenvedő beteg, 188 sebesült, 21 halott volt, eltűnt 168 személy. A 8. honvéd gyalogezred III. zászlóalja hasonló mértékű veszteségeket szenvedett: a létszám 726-ról 370 főre csökkent, 30 „rendes" beteget, 68 kolerást, 79 sebesültet, 10 halottat és 169 eltűntet tartottak nyilván.[8]

5 M.P. Hist. 391. Dr. Háy hadnagy századparancsnok jelentése.; Molnár Elek alezredes, ezredparancsnok 1914. október 24-i válasza dr. Háy hadnagynak.

6 V. ö.: *Lagzi István:* Hadi hétköznapok a przemyśli várban. Az éhség és a szenvedés tele. *Tiszatáj*, 1983. 2. sz., 15. o. Gyóni Gézáról l. még: *Fábián Miklós:* Gyóni Géza (1884—1917). Tanulmány és bibliográfia. Bp., 1984.; Az 1984. évi przemyśli megemlékezésekről: *Isván Lagzi:* Wieczór literacki zorganizowany w Przemyślu i Jaroslawiu z okazji 100 rocznicy urodzin Gézy Gyóniego. In: Węgrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914—1915. Warszawa—Przemyśl 1985. 61—74. o.

7 M.P. Hist. 391. A 8. honvéd gyalogezred 2. század parancsnokának jelentése. Hruszatyce, 1914. október 23.

8 M.P. Hist. 391.

A vár egészségügyi ellátásáról a Molnár Archivum iratai igen keveset mondanak. A várbeli kórházakban uralkodó állapotokról, az orvosok felkészültségéről, szakmai tudásáról azonban a napló írója sommás véleményt alkotott.[9]

A mostoha elhelyezési viszonyok, az alultápláltság is jelentősen csökkentették a védelem erejét. A legkiválóbbnak tartott 8. honvéd gyalogezred hangulata, erőnléte is „visszatetsző" volt. „Ma reggel Kozma [Kusmanek?] tbk. [tábornok] úr szemlét tartott a táborban [az ezred szállásául szolgáló »laktanya« részben — L. I.]. Szégyeltem magam, midőn embercsoportok között menve hangos lárma, tisztelgés hiánya, a legnagyobb fegyelmezetlenséget árulta el. Altisztek vezényeljenek ilyenkor vigyázt, vagy figyelmeztessék az embereket, a jövőben fenyíteni fogok — egész alosztályokat."[10]

A források beszámolnak arról is, hogy a második körülzárás után (1914. november 8.) Przemyślben — fokozatosan — gyötrő fogalommá vált az éhség. 1914 végén az egészségre is érezhető mértékben csökkentették az élelmiszeradagokat. Különböző „lisztpótló" anyagok, pl. nyírfaliszt adagolásával próbáltak enyhíteni az szükséget szenvedő alakulatok helyzetén. Igen sok feljegyzés arról tanúskodik, hogy az abrak, széna és szalma hiánya miatt a lovak jelentős része fogatolhatatlanná vált, elhullott, vagy vágóhídra került. (A lóhús felhasználására sajnos csak megkésetten kerítettek sort. A ló „tisztelete" feleslegesen sokáig tartott.)

Az élelmezésről külön kell szólni. Az köztudott, hogy a második körülzárást megelőzően a várból távozó ezredek jelentős mennyiségű élelmiszert (ruházati cikket, gyógyszert stb.) vittek magukkal. A vár közelében, környékén megsebesültek, harcképtelenné váltak értelemszerűen a várban maradtak. A távozó ezredek azonban a vár területén tartózkodva a helyi tartalékokból éltek. A második körülzárás után (november 8-tól) a vár védői — élelmiszer- és takarmánykészletek miatt is — hátrányos helyzetbe kerültek.[11] (A sebesültek, harcképtelenek ezreiről, a velük való gondoskodásról ezúttal ne essék szó.) A téli hónapokban az időjárási viszonyoknak nem megfelelő elhelyezés, ellátás, élelmezés, a szinte állandó készenlét, a kimerülés okozta (a ruházkodási hiányok miatti) betegség részleges, vagy teljes harcképtelenséget okozott. Gyakori volt a fagyhalál is. 1915 január végétől az élelmezés terén látványos rosszabbodás következett be. A viszonylag jól ellátott zászlóaljak (pl. a 8/II.) is riasztó jelentéseket írtak az ezredparancsnokságnak: „... az adagok kicsik. A legénység panaszkodik, hogy nem elég." A 8. honvéd gyalogezred orvosfőnöke borúlátóan állapította meg: „...a legénység nagy része lesoványodott, gyenge s ezért fordult elő már a 3-ik haláleset fagyás miatt."[12] A további esetek elkerülése érdekében javasolta, hogy „...az ezred legalább egy hét tartalmára a szolgálat alól felmentessék s a kimerült legénység magához térjen."[13] Molnár Elek alezredes, ezredparancsnok utasította segédtisztjét, hogy az ezred minden egységénél az élelmiszerelosztást fokozottan kell ellenőrizni, a visszaéléseket meg kell torolni. Rendelkezése értelmében az „...élelmezési tiszt ezentúl minden élelmi készletet mutassa be kiosztás előtt... Természetesen betegeknek teát, rumot, cukrot sürgősen küldje ki, hogy a félig megfagyottakat felmelegíthessük. Nem dézsmálják meg a szállítmányokat? Biztos emberrel küldetni."[14] A betegséggel, éhséggel küzdő emberek között azonban egyre kevesebb volt a „biztos ember", így aztán az élelmiszeradagok tovább csökkentek, módosultak. A 8. honvéd gyalogezred — az ezred segédtiszt — ellenőrzése csak a szomorú tények összefoglalására szorítkozott: „A kétszersült jóval kevesebb az engedélyezett 10 dekagrammnál. Megmértem: 20 gramm a súlya."[15]

9 L. a napló vonatkozó részét (1915. február 16.), továbbá *Lagzi István:* „Magyar világ" Przemyślben. Néhány új adat a przemyśli vár védelmének történetéhez. *Tiszatáj*, 1980. 3. sz., 73—84. o.

10 M.P. Muzeum Okręgowe w Przemyślu. Meldunki, notatki, szkice sytuacyjne dotyczące udziału 7 i 8 król.-weg. pułku piechoty w operacjach wojskowych w rejonie „Na Górach", Batycze na terenie IV obwodu obrony twierdzy Przemyśl 14. 11. 1914—31. 01. 1915. (A továbbiakban: M.P. Hist. 395.) Molnár Elek alezredes, ezredparancsnok, a 8. honvéd gyalogezred parancsnokának parancsa az I., II., III., IV. zászlóaljaknak. 1915. január 29. (Przemyśl)

11 V.ö.: *Szabó:* i. m. 124—126. o.

12 M.P. Hist. 395.

13 Uo.

14 Uo. Molnár alezredes értesítése Majzik főhadnagynak (ezredsegédtisztnek), 1915. I. 31. du. 8h.

15 M.P. Muzeum Okręgowe w Przemyślu. Akta dotaczące zaopatrzenie żołnierzy i oficerów w żywność, ubranie, sprzęt. 27. 11. 1914—15. 03. 1915. (A továbbiakban: M.P. Hist. 407.)

Az alultáplált katonák (tisztesek), sőt altisztek és tisztek egy része ott, olyan módon szerzett magának élelmet ahol arra mód és lehetőség volt. Az efféle szabálytalanság — parancsmegtagadás — viszonylag ritkán jutott a magasabb parancsnokságok tudtára. A megtorlás azonban szinte minden esetben rendkívül szigorú volt. A 8. honvéd gyalogezred három honvédjét pl. két órai kikötéssel büntették, mert Żurawicában „illetéktelenül" élelmiszert vásároltak. A büntetést a várba való bevonulás után, a pihenésül kijelölt időben — és helyen — hajtották végre.[16] (A Molnár Archivum anyagában több hasonló vétségről, büntetésről olvashatunk. Voltak esetek, amikor a „vétkeseket" az első vonal előtti területre kötötték ki. Ez a legtöbb esetben halállal, vagy halált okozó sebesüléssel végződött.) A napló írója szerint a tiszteknek sem volt mindig állásuknak, beosztásuknak megfelelő élelmiszertartaléka.[17]

A hiányos táplálkozás miatt a várbeli csapatok harci értéke, hangulata időről időre változott. A Pod Mazurami és a Zalesie közötti tüzérparancsnok a katonák kimerülése miatt nem tudta időben és megfelelő gyakorisággal lőni az ellenség állásait. A kimerültség egyre többet szerepelt a különféle jelentésekben.[18] „Kedves Alezredes Uram! Igen nagyrabecsült soraid folytán őszintén nyilatkozom. A III/2. zlj. [zászlóalj] f. hó 1915. február 1-jén a Helicha-i előtérállásból azért lett felváltva mivel *ki van merülve s tönkre van menve*. A zlj. mindössze 10 napi pihenőt élvezett, holott úgy volt mondva, hogy a hó végéig pihenni fog. Jellemző az állapotra, hogy Pralkowcén majdnem 200 ember maradt vissza (az őrségen kívül, ami 75 fő) *mint harcképtelen. Nekem úgyszólván egy egészséges emberem sincs*. Hogyan fogunk mi az itteni nehéz szolgálatot most újból állandóan ellátni, arról fogalmam sincs, mivel itt, fekvőhelyek alig vannak, s a legénység állandóan a szabadba van. *S ezt a teljesen kimerült legénységet éjjel ébrentartanom, nappal pedig dolgoztatni nem lehet.* [...] engem csak a legénységem általam igen jól ismert erőbeni állapota aggaszt."[19] (Kiemelés tőlem — L. I.)

Az első számú ellenség változatlanul a betegség és az éhség maradt. Az egységek élelmezése igen változó volt. A 8. honvéd gyalogezred egységei közül az „élelmesebbek" jelentős tartalékokkal rendelkeztek. Más, szomszédos egységek még jobb, „előnyösebb" helyzetbe kerültek. Molnár alezredes telefonjelentése szerint a parancsnoksága alá tartozó egységek élelmezése megfelelő: „...reggel-délben-este meleg, de általában kevés. Kérem, ha lehetséges kieszközölni pótlékul több rizst. Itt lévő 19-esek sokkal jobban élnek, mert megtakarított burgonyájuk és káposztájuk van."[20] Az élelmezési nehézségek többnyire ezred- és zászlóaljszinten konzerválódtak. Az orvosok is kettős szorításba kerültek. Javaslataik igen gyakran megvalósíthatatlanok voltak (vagy annak minősítették őket). Dr. Bognár János, a 8. honvéd gyalogezred orvosfőnöke 1915. január 31-én a következő jelentést írta: „Javaslom az ezredparancsnokságnak, hogy a beállott nagyfokú hidegre, a legénység lesoványodott voltára s ezzel szemben mégis megkövetelt és szükséges nagy teljesítményre való tekintettel kérje a várparancsnokságtól egészségi pótlék fejében hetenként és fejenként egyszer 50—100 gr. szalonnát és 1/2 kenyér engedélyezését. Ez kb. elég lenne a legénység ereje és teljesítménye közötti különbséget a mostani hidegben kiegyenlíteni."[21] Az ellátás terén — a nehézségek ellenére — legalábbis a 8. honvéd gyalogezrednél némi javulás következett be. Ám ez is viszonylagos volt. Az élelmiszeradagokat az 1915. február 25-i 68. sz. várparancsnoksági parancs értelmében módosították. Az új rendelkezés szerint a korábbi „...300 gr. lóhús és 50 gr. lókolbász helyett, 150 gr. marhahús és 100 gr. lóhús vételezendő fel és fogyasztandó el."[22] Az ezred I. zászlóaljá-

16 M.P. Hist. 396. (Egyéb jelzés nélkül.) V. ö.: M.P. Muzeum Okręgowe w Przemyślu. Rozkazy i dyspozycje władz nadrzędnych oraz ppłk. Molnára dotyczace obrony twierdzy Przemyśl na terenie VIII obwodu. 19. 11. 1914.—17. 03. 1915. (A továbbiakban — M.P. Hist. 398.)

17 L. a naplóból az 1914. november 21-i, valamint az 1915. január 1-jei, továbbá a február 13-i bejegyzést.

18 M. P. Muzeum Okręgowe w Przemyślu. Meldunki i plany sytuacyjne dotyczace operacji wojskowych w rejonie dowództwa grupy Helicha na terenie VIII. obwodu obrony twierdzy Przemyśl. 28. 01—17. 03. 1915. i bez daty. (A továbbiakban — M.P. Hist. 399.)

19 M.P. Hist. 399.; L. a naplóból az 1915. január 14-i, február 27-i bejegyzést.

20 M.P. Hist. 395. Telefon helyzetjelentés a 46. dandárhoz. BZWZ 1915. I. 31. 6^{h} 45^{I} dut.

21 M.P. Hist. 395. Dr. Bognár Jánosnak, a 8. honvéd gyalogezred orvosfőnökének jelentése, 1915. január 31. 7^{h}.

22 M.P. Hist. 398. A m. kir. 8. lugosi honvéd gyalogezred 61. sz. ezredparancsnoksági parancsa. Przemyśl, 1915. március 1.

nál — a rendelkezések ellenére — összesen 1818 darab húskonzerv hiányzott.[23] A hiány érezhető nehézséget okozott a katonák élelmezésében. (L. a táblázatot.)

Raktáron van									
rizs	árpagyöngy	só	borsó	liszt	szemeskávé	húskonzerv	200 g kétszersült	kávékonzerv	zab
kilogramm						adag			
800	100	136	209	220	120	1500	1500	1500	1650

M.P. Hist. 407. Akta dotyczące zaopatrzenie żołnierzy i oficerów w żywność, ubranie, sprzęt. 27.11. 1914 — 03. 1915. A m. kir. 8. gyalogezred I. zászlóalj gazdasági hivatalának jelentése az ezredparancsnokságnak. 1915. február 4.

A przemyśli források egyértelműen arra utalnak, hogy a várbeli lóállomány helyzete (tartás, élelmezés, egészségügyi ellátás) is válságos állapotba került. A széna, szalma, abrak típusú takarmány „idő előtt" elfogyott, illetve a minimálisra csökkent. A zsupfedeles házak tetőzetéből, faforgácsból nyert silány tápértékű takarmány sem segített a gondokon. Tüdőbetegségben, takonykórban, végelgyengülésben a lovak ezrei hullottak el. A lovak egy részét levágták ugyan, de mégis jóval több maradt a szükségesnél. A lóhús élelmiszernek való feldolgozása érdekében nem tettek megfelelő lépéseket (sem a vágás, sem a feldolgozás nem a legmegfelelőbb időben, intenzitással, előrelátással történt). A lóállomány mintegy felét már a második körülzárás után élelmiszernek kellett volna feldolgozni, hiszen a takarmány kiegészítésére, pótlására számítani nem lehetett. A lovakat még 1915 februárjában is kímélik, egy-egy ló nagyobb szerepet kap a jelentésekben, mint maga a katona, az élő, harcoló katona. A lóhús, húskonzerv nem tartozott a legkedveltebb ételek közé, a szükség azonban megváltoztatta az ízlést is. „Alezredes Úrnak alázatosan jelentem, hogy a levágott lónak húsa fogyasztásra alkalmas. Semmi baj a szerveken, csak kimerülés. A másik sappőr [utász] lovat szintén legjobb lenne a holnapi nap folyamán levágni gyengesége miatt."[24] — olvashatjuk a 8. ezred állatorvosi jelentésében. A 64. számú várparancsnoksági parancs 11. pontja — többek között — tudatta az ezredparancsnokságokkal, hogy a „...buszkowicei vágóhídról egy kis (barna) polgári ló f. hó [1915. február] 18-án dut 5^{h} 30^{I} kor Przemyśl irányában elszaladt. Elfogás esetén ezen ló a fenti vágóhídnak adandó át."[25] A várparancsnokság (a przemyśli források szerint) végig kitartott a lóállomány megkímélésének gondolata mellett. A várparancsnok — Kusmanek tábornok — a IV. számú védelmikörlet-parancsnokságnak 1915. február 15-én adott rendelkezése értelmében a ló ismét „védelembe" került. „Egy följelentésből kitudódott, hogy egy munkásosztag legénysége egy erőtlenített és kimerült lovat *elvezették*,

23 M.P. Muzeum Okręgowy w Przemyślu. Meldunki, notatki i szkice sytuacyjne dotyczace udziału 7 i 8 król.-węg. pułku piechoty w operacjach wojskowych w rejonie „Na Górach", Batycze na terenie IV obwodu obrony twierdzy Przemyśl. 1. 02. 1915—16. 02. 1915. i bez daty. (A továbbiakban M.P. Hist. 396.) A m. kir. lugosi 8. honvéd gyalogezred I. zászlóaljának jelentése az ezredparancsnokságnak. 1915. február 10.

24 M.P. Hist. 396. Állatorvosi jelentés (1915. február eleje). V. ö. uo., Molnár alezredes parancsa az I., II., IV. zászlóaljnak. West Żurawica, 1915. II. 14. (Az ezred lóállományát vizsgálat alá vonták, mert takonykór betegséget állapítottak meg.)

25 M.P. Hist. 398. A m. kir. lugosi 8. honvéd gyalogezred 56. sz. ezredparancsnoksági parancsa. Przemyśl, 1915. február 24.

azt *levágták* és *megették* (kiemelés tőlem — L. I.). Én a bűnösök kipuhatolását elrendeltem és felszólítom az összes parancsnokokat, hogy alárendelt legénysége fölött a kellő ellenőrzést gyakorolják, hogy hasonló hallatlan esetek többé [ne] ismétlődjenek. Aláírás: Kusmanek sk."[26]

Az élelmezés a továbbiakban is elsőrendű kérdés maradt. A vár helyettes parancsnoka, Tamásy m. kir. altábornagy 1915. március 6-i bizalmas parancsa szerint élelmiszer pótlékokat „...az egyes parancsnokok saját hatáskörben többé nem engedélyezhetnek. [...] A tisztek az étkezésben való mértékletességgel a legénységnek jó példával járjanak elől."[27] A „jó példa", a vár feladása előtti hetekben már nem segíthetett a meglévő nehézségeken, rövid időre az időjárás is a védők ellen fordult. Molnár alezredes, ezredparancsnok 1915. március 7-i jelentése szerint a Pod Mazurami és a helichai állásban lévő csapatok élelmezése megfelelő, bár a terepen 10—15 cm a hótakaró. A jelentés egészségügyi része már figyelemre méltó: „... kórházban (kb.) 469 ember; przemyśli gyengélkedőben 157 ember; alosztályoknál gyengélkedő 275; tegnap éjjel meghalt 1. Összes beteg: 902 ember."[28] Az ezred orvosfőnökének jelentései jól érzékeltetik a „vég" előtti állapotokat: 1915. március 12-én 1022, 15-én 1088, 16-án 1091 fő beteget tartottak nyilván:

Zlj.	Kórházban	Hadosztály gyengélkedőben	Gyengélkedő szobában	Alosztálynál	Összesen	Utóbbi kettőből kimerültek
I.	83	22	36	95	236	95
II.	127	6	180	49	362	64
III.	110	2	78	37	227	40
IV.	135	20	7	122	284	62
Összesen:	455	50	301	303	1109	261

M.P. Hist. 401. Raporty dzienne o liczbe chorych żołnierzy 8 król. — węg. pułku piechoty. 6. 03.1915 — 16. 03. 1915. A m. kir. 8. honvéd gyalogezred orvosfőnökének betegjelentése. Przemyśl, 1915. március hó 14-én. Megjegyzés: A megbetegedések nagy része: kimerülés, fagyási sebek, hörghurut és bélhurut. Dr. Bognár ezred orvosfőnök.

A „megfelelő élelmezés" formula azonban ellentmondott a valóságnak. A 73. számú 8. honvéd ezredparancsnoksági parancs (1915. március 15.) szerint (mely hivatkozott a 83. számú várparancsnoksági parancs 5. pontjára): „Az összes alosztályok által a nyers, vagy főtt csontok ezentúl összegyűjtendők és húsmaradványuktól lekaparandók. Az így megtisztított csontok az élelmezéshez pótlékul szolgáló igen tápláló csontliszt készítése céljából az ezred élelmező tiszt által összegyűjtendők és felvételezésük alkalmából a várélelmezési raktár konzervgyárának beszolgáltatandók."[29]

1915 márciusában a kenyérsütéshez egyre nagyobb mennyiségű „lisztpótló" anyagot (pl. korpát, nyírfakérget) használtak fel, de még így sem lehetett kielégíteni a minimális szükségleteket. A „vég" előtti napokon szinte köztudottá vált, hogy

26 M.P. Hist. 398. Kivonat a IV. Védelmi Körlet parság (parancsnokság) 1915. II. 15.-iki eligazításából. 2. pont.
27 M.P. 398. A m. kir. 23. honvéd hadosztály parancsnokság 312/H. kt. 1915. Élelmi készleteknek a várélelmező raktárba való beszolgáltatása. (Tamásy altábornagy bizalmas parancsa a 8. honvéd gyalogezred parancsnokságának. Przemyśl, 1915. március 6.)
28 M.P. Hist. 398.
29 Uo.

lóhúson és kevés konzerven kívül lényegében elfogyott a várbeli élelem. A napló írója 1915. március 6-án borulátó gondolatokat vetett papírra: „Bizony napjaink nagyon meg vannak itt számlálva. [...] Itt nincs mit tagadni, közeledünk a véghez. 10-én utoljára vesznek fel élelmet a tiszti étkezdék, ezentúl már nincs mit felvételezni."[30]

A przemyśli források arról is szólnak, hogy a katonák ruházata sem volt megfelelő. Az időjárásnak, az igénybevételnek nem megfelelő ruházat miatt — bizonyíthatóan — ezrével betegedtek meg a katonák. Kéz, lábfagyás, végkimerülés (igen gyakran orvosi ellátatlanság) miatt harcképtelenné vált katonák százairól szólnak a korabeli jelentések. A lövészárkokban, előtérállásokban, előörsi szolgálatban lévő katonák gyakran egyszer ettek naponta. Az ostromló orosz csapatok pedig egyre közelebb kerültek a védelmi vonalakhoz. Több stratégiailag fontos pont, magaslat a cári hadsereg ellenőrzése alá került. A vár életlehetősége is szűkült. Ahogy ezt sokszor leírták: a „szörnyű vég" közeledett. A Kárpátokban folyó téli harcok Przemyśltől 40—80 kilométerre rendre elakadtak. A katonák teljesítőképessége, „harci kedve" a minimumra csökkent. A lengyel, ukrán nemzetiségű katonák százával szöktek át az orosz egységekhez. A szláv anyanyelvű m. kir. egységektől is igen sokan — több százan — harci cselekmények nélkül is megadták magukat.

A szolgálatra vonatkozó „elvek és szabályok" 1915 március közepén sem változtak. Az állást az utolsó csepp vérig védeni jelszó természetesen semmit sem vesztett jelentőségéből. Az erődök és az előtérállások környékén felállított tábori őrsök parancsnokait külön kioktatták: „Ott senkinek sem szabad kényelmeskednie, mindenki ébren, feszülten, szakadatlanul figyel, akkor nem lesz meglepve. Őrszemek, összekötő járőrök, fülelők (mindig legalább 2 ember) egyike feltétlenül altiszt v.[agy] őrvezető, esetleg, de személyes felelősség mellett személyesen ismert megbízható ember legyen. Soha, semmi körülmények között sem szabad egyes embereknek bármi okból is az állásokból akár hátra felé, akár előre tiszt eligazítása nélkül távozni, fegyver nélkül meg pláne egy tapodtat sem szabad állásából tennie. Ez ellen vétőket le kell lőni a szomszédoknak és ha ezt rosszul értelmezett emberiességből elmulasztják, ki kell őket köttetni az állás vonalába, hadd pusztuljanak el. A kikötés belátás és ells. [ellenséges] tűzhasználathoz mérten 10—20' nyi [percnyi]".[31]

A „vég" előtti kirohanások sem hoztak hadászatilag értékelhető eredményt. Molnár alezredes 1915. február 22-i jelentése szerint a február 18-ra virradó éjjel „...a kirohanás és a 404 [magaslati pont] körüli harcokban saját részről 18 halott, 76 sebesült, 177 eltűnt, akinek legnagyobb része az éjjeli vállalkozásban mint sebesült és halott maradt a harctéren. Ezenkívül megsebesült 2 tiszt..." egy meghalt, egy pedig az eltűntek listájára került.[32]

Az viszont történelmi tény, hogy az utolsó áttörés kierőszakolását a m. kir. 23. honvéd hadosztályra bízták, így ezúttal is a magyar zászlóaljak véreztek. A m. kir. 2. honvéd gyalogezredből néhány száz fő tért vissza a sáncok mögé. A szegedi 5. honvéd gyalogezred egységeit is szörnyű veszteségek érték.

A m. kir. 23. honvéd hadosztályból 8500 személy tért vissza a várba. A lehetséges védelem erői felmorzsolódtak, a védősereg ellenállása az alsó határig csökkent. Az orosz tüzérség több fontos erődöt súlyosan megrongált, számos stratégiai magaslatot megszállt, megtartott.

A felmentő hadsereg 1915 márciusában minden várakozás ellenére sem érkezett meg. A przemyśli vár magára maradt. Kusmanek cs. és kir. gyalogsági tábornok, a vár parancsnoka végül úgy határozott (bécsi engedéllyel), hogy meg kell próbálni a lehetetlent. A várparancsnok parancsot adott arra, hogy Siedliska irányában 1915. március 19-re virradó éjjel (hajnalban) még egy, koncentrált kirohanást kell végrehajtani. Az ellenséges ostromgyűrű áttörése esetén csatlakozni kellett volna a Kárpátokban lévő osztrák—magyar csapatokhoz.

Az utolsó kirohanást — a források szerint — erőtlenül, szakszerűtlenül készítették

30 L. a napló 1915. március 6-i bejegyzését.
31 M.P. Hist. 399. (1915. március 14.)
32 Uo.

elő. A fáradt, rosszul irányított csapatok megsemmisítő veszteséget szenvedtek. Voltak akik árulásról, szándékos tévedésről írtak, beszéltek.

A przemyśli vár sorsa a külső és belső okok miatt megpecsételődött. A parancsnok, Herman Kusmanek gyalogsági tábornok engedélyt kért a vár feladására, kezdetét vette a hadianyag, irattár megsemmisítése, felrobbantották a vár védőműveit, a lóállomány egy részét leölték. A legendás vár 1915. március 22-én a cári orosz csapatok kezére került. A „vég" előtti hét napjairól viszonylag kevés információnk van. Az azonban tény, hogy az értékek, iratok stb. megsemmisítésére kiadott várparancsnoksági parancsot több egységnél nem hajtották végre, a Molnár Archivum Przemyślben őrzött iratanyaga is „mulasztásból" menekült meg, maradt ránk.[33]

Az utolsó — hadifogságba indulás előtti — napok egyike adott alkalmat és módot arra, hogy péterfalvi Molnár Elek honvéd alezredesnek, a 8. gyalogezred parancsnokának Dworski utca 4. szám alatti lakásán a padló alatt rejtsenek el az ezredek tevékenységére vonatkozó dokumentumokat, feljegyzéseket, újságokat. (Azt feltétlenül meg kell említeni, hogy a dandár-, ezredirattár egy részét elrejtő személy neve, beosztása a mai napig ismeretlen.) Az elrejtett iratok jellegéből, a megmaradt naplók, feljegyzések szövegéből arra lehet következtetni, hogy a dokumentumok tulajdonosa — írója, részben kezelője, továbbítója —, az ezred, dandár „mindenese", tehát feltétlenül segédtiszt, főhadnagyi, vagy századosi rendfokozatú (esetleg távíró, telefon-, hírszerző ügyekkel megbízott) tiszt volt. A jelenleg ismeretlen tiszt meghitt barátságban volt a przemyśli Tábori Újság főszerkesztőjével, Molnár Kálmán főhadnaggyal (századossal), Majzik főhadnaggyal (századossal), a m. kir. 8. honvéd gyalogezred parancsnokának, Molnár alezredesnek a segédtisztjével, valamint az ezredparancsnokkal, Molnár Elekkel is. Az ezredparancsnok több személyes levele, melyeket otthonról kapott, illetve elküldeni szándékozott; továbbá a Molnár ezredparancsnokhoz, (rövid ideig dandárparancsnokhoz) küldött napló bizonyosan nem Molnár alezredestől származik, a kézírás is erre utal.

A przemyśli Dworski utca 4. szám alatti lakásban elrejtett iratok, dokumentumok — a Tábori Újság valamennyi példánya — valakinek igen fontosak lehettek. Erre utal az is, hogy 1923-ban magyar tiszti küldöttség(?) utazott Przemyślbe, több erőd, erődmaradvány átkutatása után szemlét tartott a Dworski utca 4. szám alatt, Molnár alezredes egykori lakásában (is). Jan Rożański przemyśli helytörténész szerint az 1960-as évek elején a Dworski utca 4. szám alatti házban felújítási munkálatokat végeztek. Sok év után, ekkor került elő az elrejtett (s oly kitartóan keresett) anyag, mely a Przemyśli Nemzeti Múzeum (Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu) Molnár Archivumában található.[34]

Az ismeretlen magyar honvédtiszt kézzel (ceruzával) írt naplója ezúttal kerül teljes terjedelmében közlésre. (A segédtiszt minőségben írt, vezetett „noteszok", a telefonon beérkező és telefonon továbbított üzenetek, parancsok közzétételétől — minimális forrásértékük miatt — ezúttal eltekintettünk.[35] A Przemyśli Nemzeti Múzeum Molnár Archivumában olvasható magyar anyag teljes, szakszerű feldolgozása befejeződött, publikálásra vár.

XI. 6.

11 óráig aludtam, igen hideg idő volt.

XI. 7.

A délelőtt elég jól telt el, nem mentem ki lovagolni mert megint vártam, hogy leveleimet repülőgép elvigye.

Délben az ebédnél igen lelkes tanácskozást tartott[unk] ... volt valami a levegőben. Richtig

33 M.P. Muzeum Okręgowy w Przemyślu. Notatki „ppłk. Molnára" (Notatnik wym.: 14×19,5 cm.) bez dat. (A továbbiakban: M. P. Hist. 406.)

34 M.P. Muzeum Okręgowy w Przemyślu. Notatki nieznanego autora (A továbbiakban: M.P. Hist. 402.) L. még: M.P. Muzeum Okręgowy w Przemyślu. Notatki dotyczące obrony twierdzy Przemyśl na terenie obwodów IV i VIII. (A továbbiakban M.P. Hist. 403.) A felújítási munkák során került elő az ún. *Molnár Archivum* anyaga, valamint a Przemyślben kiadott *Tábori Újság* valamennyi példánya. A kutatásaimhoz nyújtott segítségért *dr. Antony Kunysz* múzeumigazgatónak, valamint *mgr. Janina Burzyńska* múzeumi osztályvezetőnek tartozom köszönettel.

35 A naplóban szereplő nevek, beosztások, földrajzi nevek egy részét a szövegben sikerült feloldani, jelentős részüket azonban nem. Így csak a bizonyosra vehető neveket lábjegyzeteltük. A dátumbeli tévedéseket (XI. 8., 11., 5.) feloldani nem tudtuk, hiszen a napló értelemszerűen folyamatos.

kiráncigáltak ebéd után az ágyból és Molnár Laci[36] után kellett építenem akinek az lett volna a feladata, hogy a hads.[ereg] által hátrahagyott betegeket ...behozza, de ezeket az oroszok már elszállították. Nagy hercehurca után az ezr.[ed] bevonult.

XI. 8.
Igen fáradt voltam. Feltettem magamban, hogy tekintettel arra, hogy vasárnap van, el fogok menni a templomba, de a végén még sem mentem el, hanem a térzenét hallgattam.

Délután a helyes kis lánykával sétáltam akit még az előző ostrom alatt[37] ismertem meg. Egy huszár alatt beszakadt a fedezék...

XI. 11.
Az egész napon át lázasan vártuk az estét, hogy csapatainkat az állásból kivezethessük. Végre este a parság [parancsnokság] Nizankowicébe ment és én egyedül maradtam 3 emberrel. A ház kiutalása után én is lementem a patak mellé és az egész éjszakát ébren töltöttem. 3 órakor reggel hazamentem Nizakowicére és ott voltam 5 óráig, onnan pedig kocsin Przemyślbe.

XI. 5.
Alig keltem fel, még ki sem voltam teljesen pihenve és elmegyek az osztaghoz, amikor arról értesítenek, hogy Nizakowicei vasúti hídhoz kell mennem az összeköttetés helyreállítására. Gyorsan felültem 3 emberrel az autóba és kimentem. A híd körüli munka lázasan folyt, az egész falu lángokban... Gyorsan elvégeztem munkámat és útközben egy sebesült tüzért szállítottam be a kórházba.

XI. 9.
Kilovagoltam, utánna pedig bolondoztunk a lányokkal. Ma adtuk be a kitüntetési javaslatokat. Délután haza írtam, azután pedig [sétáltam] az utcán. Vacsoránál igen jól éreztük magunkat, vendégünk volt a Nikl tb. [tábornok] egy igen kedélyes, olyan igazi bácsi. Tegnap lopták el Göncz [sic!][38] kancáját. Délután még moziban is voltam. Ma jött meg a dicséret, az elmúlt harcokban teljesített jó működésemért.

XI. 10.
Az egész nap minden különösebb nélkül telt el. Ma kezdtük meg az ezred kiképzését.

XI. 11.
Igen elfáradtam a lovaglás alatt, lovam megbetegedett és egészen felütötte a csüdjét. Ebédnél kaptuk meg az ellenség... helyzetét mely szerint ott van a körülzárolásnál.

XI. 12.
Bombákat meg kell [olvashatatlan szavak —L.I.], mert az ell. [ellenség] visszadobja, de a paraszt nem hiszi el, hogy utánna kapna. Nálam volt a Mici.

XI. 13.
Igen korán kellett felkelnem mert kirohanás volt észak felé. Koma [kommandó —L.I.] csoporthoz voltam beosztva, minden kifogástalanul működött. Nagyon fáradtan éjjen 2 [órakor] jöttem haza. 2 Bombát dobtak a városba.

XI. 15.
Tekintettel a vasárnapra ma pihenőt tartottunk. Délelőtt térzenénél voltam dacára a zuhogó esőnek. Délben pedig szolgálatba léptem.

Úgy látszik, hogy az oroszok Galíciában sorozást tartottak, mert a tegnapi foglyok között egynéhány polgári egyént fogtunk a fedezékben teljesen felszerelve a mi felszerelésünkkel.

A tegnapi ütközet igen szép volt, különösen a Létay csoport előnyomulása a hol az emberek remekül használják már a gyalogsági ásót, alig lehetett őket látni. Az idő is nagyon kedvezett, reggel nagyon hideg volt, egész nap hideg szél, de nagyon tiszta volt [az égbolt] úgy hogy remek megfigyelés volt lehetséges.

36 A przemyśli forrásokból adódóan ismeretlen rendfokozatú tiszt, aki a *napló* írójának barátai közé tartozott. Valószínű, hogy főhadnagyi (századosi) rendfokozatú tisztről van szó. (Valószínűsíthető, hogy Molnár *Kálmán* főhadnagyról írt a szerző. A jelenlegi források ezt a feltételezést csak másodlagosan erősítik meg.) *László* keresztnevű tiszti — zászlósi — rendfokozatú egyénkből a napló írójának környezetében több is volt: Lackovics László, főhadnagy, Kellenstök László főhadnagy, Návay László tartalékos zászlós.

37 A przemyśli várat a cári orosz csapatok az első világháborúban első ízben 1914. szeptember 26-tól október 8-ig tartották körülzárva.

38 Dr. Göcze Bertalan főhadnagy, hadműveleti tiszt. Néhány írása megjelent a Przemyślben kiadott *Tábori Újság*-ban.

Tegnap egész napon át erős tüzérségi tűzben volt a Zala ga [sic!] a hol holnap erődítési munkálatoknak kell folynia.

Ma egy óriási dicséretet kaptam a tegnapi összeköttetés végett.

XI. 16.

Délelőtt a 7. és 8. ezred összeköttetését állítottam helyre, a [olvashatatlan szó — L.I.] vonalát erősbítik meg.

6 órakor eljött a Mici és nagy cénát csinált, hogy tőlem beteg lett, a végén kilöktem.

Este igen jól éreztük magunkat Laci[39] játszott, Kálmán[40] szolg.[álatban] volt és fentmaradtunk 12 óráig.

XI. 17.

A Kegy. úrral [Tamásy Árpád altábornagygyal —L.I.] Krawnikin voltam a munkálatokat megnézni amit a 7. és 8. e. [ezred] csinál, utánna Lacinál[41] voltam ebédelni.

Tegnap az oroszok egy magyar kiáltványt tettek az előörsök nappali állásaiba: [valójában 1914. november 16-án az oroszok hangszórókon keresztül felhívást intéztek a magyar katonákhoz —L.I.]

Magyarok!

Az osztrák birodalom Németországgal együtt kijelentett Oroszországnak háborút és mind a kettő betört orosz földre.

A vitéz orosz hadsereg nemcsak az egész vonalon, de kizavarta is őket Oroszországból. Azután átment utánnuk az osztrák és német határon és most győzelmesen megy Budapest, Bécs, Krakkó, Berlin felé. Halics, Lemberg, Jaroslaw és néhány németországi város már a Nagy Orosz Cár birtokában van.

Mikor a győző oroszok átmennek a Kárpátokon túl és meghódítják Przemyślt, ők lesznek az egész osztrák—magyar birodalomnak az urai.

Magyarok! A ti szép hazátoknak és ti magatoknak sorsa van a ti kezetekben. Mikor ti küzdetek az osztrák—német érdekekért, ti játszatok a ti sorsotokkal. Hetven év ezelőtt ti küzdöttetek már nem egyszer az osztrákokkal, de sajnos akkor Oroszország szövetséges viszonyban volt az osztrák birodalommal, segített neki és Debrecen mellett hosszú időre volt betemetve a magyar függetlenség. Ez volt a nagy történelmi hiba amiért Oroszország drágán fizetett. A jelen háborúban az orosz hadsereg kijavítani fogja s a magyaroknak függetlenségét és a szabodságot hoz. A szabadság órája ütött már! Itt az idő most vagy soha! Fogjátok a fegyvert az oroszokkal együtt és az osztrák-német járom lesz megsemmisítve. Az oroszok nem akarják Magyarországot meghódítani. Oroszország a nélkül is igen nagy. Magyarország az oroszoknak nem kell. Semmit ami jogosan Magyarországé a győző oroszok nem vesznek el tőlük. De a magyarok kötelessége segíteni az oroszoknak, hogy a német járom tönkre lesz téve. Éljen a szabad, független Magyarország! Éljen a nagy Oroszország! Ezelőtt vagy 8 nappal úgynevezett bandákat alakítottunk, feladatuk lett volna gyújtogatni, de különösen az ellenség vonatait[42] zavarni. Eredményük vajmi kevés. Kivéve egyet aki civilben burgonyát adott el az oroszoknak és elég jó jelentést hozott.

XI. 18.

A del. [délelőtt] minden nevezetesség nélkül, igen erősen fájt a gyomrom hát lefeküdtem és otthon ebédeltem.

Tegnap a repülős nem tudott elmenni.[43]

Egész nap arról volt mindig szó, hogy kirohanás lesz.

Az oroszok erdőben este úgy jeleznek egymásnak mint a vadgalambok. Az oroszok az előző ostrom alatt a várat úgy közelítették meg, hogy sátorlap alatt áztak és fejükre szalmacsutakot tettek.

Este egy alsóst játszottam és 11-kor haza mentem. Hazamenetkor a Laci[44] egy hosszút és széleset magyarázott a tevékenységéről, egyben gratulált a signus[!] laudishoz, de az alapját nem magyarázta meg.

39 L. a 40. sz. jegyzetet.

40 A przemyśli források szerint — valószínűleg — *Almási Kálmán* főhadnagyról van szó. Mások szerint *Molnár Kálmánt* kell érteni a név alatt. (Molnár Kálmán később a pécsi egyetem jogi karán tanított. Przemyślben a *Tábori Újság* szerkesztője volt, főhadnagyi (századosi) beosztásban szolgált. V.ö.: *István Csapláros:* Géza Gyóni — poeta, żołnierz. In: Węgrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914—1915. (Red. István Lagzi) Warszawa—Przemyśl, 1985. 80. o.; *Molnár Kálmán:* Magyar élet és irodalom Przemyślben 1914—1915-ben. „*A Tábori Újság*", Eger, 1924. 32. o.

41 L. a 36. sz. jegyzetet.

42 Az ellenség szállító járműveinek (fogatainak) zavarásáról van szó.

43 Przemyśl közelében lévő hurkoi tábori repülőtérről időről-időre felszálltak az osztrák—magyar hadsereg ide telepített (futárszolgálatra és felderítésre beosztott) osztagának gépei. A két körülzárás alatt a repülőgépek tartották a kapcsolatot a külvilággal. (A rádiókapcsolat csak a legfontosabb információkra vonatkozott.)

44 L. a 36. sz. jegyzetet.

XI. 19.
Délelőtt Krawnikin voltam, igen kellemesen elbeszélgettem Kaszával.[45] Délután 3 órakor kaptuk meg a rendelkezést a holnapi kirohanásra, igen késő volt már nemhogy még az nap valamit dolgozni lehetett volna. Most már sötétségbe kerültünk volna, így hát elhatároztuk, hogy reggel korábban indulunk.

Délután nálam volt a Mici és csak későn ment el.

Ma volt az első erős havazás.

XI. 20.
Reggel 1^h indultam igen erős havazás mellett, ketten úrasan fiákerben a mely azonban Kuschel [sic!] előtt befordított az árokba, most egy nagy darabon gyalog mentem a míg Laci[46] rosszul nézte a térképet és az egész parancs meg lett változtatva. Nagy kínok között jutottam el a W[erk] VI.-ig, onnan a Helichara itt találkoztam Kommaval [kommandóval]. Építészem egész nap igen rosszul működött mert igen sok szakadás volt.[47] Igen sokat fagyoskodtam, igen erős és hideg szél volt de a téli tájék nagyon szép volt. Járőröm erős gyalogsági tűzbe került.

Este 11^{h45}II jöttem csak haza mert a rendes úton nem lehetett jönnöm mert a tüzérek elfoglalták az utat igen sikos lévén mind lecsúsztak az árokba így nekem Pikulicén [keresztül] kellett haza jönnöm.

XI. 21.
Reggel 4 órára csak egyszerre beállít az a bolond Kálmán[48] a két nővel hogy én adjak neki valami ennivalót magam is éhes voltam mint a farkas hát nagy kutatás után végre valami konzervet találtunk és azt megmelegítve ettük meg.

Déli 12^h ig aludtam, a Dezső meg a Laci[49] is nagy hűhóval fogadott, tegnap nagy lebaszások voltak. Nekem ma egy jelentést kell írnom a tegnapi működésemről.

A Ruzs-féle kocsi békésen lett elintézve, most még a jelentésem van hátra. A bakáink puskára tették a sapkát és ha az orosz nem talált, hibát jelzett Nirankowicénél [sic!].

Délután csak egyszerre beállít Mici, itt maradt pár percig és megígérte, hogy éjszakára újból eljön. Este eljött itthon vacsoráztam vele.

XI. 22.
8-ig aludtam és 1/2 11 lett mire elkészültem. Igen szép nap volt. Délben nagy elit ebéd, a hol Tamásy egy igen szép beszédet mondott. Kusmanek [várparancsnok][50] gyengén, de igen meghatóan és szívből jövően válaszolt, valami 150 lehettünk az ebédnél, 4 óráig tartott.

Ma nagy győzelmi hírek.

A tőlem kért jelentés nagyon bosszantott.

A XI W.-nél [Werk-nél][51] egy újonnan ide rendelt [olvashatatlan szó —L.I.] Zlj. fegyver nélkül közelítette meg a [vár] védőket hogy adják meg magukat, de a parancsnok csak úgy volt hajlandó elfogni őket, ha fegyverüket is hozzák, tűzben vissza is mentek érte.

Egész éjjel 1/2 2-ig voltam fent Göcze zongorázott, Laci[52] hegedült.

XI. 23.
Délelőtt megcsináltam jelentéseimet. Orosz teljesen téves és szabályellenes nézeteit fejtette ki a telefonnál. A 7. és 8. e.[zred] megint künt dolgozott. Ma ismertem meg Pergert a ki egy önző nem egyenes jellem. Mindig csak a maga személyét szereti előtérbe tolni, annak köszönhetjük is a a múltkori scémákat a miért... Kegy úr[53] [olvashatatlan szavak —L.I.] füle [olvashatatlan szavak —L.I.] a vége pedig az lett, hogy össze szidták mert úgy felizgatta a sok intézkedésével.

A mi vezérkarunk még mindig nem tud szakítani a békében megszokott ellenőrző és üres fejű gondolkodásával, senki sem akarja belátni, hogy sem az egyiknek sem a másiknak nem dolgozunk hanem egy magasabb cél lebeg a szemünk előtt, míg ellenben ők [osztrákok] saját kényelmüket tartják szem előtt, még mindig nem tudnak a külségekkel szakítani és mindig a kicsinyességekben keresik a nagyot. Ha ők kellő időben intézkednek úgy derék csapataink feltétlenül teljesíteni fogják feladataikat. Pl. most a mikor az agyoncsigázott embereinknek egy kis pihenőt lehetett volna adni, hogy egy kicsit magukhoz jöjjenek, kikergetik őket ásni, sőt egy pár nappal előbb harcszerű ásást akartak rendezni ellenséges tűzben csupán azért, hogy fölöslegesen kitegyék őket

45 Kasza Dezső százados értendő a név alatt.
46 L. a 36. sz. jegyzetet.
47 Valószínű, hogy a telefonvonalakért felelős tiszt a napló szerzője.
48 L. a 40. sz. jegyzetet.
49 L. a 45. és a 36. sz. jegyzetet.
50 Herman Kusmanek altábornagy, majd a gyalogsági tábornok, a vár parancsnoka. Életrajzára vonatkozóan l.: *Tábori Újság*, 1914. november 25. (43. sz.)
51 A przemyśli Duńkowiczki-i főerődről van szó.
52 L. a 38., valamint a 36. sz. jegyzetet.
53 Valószínűleg Tamásy altábornagyról van szó.

veszteségnek. Őrültség lett volna!!! A mi hads.[eregünk] soha nem lesz háb.[orúra] kiképezve, mert mindig parádékban fogják a főkiképzési ágazatot keresni.

Úgy vagyunk a tüzérségünkkel is. Az egy kis lejtőn nem tudja ágyúit felvinni, mert nem tudja lovait kellőképpen behajtani, így történt, hogy a múltkori kirohanás alkalmával a Zsuku [sic!] este 5^h indult el haza és másnap délután 4^hkor érkezett meg.

XI. 24.

Igen jól aludtam, tegnap meglehetősen, elmentem haza, este zongorázott Göcze.[54] Most megint kezdik behozni, hogy az összes tiszteknek itt kell tartózkodni. Tegnap délben végre elvitte a repülős a leveleinket, elutazása előtt megbeszéltük vele, a nagy győzelmi hírekről adjon nekünk értesítést és pedig ha minden igaz úgy „Glatt gelandet", „Leicht habariert", „Schwere Habarie" [sic!]. Nagy örömmel fogadtuk az értesítést, hogy „Glatt gelandet" a mi dut. [délután] 6^h kor érkezett.

Ma van a leghidegebb a mi még eddig volt del. [délelőtt] 9^h kor 14°/ [Celsius].

7. 8. e. [ezred] erődítési munkálaton.

Délután igen sokat és jól aludtam, most a friss levegő nagyon jót tett ugyanis Kaszánál voltam kint beszélgetni.

Este Laci[55] természetének megfelelően újból megpróbálta [a] kártyapartit összeveszíteni.

Máma az a hír járja, hogy Lemberget az oroszok kiürítik. Magyarországban már megint bent vannak [az oroszok] ami általános elkeseredést szült.

XI. 25.

Máma valamivel melegebb volt nem mentem el lovagolni mert nem akartam összefázni. Délelőtt reggeli után 21.[ez]-tem. Sehonnan semmi új hír nincsen. Az erők még mindig nem nyomulnak elő hanem kemény harcban állnak az oroszokkal. Tegnap 12 ember mindkét lábát amputálták mert megfagyott, úgy szintén az oroszok egy része előretolt rajvonaluk Pralkowce előtt szintén megfagyott. (...) télre felszerelve ezek a szegény emberek [magyar honvédek —L.I.] még kesztyűt sem kaptak, minden egyes embernek van egy rend meleg fehérneműje, holnap pedig bokakötővel lesznek ellátva... Máma még béke hírek is jártak, amiket állítólag a császár visszautasított volna.

A mai napon nem tudtam hitelt adni... a nagy győzelmi híreknek, mert ha igazak volnának úgy ez döntést jelentene Orosz—Lengyelországban, ami pedig nem áll.

Máma Laci[56] részben tájékoztatott megjegyzéseiről amit jelentésemre írt.

XI. 26.

Megnéztem a repülő teret és hangárt.

Dut. [délután] egy víg zsidó lovaglás volt melyen Révay[57] megszökött.

XI. 27.

A holnapi nagy [olvashatatlan szó —L.I.] készülünk Göczével [sic!][58] Újból megfagyott 2 ember a 8. ezredből. Már olyan rosszul állunk szalma dolgában, hogy már a háztetőket kezdik lebontani. Az oroszok Nizankowicén a vasúti sorompónál felakasztottak egy egyenruhába öltözött katonát, valószínűleg egy, a kiküldött bandákból.

Ma egy erőszakos felderítés volt Brilince felé. A W[erk] III.[59] előtt megtámadták az előőrs vonalat is a W[erket] lőtték ágyúval. Egész nap nagy lárma és katonazene volt hallható Nizankowicéből. Igen erősen deprimált az a hír, hogy az oroszok már megint az országban [Magyarországon] vannak, annyi különféle hír kering arról, hogy tulajdonképpen az ember maga sem tud eligazodni.

XI. 28.

Dél előtt az a hír járta, hogy holnap kirohanás lesz de aztán elmaradt. Minden jel arra vall, hogy minket az orosz ostromolni akar.

Vacsorát adtunk, igen jól éreztük magunkat, zeneszó, fényes világítás, nagyszerű menü után, de nem felejtkeztünk meg megemlékezni arról a szegény bakáról [aki] könnyű cipőben táb.[ori] őrségen áll.

54 L. a 38. sz. jegyzetet.
55 L. a 36. sz. jegyzetet.
56 Uo.
57 Révay Kálmán főhadnagy.
58 L. a 38. sz. jegyzetet.
59 A III. számmal jelzett Lużyce-i erődről van szó.

XI. 29.
Tegnap orosz postakocsi a helyett, hogy Medykára ment volna Przemyślbe hajtott be vágtába. Ma térzene.[60] Erős ágyúzás északon... A 2. orosz ezred támadott a Mogillára, de vissza lettek verve.

XI. 30.
Beteget jelentettem mert erős influenzám volt. Erős ágyútűz délen és északon. Északon kirohanás a W[erk] X és Xa[61] felé Komma [kommandó] csoport és a 8. ezred. Del [délelőtt] 11^h kor azon sürgöny, hogy előreláthatólag ma sok sebesült. Ugyanis az oroszok úgy látszik nehéztüzérségüket akarják ott elhelyezni. Tegnapi nagy rádiógramm, győzelmekről és Hindenburg előléptetéséről, egyben fogadja [ti. Hindenburg —L.I.], hogy addig tartozik minden ember harcolni a míg az utolsó orosz el nem pusztul.

Awramowics holttesténél 28 muszkát végeztettem ki ugyanolyan módon a hogy Awramowicsot [Anwaramowicsot?] gyilkolták meg (Janowónál).[62]

XII. 1.
11^h felé nagy durrogásra ugrottam ki az ágyból, repülőgépek (3) 27 bombát dobott le a városra, óriási ribillió, minden épkézláb ember lőtt, tisztiszolgák a háztetőn kéményekhez támaszkodva őrülten lövöldöztek.

A tegnapi kirohanás siralmas volt, a 8. e.[zrednek]1 óra alatt 120 sebesültje volt, 4 oldalról került t.[üzérségi] tűzbe, úgy ülték a bakát mint a csikót.

Még több [vesztesége —L.I.] volt a 85. ddr-nak [dandárnak]. Ma a 7. e.[zred] Magurán [sic!], 1 halott 9 sebesült.

XII. 2.
A repülőgépek újból itt keringettek, egy néhány bombát is ledobtak de semmi eredménnyel.

Dut. [délután] a repülőtéren voltunk egy repülős közeledett Żurawica[63] felől krbl [körülbelül] 3000* [lépésről] egy bombát dobott le, meg akarta nézni a becsapódást de igen messze volt.

XII. 3.
Az ellenséges repülőgépekről ledobott felhívást figyelmeztetett, hogy az oroszok Mikulás napra ugyanis 19-ére a vár kulcsait a cár lábai elé fogják rakni.

Bécsből figyelmeztettek, hogy a jövő kirohanásnál elővigyázatosabbak legyünk, mert elfogták [az oroszok —L.I.] a rádiótáviratot [hogy a honvédek —L.I.] az utolsó kirohanás alatt tétlenséget mutattak. Dut. [délután] rögtön ítélő eljárásnál a hol felmentő ítéletet hoztunk, jobbanmondva a vádló elejtette a vádat. Repülő felderítés szerint északon semmi mozgást nem látni csak hídverést és hídfőépítést látni. .

Az Uzsoki szorost befútta a hó közlekedést rajta nem látni.

120 Kor.[onát] vesztettem a kártyán.

XII. 4.
Révay[64] vaskorona rendet kapott. A német főhadiszálláson konferencia a melyen a trónörökös Tina és Konrád vett részt újabb 5 mlld [milliárd] Kor. [korona] hadiköltség. A szegedi hdb-ság [hadbíróság] rádión adja nekünk a sürgetéseket.

Tamásy még mindig reméli, hogy már rövid időn belül fel fog szabadulni a mi az össz benyomás szerint lehetetlenség. Borus nap lévén ellens.[éges] repülőgépek ma nem mutatkoztak.

XII. 5.
Egy bomba Siedleckán [Siedliskán] bevágott a tiszti étkezdébe, két könnyű sérült. Igen szép volt a tölcsére a mit Krawnikinál láttam. A 910-esek be vannak kérve századosra [századosi rangra vannak felterjesztve —L.I.].

XII. 6.
Csak délben keltem vasárnap lévén.

Délután csúnya esős idő.

XII. 7.
8. e.[zred] Hurkánál[65] a 7. e.[zred] Jaksmanicenél dolgozott.

60 Przemyśli katonai hagyomány volt, hogy a várban állomásozó ezredek zenekarai szabadtéri koncertet, azaz térzenét adtak.
61 A X. számot viselő orzechowcei főerődről és segéderődjéről van szó.
62 A przemyśli források az eseményről nem tesznek említést.
63 Żurawica a przemyśli vár egyik legfontosabb bázisa volt, elszállásolásra alkalmas katonai barakkok és élelmiszerraktárak voltak a község területén.
64 L. az 56. sz. jegyzetet.
65 A hurkoi tábori repülőtért kell érteni.

XII. 8.
Meglátogattam megint Kaszát[66] Siedliska felé [menve].
8^h-kor kaptam meg a parancsot a kirohanásra.

XII. 9.
Alig aludtam 2^h-kor keltem, 3^h-kor indultam a Helichára... délben előrementem... támadásra jött parancs olyan ellenség ellen a mely sorokban volt beásva, állása drótakadályokkal és farkasvermekkel megerősítve. Tüzérségi tüzet nem kaptunk, annál többet a Divéky [Dobák?] csoport a kivel csakhogynem nem lehetett az összeköttetést megtalálni. Este a ddr [dandár] parancsnokság az útkereszteződéshez jött hátra a 420+-ig északra a hol 10^h kor kaptuk meg a par.[ancsot] a holnapi napra mely szerint a csapatok harchelyzetükben éjjeleznek, a támadás 6^{30} kor folytatandó, a tüzérség a tüzet napfelkeltekor megkezdi. 12^h kor visszamentem a Helichara, a hol éjjeleztem. Szép és kísérteties volt a tüzérségünk reggeli lövése a mivel az előnyomló ezredet pásztázták végig.

XII. 10.
A harc szürkületkor újból kezdetét vette, én csak 7 óra után keltem a Helichán, mert nagyon fáradt voltam. Csapataink a Komma [kommandó] csoportnál egy tapodtat sem... tudott nagyobb teret nyerni. [...]
Este nagyon nehezen ment a bevonulás. Divékit [Dobákot?] nem lehetett megint megtalálni. Sebesültek száma 2 napról kb. 700-ra rúg.

XII. 11.
Pihenő.

XII. 12.
7. 8. e.[zred] munkán... Autón mentem ki.

XII. 13.
Ma egy gömöri paraszt kocsival jött le és ruhát hozott a fiának.
Del. [délelőtt] térzene.

XII. 14.
Helichan voltam a harisnyámért a mit [olvashatatlan szó —L.I.] az utolsó kirohanásnál kint hagyott, de nem kaptam meg. Lázasan várjuk a hadsereg megérkezését megint.
Az ezredeket készelétbe helyezték.

XII. 15.
Megint kirohantunk ugyan azon séma szerint mint a multkori, avval a különbséggel hogy a baloldal — Fedropol felé szabad maradt. Az előnyomulás nehezen haladt előre mert az oroszok Sribenycát [?] most még jobban megerősítették délután 1 és 2 óra között az ellenség megkerülte balszárnyunkat és [olvashatatlan szó —L.I.] őrnagyot hátba támadva teljesen szétverte. Ezek után a főcsapatot is hátba támadta 1/2 zlj [zászlóalj]. Úgy hogy egész csoportot hátra kellett vonni újból csoportosítani a mire a ha [hadosztály] parság [parancsnokság] vak sötét éjszakában új támadást rendelt el a mit a csapatok nem hajtottak végre mert az ellenség újból veszélyeztette bal szárnyunkat nagyobb erővel. Egész éjszaka nem tudtam aludni mert nagyon fájt a fogam.

XII. 16.
Már 5^h kor keltem Kulibár őrnagy úrral együtt 8^h kor kihúzattam a fogamat igen jól ment. A helyzet egész nap kedvező volt. Létay[67] tegnap egész szép rohamot hajtott végre, több gpu. [géppuskát] és 50 foglyot ejtett. A dar [dandár] parság [parancsnokság] egész éjszaka benn aludt mert félő volt hogy elfogják. Ma 5^h kor meg lett rohamozva és kénytelen volt Roksyce [Rokszyce] felé visszavonulni. Komma 1 zlj [?] parancsot kapott hogy az ellenséget támadja meg a jobbszárnyán.

XII. 17.
Szatmáry újból összedte magát és támad Kopisnoka [Kopisno — L.I.],felé az ellenség jobb szárnyába küldött zlj. [zászlóalj] eltévedt. Hds. [hadsereg] Sanokot érte el. A csoport 11^h felé újból támadásra ment előre. A csoport balszárnya erősen veszélyeztetve van Kormanice felől a hol folytonos ells. [ellenséges] mozgás látható. Teleki tiz. [tizedes] gránát által [olvashatatlan szó —L.I.] vágódott lovával egy fának és eltörte [?] nagy fájdalmak közepette lett beszállítva.

66 L. a 45. sz. jegyzetet.
67 Létay alezredes, dandárparancsnok.

Este a helyzet jó volt. 449+ +470Δ485 —+ 448 —+ 431 — 310 +— 427+ délre a karban nem tartott kocsi út balra a biztosítások. Az oroszok 2 e.[zred] megerősítést kaptak. Még tüzérségi [tüzet is] kapott a Komma [kommandó] csoport, [és] még saját tüzet is a mire az összes tűz be lett szüntetve. Gyalázatos rossz idő volt erős esővel hóval vegyítve.

XII. 18.
A helyzet mint tegnap. Szatmáry balszárnya veszélyeztetve lévén a Komma [Kommandó] 7. szd. [század] küldött segítségére a 428+ épített orosz támaszpont bevétele alkalmával sok anyagot nyertünk és rengeteg halottja volt az oroszoknak. Az egész támadás dut. [délután] be lett szüntetve. dut. [délután] 5^h kor bevonulási parancs avval a kitétellel hogy mindent el kell követni hogy az ells. [ellenség] utána ne nyomuljon. Intézkedés szerint a cél el lett érve az ells. [ellenség] Batycét [Baticze település —L.I.] támadja. Fst. kom. [Festungskommando] által értesülés jött hogy nincsen kizárva, hogy az ells. [ellenség] éjjel meg támadja az előre tolt Helichai állást azért a legnagyobb figyelemre inti Hertlein alez.[redes] 33. e.[zredbeli] zlj [zászlóalj] parancsnokot a ki a kitörés alatt Helichat csapataival megszállta. Délben egy hírszerző akart ki menni a Komma [kommandó] csoportnál a ki fel lett tartva mert a Fst kom. nem volt tudomása róla egyszersmind elrendelte hogy bekisírtessék a várparancsnoksághoz. Nézetem szerint a 3. hds. [hadsereg] útjának könnyítésére tett kirohanás igen korai volt, vagy ha az nem úgy nem lett volna szabad a csapatokat annyira bele engedni az ellenségbe mert nagyon nehezen tudnak onnan kivonni magukat. A helyzet egész napon át igen jó volt. Tüzérség jól működött, különösen a [olvashatatlan szavak —L.I.] 1-ső lövése teljes találat volt. Igen sok nehéz sebesült volt, este a mint kimentem a 420+-hoz kiabálva és jajgatva szállították be. 2 szer estem be az árokba egy paraszt sebesült szállító kocsival. Igen nehezen jött vissza a Szatmáry csoport, erős tüzet kapott. A sebesült vivők is nehezen tudtak Brilyncéről Roksycére átmenni a pásztázás végett, csak 11^h kor ment ki a Kommahoz [kommandóhoz] a par. [ancs] a bevonuláshoz. A Komma [kommandó] csapatai igen nagy mélységben tagozva vonultak be. Az oroszok az északi vonalban támadtak és Nagorach [Na Gorach] és Batyce [Batycze] állásokat elfoglalták. Egész napon át lőtték a város északi részét.

XII. 19.
Nagy pihenés. Del [délelőtt] 11^h kor egy bomba megölt 6 gyereket 1 asszonyt. Délután Hertlánnél voltam [olvashatatlan szó —L.I.] elbúcsúzni. 1. zlj [zászlóalj] Helichára lett kiküldve tart. nak [tartaléknak]... 18-ról 19-re 300 embert fogtak el az oroszok Nagurach-nál [Na Górach-nál] (polákot) a kik aludtak. Ma leveleket írtam haza délután. A vezérkar nagyon helyteleníti ezeket a kitöréseket nagy veszteségek végett pl. az utolsónál 2000 embert vesztettünk. Létay nagyon korán jelentette 420-nak az elfoglalását úgy hogy Geizinger az által előre rendelve sok veszteséget szenvedett, erre Létay magánkívülinek tekintette magát és így a felelősséget elhárította magáról, Molnár volt azalatt a parnok [parancsnok] a ki gyűlöli Létayt. Utolsó nap vagyis 18-án a kegyi [Kegyelmes úr —L.I.] felgyújtatta Cisovát [Ciszowa községet —L.I.] a hol igen sok széna és zab volt felhalmozva a helyett hogy behoztuk volna, a lakosságot pedig magunk ellen uszítottuk volna. azonkívül még a csapatok vissza vonulását is nagyon megnehezítettük. A Na gorach elfoglalásával az is járt hogy az egész napon keresztül a várost lőtték különösen a tejcsarnokokat, egy pár sebesült is volt ottan. Egy flieyer [sic!] a ki a gépp.[uskával] felszerelt géppel jött este nem talált ide hát újból vissza ment Krakkóba. Minden jó volna csak már egyszer haza mehetnék megint, azért voltam ma is a templomban és kértem az Úr Istent hogy egészségesen segítsen haza.

XII. 20.
A 19. 5. 8. e. [ezredekkel] Nogorach [Na Górach] vissza vételénél voltam kint W XI. nél [XI. számú erődnél —L.I.][68]. Egy lelketlen eljárás a mit itt a csapatokkal csinálnak, főtartalékunk teljesen tönkre ment már azért is mert a főhercegnek kedveskedni akartak, ezeket fel kéne akasztani a kik így bánnak a csapatokkal, igen a cél el volt érve, úgy mondta a parancs de ez nem igaz mert nem volt semmi sem elérve csak az hogy T. [Tamásy altábornagy, várparancsnok-helyettes — L.I.] vérszomja volt kielégítve most meg kapkodnak fűhöz fához mit csináljanak a sok sebesülttel.

XII. 21.
Semmi különös. A 8. e.[zred] vesztesége 60%.

XII. 23.
Semmi különös. A csapatok visszajöttek Nagorach [Na Górach magaslat térségéből —L.I.]. A tegnap előtti N.g. [Na Górach-i] harcnál egy polák csoport hátra ment, egy kadét megállította 3 embert agyon lőtt erre a polákok neki fordultak és megsebesítették.

68 A Duńkowiczki-i erődről van szó.

XII. 24.
Dut [délután] a 7. e.[zred] Na gorachra lett kirendelve én 3^h ig voltam fent.

XII. 25.
Az oroszok boldog ünnepeket kívántak.

XII. 26.
Holnap kirohanás a 3. hds. [hadsereg rendeletére.

XII. 27.
Megint a Helichai csoportnál vagyok. Egész nap harc este mint rendesen baloldali támadás, visszavonulás.

XII. 28.
Tegnapi helyzet nagyon kielégítőnek mondható, 353 — Paportenka — 428 Brilynce — 420-tól délre. 10^h 30^I a Sybenicai [Szybanica] csoport.

XII. 28.
Del [délelőtt] elmentem sétálni a Hertleinnal 11^h kor Geizingert teljesen megkerülték úgy hogy teljesen vissza kellett neki vonulni, ott maradt estig azután jött a bevonulási parancs. Minden csoportot vagy oldalba vagy hátba támadtak. A 3. hds. [hadsereg] nem támadott mert az erősbítése nem érkezett meg. Még otthon 1/2 2^h ig fenn voltunk.

XII. 29.
11^h ig aludtam. Semmi.

XII. 30.
Semmi.

XII. 31.
Csendben és jó kedv nélkül telt el az este.

1915.
I. 1.
Az éjjel a szesz megoldotta Göcze[69] nyelvét és azt mondta hogy az élelmezés körül nagy mulasztások történtek itt a várban egy általán olyan disznóságok vannak a melyeket el sem szabad mondani.

I. 2.
Semmi.

I. 3.
Este Molnárnál[70] voltam a hol a vár hdb. [hadbíróság] összes visszaéléseit beszéltük meg.

I. 4.
Huszároknál voltam Wolán az oroszok által berendezett üzletben a miénkek is vásároltak.

I. 5—8.
Semmi. Egy tüzér önk.[éntes] a raktárból conzervet lopott hogy az éhhaláltól megmentse magát mert rizsát nem tudott enni.

I. 9.
Egy repülőnek kellett volna jönni Krakkóból de nem jött. Szalmát hordó bakák megfelezték a szalmát az oroszokkal. Karácsonyra 2 ökröt küldtek az oroszok avval a felírással hogy mi nem mint ells. [ellenség] hanem mint harcosok állunk szemben.

I. 9.
Erős hó esés. Tegnap némi ágyúzás volt hallható. Rendelet ment ki hogy csak akkor lőjjön a tüzérség ha az oroszok támadnak.

69 L. a 38. sz. jegyzetet.
70 A név alatt bizonyosan péterfalvi Molnár *Elek* ezredparancsnokot kell érteni. Molnár *Kálmán* főhadnagy (százados) ehhez képest alacsony beosztású tiszt lett volna.

I. 10.
Teán voltam Ferenci [Ferenczy] századánál.

I. 12.
Zsúrt rendeztünk délután. Jött egy flieyer [repülőgép].

I. 13.
Semmi.

I. 14.
Zahlaton [Zahlata] voltam a hol a rutének csapatostul megadják magukat a rossz élelmezés de különösen a hiányos ruházkodás végett mert egyiknek sincs már cipője. Az elhelyezésük pedig gyalázatos 1/2 m. víz felett vannak a mely hideg, úgy hogy feküdni sem tudnak hanem csak gubbaszkodva aludni. Holnap a püspök fogja őket esküjük hűségére figyelmeztetni.

I. 15.
A [olvashatatlan szó —L.I.] oroszokat saját tüzérségünk szokta a magaslatokról elkergetni.

I. 16.
Semmi.

I. 17.
[Erre a napra a dátumon kívül nincs beírás —L.I.]

I. 18.
Végre sikerült fliegerjeinknek elmenni. Teljes [olvashatatlan szó —L.I.] a Fest. [Festungskommando]-ban.
Das erste gibt dem Weibe
das 2. hat das Weibam haibe
das 3. ist der platz wo die Hunde die Wizit Karte ablegen.
Kuzmanek
Az oroszok egy [olvashatatlan szó —L.I.] kenyeret küldenek 60 fil [fillér]ért.

I. 19.
Ma híre jött hogy az oroszok az északi oldalon felvonultatják a nehéztüzérséget.

I. 20.
Még mindig nem tudjuk biztosan, hogy tényleg fogják-e ostromolni a várat.

I. 22.
Molnárral[71] kint voltam a zljakat [zászlóaljakat] megnézni. Az oroszok 60 fil [fillér áru] fehér cipókat árultatnak a legénységnek. Egy tisztet szerelmi légyotton fogtak el az oroszok Mackovicán [Maćkowice községben —L.I.].

I. 23.
Állítólag a németeket újból visszaszorították. Molnárral autón voltam [olvashatatlan szó —L.I.]. Tegnap nagy disznótor volt Balassánál.

I. 24.
Vasárnapi térzenénél voltam. Nagy csalások a [olvashatatlan szó —L.I.]

I. 25.
Semmi.

I. 26.
Egy orosz követ jött be. Aki a dum-dum lövegek [sic!] végett tárgyalt.

I. 27.
Különféle verziók vannak keringésben 1. kutat akarnak építeni 2. várat akarják [bevenni —L.I.] 3. dum-dum lövedékek végett. Egy orosz figyelmeztetés szerint az oroszok mindazon foglyokkal a kik nem szabályos lövedékkel vannak felszerelve mint kémek lesznek tekintve.

71 L. a 70. sz. jegyzetet.

I. 28.
Újból igen erős havazás.

I. 29.
A Siedliczkai [Siedliska-i —L.I.] csoport 3 napi ostrom alatt 47 000 ágyúlövést adott le. 1 Bat. [Batterie] 4000 lövést és csak 1 ágyúja lett hasznavehetetlen. A Werkekben [erődökben] mostan aknákat építenek a melyek az előtérbe vezetnek. Az oroszok [4 olvashatatlan szó —L.I.] drót-hálót építettek állásaik előtt úgy szintén elég erős támpontokat a melyek a W 1/6-nál [az 1/6 szám-mal jelzett erődnél —L.I.][72] nagyon szépen kivehetők.

I. 30.
Semmi.

I. 31.
Erős ágyúzás éjszaka. Az idő kezd hidegre fordulni. Erős havazás folytán végre jó szánút. Teg-napelőtt a 8. e. [ezredből] 30 ember szökött át az oroszokhoz oka ismeretlen. A várhad biztossági főnök gázmérgezés folytán meghalt azt hiszem azonban hogy a véletlenségnek itt is kevés köze van a történtekhez. Flieyer [repülőgép —L.I.] még mindig nem jött vissza dacára hogy már nagyon várjuk. Egy számvevő őrmester felesége a ki szanokról [Sanok] jött be férjéhez meséli hogy a miénkek szanoknál be vannak ásva és állandó erős tüzérségi harc van ottan az egész vo-nalon.

II. 2.
A 8 nál [8. ezrednél —L.I.]lévő szökések meg szűntek mert nagyon utána néztek az élelmi cikkek kiadásánál. mivelhogy 4 éhségből származó haláleset fordult elő az ezred étkezés felújítást kapott a mi áll szalonnából és kolbászból. A tisztek saját adagjaikat kezdik már oda adni a legénységnek hogy bennük a lelket fentartsák, továbbá egész nap a legénység között élnek együtt énekelnek velük az [olvashatatlan szó —L.I.] meséket mondanak nekik és a mi a legjobb elhitették a le-génységgel hogy mi tartjuk körülzárolva a muszkát és neki vigyázni kell reá hogy ne szökjék mert már nincsen mit ennie a muszkának. Tegnap visszajött a Rancenberger. Általános helyzetet a legeslegjobban festette. Az összes Kárpáti szorosok kezeink között. Az egyesült o.[sztrák] m.[agyar] csapatok felett a parságot [parancsnokságot] Frigyes főherceg vette át v.[ezérkari] főnök Konrad. Bukovina felé 6 ht. [hadtest] előnyomulóban van melyek között 2 gárd[a] ht [hadtest] déli seregek felett Jenő fhg [főherceg] a parancsnok a ki állítólag élelmezi a szerbeket hogy csendben legyenek mert 2 ht. [hadtestet] kivertünk onnan. Helichán elfogták a t.t. [sic!] őreit lövés nélkül 48 embert. Tegnap Marakuti a ki Sanok felé volt felderíteni Tarnównál szállt le ugyanott szállt le egy másik gépünk a ki állítólag 4000 levelet akart behozni. Újból letartóz-tatás Fenyő szds [százados] a kinek szeretője conzerveket árulgatott 4 koronáért, disznóit pedig kétszersülttel etette.

II. 6.
Egy pulykának az ára 100 korona volt a piacon egy tojásnak pedig 1 kor.[ona] megint reggelig kártyáztam és így csak délben vagyis 1/2 1 órakor keltem fel. Gyönyörű szép téli nap nem nagyon hideg tiszta idő. Tegnap előtt 2 [olvashatatlan szavak —L.I.] ki kellett volna menni de a rossz szél végett nem startoltak. Zenés vacsora volt. Kálmán[73] születésének előestélye [sic!], nagyon lezüllöttem haza jövet nagyon rosszul voltam vagy 400 koronát eldobáltam.[74] Nálam volt a Mici a kit éjjel kikergettem az ágyból szegény a kis díványon kuporgott egész éjszaka. Folytonos lövöldözés a Podmazuramin [Pod Mazurami térségről van szó —L.I.].

II. 7.
Egész nap rosszul éreztem magam. Térzenén igen sokan voltak. Micinek nem tudtam ebédet adni, szegény leány sírva hagyta el délben a lakásomat. Délután a régi várban voltam a hol a foglyoktól egy szent képet vásároltam a mit a cártól kaptak mindegyik arról panaszkodik hogy nagyon éhes. Este megint zülöttem. Kálmán, Ella meg Hella Nálam voltak. Állítólag éjjel saját tüzérségünk vak töltényt is használ az oroszok nyugtalanítására. Romániáról rossz hírek jönnek.

II. 9.
Hellchán voltam a W VI-ben [a VI. számú védelmi körletben —L.I.] a hol az oroszok állásaink előtt mintegy 400* [lépésre] vannak. Óriási hideg. Állítólag W V. [V. számú védelmi körzetben — L.I.] 21 cm. [sic!] lett volna bombázva. A Fs. [valószínűleg Festung —L.I.] minden ténykedé-se arra mutat hogy rövidesen a felmentésre számítanak. A leg.[énység] étk.[ezésének] feljavításá-

72 A Siedliska-i főerőd egyik segéderődjét kell érteni.
73 *Molnár* Kálmán és *Almási* Kálmán főhadnagyok egyaránt jelen, s vendéglátók lehettek.
74 Értsd: kidobtam, elkártyáztam.

ra a lovak tápjának kiegészítésére pénz haza küldése mindarra enged következtetni hogy a biztos felmentést remélik, továbbá az oroszok működése a déli oldalon, is arra enged következtetni hogy félnek egy dél felé irányuló kitöréstől. A mi a legbiztosabb jele a felszabadulásunknak az, hogy a tüzérség megszakítás nélkül lőhet amennyit akar. A vártüzérséget most gyalogságnak képezik ki mert a npf [sic!] tüzérség el tudja látni a szolgálatot.

II. 10.
Nagyon el voltam keseredve mert a tegnapi repülős nem hozott levelet holott biztosan számítottam reá. Szolgálatban vagyok.

II. 13.
Az élelmi raktár tisztviselőinek bevallása szerint még 1 hónapi élelem van a várban ha azonban nagyon megszorítjuk úgy ki lehet húzni még 6 hétre. Rengeteg mennyiségű sonka romlott itt meg. A borral azért kell annyira takarékoskodni mert az elején minden táb.[or] megjelölte milyen borból kell neki küldeni így minden hordó megsavanyodott és most már nem lehet belőle küldeni. Egy várban mint ez már békében meg kell hogy legyen a téli felszerelés mert hely van elég hozzá. Az egész városban már nincsen petróleum úgy hogy a polgáriak minden este sötétségben kénytelenek ülni. Lovaink teljesen harcképtelenek mert már dűlnek össze az éhségtől, éjjel nem tudnak lefeküdni mert köves az istálló széna és szalmájuk meg abszolute nincsen. Tegnap Wagner és Knoll[75] kiröpült, Krakkóba akartak menni és mind ez ideig még nem kaptunk róluk hírt hogy hol vannak. Mindenki csak nagy óvatossággal emlegeti a felmentésünket én nem nagyon bízom már benne. Most már nem gondolkoznak hogy a leg.[énységet] répával fogják etetni mert már nem tudják mit adjanak nekik. Ma Helichát 21 cm. [valószínűleg: löveggel —L.I.] lőtték egy fedezéket teljesen tönkre tett. Este hangverseny volt nagyon el voltam keseredve helyzetünk végett a mely reménytelen, csak egyszer segítene az Úr Isten át még a Kárpátokon tudom nem megyek többet [ki] belőle.

II. 14.
Az erkölcsök nagyon kezdenek zülleni nincsen nap hogy tisztek ellen nem jönne 1-2 feljelentés csalás lopás végett, őrmesterek teljesen el vannak zülve és ez mind azért van mert mindenki érzi már a véget dacára annak hogy mindenki a felszabadulásról beszél. Talán egy ha. [hadsereg]-ben nincsen annyi disznóság mint éppen ebben. Rosszul éreztem magam este nem is vacsoráztam.

II. 15.
Kuzmanek [sic!] meg van őrülve a tisztelgéssel ma hármunkat telefonistát megszólított és bolond nagy patáliát csapott mert egy büdös polyáknak nem tisztelegtünk és mindig csak a magyar tiszteket szólítja meg azért mert gyűlöl bennünket magyarokat mert mi különbek vagyunk mint az Ő disznó polyák hordája, egyáltalán sehol sem találtunk olyan rokonszenvre és szeretetre mint a milyet csapataink meg érdemelnének azért a derekasságért és vitézségéért mint a milyet itten kifejtünk, bizony a vár körülzására előtt ment könyörögni hogy csak a magyarokat adják neki és most nem tudja megbecsülni. Jó hírek jöttek déli hdsg.-ről [helyesen: hadseregeinkről —L.I.] Radonitz-ig [sic!] előnyomultak ells. [ellenség] rendetlen visszavonulásban Csernovitz-tól északra, utánnyomulásunk oly hirtelen volt, hogy a vezérkart irodájával együtt elfogtuk, a parnok [parancsnok] főbe lőtte magát. Dacára annak felmentésünk még sokáig fog tartani mert hallomás szerint az Uzsoki szorosnál újból vissza lettünk szorítva és csapataink Felső-Vízköznél [sic!] volnának. Ma egész áprilisi idő volt a nap oly melegen sütött hogy szinte bunda nélkül lehetett járni. Az ágyúzás a déli oldalon némileg szünetel.

II. 16.
Éjszaka radiogram jött a hads. főparságtól [hadsereg főparancsnokságtól —L.I.] a mely arra figyelmeztet hogy az oroszok hajnalban támadni fognak. Egy kis rész 16 zlj. [zászlóalj] tényleg támadott a VIII. VR (B) [sic!][76] ellen de visszaverték délelőtt pedig az északi oldalon próbáltak különösen tüzérséggel de eredmény nélkül. Kuzmanek magatartása a csapatokkal szemben absolut helytelennek lehet mondani mert sohasem mutatkozik, sem az első sem a második körülzárolásnál, még nem volt a Nogjan [Na Górach magaslaton —L.I.] kívül előretolt állásról nem is beszélve, a helyett hogy csapatait nézné meg a Korzón sétál és a tisztelgést ellenőrzi, még egy kórházban nem volt pedig ott volna mit néznie mert hihetetlen sok halál eset van a mi a sebek felületes kezelése vagy könnyelmű operatiok folytán keletkezik, nincsen meg [a] kellő tisztaság úgy hogy majd minden 3. operált vérmérgezésben pusztul el. Egy új Kombináció van megint a ho-ukkal [a 23. honvéd hadosztályról van szó —L.I.] és pedig az hogy csapatainkat a felmentés után Szegedre szállítják a hol teljesen kiegészítenek utána pedig szerb harcszíntérre szállítanak

75 Két pilóta, akik a leveleket elvivő repülőgépet vezették.
76 A Lętownia-i VII. sz. erőd egyik előtérállásáról van szó.

le. Tamásy [Árpád altábornagy —L.I.] pedig itt ht. [hadtest] parnok [parancsnok] lesz. Del [délelőtt] megint meglátogatott egy repülős 2 bombát dobott eredmény nélkül. Az a hír jött hogy a ho. [hadosztály]nál mindössze 30 ló fog maradni persze a kegyelmesé mind megmarad sőt még vesz hozzá 2tőt hogy a Kurvája sétakocsizást tudjon csinálni és a mi drága lovainkat pedig levágják.

II. 17.
Óriási győzelemről adnak hírt az Azuri [helyesen: Mazuri —L.I.] tavaknál 50 000 fogoly 40 ágyú és sok más hadianyag az oroszok menekülés szerűen vonulnak vissza. Bukovinában Kolomea Czernovits [Czernowitz —L.I.] vonalát érték el csapataink csak Sanok vonalában álló harcok vannak pedig ránk nézve ez a rész a legfontosabb. Állítólag azért nem nyomnak ott jobban mert ha Stryj vonalát csapataink el tudják érni úgy ez magától esik el, a mihez rövid időn belül bizony kevés remény van, még legalább 4 hétig fog eltartani.

II. 19.
Tegnap 6 ho. [hadosztály] kirohanást csinált Podmazuraminál [Pod Mazurami] a mit véres fejjel voltak kénytelenek abba hagyni a kirohanó csoportoknak 50% vesztesége volt. Este a mikor visszajöttek az oroszok utánuk nyomultak és támadták az előtér állásokat a P.[od] Mazuráminál 404+ el is foglalták a mit azonban a 7.e. [ezred] újból visszavett tőlük, a hullák halomszámban fekszenek a támpontban mind szurony által elesve. Az éj sötétjében be nyomult egyes oroszok az Intervall [sic!] vonalban húzták meg magukat és csak reggel vették észre hogy a támadást visszavertük így azután egyenkint fogtuk el őket. Az oroszok igen energikus 8 rohamát a 7. e.[zred] dicsőségesen verte vissza, éjjel 12—1^{h} között a mikor Molnárral[77] sétáltam rémes és hátborzongató volt ez a borzasztó bombázást hallgatni, beléje vegyült még a puska és gpo. [géppuskás osztag —L.I.] tűz is. A 404 felé rohamozó csoportnál egy hdgy [hadnagy] ugrott be elsőnek a fedezékbe és úgy harcolt mint egy oroszlán, kardja tele van csorbával minek legnagyobb része a drótvágásból ered mint fogoly ma lett a várba szállítva. Egy másik orosz fogoly amint Seide elé vezettek a körüllévőktől azt kérdezte hogy ez Kusmanek? Tamásy [?] no ha ezek nem, hát Seide, ebből látszik hogy mennyire vannak informálva helyzetükről, különben is egy leintő kézmozdulattal kísérve jelezte hogy már dut. [délután] 2^{h} tudták hogy mi 6^{h} felé fogunk, tüzérségünk állítólag minimálisat lőtt, a dübörgés a mely erősebb volt mint az első ostrom alatti, mind munka volt. A foglyok között egy tatár is van. Fstk. [Festungskommando] magyar tisztjei ma del. [délelőtt] a leg.[énységnek] cigarettát és pálinkát osztogatott a támaszpontban. Az oroszok ma nagy nehezen egészen 1500* [lépésre] húzódtak vissza azonban nincsen kizárva hogy az éj folyamán támadásaikat nem e újítják meg ezért az egész ho. [hadosztály] szigorú készültségben van. Az orosz kardot természetesen Tamásy szerezte meg magának.

II. 20.
Máma megint helyre állott a csend. Reumám egész éjszaka nagyon kínozott alig tudtam aludni minden mozdulat erős fájdalommal járt. Podmazuramit [Pod Mazurami magaslatot —L.I.] srapnellel lőttek az oroszok. A hds.ről [hadseregről] semmi hír. Tegnapi rádiogram szerint az eddigi sikerek az Azuri [helyesen Mazuri] tavaknál krbl. [körülbelül] 65 000 fogoly, sok ágyú, repülőgép gpo. [géppuska osztag —L.I.] és anyag. Este újból erősebb tüzérségi harc. P.[od] Mazuramin. Az oroszok nem fognak most támadni hanem sietnek magukat beásni.

II. 21.
Térzenén voltam. Csend az egész vonalon csak egyes ágyú lövések P.M.-in [Pod Mazurami magaslaton —L.I.] A kémszolgálat nagyszerű az oroszoknál. 17-én az oroszok a Brilyncei t.[ábori] őrs állásunkat elfoglalták és ott berendezkedtek, erre Seide elrendelte hogy Szatmáry 2 zlj. al [zászlóaljal] dut. [délután] 6^{h} kor csináljon így kitörést és fogja el azt a 2 századot. Különítményünk elindult és már elérte Brilyncet anélkül hogy ellenségre talált volna erre parancsot kapott a bevonulásra alig vonult be az oroszok újból visszajöttek, tehát ennek már magyarázata nem lehet mint hogy tudtak a kirohanásról nagyobb erővel állván szemben vissza vonultak a mit egy fogoly tiszt meg is erősített avval a kijelentésével hogy már dut [délután] 2^{h} kor értesültek róla. A hds.[hadseregről] semmi hír.

II. 22.
A kórházak szemtelenül viselkednek a honvédeinkkel szemben gyalázatos ápolásban de még gyalázatosabb bánásmódban részesülnek. Tegnap 2 honvéd a 7.e[zred] től egyik sebesült a másik beteg egész délután jártak egy kórházból a másikba és sehol sem vették fel a míg a Kegyelmes Úr a törzsszázadhoz hozta őket. Az angol újságok szerint az orosz hds. [hadseregben] lázadási propagandát fedeztek fel, úgyszintén Kaukázusban hadi állapotot hirdettek ki mert lázongás

77 L. a 70. sz. jegyzetet.

szálai oda vezetnek. Pétervárról semmit sem tudnak. Paris világítását beszüntették. Szintén angol lapok szerint közhírré teszik az oroszok hogy a szövetséges seregek a 11 000 klm. [kilométeres] vonalon támadásba mennek át ők egyenlőre passzív magatartást tanúsítanak. A 404 nél [elfogott] tisztnek kardját Kusmanek visszaküldte egy levél kíséretében a mely tudomására adja hogy bátor magatartásának jutalmazásáért az ő parancsnoksága alatt lévő területen hordhatja.

II. 22.
A Mazuri tavaknál újabb 40 000 fogoly 150 ágyú sok hadianyag úgy hogy báró Siever [sic!] parsága [parancsnoksága] alatt lévő 10. hds. [hadsereg] megsemmisültnek tekinthető. A Kárpátokban 2000 fogoly összesen most rövid időn belül 400 000. Nagy jelentőséggel bír még azon körülmény hogy Sofiának lett ez a távirat leadva hivatalosan leadva- a szerb hadszíntérről semmit sem hallani. A mióta a német vezérkar vette át a vezetést azóta helyzetünk lényegesen javult hiszen mindig a vezetés körül volt nálunk a hiba mert a csapatok igazán elsőrendűek. Az oroszok újból egy felhívást intéztek az itteni magyarokhoz hogy tegyék le a fegyvert és szabadítsák ki magukat a német járom alul. Orosz flieyer 3 bombát dobott egyet a vasútnál másikat a hídnál 3-ikat szintén ott Sazaniban [Zasanie városrészben, Przemyślben —L.I.] eredmény nélkül. Egy 7 emberből álló járőr a mint az ells. [ellenség] meglátta lefeküdt és inteni kezdett nekik a mire azok egyenként puska nélkül átjött a mikor együtt voltak 40-nen a járőr bekísérte a mely dicső tény Seidenak valószínűleg L. [sic!] rendet [fog] hozni t.i. így osztogatják nálunk az érmeket.

II. 23.
Felhívást intéztünk az oroszokhoz hogy hiába való minden erőlködésük egyszersmind meg mondtuk nekik az ő helyzetüket.

II. 26.
Tegnap Molnárnál[78] voltam, vacsora után igen jól elbeszélgettünk. A Kegyi 1000 kor.[onában] fogadott hogy a vár jövő hó 7-én fel lesz mentve a mit én teljes lehetetlenségnek tartok mert a rossz utak végett fizikai lehetetlenség hogy a hds. [hadsereg] ily rövid időn belül ide tudjon jönni, mellettem szól a mai távirat is hogy a Kárpátokban újból beállott erős hóesés késlelteti a hadműveleteket. Gazdászati tisztjaink nagyon levizsgáztak tisztesség dolgában megint találtam egy szds. [századost] aki csak aug. hónapban 11.110 [11×110 —L.I.] koronát küldött haza ez biztosan nem a fizetéséből tette félre.

II. 27.
Az oroszok gyalázatosan bánnak foglyainkkal meg tették azt hogy támadások alkalmával a saját arcvonaluk előtt hajtották hogy a miénkek ne tudjanak tüzelni azonban nem sikerült a tervük mert kézi tusában agyon vertük őket. Más alkalommal erődítési munkálatokat [végeztettek velük —L.I.]. Már nagyon meguntam ezt a fogságot a rádió csak folyton biztat bennünket hogy ennyi meg ennyi 1000 fogoly, a főparancsnokság pedig folyton üzengeti hogy most és most fognak felmenteni és mindez hiú ábránd így akarják bennünk a lelket tartani jó hírrel akarják a legénység és tisztek hasában beállott űrt kitölteni ezek frázisoknak nagyon szépek de jól lakni velük még sem lehet. Az északon elért német eredmények oly messzire esnek tőlünk hogy itt a semmi hatását sem érezzük sőt mi több csapataink Krakkónál kénytelenek voltak újból vissza menni mely radiogrammot természetesen nem adták ki. Nálunk békében az előkészületek a legnagyobb felületességgel lettek megtéve ilyen az orvosok beosztása, itt a kórházak mind tele vannak fogorvosokkal és mind olyan alakokkal a kik a sebészettel soha életükben nem foglalkoztak de nemcsak hogy a sebészethez nem értenek a belgyógyászat is oly alacsony nívón állókra van bízva hogy az 50% a betegeknek itt lelik halálukat. Szegény Ördög Tomi mint egészséges lett a kórházból elbocsájtva 3 napi szolgálat után újból beszállítva és 10 nap múlva hastifusban halt végtelenül sajnálom még a temetésére sem tudtam elmenni, így egy másik tiszt láb lövés után meg lett operálva vérmérgezésben pusztult el, egy Maier nevezetű mint [olvashatatlan szó —L.I.] egészségeset az ezred parnoka [parancsnoka] felhívására mint simulánsot elbocsájtották 2 nap múlva vissza hozták meg kellett operálni 8 napra reá meghalt végelgyengülésben és hány ilyen van a kik az orvosok felületessége és tudatlansága vagy pedig a kezelőszerek hiánya végett itt [kénytelenek —L.I.] befejezni [a] drága életet. Más a bánás módja ebben a tekintetben az orosz tiszté, nálunk a tiszt mindig az első vonalban, tehát legjobban van kitéve a veszélynek és ez onnan ered mert a mi emberünk nincsen önállóságra nevelve, altisztjeink rosszak, tudatlanok minden inteligencia nélküliek és az mind azért van mert békében dacára annak hogy folyton az önállóságot prédikáltuk minden baka mellett egy tisztnek kellett állnia, a ki folyton ráncigálta jobbrabalra úgy hogy egy önálló lépést az az ember nem tehetett, ha zlj-ból [zászlóaljból] 1/2 szd [század] vonult ki 20 tiszt ment vele a helyet hogy 1-1 nek egy továbbképzési feladatot adtak volna otthon a mit másnap megbeszélt volna.

78 Mind a két Molnárra *(Elek* és *Kálmán)* vonatkozhat.

II. 28.
Máma van a Rezi [Rozi?] születés napja végtelenül sajnálom hogy az idén még levélben sem tudtam gratulálni. Gyönyörű tavaszi idő, mindenki keblében érezte a természet újjá ébredését és szabad voltát csak reánk nem süt a nap oly melegen hogy szíveink kinyílhatnának és örülhetnénk az újjá ébredésnek még mindig nincsen remény arra hogy valamikor is szabadok legyünk. Ma del [délelőtt] az a hír jött hogy Stanislau [Stanisławów] a mi kezünkben van a mi igen jó volna de azért helyzetünkre még mindig nem döntő. A térzene az ells. [ellenséges] repülőkre való tekintettel le lett mondva, mert mindennap még itt voltak és 5—20 bombát is ledobtak a városra. Kisebb nagyobb eredménnyel de semmi esetben áll arányban a lakosság félelme az elért eredménynyel. Tegnap ugyan elég nehéz sérülést szenvedett 1 tiszti szolga a kinek mindkét lábát roncsolta széjjel, egy másik civilnek pedig a hasát tépte fel, de mi ez 20 bombához képest. A tüzérségünk minél többet lövi a repülőgépeket annál rosszabbul lő. Tamásy is kikelt ellene és ma 12 ágyút állíttat fel és ha ezzel sem fognak egyet sem lehozni úgy bassza meg a kutya az egész tüzér társaságot. Ma bejött egy repülő Krakkóból.

III. 2.
A németek Praznycot [sic!] kénytelenek voltak újból feladni. Tegnap zsidó színházban voltam gyalázatos előadás a miből nem értettem semmit. 10 ágyút a repülőgépek számára fel van állítva de gyalázatosan lőtték a mai repülőt.

III. 3.
A mai radió semmi olyan hírt nem hozott a mely helyzetünkre valami örvendetes most már a legnagyobb pesszimisták kezdik belátni hogy bizony itt felszabadulásról nem igen lehet beszélni és hogy mi a háborút rövid 8 hét alatt be fogjuk fejezni akár élve akár a másvilágon.

III. 6.
A tegnapi nap meglehetősen mozgalmas volt. Délben már nagy viták voltak egy 8.e. [ezredbeli] szökevény honvéd végett a kit mindenáron a halálbüntetés elől megakartunk menteni dacára annak hogy minden hadbíró a teljes lehetetlenséget fejtette ki. Őfelségének akartunk sürgönyözni kegyelemért de rájöttünk arra hogy [ez is a —L.I.] lehetetlenségek közé tartozik az hogy a válasz ma reggel 6^h ig meg érkezzék mert oly gyorsan el nem intézik a sürgönyt végre este újból vacsora után latolgattuk a dolgot elhívtuk a védőt kegyelmi kérvényt csináltunk a Borbély addig min.[den] féle törvényeket tanulmányozott végre még is találtunk egy kibúvó pontot a kérvény elkészült már 1/2 12 óra volt éjszaka átnyujtottuk a Kegyelmes úrnak a [ki] hallani sem akart róla és még el sem akarta olvasni. Azonban a mint széjjel nézett valószínűleg látta arcainkról hogy mi bizony mást vártunk tőle, elkérte a törvénykönyvet és rövid olvasás után meg adta a kegyelmet a mit egy halk éljen és annál nagyobb sóhaj követett, mindenki örült az elintézésnek hiszen már olyan kevesen vagyunk hogy a legnagyobb gazembernek [is] meg kell bocsájtanunk abban a reményben hogy belátva hibáját jó és használható katonája lesz a hazának.

III. 6.
Bizony napjaink nagyon meg vannak itten számlálva hogy ki fogja ezeket túlélni azt csak a jó Isten tudja meg mondani egy azon[ban] bizonyos hogy a ki túléli az nagy szerencséről beszélhet. Már napok óta olyan vagyok mint egy részeg vagy pediglen jobban mondva mint egy halálra ítélt járok ide-oda sehol sem lelem meg helyemet semmiben [semmiben] nem találok örömet, apatikus vagyok mindennel szemben olyan mint a vezérkar. Tamásy arca olyan dúlt volt máma hogy alig lehetett megismerni, mindenki a levegőben érzi a veszélyt és senkisem mer róla beszélni. Itt nincsen mit tagadni, közeledünk a véghez, 10-én utoljára vesznek fel a tiszti étkezdék [élelmiszert —L.I.] azontúl már nincsen mit felvételezni.

III. 7.
Tegnap este Molnárnál[79] voltam a kivel szintén egy kirohanásnak esélyeit tárgyaltuk. Ő is meg van győződve annak lehetetlenségéről pláne ilyen legénységgel a melyik 10 klm. [kilométert] sem tud menetelni. Legénységünk teljesen tönkre ment, teljesen erőtlen ha az ember közébük megy oly bután és hülyén bámulnak reánk hogy úgy érzi magát az ember mintha egy hüék [sic!] intézetében volna. A kiállott fáradalmak a melyek magukkal hozták azt hogy tisztálkodni sem tudtak kellően de különösen a gyenge étkezés és a felszerelési hiányok teljesen kimerítették erejüket úgy félő volna ha egy kétségbeesett kirohanás volna úgy az a része mely vissza nem szalad a helyszínen fogja magát megadni. A magasabb parnokok [parancsnokok] még mindig nem veszik maguknak a fáradságot hogy a csapatok erőállapotát megnézzék a jelentéseknek pedig nem adnak kellő hitelt.

79 L. a 70. sz. jegyzetet.

III. 9.
Tegnap sem jött olyan hír a mely helyzetünknek egy kis fénysugarat lövelt volna. Az oroszok egy feleletet küldtek be a német katonák számára a melyben kereskedőknek nevez bennünket [magyarokat —L.I.] azért mert állítólag egy felhívásban arra kértük volna az orosz katonát hogy szökjön meg és hozza el a puskáját a melyért 7 rubelt fog kapni.

III. 13.
Az egész idő tervezgetéssel és megbeszélésekkel telt el. Mindenki csak a kirohanásról beszél azért a kedélyek elég jók voltak de őszintén megvallva az egész csak [itt megszakad a napló —L.I.]

[...] Tengernyi küzdelem között íme fél évet töltöttünk már ebben a — magyarral régen ismerős — városban és várban, ahova hazafias kötelességünk szólított. S e fél év óta mindha csak felújult volna a történelmi múlt: *magyar világ van Przemyslben.*

A várőrség zömét tevő magyarság áll az események központjában.

Az ellenségnek nyugtot nem hagyó magyar csapatok kirohanásai képezik az egyhangú várélet kimagasló hadi eseményeit. Harcba menő és harcból jövő magyar honvéd és népfelkelő csapatok, magyar vezényszavak verik fel a néma utcák csendjét. Újabb magyar babérleveleket fűz a régiekhez minden bevonuló magyar csapat. Magyar dicsőségről ad hírt minden nap a nagy események krónikása és lantosa.

A magyar katonákon kívül a *megbízható* magyar munkások tízezrei vannak itt; sok-sok akáclombos magyar falunak itt van minden munkabíró férfitagja. Ők végzik az előtérállások fárasztó erődítési munkálatait s a köztük lecsapódó ellenséges lövedékek nem zavarják meg nehéz munkájukban az Alföld félelmet nem ismerő, hidegvérű fiait. Minden magyar munkás egy-egy hősszívű katona.

A werkek és unterstandok félhomájában[!] a nyirkos hideg födözékekben csakúgy, mint a sétatereken, a kávéházakban, a hangversenytermekben és moziban, mindenütt magyar szavak és magyar beszélgetés hangjai érintik feüleinket. A korzón daliás magyar huszárok aranyos mentéjén akad meg a lengyel nők csillogó szeme.

Vasárnap a különböző vallásfelekezetek templomaiban magyar nyelvű szentbeszédeken épül a magyar baka s azután — a Rynek téren a szegedi honvédzenekar magyar műsorú térzenéje gyönyörködteti a város hálás közönségét.

Az utcasarkokon magyar nyelvű plakátok hirdetik a magyar művészek jótékony célú hangversenyeit s a hangversenyterem dekorációjánál sem felejti el a figyelmes rendezőség a magyar színeket és a magyar címert, aminthogy a — most igazán átérzett — magyar *Hymnus* gyönyörű melódiáját is állva hallgatja végig a hazafias lelkesedéstől megihletett közönség.

Magyar cégtáblák kerülnek az üzletek felé; a kirakatokban gyengéd figyelemmel csoportosítják a magyar színeket, s minduntalan szemünkbe ötlenek az apró táblácskák: „Itt magyarul beszélnek", „Itt mindennemű magyar nyelvű katonai nyomtatványok raktáron vannak", „Itt magyar naptár kapható" stb. stb.

Háromszáz fürge rikkancs gyerek száguldja be a város minden zugát, s már egészen magyaros kiejtéssel! — bár még a vérbeli magyar rikkancs temperamentuma nélkül — kiáltozza: „Tábori Újság" — „Rendkívüli kiadás!"

Egész kis magyar irodalmi élet fejlődött ki a lengyel városban.

Van magyar napilapunk, a „Tábori Újság", amely több mint 5 000 példányszámban jelenik meg, s amely négy és fél hónap alatt 5000 koronát jövedelmezett a Przemysl védelmében hősi halált halt m. kir. honvédek és népfelkelők özvegyeinek és árváinak alapjára.

Egyik magyar verskötet a másik után hagyja el a sajtót.

Pionír bajtársunk „Lengyel mezőkön tábortűz mellett" címmel megjelent verskötete alig egy hónap alatt tízezer példányban kelt el, s ugyancsak 5000 koronát jövedelmezett a fenti jótékony célra. Olyan ritka siker, amelyre sóvárogva pillant távol honhazánk nem egy jeles költője. [...]

Magyar—lengyel eljegyzési kártyák adnak hírt arról, hogy przemysli tartózkodásunk alatt a rokonszenv olyan szálai fonódnak, amelyek állandó kapcsokkal erősítik a hagyományos lengyel—magyar barátságot.

...S ha alkonyatkor elmerengve sétálgatunk az ezüstös San folyó magányos partjain, a túloldali Zasanie felől mélabús, majd pattogó magyar nóták danáját röpíti át hozzánk az esti szellő...

Magyar világ van Przemyslben!

Mi marad itt ebből?

Az a márványtábla, amely a przemysli hősök nevét — a magyar nevek hosszú sorát — adja majd át a hálás utókor emlékezetének. Azok a plakettek, amelyeket Przemysl hős védőinek hős vezéreiről itt a helyszínén mintázott meg a magyar művész bajtársunk... És azok a magyar felírású fejfák, amelyeket oly nagy számmal őriz a przemysli csendes temető.

Ezeké hősi halált halt véreinké, és szép fegyvertényeikkel nevüket megörökítő nagyjainké itt a jövő. Az ő megdicsőült emlékük lesz Przemysl örök ereklyéje, az örök kapocs Przemysl és a magyarság között.

Mienk, élőké a múló jelen. A jelennek múltba vesző, gyorsan tűnő napjai... *És a becsülettel teljesített kötelesség megnyugtató tudata.*

E tudatban a Przemyslt védő magyarság mindig büszkén tekinthet majd vissza a most leélt, küzdelmekben és szenvedésekben gazdag félévre, — amikor magyar világ volt Przemyslben![80]

80 A *Tábori Újság* utolsó számából származó vezércikk. V.ö.: *Lagzi István:* Magyar emlékek a przemyśli várban. *Napjaink*, 1979. 1. sz., 25—27. o.; *Antony Kunysz:* Przemyśl w okresie I wojny światowej. In: Węgrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914—1915. Warszawa—Przemyśl, 1985. 7—16. o.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MEZŐ ISTVÁN

A MAGYAR NÉPHADSEREG ELSŐ HARCKOCSISZÁZADÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ 1948—1949

Negyven év telt el azóta, hogy 1948. október 20-án, egy napsütötte szerdai napon, az esztergomtábori laktanyában megkezdtük katonai szolgálatunkat, mint a néphadsereg, illetve akkor még a demokratikus honvédség katonái, első harckocsizói.

Mai szemmel nézve elég szokatlan volt az a körülmény, hogy a behívóparancs a bevonulás helyéül a leendő szolgálati helyet jelölte meg számunkra. Mindenkinek egyénileg kellett Esztergomtáborba utaznia. A sorozás, az orvosi vizsgálat is ott folyt le és a szükséges „fodrász munka" is. Emlékezetem szerint nem sok dolga volt a figarónak, mert a kopaszra nyírás akkor még nem volt divat és a bevonulók szinte mindegyike az előírt frizurával érkezett.

Ami szintén meglepő lehet mai szemmel, hogy a részünkre érkező leveleket 1949. áprilisáig, így címezték, illetve címeztettük: például XY honvéd, 2. ö. löv. zlj. harckocsi század, II. szakasz „Ságvári" szoba, Esztergomtábor. Mint látható, nem volt postafiókszám, vagyis a leveleket a hadrendi megnevezés szerint kellett címezni.

De ne menjünk előre az időben, előbb még oda kellett érni. Az Esztergomtáborba bevonulók összetétele a hadseregfejlesztési feladatoknak megfelelően vegyes volt több értelemben is. Részben a korkülönbségek miatt, részben a hadseregbe kerülés módja és célja miatt is voltak különbségek. Sok bajtársunkat a párt javasolta, sokan a toborzási akció eredményeként jelentkeztek, kisebb hányad volt a sorkatonai szolgálatra behívott. Az önkéntesek zöme a párthatározatnak megfelelően az üzemekből jött. Akadtak olyanok is, akik már a régi hadseregben katonáskodtak, s most éltek a lehetőséggel, hogy tiszti iskolára kerülhetnek.

1948. október 20-án reggel 6-7 óra között indult az a vonat a „Császárfürdő" állomásról, ami a Piliscsabára, Esztergomtáborba, és Esztergomba bevonulókat vitte. A „Császárfürdő" állomás a budai Duna-parton az azonos nevű fürdő közelében üzemelt, mint szükségmegoldás, háborús örökség. Civil utas talán nem is volt a vonaton, vagy ha igen, az elveszett a katonaládák sűrűjében. A vonat zsúfolásig megtelt, csak Piliscsabán enyhült a helyzet, mivel az „utasok" kb. fele ott leszállt.

Reggel 8 óra tájban érkezett be velünk a vonat az esztergomtábori vasúti megállóba. Leszállva a vonatról a fogadóbizottság tisztjei, tiszthelyettesei, tisztesei üdvözöltek bennünket, majd sorakoztattak és a szerencsére csak néhány száz méterre lévő laktanyába vezettek bennünket. A kapunál az őrség fegyverbe lépve üdvözölt bennünket.

Beljebb, az út mentén, kíváncsiskodó öregkatonák figyelték csoportjainkat. Az alakuló téren felsorakoztunk és onnan szólítottak orvosi vizsgálatra bennünket. Alkalmatlan minősítést nem igen kapott senki, vagy ha mégis, azok száma elenyésző volt. Ezt követően megtörtént az újoncok szakaszokba való szétosztása és a körletek elfoglalása. Bár a század pontos létszámát korabeli okmányok alapján nem sikerült tisztázni, az tény, hogy meglepően nagy létszámú századot szerveztek belőlünk.

A szakaszok létszáma kb. 50 fő volt. A fogalalkozásokat, fél szakaszra bontva,

párhuzamosan tartották a szakaszparancsnokok és helyetteseik a nagy szakaszlétszámok miatt.

A felszerelések kiadása késő estig tartott. A csajkát azonban mindenki előre megkapta, hogy az ebédet el tudja fogyasztani.

Akik a felszerelést megkapták, folyamatosan mentek szalmazsákot tömni. Csak ekkor tudtuk meg, hogy milyen töméntelen sok szalma szükséges egy előírásos keménységűre tömött katonafekhelyhez. Bizony nem az előírt sarkosra sikeredtek ezek a szalmazsákok, de a tiszteseink „megnyugtattak", hogy lesz ez jobb is. Majd gyakoroljuk, mondták, és igazuk volt mindkét dologban. A szalmazsáktömés „élvezetében" még másnap is volt része jónéhányunknak, a mert 25-én bevonulók részére is nekünk kellett a körletet előkészíteni.

A körletünk — barakképület — két végén volt ajtó, de csak az egyiket lehetett használni, a másik zárva volt. A bejáratnál volt a parancsnoki iroda, szemben vele a napos asztal. A szobákon át kellett haladni azoknak, akik a belsőbb részeken voltak elhelyezve, mivel a szobák egymásba nyíltak. Takarítás szempontjából a legbelső szoba járt jól, mivel ott csak az odatartozók közlekedtek. A vizesblokk (mosdó, WC) a barakk közepén volt és ezt is mások szobáin át tudta megközelíteni a többség, az adott szobaparancsnoktól engedélyt kérve az áthaladásra. Volt olyan szoba, amelynek fele az egyik, fele a másik szakasz körlete volt. Az itt lakók „élvezték" azt a kiváltságot (e sorok írója is), hogy ha bármelyik szakasznak volt körletrend-ellenőrzés, ill. szobaszemle, akkor az az egész szobát érintette. A körletben 28—30 emeletes ágy volt. Körben a falakon polcok, a fegyverek és felszerelések részére. A hagyományos katonaládák, az egyéb tisztító, tisztálkodó felszerelésekkel az ágyak alá kerültek. Ezen kívül két „kecskelábú" asztal és négy pad egészítette ki a szobák felszerelését, berendezését.

Az első napokban kiosztották a fegyvereket, szinte valamennyi a régi hadseregből átmentett puska volt. Néhányan a szintén régi „Király"-féle géppisztolyt kapták, tár nélkül.

Mikor a század létszáma együtt volt, s a 25-én bevonultak is berendezkedtek, megkezdődött az újonckiképzés. Ez, utólag megállapítva is igen kemény volt. Bár a kiképző tisztek, tiszthelyettesek többségét a régi hadseregből vették át, ha keményen is, de nem önérzetsértően okítottak. Lehet, hogy akadna ellenpélda is, de nem ez volt a jellemző.

Mindenekelőtt megtanultuk a rendfokozatokat, majd előljáróink nevét és beosztását. Ezek az alábbiak voltak (a teljesség nélkül): hadosztályparancsnok: Variházy Oszkár vezérőrnagy, (mint ismeretes, ő volt 1945 februárban a szovjet hadsereggel Buda felszabadításáért harcoló Budai Önkéntes Ezred parancsnoka. Ezt azonban akkor nekünk nem mondták); hadosztály vezérkari főnök (ma TÖF) Gyérey János ezredes; nevelési osztályvezető Horváth Viktor őrnagy. A hadosztályparancsnokság Várpalotán települt, tehát az említett előljárókat csak névről ismertük meg. „Látható" elöljáró volt viszont a zászlóaljparancsnok: Liptay Gábor alezredes; a zászlóalj vezérkari főnök Kantár Imre százados; a zászlóalj nevelő tiszt Raffai László százados (mint a korabeli okmányok tanúsítják ő volt a zászlóalj örege, 1903-ban született, a többi tiszt, tiszthelyettes mind fiatalabb volt nála).

Nem csak látható, hanem nap mint nap „érzékelhető" előljárók voltak a század tisztjei, tiszthelyettesei, tisztesei: Csutkai Attila százados századparancsnok (sokáig csodáltuk hogy szálfa termete ellenére milyen ügyesen és gyorsan foglalt helyet a harckocsi vezetőülésében); Rosta Ödön főhadnagy, a századparancsnok helyettese; Simon László hadnagy (1. szakasz), Kiss Sándor hadnagy (2. szakasz), Kemény György hadnagy (3. szakasz), szakaszparancsnokok. A század szolgálatvezetője a zászlóalj másik örege, Isaszegi István főtörzsőrmester volt (ő 1904-ben született).

A kiképzés ha nem is a kornak megfelelően, de a lehetőségeknek megfelelően folyt. A foglalkozások helyszíne még az elméleti foglalkozások többségének esetében is a Kis-Strázsahegy lábainál lévő gyakorlótér, illetve maga a kopasz oldalú, 231 m magas Kis-Strázsahegy, ritkábban a kissé távolabb lévő Nagy-Strázsahegy és környéke volt.

Külön erőpróbát jelentett az alföldieknek ez a terep, hiszen otthon legfeljebb a padlásra menve jártak magaslaton. A két Strázsa környékén sok-sok élményben volt részünk. Ezek leírása, összegyűjtése külön kötetet is kitenne.

Az újonckiképzés alatt tanultuk a legtöbb nótát. Erre szükség is volt, mert volt egy jelszó a parancsnokok részéről és ezt be is tartatták, hogy „egy lépést se nóta nélkül." Előfordult, hogy nem igen ment volna a nóta jókedvünkből, de ha az egyszeri vezényszót követően nem harsogott a nóta, számítani lehetett különböző irányból érkező repülőre. Így hamar megtanultuk, hogy jobb a nóta, mint a repülő. Az akkoriban énekelt nótáink többsége részben új, részben régi katonanóta volt, de sokszor énekeltük a civilből hozott mozgalmi dalokat, szovjet katonadalokat és a csak gyakorlótéren engedélyezett pajzán dalokat is.

A kiképzési idő igen hosszú volt, reggeltől ebédig, és bevonulás után csak akkor mehettünk ebédelni, ha minden szerelvény tisztítása „eredményesen" befejeződött. Bizony sokszor 15 óra körül, farkaséhesen sorakoztunk csajkával a konyha előtt. Ebédlő nem volt, rossz időben a körletbe vittük a csajkába kapott ebédet, jó időben pedig a leves kanalazása közben álltunk sort a másodikért. A kenyeret egyben osztották, egy napra, déltől-délig.

A vacsora és a reggeli kenyéradagunkat a kenyérzsákban tartottuk. Volt aki egyszerre megette és másnap már társaitól kért egy-egy falatot. A heti tisztálkodást — melegvizes fürdő — a dorogi bányászok fürdője jelentette, ahová hétvégeken, zárt rendben, harsány nótaszóval vonult a század. Alsóruháinkat nem a patyolat, hanem mosónők mosták szakaszonként és így arra is volt mód, hogy a „saját" ingét kaphatta vissza mindenki.

Az újonckiképzés alatt az első komoly erőpróba az a menetgyakorlat volt, ami riadóval kezdődött kora hajnalban és Esztergomon át a Duna vonalát követve Basaharc (Dömös) végállomásig tartott. A távolság nem túl nagy, oda-vissza kb. 30 km, de a menetet nem az úton, hanem végig az úttal párhuzamos hegyoldalon hajtottuk végre. Élelmet, „nyersanyagban" kaptuk és két-két fő a csajkájában főzte meg az ebédjét. El lehet képzelni, milyen „finomságok" készültek olyan alkalmi szakácsoknál akik nem főztek addig még soha. A bekormozott csajkák eredeti tisztaságúra súrolása aztán külön gondot okozott.

A basaharci kirándulást alig hevertük ki, amikor egy újabb, de most már lényegesen hosszabb következett, Bajnára és vissza, ami 50—60 km volt. Mint az előző menetgyakorlat, ez is riadóval kezdődött és rajonkénti versenyt jelentett a menetvonalon oda is, vissza is. Bajnán középületekben szállásolták el a századot, padlóra terített szalmán. Pihenő időben még szórakozási lehetőség is akadt a helyi fiatalokkal.

Még az újonckiképzés alatt került sor az V. Hadseregi Pártkonferenciára. Ezen a konferencián 13 párttag vett részt zászlóaljunktól. Két fő volt a honvéd a résztvevők közül. Századunktól Horváth Sándor honvéd és a rohamtüzér ütegtől is egy honvéd vett részt.

Az újonckiképzést lövészet zárta, majd a katonai eskü letételére került sor, melyet a Magyar Köztársaságra tettünk le az esztergomi „Vak Bottyán" laktanya udvarán, ahová a zászlóalj újoncait összevonták.

Ezután megkezdődött a harckocsizó szakkiképzés a II. világháborút a szó szoros értelmében végigharcolt T—34-es harckocsikon. Akkoriban még öt fő volt a T—34-esek személyzete. Parancsnok, rádiós, harckocsivezető, segédvezető-homlokgéppuskás, töltőkezelő-toronygéppuskás. A harckocsikkal való kiképzést csak forgószínpadszerűen lehetett megoldani, hiszen a század létszáma a harckocsikhoz szükséges személyzet háromszorosa, vagy még ennél is több volt. Harckocsi-harcászatra ki a terepre legtöbbször gyalog mentünk, öt-öt fős csoportokban. A kezelőkiképzés a garázsban, vagy a garázs előtt folyt. Közben természetesen őrszolgálatot is kellett adnunk, felváltva a rohamtüzérekkel. Őrségbeosztásnál igen kedvelt őrhely volt a „kábeljáró", és az oda való beosztás kiváltságnak számított. Bár 6—8 km-t kellett megtenni a kábel bejárása során, de járőrtárssal, így nem volt unalmas a szolgálat. Az őrzött kábelt legtöbbünk sosem látta és célját sem ismerte.

A hét végi őrszolgálatok a kapunál külön élményt jelentettek. Amikor mi voltunk szolgálatban, jaj volt a rohamtüzéreknek! A kimenőre, kimaradásra menő rohamtüzéreknél minden előírást kínos pontossággal ellenőriztünk. (Iratok, tű, cérna, pénz stb.) A legkisebb rendellenesség visszaküldéssel járt. A kimaradásról beérkezők hasonló bánásmódra számíthattak. A pontosságot a mi óránknak megfelelően ellenőriztük, az esetleges ittasságot is mi ítéltük meg. A másik héten aztán fordult a kocka,

a rablókból lettek a pandúrok, vagyis a rohamtüzérek végeztek hasonló ellenőrzést. Az előző heti precízségünket igyekeztek felülmúlni, és ez folyamatosan így ment. Ez a rivalizálás a „szőrözés" terén mindkét alegységnél „messzemenőleg" biztosította a kilépés és belépés rendjét, feltárta az esetleges hiányosságokat.

Lehet, hogy a parancsnokok örültek is ennek, legalábbis nem léptek fel ellene komolyabban. Persze azért így is előfordultak késések, vagy a laktanya sarkával szemben működő csárdából hazatérők „kerítésparancsnokságon" való beérkezése, de csak akkor, ha századbeli volt ott az őr.

Szerencsére nem volt túl kemény a tél. A kiképzési feladatok sokasága folytán gyorsabban telt az idő.

Az első szabadságok is erre az időszakra estek. Az állomány részben karácsonyra, részben szilveszterre-újévre kapott néhány napot. A karácsonyi csoportnál a visszaérkezéskor volt jó néhány késés, még hozzá több órás, de ez csak azokat érintette, akik Budapesten átszállva jöttek vissza. A távolsági vonatok késése miatt sokan lekésték a Császárfürdőről induló vonatot, de a MÁV igazolást adott és így nem kellett senkit felelősségre vonni a késésért.

Kiképzéssel és szolgálattal teltek a napok. Megszoktuk a rendet, fegyelmet. Ebben az időben már senkinek nem voltak beilleszkedési gondjai. A legkeményebb munkájuk a harckocsivezetőknek volt, nekik még a kiképzési időn túl is volt bőven tennivalójuk. A harckocsik karbantartása, feltankolása, havazás esetén a fehérre festése, hóolvadáskor a festék lemosása, mind-mind kiképzési időn túli feladatuk volt. Ebben a munkában a segédvezetők segítették őket.

A harckocsivezetőket és a segédvezetőket a kiképzési idő utáni tevékenységük miatt alig láttuk a körletben.

Lassan kitavaszodott. A tavasz új szervezést is hozott, amit mi akkor természetesen csak a „mozgásokból", vezénylésekből, áthelyezésekből észleltünk.

Akik 1948 október végén vonultunk be az első harckocsi századhoz, azonos összetételben 1949 áprilisig maradtunk együtt. Ez a fél év azonban példátlanul szorosra kovácsolt össze bennünket. Ezt bizonyítja, hogy a bajtársi összetartozás most, 40 év elmúltával is tart. Igaz, többségünk még további hat hónapot töltött Esztergomtáborban, a sorkatonai szolgálatot teljesítő bajtársak egy része még többet, de már nem azonos században. 1949 tavaszán az akkor még a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozó határőrséget, a piros-kék parolis határvadászokat, főleg a déli országhatáron, az ismert politikai szituáció kapcsán megerősítették, vezénylések, illetve áthelyezések következtében az első harckocsi század sorai kezdtek megbomlani. Ezt követte a nagyobb átszervezés, amit mi akkor csak a személyi mozgatásokon keresztül érzékeltünk. Ma már tudjuk, hogy az ismert párthatározat kapcsán lépésről-lépésre folyt a hadsereg fejlesztése.

Megalakult az első páncélos hadosztály, ezen belül az első harckocsi ezred, több mint 900 fővel és a létszámnak megfelelő harckocsival. Ettől kezdve lett Pf. címünk. „Keretátadással" a volt második önálló lövész zászlóalj egyharmada Piliscsabára ment. Ilyen arányban az alegységek állománya is megbomlott, így a volt harckocsiszázad is. Sokan kerültek a hadosztály törzsébe is, valamint az ugyancsak Esztergomtáborban felállított rohamtüzér osztályhoz. Akiket máshová szólított a szolgálat, szomorúan váltak el tőlünk. Akik a harckocsiezrednél maradtunk, még jobban összetartottunk. A század ugyan nem maradt egyben, de legalább egy ezredben voltunk. Lényegében mi adtuk az ezred alegységeinek keretét. Voltak akik ezreden belül ugyan, de „szakmát" kényszerültek változtatni. Mivel minden zászlóaljhoz helyeztek híradó szakaszt, jó páran oda kerültek. Ahogy tőlünk elmentek bajtársak, ugyanúgy jöttek is az ezredhez a volt második önálló lövész zászlóalj más alegységeiből, főleg a híradó századból, hogy a híradó szakterületet erősítsék. Az ezredhez kinevezett parancsnokok is megérkeztek.

Ezredünk parancsnoka Uszta Gyula ezredes lett, aki a „Rákóczi" partizánosztag parancsnoka volt a háború alatt a kárpátokban. (Akkor ezt a ma már közismert tényt nem mindenki ismerte közülünk).

Az ezredparancsokkal egyidőben több olyan parancsnok foglalta el beosztását az ezrednél, aki szintén akkor végezte el a törzstiszti tanfolyamot, és akik később a hadsereg felső vezetésében, illetve a tábornoki karban fontos beosztásokat láttak el.

Az új „felállás" első napjaiban megérkeztek az újoncok, öregkatonák lettünk. Most mi álltunk a laktanya fő útja mellett érdeklődő tekintettel, hogy van-e ismerős az újoncok között. Jónéhányunk fedezett fel ismerősöket. Az ekkor bevonultak között már a sorkatonai szolgálatra behívottak voltak többségben, de a tiszti iskolákra jelentkezettek száma is jelentős volt.

Közülünk, akik tisztesek lettek, részt vettek az újoncok kiképzésében. A felszabadulás utáni első díszszemlére készült a hadsereg. Ekkor nem április 4-én, hanem május 1-jén tartották a díszszemlét. Egyértelmű volt, hogy a szemlén részt vevő páncélos kontingens csak a mi ezredünkből kerülhet ki. Az ezrednek is csak az öregkatonáiból, hiszen az újoncok még szakkiképzésen nem voltak. Lényegében az első harckocsiszázad tagjai vettek részt a díszszemlén, akiket különböző alegységekből szedtek össze. Előbb otthon, majd Budapesten, a nagyrákosi gyakorlótéren folyt a felkészülés. Mivel az újoncok még nem tettek esküt, a laktanyaőrséget is az öregkatonáknak kellett adni.

Folyamatosan, két váltásban adtuk az őrséget, mert csak ennyien maradtunk Esztergomtáborban. Akiknek ez a sors jutott, szomorúan vették tudomásul, hogy az ő itthoni szolgálati feladatuk is éppen olyan fontos tevékenység, mint a díszszemlén lévőké. Az őrszolgálatot adókat sújtotta még az is, hogy a húsvéti szabadságra menés lehetősége veszélyben forgott, hiszen csak két váltás őrség volt. A parancsnokok rugalmasságán (szabálysértésén?), emberségén és az öreg páncélosok legendás bajtársiasságán múlott, hogy mégis megoldást nyert a szabadság probléma. Mindkét váltás vállalta, hogy folyamatosan 4—5 napon át ellátja az őrszolgálatot míg a másik váltás szabadságra megy. Nagy rizikó volt ez a parancsnokok részéről. Fáradtan, de éber szolgálatellátással hálálták meg a fiúk az emberséges intézkedést.

A fővárosban közben lezajlott a nagy érdeklődés mellett megtartott díszszemle. A díszszemlén résztvett bajtársaink soha nem feledhető élményt szereztek.

A díszszemléről visszatért „győztes páncélosok" bekapcsolódtak a kiképzésbe. Az újoncok szakkiképzése folyt és azon belül harckocsi éleslövészet is. A Nagy-Strázsa oldalából lőttek a harckocsiágyúk a Kétágú hegy oldalába. A harckocsialegységekbe beosztottak az újoncokkal részt vettek a lövészeten, az öregkatonák egy része pedig a lőteret biztosította biztonsági őrként.

Júniusban a Kossuth Akadémiát frissen végzett alhadnagyok és tiszthelyettesek érkeztek az alegységekhez. Már bekapcsolódtak az új szakaszparancsnokok a kiképzésbe, amikor az egyik júliusi napon, teljesen váratlanul, megjelent a laktanyában Farkas Mihály honvédelmi miniszter és kísérete. Külön tanterem nem lévén a körletben szakaszonként politikai foglalkozást tartottak a századok. A miniszter néhány foglalkozást megtekintett, néhány percet időzött egy-egy helyen és egy-egy kérdést is feltett a témából. Mikor meggyőződött arról, hogy „tudjuk a leckét", ahogy jött, úgy távozott is körünkből.

A nyár közepén „nagy kihelyezésre" került sor. A Várpalota melletti Inota közelébe, oda ahol most a „November 7." erőmű áll, települt ki az ezred. Az első napok a tábor berendezésével teltek, majd a tanultak gyakorlása folyt a könnyűnek nem nevezhető terepen. A harckocsik védelemre való beásásának gyakorlása több napi munkával is csak félig meddig sikerült egy-egy harckocsi személyzetének a sziklás, köves talajon.

Az inotai táborozásunk alatt — 1949. augusztus 18-án — az Országgyűlés elfogadta a Magyar Népköztársaság Alkotmányát, melyre augusztus 20-án tettük le az esküt. Ez az eskütétel külsőségeiben is sokkal ünnepélyesebb volt, és azért emlékezetesebb is, mint az előző eskü, amit még a Magyar Köztársaságra tettünk le, zárt körülmények között, újonckiképzésünk után.

Az eskütétel ünnepélyes és nyilvános volt. Részt vettek azon a környék dolgozóinak képviselői, a párt- és állami vezetők és természetesen a hadsereg felső vezetésének képviselői, a családtagok azonban nem, akkoriban ez a lehetőség nem volt gyakorlat. Az eskütételre a pétfürdői sporttelepen került sor, ahova gyalogmenetben vonultunk át a táborhelyről. Ezen az eskütételen nem az újoncok tettek esküt, hanem az ezred minden tagja és a hadsereg egésze is, helyőrségenként, az új Alkotmányra.

A táborból való bevonulás után került sor, a még június-július hónapban végrehajtott haditorna jelvényszerző versenyeken jelvényfokozatokat elértek részére a jel-

vények kiosztására. A szeptember hónap szolgálat ellátással, anyagok karbantartásával, rendezésével és javítási munkákkal telt el.

A hónap vége felé ismét „mozgás" jelei mutatkoztak. Ennek okát már jobban értettük, legalábbis azok, akik önkéntesek voltak és a Kossuth Akadémiára jelentkezve az egy éves csapatszolgálat vége felé közeledtek. A hónap végén sorakoztatták az „érdekelteket". Ismertették az áthelyezési parancsokat, hogy ki hova kerül. Ekkor tudtuk meg, hogy a Kossuth Akadémia megszűnt és helyette fegyvernemi tiszti iskolák létesültek. (Nyilván a megnövekedett tiszti létszámigény biztosítására.)

Az áthelyezési parancsokat megdöbbenve hallgattuk, mert a Honvéd „Rákosi Mátyás" Páncélos Tiszti Iskola állományába csak egy része, bár a többsége került a volt páncélosoknak. Jónéhányan más tiszti iskolákra nyertek beosztást. Később derült ki, hogy a polgári szakképzettségeket is figyelembe vették az elosztásoknál és pl. a vasasokat, a tüzér, a légvédelmi tüzér és más szertiszti tanfolyamokra is számításba vették. A hazai tisztképző iskolák mellett néhányan a Szovjetunió tisztképző intézményeiben kezdték meg tanulmányaikat. A sorállományú bajtársaink az ezrednél vagy újabb áthelyezések kapcsán máshol folytatták szolgálatukat.

Október elején kaptak néhány nap szabadságot az áthelyezettek, a tiszti iskolákra menők. Nagy búcsúzásokra került sor és fájó szívvel, de szétvált néphadseregünk első harckocsiszázadának a még ekkor is egy ezred soraiban szolgáló állománya.

Fokozta az elválás nehézségét — főleg azok számára, akik a páncélos fegyvernemtől is kénytelenek voltak megválni — hogy aznap érkeztek meg a Szovjetunióból a gyári új harckocsik, amikor nekünk menni kellett az ezredtől.

A vasútállomáson kirakodott harckocsik dübörögve jöttek befelé a kapun hosszúhosszú sorban, mi meg kifelé vonultunk, hogy ki-ki az új beosztásában teljesítse kötelességét.

Ezt követően sokunkkal csak az 1958-ban tartott tíz éves bajtársi találkozón láttuk viszont egymást, vagy még ennél is később.

Akik végig páncélosok maradtak, azok a szolgálatuk során természetesen többször találkoztak. Azok viszont, akik a harckocsizó fegyvernemtől távol kerültek, csak ritkán és véletlenszerűen. Ennek ellenére valamennyien páncélosok maradtunk.

SZEMLE

DAVID NICOLLE

HUNGARY AND THE FALL OF EASTERN EUROPE 1000—1568
Men-at-Arms Series No. 195

(Osprey Publishing Ltd, London, 1988. 47 o.)

A múzeumok és magángyűjtemények bejáratánál szinte mindig találhat a látogató olyan elárusító helyeket, ahol a szokásos képeslapok és reprodukciók mellett egyéb szakkönyveket és népszerűsítő feldolgozásokat is vásárolhat. A British Museumban például, de más londoni múzeumokban is, szinte egész termeket tartanak fenn efféle célokra, melyet nem pusztán üzleti szempontok indokolnak, hiszen a látottak, az új ismeretek bővítésében és elmélyítésében, egyaránt jelentős szerepet játszhatnak a különféle kiadványok. David Nicolle munkája is elsősorban múzeumi könyvesboltok révén kerülhet a szigetország és a világ minden tájáról érkező látogató kezébe, aki a rendkívül ízléses kiállítású, térképekkel, fotókkal, metszetekkel, színes táblákkal, sőt a további tájékozódást még bibliográfiai jegyzékkel is elősegítő könyvet mindenképpen szakszerű és megbízható műnek tarthatja Magyarország és Kelet-Európa középkori had- és fejlődéstörténetére nézve. A „Men-at-Arms" sorozat népszerűségét egyébként mi sem jelzi jobban, hogy eddig már közel kétszáz munkát adtak ki a különböző országok és korok hadtörténetéről. Mindezek alapján a magyar olvasó és történész fokozott érdeklődéssel lapozhatja fel az angol szerző könyvét, s vizsgálhatja kíváncsian, vajon mit írnak rólunk, s hogyan vélekednek a magyar hadtörténet és a kelet-európai régió mintegy öt évszázadáról egy nagyközönségnek szánt sorozat újabb darabjában.

David Nicolle Kelet-Európa értelmezése a balkáni államokra és Bizáncra vonatkozik, s hat önálló részben tárgyalja sorrendben Magyarország, Bizánc, Bulgária, Szerbia, Albánia és Románia hadtörténeti, valamint társadalomtörténeti fejlődésének főbb jellemzőit. Úgy tűnik, az egyes országoknak a címben megadott időhatárok között betöltött szerepét, politikai súlyát vette alapul, midőn Magyarországnak és Bizáncnak közel hasonló terjedelmet, míg az utóbbi négynek különkülön alig egy-két oldalt szentelt. Ugyanakkor félrevezető, s következetlen ez a felosztási mód, hiszen Románia megjelölés alatt csakis a Havasalföldi és Moldvai fejedelemségek hadszervezeti fejlődését vázolhatta fel a szerző, mivel *a korban még egyáltalán nem létezett e XIX. század közepétől (1859) fennálló államalakulat és elnevezés!* Ugyanakkor a Magyarországtól közjogilag független Horvátországnak főként a török elleni védelemben játszott szerepét viszont önálló részben lehetett — és kellett — volna ismertetni. E furcsa felosztás nyomán támadt kételyeket még fokozhatja az a térkép, amely a bevezetéshez csatolt rövid kronológiai táblázatot lenne hivatott kiegészíteni. Ezen Nicolle az 1330 körüli évekre való utalással a Dunától és a Tiszától északra megintcsak anakronisztikus megjelölést alkalmazott Szlovákia feltüntetésével, s így azt a térképen a Magyarországgal perszonálunióban lévő Horvátországgal legalábbis egyenlő státusú, létező államtestnek vette. Mindamellett — nyilvánvaló tévedéssel — a magyar királynak különböző időszakokban hűbéres Moldvai és Havasalföldi fejedelemségeket szintén Magyarország határain *belül* létező államokként ábrázolta a szerző. Az Arany Horda megjelölést viszont csak a Moldvai fejedelemség keleti határa, illetőleg a Kijevtől délre eső, s a Dnyeper által határolt területekre terjesztette ki. A Bulgária történetét taglaló részben pedig több szempontból is vitatható az a sommás megállapítás, miszerint az „ország a »Mongol Világbirodalom« részeként békét és jelentős gazdasági fellendülést élvezett." Tovább is sorolhatnánk akár a térképpel, akár a többi állam történetével kapcsolatos tévedéseket, de ezúttal tekintsünk el ezektől, s maradjunk szigorúan a magyar vonatkozású problémák vizsgálatánál.

Már a magyar etnikum eredetmeghatározásainak összetettsége is komoly félreértéseket eredményezhet Nicolle ismertetése alapján. Mint írja: „A korabeli krónikások a magyarokat, akik a IX. sz. végén hódították meg a te-

rületet, türköknek tekintették; a XI. századra azonban egy tisztán finnugor nyelvet, a magyart beszélték. Egy újabb teória szerint két hódításra is sor került, s eszerint egy finnugor nép követte a türk onogurok (a bolgárok és hunok rokonai) egy további támadását, miután az avar államot Nagy Károly megdöntötte. A IX. század végén érkező türk magyarok azután egy kis vezető elitté váltak, akik nemsokára átvették a letelepedett finnugorok nyelvét." Igaz, nem várható el, hogy a magyarság pontos eredetére, a máig tartó vita közepette, valaki néhány mondatban rávilágítson, de ha már elméletekre utal a szerző, talán nem ártott volna azokat egyértelműen és szabatosan kifejteni. Ám meglehetősen nagyvonalúan kezeli Nicolle a Kárpát-medencébe történő magyar betelepedés utáni állapotokat is, kijelentve, hogy a honos szláv és finnugor népesség megőrizte katonai szerepét a hegyvidékeken.

A XIII. századi mongol támadással, illetőleg az annak elhárításával kapcsolatos események taglalása szintén további tévedéseket tartalmaz. A kunoknak az ország védelme érdekében történő betelepítése kapcsán Nicolle az egyik színes rajzhoz azt a megjegyzést fűzte, hogy e néptörzset jellegzetes szőke haja és kék szeme alapján már a korabeli német és orosz elnevezés is a „sárga" színnel azonosította. E megállapítás kommentálására elég csupán Kiszely István egyik idevágó antropológiai munkáját idéznünk: „A kunok antropológiai összetétele (...) rokon volt a honfoglaló magyarokéval, azzal a különbséggel, hogy bennük kevesebb volt a kelet-balti elem. (...) A kunok (...) tehát túlnyomóan turano-taurid típusuk által a magyarság embertani összetételét ismét az eredeti turanid irányba fejlesztették." (Sírok, csontok, emberek, II. kiad., Bp., 1976. 218. o.) Taurid jelleg esetében egyébként a szem, a haj fekete, s a bőr erősen barnás, a turáni típust pedig sötétbarna vagy fekete haj, sötét szemek, kissé hullámos bajusz jellemzi. (uo. 148. és 151. o.) Mindezek után már nem is meglepetés, hogy a Muhi csatát 1241 helyett 1242-re datálta az angol szerző. Az Anjou hadszervezeti tagozódás kapcsán pedig azt olvashatjuk, hogy „az ispánok a bárónak voltak alárendelve, akik után a király saját várainak várnagyai következtek." Ugyanitt még szó esik arról, hogy Nagy Lajos német és olasz zsoldosokat is szolgálatába fogadott, de hogy ezekkel miért harcolt a „pogány litvánok és a katolikus lengyelek ellen," azt már találja ki az olvasó. Furcsa az is, hogy a Zsigmond által létrehozott telekkatonaság intézménye kapcsán miképpen bukkan fel az angol szövegben a „honvéd" elnevezés.

Sajnos azonban további negatívumok is jellemzik Nicolle könyvét. A mellékelt nyolc színes tábla magyar vonatkozású ábrázolásainak jelentős részén a szerző nem az általánosan használatos, jellemző darabokat mutatja be, hanem — egy-egy szórványleletre hivatkozva — a kuriózumokat igyekszik megragadni és jellemzőkként ábrázolni. Egyébiránt a Nyugat-Európában kiadott népszerűsítő szándékú viselettörténeti munkák általános hibája az a szemlélet, hogy a Lajta folyón túl egy távoli, egzotikus világ kezdődik, ahol istentelen barbárok laknak. Viseletük, fegyverzetük az európaitól teljesen idegen, ezért a bemutatásukra bármilyen mesebeli fantáziakép megfelelő. Hogy az illusztrációkat készítő Angus McBride is beleesett ebbe a hibába, az egyfelől érthetetlen, hiszen az illusztrációk magyarázatai arra engednek következtetni, hogy ismeri az egykorú ábrázolásokat, (Képes Krónika, kígyóspusztai csat, felvidéki és erdélyi templomfreskók, stb.), amelyek alapján reális és jellemző kép alakítható ki a feldolgozott kor magyar viseletéről. Másfelől viszont igen veszélyes, hogy a táblák ilyenek lettek, mert az ábrázolt fegyverek jó része valóban létező régészeti lelet, de általában nem tipikus darabok, így a felületesség éppen az alaposság látszatát kelti. Ha már a kuriózumok ennyire előtérbe kerültek a kötetben, sajnálatos, hogy az európaitól valóban jelentősen eltérő viseletű és fegyverzetű kunoknak a színes táblákon való megjelenítése távolról sem nevezhető hitelesnek. A szerző nem használta ki az egykorú források (Képes Krónika, Magyar Anjou Legendárium, stb.) nyújtotta lehetőségeket, hanem néhány lelet alapján egy teljesen eklektikus „kunképet" alakított ki.

A magyar lovagábrázolások közül hiányzik a Hunyadiak korának jellegzetes saladevértes lovagja. Ehhez a Thuróczi-krónika metszetei adhatták volna a mintát. Hiányzik továbbá ugyane kor huszita-típusú gyalogosának ábrázolása, amelyet — ugyancsak a Thuróczi-krónika alapján — vassalapban és gótikus félvértben képzelhetünk el. (Talán ezt a típust kívánta helyettesíteni — kevés sikerrel — a „H" tábla ún. „erdélyi gyalogosa".) Feltétlenül helyet kellett volna kapnia viszont a színes táblákon az 1526 utáni időszak jellegzetesen magyar fegyvernemének, a huszárnak. Rögtön két típus is kínálkozik felhasználásra: egyfelől az ún. gótikus szablya saruveretén látható ábrázolás alapján (amelyet közöl is a kiadvány a 39. oldalon) rekonstruálható típus, másfelől Gávai Lukács vagy a Szentgyörgyvölgyi Bakács család címerképén ábrázolt, csúcsos huszársisakot viselő típus. (Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987. 72., 172. o.) Az előbbi típus alapján készült, és a „H" táblán látható *moldvai könnyűlovas* — jobb lábánál egy kb. 100 évvel korábbi gyalogos pajzs, ún. kis paveze — nem fogadható el huszárábrázolásként, mert aki magyar huszárt keres, azt nem a „moldáviai" címszó alatt fogja keresni.

Könnyen lehet, hogy a középkort, illetve Közép- és Kelet-Európát a sorozat szerkesztői csak afféle perifériális területeknek tekintik.

Ha egy majd fél Európányi terület több mint ötszáz éves történelmét kell a szerzőnek 48 oldalra és 8 színes táblára összesűrítenie, akkor ez a munka nyilvánvalóan nem lehet olyan részletes és kimerítő, mint a Napóleoni háborúkkal foglalkozó művek, ahol csak Wellington gyalogsága maga megtölt két kötetet. Ez a körülmény természetesen csak arra szolgálhat mentségül, ha valami kimaradt a kötetből, a benne hagyott tévedésekre semmiképpen sem. Igaz, a csatolt bibliográfia a magyar történetírás és tudománypolitika veszedelmes mulasztásaira is utal. A szlovák, jugoszláv, román szerzők tollából angol nyelven megjelent összefoglalások mellett még jugoszláv és román folyóiratokat is feltüntet a szerző, míg Magyarország történetéről mindössze egy, több mint tíz éve (!) készült művet ajánl az olvasónak. (A History of Hungary. Ed. E. Pamlényi. Bp., 1973.) Így azután nem is lehet csodálkozni, ha Szent László magyar király harcait, a külföldi olvasó számára megfejthetetlen módon, ősi „szlovák" és „román" templomfreskók örökítik meg.

Mindent egybevetve az a legnagyobb probléma, hogy a kiadvány elkészült, és most már nem lehet rajta változtatni. Az Osprey Kiadó elszalasztotta a lehetőséget, hogy egy korrekt, igényes, a „Men-at-Arms" sorozat színvonalához méltó kötetet adjon az érdeklődők kezébe. Sajnos számolni kell vele, hogy ebben a sorozatban még egyszer ugyanerről a korról és térségről nem jelenik meg kötet. Akik ennek a sorozatnak a köteteit használják, például modellfigura-készítéshez viselettörténeti kézikönyvként, azok számára egy több szempontból hibás és torz kép válhat véglegessé a magyarság középkori történelméről, viseletéről és fegyvereiről. Mindenesetre a magyar történészek számára egy igen fontos tanulsággal szolgál az Osprey „Men-at-Arms" 195. kötete. Nevezetesen azzal, hogy *a laikus nagyközönség számára is írni kell idegen nyelvű ismeretterjesztő munkákat, s lehetőleg dekoratív kiállítású kiadványok formájában kell azokat megjelentetni. Ha a téma legavatottabb szakértői erre nem vállalkoznak, akkor megírják mások — úgy, ahogy a rendelkezésükre álló hiányos információk alapján tőlük telik.*

Szöllősy Gábor—Kurucz György

FRANK TIBOR

EGY EMIGRÁNS ALAKVÁLTÁSAI
Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820—1892

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 310 o.)

Frank Tibor munkája első pillantásra túlméretezettnek tűnik s ezt a felületes benyomást csak erősíti a temérdek levéltári és egyéb iratanyag megmozgatása, a közismert, vagy alig hozzáférhető szakirodalom szorgalmas átrostálása, a rengeteg külföldi archivum és kézirattár gondos fölbúvárlása, de még azon történészek ill. levéltárosok, kiadói szakemberek tekintélyes száma is, akiknek a szerző köszönetét fejezi ki szakmai segítségükért vagy erkölcsi támogatásukért.

Vajon megérte-e a fáradságot ez a sokéves kutatással összeállított monográfia, egy kétes hírű, s ráadásul harmadrangú figura, Zerffi Gusztáv pályafutásáról, amikor se szeri se száma azon személyiségeknek akik Zerffinél összehasonlíthatatlanul nagyobb súllyal estek latba a korszak (1849—1867) politikai eseményeinek alakításában, de tudományos igényű átfogó szakmunka mégsem született eddig róluk? Hogy példát is említsek, még a történetesen Zerffi Gusztávval egyazon évben született és elhalálozott Klapka Györgyről sem...

Ám a könyv alaposabb áttanulmányozása (mi több, többszöri elolvasása) a történeti kérdések iránt érdeklődő átlagolvasót és a szakembert egyaránt meggyőzi, hogy Frank nagyon is megfontoltan nyúlt Zerffi Gusztáv alakjához, s hogy választásával egyfelől egészen sajátos nézőpontra, perspektívára tett szert a korabeli események és folyamatok tanulmányozásához, másfelől pedig máig ható társadalom- és ideológiai történeti problémák majdani megoldásához nyújtott használható és meg nem kerülhető kiindulópontot.

Hogy voltaképpen miről is „szól" Frank (mikro)filológiailag is imponálóan pontos szakmonográfiája, annak érzékeltetéséül engedtessék egy kis kitérő — néhány gondolat erejéig legalább. Mert, bármilyen hihetetlennek tetszik is, jelen sorok írójában — Klapka korabeli tevékenységének és a róla alkotott kortársi állásfoglalások többé-kevésbé alapos ismeretében — épp Frank monográfiájának hatására az a kényelmetlen érzés kezdett körvonalazódni, hogy pályájuk homlokegyenest ellenkező előjelű alakulásában — eredendő és meg nem változtatható személyiségjegyeiken túl — rendkívül fontos szerepet játszott *származásuk* is.

Távol álljon tőlem, hogy a szentségtörés bűnébe essek, de talán nem fölösleges tisztázni, hogy e két azonos korú hajdani fiatalembernek nem a magyar volt az anyanyelve, hanem a német, s bár a magyart is tökéletesen beszélték, írásban az esetek döntő többségében Goethe nyelvét használták. (Klapka például még az 1860-as évek elején is többnyire németül levelezett Kossuthtal, de több más emigránstársával is). Eszmélkedésük, személyiségüket alakító meghatározó élmény- és tapasztalatszerzésük idején, tehát nagyjából az 1830-as, 1840-es évek fordulóján, korántsem volt még *teljesen* eldöntött dolog, hogy a Morvaországból bevándorolt (valószínűleg cseh v. morva eredetű) elnémetesedett temesvári polgárcsaládból származó Klapka, illetve a jelek szerint Hannoverből Pest-Budára áttelepedett, korán katolizált, de zsidó eredetű értelmiségi családban született Zerffi érzelmileg melyik nemzettel azonosul. Mert bár mindketten a történelmi Magyarországon látták meg a napvilágot, éppen személyiségfejlődésük legfontosabb időszakában mindkét tehetséges ifjú hosszú éveket töltött a *császárvárosban:* Klapka a bécsi katonai akadémia növendékeként, Zerffi pedig mint színész és újságíró. Kortársaik alapvető és meghatározó élménye, a reformkori magyar liberalizmus és a Bécsből vezérelt konzervativizmus kettős vonzása, — Frank szavaival — a *lojalitások feltételezett konfliktusa* tehát minden bizonnyal erősebben hatott rájuk, nagyobb kihívást jelent(het)ett számukra Magyarországon maradt nemzedéktársaiknál. Ráadásul átlagosnál jóval kiemelkedőbb szellemi képességeiken kívül személyiségüknek volt egy nagyon lényegesnek tetsző közös vonása: szinte hihetetlen *becsvágyuk*, ami Klapkát a magyar történelem legragyogóbb neveinek sorába emelte, míg Zerffit egyfelől a Kossuth-emigráció (Bangya János mellett) legkártékonyabb figurájává, valóságos „antihőssé" (Frank T.), spionná, provokátorrá, titkosügynökké, az abszolutisztikus bécsi rendszer cinikus és rendkívül hatékony kiszolgálójává süllyesztette — másfelől viszont, néhány évtizeddel később, a viktoriánus Anglia neves történészévé tette. Aki sajátos módon még a modern japán historiográfia kialakulására is hatással volt.

Mielőtt a monográfia izgalmas lapjait forgatva Zerffi „zavarba ejtő sokarcúságának" (Frank T.) nyomába erednénk, szeretnék a „hős" (Klapka állandó jelzője az 1850-es, 60-as években valóban az „héros de Komorn"-a „komáromi hős" volt) és az „antihős" (Zerffi) alakjának még egy utolsó, de rendkívül fontosnak látszó összetevőjére kitérni. Nevezetesen arra, hogy kiemelkedő adottságaik ellenére mindkettőjükből hiányzott az *eredetiség*. Frank monográfiája ezt Zerffi esetében az orvosi látleletek tárgyilagosságával bizonyítja, különösen történetírói tevékenységét illetően, míg Klapkáról a csaknem egybehangzó kortársi vélemények és a történelmi távlat valószínűsíti ugyanezt. A magas fokú intelligencia ugyan minden bizonnyal képessé tette őket arra, hogy ezt maguk is érezzék és/vagy sejtsék, de arra már nem, hogy be is ismerjék, s ez éppen nem csökkentette, inkább — az önigazolás közismert mechanizmusával — csak tovább növelte irdatlan érvényesülési vágyukat, az előttük, illetve fölöttük álló kortársakkal szembeni ellenérzéseiket. Klapka Kossuthtal szembeni magatartása az emigráció kezdeti szakaszában, 1862-es látványos szakításuk, 1863/64-es intrikái, egyáltalán „vezérkedési hajlamai" eléggé ismertek ahhoz, hogy hivatkozhassak rájuk. És ezek után már nem is annyira meglepő, amit Batthyány Kázmér volt „külügyér" egy nemrégiben előkerült levelében Görgey kapcsán ír róla: „(Klapka) Görgey visszhangja, el kellett szenvednie felsőbbrendűségét, ugyanakkor gyűlölte is Görgeyt; Klapka nem nagy ember, nem is nagy generális, amilyennek elhitetni szeretné magát emlékirataiban. Ügyes és néha szerencsés, ez minden" (Batthyány Kázmér Louis Bystrzonowskinak, Kuttahya (sic!), 1850. dec. 12.)

A szerencse és az ügyesség persze önmagában kevés lett volna Klapka hadvezéri és politikusi karrierjének kibontakozásához, nem kis tehetség s ügyszeretet is kellett hozzá! Meg — s itt kanyarodunk vissza Zerffihez — a jó *választás*, a magyar nemzeti önrendelkezés, s egyáltalán a magyar progresszió ügyének feltétlen fölvállalása és szolgálata.

Igen ám, csak míg Klapka és nemzedéktársai többsége előtt nyitva állt az akkortájt legnagyobb presztizsű katonai és politikusi karrier, addig Zerffi, ellentmondásos pályája egyetlen viszonylag pozitív korszakában, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején, magáról is szólva ezeket írhatta: „Mi lehet nálunk a zsidó? Kalmár—doctor—művész—író... Mint művész és író a zsidó oly helyzetben van, mikép a társaság (társadalom) nyomását csak még jobban kell éreznie, — s egész élete az ő szellemi műveltsége és statusjogellenes állása közti ellentét által örökös ellentmondássá leszen, mely a földön megoldást nem remélhet, s mely végre azon átokkal végződik — az emberiség nem érdemli hogy emberekből álljon... (*Reform*, 1848. júl. 11. — idézi Frank, 31—32. o.) A szerző joggal tekinti Zerffi ezen kijelentését, s azt követő „elszólását" személyisége, egyénisége sokatmondó és áruló megnyilvánulásának. A jelentékeny köz- és szépírói, talán politikusi babérokra is pályázó Zerffi helyzete valóban nem volt könnyű, s ezt hetykeségével, fölényességével, tudálékosságával, izgágaságával s agresszivitásával csak nehezítette, jócskán „problematikussá", sőt ellenszenvessé téve alakját kortársai előtt. Ez, valamint a hatalomhoz való ambivalens viszonya, állandó frusztrációja, sértett becsvágya, valamint a rendőrségi ügyek és módszerek iránti vonzódása (1848. dec. 1.-jén Madarászék megbízásából ő készíti el „A rendőri Minisztérium általános szerkezetének tervezetét", a forradalmi rendőrség általa elképzelt ideális struk-

túrájáról illetve 1849 tavaszán Aulich táb ornok segédtisztjeként „inkább detektív, mint katonai feladatokat lát el") és — nem utolsósorban — a szabadságharc leverése s az emigránslét kezdeti, súlyos megpróbáltatásai — összegzi Frank — sodorja Zerffit, korántsem előzménytelenül és váratlanul, Bach nemzetközi ügynökhálózatának tagjai közé.

Természetesen nem véletlen, hogy Zerffi titkosügynöki „működése" áll Frank figyelmének homlokterében s ez alkotja munkája törzsanyagát. (Könyve 218 oldalnyi főszövegéből csaknem 150-et szentel a konfidenspálya alakulásának, míg az „előzményekre" mintegy 25, a „tudósi" korszakra pedig pontosan 67 oldal jut.). Nyilván a monográfia terve is úgy született, hogy a szerző rábukkant Zerffi megmaradt jelentéseire, illetve fontosabb leveleire és ezek tartalma, kivételesen magas színvonala keltette föl érdeklődését Zerffi, az *individuum* iránt. Ez késztette arra, hogy módszeres kutatásai eredményeként először aprólékos munkával tisztázza „hőse" családi viszonyait, indíttatásának körülményeit, majd kiigazítsa s kiegészítse eddigi ismereteinket Zerffi reformkori hírlapírói és irodalmi tevékenységéről. Az pedig kutatói szerencsénél jóval több, már-már historikusi bravúr, hogy véglegesen tisztázta: Zerffi Gusztáv a reformkor és a szabadságharc magyar—német (német—magyar) publicistája, a Dr. Piali; Dr. P.; ill. „Perisi" néven 16 éven át Bécsnek írogató „politikai megfigyelő", végül Dr. G. (ustavus) G.(eorge) Zerffi „professzor", a tekintélyes „angol" történész a Royal Historical Society tiszteletreméltó elnöke, a modern japán történetírás egyik „atyja" — valójában egy és ugyanazon személy.

De, egyetértek a szerzővel, az életút megértésének „kulcsa" *tényleg* az ügynöki korszak. Ez a *szerves kapocs* a „köpönyegforgató liberális" (Frank T.) és a majdani „brit" tudóskarrier között. Így középpontba állítása és részletezése egyaránt indokolt. Frank kivételes anyagismerettel és nem csekély empátiával mutatja be Zerffi „szakmai előmenetelét", gyors „fejlődését"; azt, ahogyan közönséges besúgóból széleskörű tájékozottsággal rendelkező, szorgos és színes tollú politikai informátor lesz, aki még azt a luxust is megengedheti magának, hogy értesüléseit egy „liberális" magánleveleinek álcázva ne csupán „kollégái" tevékenységének kíméletlen bírálója legyen, hanem a dél-kelet-európai térségbe irányuló osztrák politika egészének — vagyis tulajdon főnökeinek is! A szerző, Zerffi jelentéseinek ismeretében, méltán adózik elismeréssel az ügynök intellektuális mozgékonyságának, lényeglátó érvelésének, szellemes, csipkelődő stílusának. S nem mulasztja el sejtetni, hogy Zerffi lehetséges „kettős" (hármas?) ügynök is volt! Utal ugyanis arra, hogy Dr. P. nem egy megszerzett adata, információja — persze egészen más összefüggésben és „hangszerelésssel" — kortársainak írott „közönséges" (ám provokatív!) leveleikben is felbukkan, szemléletesen tanúsítva a hajdani zsurnaliszta szellemi hajlékonyságát — és kivételes veszélyességét!

Végképp nincs terem ama szerfölött kártékony tevékenység értékelésére, amit Zerffi, módszereit még tovább tökéletesítve, Perczel és Kossuth, Kossuth és Szemere, Szemere és Marx, Marx és Kossuth kapcsolatainak mérgezésében, az egész emigráció bomlasztásában — rombolásában (részben Bangya Jánossal együtt) kifejtett. Ennek egyébként Frank, monográfiája anyagát némileg másként szerkesztve, amúgy is külön könyvet szentelt (Frank T.: Marx és Kossuth. Magvető, Nemzet és emlékezet, 1985.) Inkább, néhány új adat birtokában, megerősíteném, hogy a szerző feltételezése Zerffi „agent double " szerepéről igazolódni látszik. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy feltehetően a lengyel emigrációnak is felajánlotta szolgálatait! Amennyiben ez a föltevés valóban helyesnek bizonyul, máris tisztábban látjuk majd Zerffi belgrádi „ügyködéseit" s talán arra is fény derül hogy *konkrétan* milyen szerepe volt a Kossuthot és piemonti ügynökét, Carossinit súlyosan kompromittáló ekkori vádakban és üzelmekben, a lengyel és szárd ügynökök összecsapásában. Az viszont a Czartoryski-emigráció dél-kelet-európai tervei, a térség politikai átrendezésére vonatkozó elképzelései ismeretében *kétségtelen ténynek* látszik, hogy Zerffi itt, ezen a téren sem volt eredeti. Még ebben a számunkra legjelentősebb, s eddig a legtöbb helytálló megfigyelést és javaslatot tartalmazó, s ezért figyelemreméltó (noha ellenséges célzatú) irat-anyagában is „csúsztatott". Saját lelemény-ként-véleményként azt adta elő bécsi megbízóinak amit Lenoir-Zwierkowskitól, Morawieckitől és a többi lengyel emigránstól Belgrádban és Konstantinápolyban hallott Közép- és Dél-Kelet-Európa föderatív átrendezéséről. Csakhogy a Galiciát birtokló, s hazájuk többszöri felosztásában tevékeny részt vállaló Habsburg-hatalmat a lengyelek ős-ellenségüknek tekintették, s helyette egy szláv—magyar—román konföderációval számoltak, Ausztriát többnyire a szintén létrehozandó Német Szövetség leendő részeként gondolták el. Zerffi „újítása" mindössze abban áll tehát, hogy a lengyel terveket, sőt módszereket (szlávok megbékítése, a cárizmus ügynökeinek ellensúlyozása stb.) *Ausztriára* vonatkoztatta, mintegy „adaptálta"! Itt is megelőlegezte tehát későbbi történetírói módszerét: alapos tájékozódás után a „kereslet" várható alakulása szerint „szállította", rendkívül intelligensen s garantáltan jó színvonalon „portékáját". (Így járt el egyébként, ismét csak „árulkodó" módon egyik hírhedt, névtelen pamfletje megírása előtt is, írja Frank, amikor a tervezett munka szinopszisát megbízóinak megküldve és várható politikai hasznát megjelölve biztosította

őket, hogy azt „Osztrák szellemben és angol ízlés szerint" fogja elkészíteni.

Lényegében ugyanezt a módszert követte (mint Frank nyomán eddig is utaltunk rá) előadó tanárként és historikusként is. Gondosan fölmérte szakterületét, akár művészettörténeti előadássorozatról, akár történelmi stúdiumokról volt szó és széleskörű tájékozottságát, nyelvismeretét, kiváló íráskészségét „bevetve" mindig azt nyújtotta, amit hallgatói és feltételezett olvasói vártak tőle. Nem hatni akart elsősorban tehát, hanem tetszeni, *érvényesülni*. És ez sikerült is, hiszen szinte mindent elért amit akart: keresett előadó, jónevű történész, nagyhírű tudományos társaságok megbecsült tagja lett. Csak éppen önálló szemlélettel, világlátással rendelkező eredeti gondolkodó nem lett, nem lehetett soha. Kérdés, hogy önmagát, önazonosságát kétségbeesetten kereső *én*jét hogyan értékelte? Hogyan számolt el magában múltja sötét foltjaival, tudatosan elkövetett, súlyos károkat okozó tetteivel? S épp ez az, tökéletesen egyetértek a szerzővel, ami a „Zerffi-jelenséget" (Frank T.) igazán izgalmassá teszi. A „szakadatlan identitásválság" ... és a görcsösen makacs alkalmazkodási vágy e „megdöbbentő példázata" (Frank T.), mely Zerffi „anacionális" karakteréből is eredeztethető, ismételten a jó ügyek tudatos választására-vállalására, és kiegyensúlyozott, állhatatos szolgálatára hívja fel az utókor figyelmét. Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a soknemzetiségű Monarchia bonyolult társadalomfejlődése, beszűkült lehetőségkerete olyan „szociális peremhelyzetet" (Frank T.) eredményezhetett, melynek árnyalt vizsgálata továbbra is elsőrendű történészi feladat.

Frank Tibor Zerffi-monográfiája ezért igen fontos darabja napjaink magyar historiográfiájának.

Borsi-Kálmán Béla

ERNEST BAUER

DER LETZTE PALADIN DES REICHES
Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotič von Lovčen

(Verlag Styria, Graz, 1988.)

A magyarországi olvasó is érdeklődéssel veheti kezébe a grazi Styria kiadó ismeretterjesztő szándékú életrajzsorozatának újabb kötetét. S nem csupán az inkább politikai mint katonai szerepvállalásra parancsolt vezérezredes életútjának magyar vetületei miatt.

Sarkotič curriculum vitae-je — horvát származása, katonai pályafutása, kinevezése 1914 végén Bosznia-Hercegovina tartományi kormányzójává és vezénylő tábornokává, itteni politikai és katonai teljesítménye — nemcsak hagyományosan alakult: már akkor feltűntek a deviáns összetevők, amikor ezeket még nem a Monarchia temetkezése diktálta.

Az idős szerző, Ernest Bauer, feladatát jól oldotta meg. Ami teljesítményében kifogásolható talán, az döntőbben az ismeretterjesztés korlátaiból, kötöttségeiből következik: az összetettebb kérdések megválaszolásánál olykor elmarad, vagy döcögőssé válik, frázisba szalad az indoklás. (Pl.: Conradot követően miért nem Sarkotič lett a vezérkar főnöke, hűsége a Monarchiához, a nagyobb hazához és forró szeretete horvát hazája iránt.)

Szakmailag talán egy kifogást tehet a recenzens: a szerző ott is döntő súlyú forrásként használja Sarkotič (Magyarországon egyébként Tonelli Sándor révén ismert) naplóját, ahol kevésbé szubjektív források is állnak rendelkezésre.

Ami a részleteket illeti: Bauer Sarkotič katonai minősítéseit felhasználva mutatja be a katonai életút állomásait. Sarkotičot egyébként így látták minősítői: átfogó katonai tudással, helyes ítéletalkotással és erős döntésképességgel bír. Ezeket a világos parancsadás művészete egészíti ki nála. Azt ugyan a szerző részletesen ismerteti, mikor, hová és milyen beosztásba vezényelték — a századfordulón pl. alezredesként, majd ezredesként zászlóaljparancsnok Prágában, hadtest vezérkari főnök Nagyszebenben, az 5. gyalogdandár parancsnoka Linzben, (ahol — 1907-ben — megkapta vezérőrnagyi kinevezését), majd következett Bolzano, később a VI. magyar—szlavón Landwehr-honvédkörzet parancsnoksága — ám ennek csak egyértelmű előnyeit látja. (Ezek persze meghaladták a hátrányokat.) Ami pedig „a politikus tábornokot" a szerzőnél illeti, ennek körüljárása ma már kissé kevésnek tűnik. — „... nem csupán parancsátvevő és kivitelező..."

Igen jól sikerültek azok az oldalak, ahol a könyv szerzője Sarkotič 1914-es kinevezésének körülményeit, a szelekciós mechanizmus működését vizsgálja. Ami végül is döntőnek bizonyult, az Sarkotič Potiorek-bírálata volt: egyébként alighanem ez — más katonai vezetők kritikája — az egyetlen terület, ahol Sarkotič valós katonai képességeit — nagyobb léptékű hadműveletet élesben nem vezetett — mérni lehetne.

A frissen kinevezett tartományi kormányzó és vezénylő tábornok politikai programja —

előadta ezt az államfőnek és rögzítette naplójában is — eklektikus és ellentmondásos volt. Míg szerencsétlenségnek minősítette, hogy az okkupációt követően nem a régi határőrvidék tradícióiból is táplálkozó katonai, hanem polgári kormányzatot teremtettek, intellektuális fogalmazással vetette papírra: „...a legjobb politika számunkra, ha nem csinálunk politikát..." — ezen természetesen a pártpolitika kikapcsolását értette. Mindezt Ferenc József helyeselte, aki a kihallgatás végén ezt mondotta: „...tehát semmiféle politika. Rend és jó közigazgatás. Kemény, ám jó szívvel párosítva. Katonailag pedig tartani a Landot."

Sarkotič naplójegyzetei egyébként arról is tanúskodnak, hogy elvitte magával Sarajevóba a „Legfelsőbb Hely" munkastílusát: „...ma a tartományt csak az kormányozhatja, aki naponta 16 órát dolgozik..." A szerző azonban csak röviden, említésszerűen szól arról, hogy Sarkotič katonai eszközökkel oldott meg igazgatási feladatokat is: e hármas ellentmondás feloldására nem vállalkozott.

Többször is szót kapnak az életrajzban Sarkotič konfliktusai. Így az a kálvária, amelyet Sarajevo Festunggá deklarálásának terve során járt, vagy amely Stürgkh-kel állította szembe. Nem kerülték el a szerző figyelmét azok az összeütközések sem, amelyek — így Montenegro megtámadásának kérdésében — tisztább katonai dimenziókban keletkeztek.

Érdekes és jellemző Sarkotič véleménye a tartományban végbement felségárulási és kémkedési perekről: primitív és árnyalt egyszerre. Amíg e pereket „...politikailag abszolút szükségesnek..." vélte és a megtalált (majd később „elvesztett") bizonyítékokból a Szerbiának küldött ultimátum megalapozottságát olvasta ki, hangsúlyozta: politikailag nem kíván beavatkozni. Igaz, ehhez hozzáfűzte: ezt magasabb szinten kell megoldani. Ami pedig nem Sarkotič, hanem a szerző e kérdéssel kapcsolatos teljesítményét illeti, némi elmarasztalástól nem zárkózhatunk el: Bauer e perek sajátos természetét távolról sem világította meg.

Az 1918-at követő életút — Sarkotič 1939 őszén halt meg — bemutatása érthetően vázlatszerű: kár azonban, hogy nincs exaktabb válasz Sarkotič és a horvát ellenzék, illetve emigráció kapcsolatainak természetéről.

Különösebb magyarszimpátiával Sarkotičot nem lehet vádolni. Már említett audienciája alkalmával is bírálta a magyarok horvát politikáját — Tiszát sem kímélve. A magyar miniszterelnökkel egyébként tartományi kormányzóvá történt kinevezését követően tárgyalt Budapesten — eléggé eredménytelenül. Felsőbb kormányzati szervének, a közös pénzügyminisztériumnak tevékenységében is magyar motiváltságú negatívumokat fedezett fel. Magyarellenessége személyes jellegű politikai kapcsolatainak alakításában is funkciót nyert. Szubjektivitása ma már csak ott tűnik enyhébbnek, ahol sorai valóságközelséget mutatnak — így Tisza délszláv útjánál. „...Tisza útja politikai halálmenet volt... ő sem tudott megszabadulni az előítéletektől... a magyar nemzetállam fikciójához tartotta magát... Tisza, a tehetséges politikus saját vakságának vált áldozatává..." — jegyezte fel naplójában.

Ha Magyarországon nem is így írnánk meg egy katonai vezető életrajzát, Bauer módszere és teljesítménye mindenképpen figyelemreméltó.

Vargyai Gyula

ROJ MEDVEGYEV

M.V. FRUNZE ÉS F.E. DZSERZSINSZKIJ HALÁLÁRÓL

Voenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1989/3. szám, 54—61. o.

A 20-as évek közepén a Központi Bizottság létszáma alacsony volt, a XIII. kongresszus után mindössze 53 fő. Egyes tagjainak tekintélye meghaladta a Politikai Iroda vagy a Központi Bizottság Titkársága tagjainak a tekintélyét, és ez természetesen korlátozta Sztálin, valamint a hatalomért harcolók befolyását és hatalmát. Azt lehet mondani, ezek közül jelentősen kiemelkedett nézeteinek függetlenségét tekintve M. Frunze és F. Dzserzsinszkij. Ezenkívül a hatalom jelentős része az ő kezükben összpontosult.

Frunze, a régi forradalmár, 1917 után nemsokára átkerült a Vörös Hadseregbe, 1919 elején már a Keleti Front déli hadseregcsoportjának parancsnoka volt, amely érzékeny veszteségeket okozott Kolcsaknak. Néhány hónap múlva már a Keleti Front parancsnokaként sikeres harcokat folytatott az Ural és Közép-Ázsia felszabadításáért. 1920 szeptemberében kinevezték a Déli Front parancsnokává és irányította Vrangel szétzúzását Észak-Tauriában és a Krímben. A polgárháború befejezése után a Forradalmi Katonatanács megbízottja, majd az ukrajnai és krími csapatok parancsnoka volt. Olyan parancsnokoktól eltérően,

mint K. E. Vorosilov, tökéletesen ismerte a hadászat és a harcászat kérdéseit, nemcsak a komisszárok között volt igen nagy tekintélye, hanem a cári hadsereg tábornokaiból és tisztjeiből verbuválódott katonai szakemberek között is. 1925 januárjában, Trockij leváltása után, ő lett a Forradalmi Katonatanács elnöke, valamint a hadügyi és tengerészeti népbiztos. Ő volt a kezdeményezője az egységes katonai doktrína kialakításának, egy sor alapvető hadelméleti művet írt, amelyekben általánosította a polgárháború tapasztalatait és amelyek a szovjet hadtudomány alapját képezték. 1924-ben a PI-nak csak póttagja volt, de ettől függetlenül önálló és határozott politikai és katonai vezető volt, akinek igen nagy tekintélye volt az országban és a pártban, nem is beszélve a hadseregről.

Még jobban ismerték a pártban és az országban Dzserzsinszkijt, akit nem alaptalanul neveztek „a forradalom lovagjának". 1895-ben csatlakozott a szociáldemokratákhoz, 1907 óta volt KB tag, azelőtt Lengyelország és Litvánia szociáldemokrata pártjának vezetőségi tagja. 11 évet töltött börtönben, száműzetésben, kényszermunkán. 1917 áprilisában választották a bolsevik KB tagjává. A forradalom után őt bízták meg a VCSK megszervezésével, később belügyi népbiztos lett, alája tartozott a határőrség és a népi milícia is. Emellett évekig vezette a közlekedési népbiztosságot, a háború következtében szülők nélkül maradt, nagy tömegben csavargó gyermekek összegyűjtését és nevelését, 1924-től a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöke. Őt is csak 1924-ben választották meg a PI póttagjává. Ettől függetlenül hatalmas politikai és erkölcsi tekintélye, valamint a kezében lévő hatalom következtében a bolsevik vezetés egyik kulcsfigurája volt.

Frunze és Dzserzsinszkij váratlan halála 1925-ben, illetve 1926-ban megváltoztatta a pártvezetés erőviszonyait és kétségtelenül megerősítette Sztálin helyzetét.

Különösen sok vitát váltott ki a 40 éves Frunze halála, akinek gyomorfekélye volt. Bármely tapasztalt orvos már 1925-ben is tudta, hogy a fekélyt először hagyományos módon kell gyógyítani és csak akkor kell operációval próbálkozni, ha ez nem jár eredménnyel. Frunze nem akarta operáltatni magát, szívesebben vette a hagyományos gyógykezelést, annál is inkább, mert 1925 őszére nagyon jól érezte magát. Fennmaradt az a levele, amelyet október 26-án, vagyis halála előtt 5 nappal írt a feleségének (amelyet a szerző közöl), amely lényegében ezt tükrözi. Ezt mondta el az őt meglátogató régi bolsevik I. Gamburgnak is, aki megpróbálta lebeszélni az operációról, de ő azt válaszolta: „Sztálin sürgeti az operációt; azt mondja, hogy egyszer s mindenkorra meg kell szabadulni a gyomorfekélytől. Úgy döntöttem, hogy kés alá fekszem".

Felmerül a kérdés, hogy a hagyományos gyógyítás sikerei ellenére, miért döntött két konzílium is az operáció mellett. A tapasztalt orvosok által hozott ilyen döntést csak kívülről jövő nyomással lehet magyarázni. Ismert tény az, hogy Frunze betegségének kérdését a Politikai Iroda is tárgyalta, ahol éppen Sztálin és Vorosilov erősködött az operáció mellett. Ezért mondta Frunze a fentieket.

A műtét október 29-én volt. A narkózishoz kloroformot használtak, holott akkor már létezett hatékonyabb szer is, az éter. Frunze nehezen aludt el. A műtétet vezető Rozanov professzor csaknem kétszeresére emelte a kloroformadagot, ami rendkívül veszélyes a szívre. Óhatatlanul felmerül a kérdés, miért volt szükség erre a kockázatra. A műtét 12 óra 40 perckor kezdődött és azonnal kiderült, hogy szükségtelen volt. A sebészek nem találtak semmit, csak egy kis forradást a nyombélen, ami azt mutatta, hogy valamikor volt fekély, de már begyógyult. Frunze szíve azonban nem bírta elviselni a terhelést, az állapota egyre rosszabbodott. Este meglátogatta őt Sztálin, de nem eresztették be. Küldött egy cédulát: „Barátocskám! Itt voltam este 5-kor Rozanov elvtársnál (én és Mikojan). Be akartunk menni hozzád, de nem engedett, az aljas. Alá kellett vetnünk magunkat az erőszaknak. Üdvözlet. Még eljövünk, még meglátogatunk... Koba". A műtét után 30 perccel azonban Frunze szíve felmondta a szolgálatot.

A továbbiakban a szerző közli a több mint homályos, időnként zavaros orvosi jelentéseket, amelyek akkor is, azóta is nagy vitákat kavartak. 1925 november közepén a régi bolsevikok egyesülete Podvojszkij vezetésével megvitatta ezt a kérdést, az értekezletre meghívták az egészségügyi népbiztost is. Az ő előadásából kitűnt, hogy sem a gyógyító orvos, sem Rozanov professzor nem sürgette a műtétet, a konzíliumok sok résztvevője pedig nem volt kompetens ennek a betegségnek az esetében. Minden az egészségügyi népbiztosságon és a Központi Bizottság gyógyításügyi bizottságán keresztül történt, amelyet olyan emberek vezettek, akikről a népbiztos nem volt jó véleménnyel. Kiderült az is, hogy a konzílium előtt Rozanovot magához rendelte Sztálin és Zinovjev, és hogy a túl nagy adag altatótól már műtét közben kialakult az a veszély, hogy Frunze meghal a műtőasztalon. Frunze halála után Rozanov teljesen összeomlott, Rikov, a népbiztosok tanácsának elnöke nyugtatta őt meg, hogy senki sem teszi felelőssé a sikertelen műtétért. A vita után az egyesület határozatot fogadott el a régi bolsevikokkal szemben tanúsított helytelen magatartásról, és hogy ezt a pártkongresszus elé kell terjeszteni. A XIV. kongresszus azonban nem foglalkozott ezzel a kérdéssel.

A „Novij mir" folyóiratnak azonban már 1926. évi 5. számában megjelent Pilnyaknak egy elbeszélése, amely áttételesen Frunze halálával foglalkozott. A szerző kitűnően ismerte az összes körülményeket. A folyóiratnak ezt

a számát azonnal elkobozták, alig néhány szám maradt fenn. Nagyobb zaj nem lett az ügyből, megpróbálták agyonhallgatni, Pilnyakkal pedig Sztálin később számolt le. Alighogy megkezdődött az 1937—38-as „nagy terror", az elsők között tartóztatták le és vagy elpusztult a börtönben, vagy azonnal agyonlőtték.

Antonov-Ovszejenko fia, a történész, egyáltalán nem kételkedik abban, hogy Frunze halála Sztálin által megszervezett „politikai eltávolítási akció" volt. Ezt kifejti az 1980-ban New-Yorkban megjelent könyvében. A. Ylam angol történész-szovjetológus elveti ezt a változatot és rámutat, hogy már Lenin idejében bevezették a beleszólást és néha kötelezően írták elő a pihenést és a gyógykezeltetést a pártvezetők részére. Rámutat arra is, hogy a 20-as években az egészségügy igen rossz állapotban volt. Szerinte Sztálin azért nem válaszolt Pilnyaknak, mert megvetette a hazugságot.

Medvegyev szerint Ylamnak nincs igaza, amikor arról beszél, hogy Sztálin „megvetette" a hazugságot. Igaz, hogy az egészségügy rossz állapotban volt, de amikor a vezetők egészségéről volt szó, a legjobb orvosokat vonták be, többek közt Németországból hozattak orvosokat és konzulenseket. A Központi Bizottság tagjai számára külföldről hozattak gyógyszereket, a szovjet vezetőket Svájc, Németország és más országok legjobb klinikáira és üdülőhelyeire küldték gyógyulni. Olyan erőszakos ráhatás azonban, mint Frunze esetében, nem fordult elő.

Frunze temetésén Sztálin a következőket mondta: „Lehet, hogy így is kell, hogy legyen, hogy a régebbi elvtársak ilyen könnyen és egyszerűen hulljanak a sírba". Ez azonban senkinek sem kellett, sem a népnek, sem a pártnak. Nagyon jól jött azonban Sztálinnak, mert Frunze helyére Vorosilovot nevezték ki hadügyi és tengerészeti népbiztosnak.

Vorosilovnak voltak ugyan bizonyos érdemei, de nem rendelkezett sem Frunze intellektusával, sem katonai tehetségével, sem tekintélyével. Ezzel szemben Caricin óta Sztálin erős befolyása alatt állt.

1926 júliusában hirtelen, 50 éves kora előtt meghalt Dzserzsinszkij is. A párton belüli harcok őt nagyon megviselték, nem értett egyet Zinovjev és Kamenyev platformjával, sem pedig Sztálin durva módszereivel. Szerinte a párt a széthullás irányába haladt, és ez gyorsította a halálát.

Dzserzsinszkij halála rövid időre egyesítette a különböző csoportokat. Koporsóját együtt vitte a Vörös Téren Sztálin, Trockij, Zinovjev, Kamenyev, Buharin és Rikov. Ez azonban rövid, utolsó tömörülés volt, 1926 nyarán a párton belüli harc a végletekig kiéleződött. Az OGPU főnökévé Dzserzsinszkij egyik legkiválóbb munkatársát, Menzsinszkijt nevezték ki. Ő azonban nem tudta kellőképpen helyettesíteni elődjét, nem volt különösebb tekintélye és befolyása a pártban. 1926-ban nem volt tagja a Központi Bizottságnak sem. Emellett betegeskedett, ezért egyre nagyobb szerepet kezdtek játszani a helyettesei, köztük Jagoda, aki Sztálin védelmét élvezte. Ilyenképpen 1927—1928-ra mind a hadsereg, mind a belügyi csapatok és apparátus Sztálin ellenőrzése alá került, ami döntő túlsúlyt biztosított számára a Politikai Iroda más tagjaival szemben.

Lengyel István

GERGELY FERENC

A MAGYAR CSERKÉSZET TÖRTÉNETE 1910—1948

(Göncöl Kiadó, Budapest, 1989. 396 o.)

A közelmúltban a történetkutatás és -írás periférikusan kezelt területének, az ifjúságtörténet-írásnak egy „újabb" reprezentatív munkájára figyelhetett fel az érdeklődő olvasó a könyvesboltok újdonságait kínáló polcain. A fenti könyv — reformkiadványok dömpingjéből is kiemelkedő — unikum jellegét a torzított és sematikus jelzőkkel illetett cserkészet történetének — mint a két világégés közötti időszak egyik leghatásosabb ifjúsági szervezetének — máig is első, tudományos igényű feldolgozása adja.

E késedelemért a kíváncsi olvasónak most a szó szoros értelmében anyagilag kell megfizetnie az árát (199 Ft, ill. 298 Ft). Sajnálatos ugyanis, hogy az 1980-ban elkészült kézirat megjelentetésére nem valamelyik tudományos jellegű műveket közreadó kiadó vállalkozott. Így most közel évtizednyi idő múltán kerülhetett a napjainkban szaporodó reformkiadók egyikének vállalkozásában, csökkentett terjedelemben, borsos áron a széles közönség elé. Valószínű, hogy hiányosságait is a fentiekkel magyarázhatjuk.

A szerző a magyar cserkészet közel négy évtizedének elsősorban politikatörténeti megközelítésű vizsgálatát — a szerkesztők megállapítása szerint — a történeti monográfia igényével készítette. A műfaj formai követelményeinek azonban — elsősorban a hivatkozásjegyzék hiánya miatt — e munka nem tud eleget tenni. Ez a tudományos feldolgozási forma nem engedi meg a műben rendszeresen előforduló „egy bizonyos memorandum", „egyik cikkében", „állapították meg"... stb. tág adatközléseket. A megjelentetési kényszerűségből fakadó hiányosságot részben pótolja a szerzőnek e témában — a Századokban, a Pedagógiai Szemlében, a Magyar Pedagógiában, az Ifjúsági Szemlében, a Világosságban és az Új Forrásban — megjelent tanulmányainak szakszerű jegyzetelése. Azonban jelen esetben is számos alkalommal érezhetjük a magyarázatok, szükséges információk hiányát, amelyek a könyvet az értő együttgondolkodás szintjére emelnék.

A monográfia tartalmi megítélése már jóval bonyolultabb. A szerző és a szerkesztők is előre jelzik e munka szenvedélyeket felkavaró, vitát kiváltó következményeit. A mű értékelését nehezíti az is, hogy nem állnak rendelkezésünkre forrás-dokumentumkötetek, részterületek vitában kiérlelt következtetéseit tartalmazó tanulmányok. Történetírásunk szomorú (könyvkiadáspolitikából fakadó kényszerű?!) gyakorlata e területen is kísért, vagyis a fordítottság szellemében először jelenik meg a monografikus szellemű munka, utána (remélhetőleg) a részterületeket feldolgozó tanulmányok, forrásközlések, bibliográfiák stb.

Gergely Ferenc e témakörben végzett egyedülálló kutatási eredményeinek összegzésével igyekezett — több-kevesebb sikerrel — teljes politikatörténeti megközelítésű képet felvázolni. Számos alkalommal azonban — korrekt módon — jelzi könyvében az ismeretek, források hiányában válaszadási képtelenségét. A kisebb-nagyobb fehér foltok mellett a szerző azonban néha elhagyja a források kritikai kezelését, s így azokból téves következtetéseket fogalmaz meg. Példának említhetném a Dr. Morvay Győző bújkálásáról szóló forrásközlést, amelyből esetleges cserkészdirektóriumi tevékenységére von le következtetéseket. Az Országos Levéltárban megtalálható az említett személynek a Közoktatási Népbiztossághoz költözködési költségek tárgyában 1919. június 30-án benyújtott segélykérelme. Egy bújkáló ember segélykérelemmel ostromolta a „hivatalos szerveket"?!

A hosszú idézetek — valószínűleg a kézirat lerövidítéséből fakadóan — kommentár, ill. többször előzetes információ nélkül zavaróan hatnak, bonyolulttá teszik a lényeg megértését. A bírálónak olykor az az érzése, hogy a szerző a tudományos igényű feltárás, értékelés mellett, élve a publicitás lehetőségével, minél több eredeti, az adott esetben kevésbé lényeges információt, ismeretet akart közölni az azokat régóta nélkülöző olvasóval.

A cserkészet kezdő lépéseit tárgyaló első részben tájékoztatást kapunk arról, hogy a századelő első évtizedére a Baden—Powell által kipróbált katonai kiképzési formából hogyan alakult ki a „boy scout" mozgalom.

Az ifjúság életkori sajátosságaihoz alkalmazkodó harmonikus test- és jellemnevelést célul kitűző cserkészet Magyarországon igen hamar, több szálon szerveződve terjedt el. 1910-től kezdve az angol mintát követő protestáns, katolikus és később zsidó cserkészcsapatok mellett jelentős bázisra tesz szert a német Pfadfinderbund útmutatásain szerveződő felekezetközi, laikus erkölcsöt és katonásabb képzést hangsúlyozó őrszemmozgalom is. E csapatok vezetésének első világháború előtti egyesülése sem tudta azonban az eltérő célkitűzéseket, módszereket összehangolni. Az egymás közti rivalizálás szervezetgyengítő hatása mellett párhuzamosan kellett „küzdeni" a társadalmi és a hivatalos elismertségért, a szülők támogatásáért is. A világháború nemcsak a csapatok létszámának csökkenését, hanem bizonyos esetekben az új eszmék terjedését, s az 1918—19-es forradalmakra már az új korszellemnek való megfelelés igényét eredményezte. Így tudott a cserkészetből táplálkozni — a ma is úttörőhagyományként tisztelt — 1919-es úttörőcsapatok szervezése.

Az 1919—33 közötti időszakot vizsgáló fejezetben megismerhetjük a Horthy Miklós fővédnöksége alatt „keresztény-nemzeti" alapon újjászerveződő cserkészetet. A Vallás- és Közoktatásügyi, valamint Hadügyminisztériummal való kapcsolatai mellett képet kapunk a cserkészet bekebelezését, militarizálását erőltető Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) tevékenységéről is.

A szerző elemzéséből világosan láthatjuk, hogy már innen végigköveti a szervezet fejlődését a két, mindinkább ellentmondásos feladatnak egyszerre való megfelelés igénye, azaz a cserkészet önálló, öntörvényű fejlődésének biztosítása, illetve a fennálló társadalmi rendszer és állam „jobb munkával" való szolgálata. Hosszabb távon is ezek — a B. P. követők és a militaristák — rivalizálása eredményezi a szervezet vezetésében jelentkező fő vitákat, összetűzéseket.

A cserkészszervezet helyzetének 1922-re történő megszilárdulása kedvező lehetőséget teremt az alkotó munkára. Kiterjesztik a tagszervezést, a munka elmélyítését, a vezetőképzést.

A nők „feminista" harcának következményeként 1924-től megalakult a Magyar Leánycserkész Szövetség is, amely szép nemzetközi sikerei ellenére sem tud szervezettségében, sem hatásában hasonló szerepre szert tenni, mint a fiúcserkészet. Mintegy utánpótlásképzőként az 1920-as években indultak meg a 8—12 éves fiúk számára a kisfiúmozgalmak.

A különböző próbálgatások — a katolikus

jellegű farkaskölyök, a hazafias dominanciájú cserkészapród, a protestáns kezdeményezésű bocsmozgalom, valamint a kisfiúcserkészet — ellentétei a kisfiúmozgalmak szétaprózottságát és lassú fejlődését eredményezték. Kiépült az öreg (rover) cserkészet (17—24 év), melynek sajátos ágazataként alakult meg a Fiatal Magyarország Szövetsége is.

Szélesedett a tevékenységi forma: a cserkészotthonban, a műhelyekben, a táborban végzett munka mellett megjelent a vízicserkészet, a cserkészrepülés, és jelentős befolyásra tett szert a cserkészsajtó és könyvkiadás is.

A szerző véleménye szerint „Mindazt a nevelési eszközt és módszert, amit eddig említettünk, egységbe fogta a mozgalom hivatalos ideológiai — politikai alapeszméje, a keresztény-nemzeti fajvédelem, az irredentizmus és a »kultúrfölény« szolgálata. Nem találni a cserkészetnek olyan megnyilvánulását, amelyben ne munkálkodnának az említett szándékok."

Gergely Ferenc egyúttal bemutatja a cserkészet elutasító viszonyát az ideológiai-politikai progresszióhoz, ill. az annak kényszerítő hatásaira tett „ellen" intézkedéseit (pl. a tanonccserkészet kiszélesítése). Érdemes kiemelnünk — a cserkészet szervezésében ma is neuralgikus pontként kezelt — iskolára való ráutaltságát mind a tagszervezés, mind a vezetőképzés terén. A cserkészet militarizálása a leventeintézmény gyakorlati kibontakozása idején (1926—27) kényszerítő erővel vetődött fel. Az 1930-as évekre megvalósult a katonai előképzés fokozott integrálása a szervezet életébe.

A szerző részletesen ismerteti az államilag is — külpolitikai törekvések népszerűsítése érdekében — felkarolt 1933-as gödöllői jamboree szervezését, lefolyását. Kiemeli ennek az eseménynek a cserkésztörténetben játszott korszakhatár-jellegét.

Az 1933—36 közötti időszakot tárgyaló fejezetben a szerző az „európai fasizmusok előretörése, a hazai szélsőjobboldal" aktivizálódásának hatásait, a cserkészetre gyakorolt nyomását kíséri figyelemmel. Bemutatja a vezetésben jelentkező „militaristák" és „pacifisták" küzdelmeit, a katonai vezetés erősödő nyomását. Részletesen elemzi az 1936-os országos közgyűlés országos sajtóban is nagy port felverő eseményeit, amely végül „...a cserkészet »átváltásának«, a szövetség »átszervezésének« útját nyitotta meg..."

Az 1936-tól 1945-ig tartó korszakot vizsgáló fejezetekben a szerző tovább követi a cserkészszövetség felső vezetésében található katonai irányvonal erősödését, amelynek legfőbb szerve a Farkas Ferenc vezetésével megalakuló Nemzetvédelmi Főbizottság lett.

Mint kiderül, a szervezetre nehezedő nyomást fokozta az 1939: II. tc., amely a katonai vezetésnek adott szabad teret az „egész magyar ifjúság előképzésének és nevelésének megszervezésére".

A szerző több új eddig ismeretlen adalékkal gazdagítja a korszak ifjúságmozgalmának történetét. Az egyik figyelemreméltó dokumentum az az 1930-as évek végén készült — részletesen ismertetett — tervezet, amely az egységes magyar ifjúsági mozgalom kiépítését vázolja. E szerint a totális állam 10—18/20 éves korosztályának egy ifjúsági tömegszervezetbe tömörítése — feltehetőleg a cserkészjövő biztosítása érdekében — e korszakban is felvetődött.

A cserkészminiszterelnök Teleki Pál sem tudta azonban megakadályozni a szervezetre nehezedő nyomást, a vezetésben jelentkező széthúzást, torzsalkodást. 1941-ben bekövetkezett halála után meggyorsult a cserkészet átépítése, amelynek csúcsa a következő év áprilisában Farkas Ferenc főcserkésszé történő kinevezése, majd a szövetség mozgalommá „átszervezése" volt.

A szerző részletesen bemutatja a mozgalomnak az egyezmények által visszacsatolt területeken végzett — általában ellenérzést kiváltó — munkáját. Nyomon követhetjük a fenti változások szellemében módosuló nevelést, a csapatéletben a kiképzésre való áttérést, a nemzetvédelmi eszme propagálásának térnyerését, valamint a haladó jellegű falu- és regőscserkészet kibontakozását.

A mozgalom vezetésének érdekes vonulata — s a könyvben világosan nyomon követhető — a felekezetek, elsősorban a katolikus egyház nak nemcsak a „bolsevista internacionalizmus", hanem a „hitlerista hypernacionalizmus" elleni küzdelme.

A „zsidókérdés megoldásában" a cserkészetre nehezedő elvárások az országos törvényekkel, rendeletekkel párhuzamosan növekedtek. Az előző szellemben hozott 1936-os alapszabálymódosítást azonban — mint kiderül — még három év múltán sem akarták végrehajtani a szervező testületek, az iskolaigazgatók.

Képet kapunk a világháború idején folyó csapatéletről, a militarista kiképzésről, amelynek bélyegét az új próbarendszer is magán hordozta.

Sajnálatos, hogy a cserkészet ellenállásban játszott szerepének megítélésében csak feltételezésekre hagyatkozik a szerző, s talán nem bántuk volna, ha — az általa kutatott, de itt nevén nem nevezett — nyilas Hungária Őrszemmozgalom szervezésének kísérletéről is olvashattunk volna.

Az utolsó, 1945—48-as időszakot tárgyaló fejezetben láthatjuk, hogy a nemzetközi, országos politikai mozgások milyen taktikai módszerekkel hogyan számolják fel gyakorlatilag a cserkészetet is, illetve olvasztják bele szervezetileg a monolitikus államrendszer egyeduralkodóvá tett gyermekszervezetébe.

Külön érdekessége a könyvnek az Epilógus c. fejezetben ismertetett emigráns Magyar Cserkészszövetség határon túli, elsősorban magyarságismeretet sugárzó, identitástudatot őrző tevékenysége. Sajnáljuk, hogy ha már erre

kitért a szerző, akkor könyvében miért nem utalt a cserkészet 1956-os újjászervezésének kísérletére is?!

A kötetben több kisebb — elsősorban nyomdai — értelemzavaró hiba is becsúszott, melyre a recenzensnek kötelessége felhívnia a figyelmet. Bizonyosra vehető a hadifogoly által irányított cserkész mentőkocsi 1911-beli közlekedésének (34. o.) lehetetlensége.

Nem valószínű, hogy 1931-ben a 146 csapatban 335 öregcserkészt foglalkoztattak (103. o.); egy nulla lemaradt.

Nem tisztázott a munkásfiatalok megnyerését „sugalmazó" *dátum nélküli* grafikonok forrásértéke sem (240. o.)

„A regőscserkészet három" céljából csak kettőt ismerünk meg (299. o.). A kitüntetések táblázata is elcsúszott, alulról a második oldalra került (318—319. o.) ...

Ezek a hiányosságok, hibák azonban nem befolyásolhatják értékítéletünket a rendkívül gondosan — a helykihasználás maximális, de jól áttekinthető formában való megvalósításával — szerkesztett, rendkívül gazdag, forrásértékű dokumentumokkal, fényképekkel ellátott impozáns kiadvánnyal kapcsolatban. Külön kiemelhetjük a szerző következetes gondolatmenetét, a rendkívül bő — néhol kissé gondolatmenetet lazító — forrásközlését, olvasmányos stílusát. S talán nem utolsósorban méltathatjuk az ifjúsági mozgalmak, szervezetek történetének objektív megismertetésére tett erőfeszítéseit, ezen háttérbe szorított témakör kutatásának végigvitelét. Ha a cserkészet történetének vizsgálata nem is zárult le e könyv megjelenésével, mint ahogy Gergely Ferenc is véli, s a monográfia is várat még magára, akkor is állíthatjuk, hogy történetírásunk fehér foltjainak megszüntetéséhez ez a kézikönyvként használható munka eredményesen járult hozzá.

Végül nem marad más hátra, mint hogy e munkát ajánljam minden érdeklődőnek, öregnek és fiatalnak, valamint különösen — „korszakfinomító" háttéranyagként — a történelemmel és pedagógiával foglalkozó szakemberek számára.

Miklós Tamás

ILIE CEAUŞESCU—FLORIN CONSTANTINIU—MIHAI E. IONESCU

KÉTSZÁZ NAPPAL KORÁBBAN

Románia szerepe a második világháború megrövidítésében

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 247 o.)

A recenzens furcsa könyvet olvasott. Nehéz lenne akár műfaját is meghatároznia. Hadavagy politikatörténet? Esetleg megkésett bizonyítási kísérlet, hogy 1944. augusztus 23-át követő katonai teljesítményével — a korábbiakról nem esik szó — el kellett volna nyernie Romániának a „fegyvertárs állam" státuszát? Bizonyításhalmaz a címben rögzítettek alátámasztására? Olykor számmisztika? Bűvészkedés a román és a német hadosztályok számával?

Mindenesetre semmit sem bíznak a szerzők az olvasóra. Álláspontjukat többször is megismétlik, körbejárják. Akár úgy is, hogy a munka bevezetését ismétli a finálé: „...a romániai események összehasonlíthatatlanul fontosabbak voltak a háború végkifejletének meggyorsítása szempontjából, mint a franciaországi események... augusztus 23-nak a második világháború egyik döntő jelentőségű eseményként való értékeléséhez semmilyen kétség sem fér... a román felkelés érzékelhetően a hitleristaellenes szövetség javára billentette a mérleget és meggyorsította győzelmét... a román hadsereg több mint 200 000 km²-t szabadított fel az ellenséges megszállás alól..."

Ennek pedig szinte öntörvényű fejezetévé vált, amikor a szerzők mindezt a szovjet hadsereg teljesítményeit leszállítva is megfogalmazták — majd hangsúlyozták: „... mennyi időt vett volna igénybe a román felkelés által szükségtelenné tett új szovjet hadászati hadművelet előkészítése és végrehajtása... Ha... előkészítésének átlagául 25—30 napot veszünk, végrehajtásához pedig 20—25 napot, 45—55 napos átlag jön ki; ennyire lett volna szükség az említett ellenállási sáv áttöréséhez... A román felkelés... teljesen szükségtelenné tett egy ilyen szovjet hadászati hadműveletet..."

A szerzők — bevallottan — arra vállalkoztak, hogy bizonyítsák ezeket az állításokat. A történettudomány eszközeivel!

Első látásra impozánsnak tűnhet a könyv apparátusa. A szerzők igen sok forrásra, feldolgozásra hivatkoznak. Ám ez oly mértékben szelektált, amennyire ezt a koncepció kényszerítette. Feltűnik egyébként a használt és hivatkozott forrásokon belüli szelekció is. Pl. az egyik alapvető forrás, a Magyarországon is jól ismert Heeresgruppe-Südukraine (később Süd) iratanyagát illetően. Vannak persze olyan források is, amelyekről a szerzők nem

tudnak. Ez újabb ellentmondást eredményezett: amikor azt hangsúlyozzák, hogy „...Románia nem szabad elhatározása, hanem bizonyos kérlelhetetlen politikai és katonai valóság kényszere nyomán került Berlin hatósugarába, nem maga választotta a szövetséget Németországgal, hanem annak karjaiba vetették...", ennek ha bizonyítására nem is, ám körbejárására alkalmat kínált volna a nemzetiszocialista Németország külügyminisztériumának Bonnban őrzött iratanyaga — a bukaresti német követség jelentései, összefoglalói, a berlini román követtel folytatott tárgyalásokról készült jegyzőkönyvek stb. Ezek az iratok, irategyüttesek — e sorok írója megismerkedhetett velük — nem csak cáfolhatják, ám olykor megerősíthették volna a szerzők állításait.

Cáfolhatják pl. abban, hogy Romániát megszállták volna a németek. (Bár a szerzők erről maguk is ellentmondásosan írnak: a megszállást egy helyütt [184. o.] az a megfogalmazás helyettesíti, hogy a német csapatok bevonultak az országba.) Abban is, hogy Románia egyike volt az első országoknak, amelyre a Reich nyomást gyakorolt — hiszen ez a presszió összehasonlíthatatlanul nagyobb volt Ausztria és Csehszlovákia esetében és inkább Magyarország vonatkozásában mutathat párhuzamokat.

Állításaik egy részéhez viszont bizonyító anyagot találhattak volna. Pl. a vasgárda esetében. Ez nem volt ugyan importjelenség, mint a szerzők állítják, de a német támogatás mértékét, formáit és tartalmát nyomon lehetett volna követni. Mint a kiugrás előtörténetének távolról sem elhanyagolható összetevőit is: mit tudtak és mit nem a németek, mi volt hibasorozatuk motivációja.

A bonni iratanyag negligálása egyébként az augusztus 24—25-i események ábrázolását is hátrányosan érintette. Így a szerzők egyetlen szóval sem említik a Ploiesti környékéről indított német Flak-seregtest hadműveleteit. Arról viszont már a Heeresgruppe általuk is — említettük: szelektíve — használt iratanyaga segítségével lehetett volna szólni, hogy augusztus 23-a előtt a német—román katonai együttműködés egésze sokkal összetettebb volt annál, semhogy azt csupán azzal lehetne jellemezni, hogy a román magasabbegységek közé német alakulatokat ékeltek. A hadinaplóból inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a román parancsnokok szándékosan kuszaságot, nehezen áttekinthető helyzeteket teremtettek a fronton. Bár német részről román jóváhagyás nélkül is mozgattak román alakulatokat, annak ismételt hangsúlyozása, hogy a román hadosztályok vezénylése csak német parancsra történhetett, arra utal, hogy a szándék és a végrehajtás közötti szakadék egyre mélyült. Mindezt pedig az is kiegészítheti, hogy Antonescu marsall németeknek adott ígéreteit a román vezérkar többnyire nem sietett végrehajtani. Ellenkezőleg. Bizonyos momentumokból az is fölismerhető, hogy a késlekedés egyenesen a marsall valós szándékait tükrözte.

A koncepciónak történő alárendelés következményeit azok a részek sem kerülték el, ahol a szerzők a kiugrást követő eseményeket tárgyalják. Abban egyetérthetünk, hogy „...rendkívül cseppfolyós katonai helyzet alakult ki, amely rendkívüli megoldásokat követelt...", ám a szerzők tervezettnek tekintenek spontán folyamatokat és azt állítják, hogy a legfelsőbb román parancsnokság döntése volt „...a népi jellegű összecsapás, a népi háború, a gerillaharc..." megválasztása. Egy recenzióban nem lehet természetesen tipológiára vállalkozni, amikor a frontról visszaözönlők, a bukaresti német követséget körülzárók, német támaszpontokat körülvevők és a németek ellen valóban harcolók között teszünk különbséget, ám azt mégis kijelenthetőnek véljük, hogy mindezt egy teljesen intakt fegyveres erő vezérkara sem tudta volna megtervezni és végrehajtani. Hiánylajstromunk egyébként azzal is folytatható, hogy a szerzők szinte teljesen tájékozatlanok nemcsak a magyarországi, ám a horvát területeken végbement eseményeket illetően is.

A könyv több vetületéhez egyébként szakmai megjegyzés alig fűzhető. Így ahhoz sem, hogy 1944. augusztus 23-át az egész román történelem készítette elő. Nyilván ennek is következménye, hogy a szerzők szerint a románlakta területeken a középkorban nem feudalizmus jött létre, hanem ezt egy erősen Spártát idéző hadszervezet léte helyettesítette volna — „...a hadsereg az évszázadok során mindig az egész nép oldalán állt az idegen agresszióval szemben..." Ide kapcsolható következmény egyébként az is, hogy a Horia—Closca-féle mozgalom a nagy francia forradalom előjátéka volt. (?)

Úgy véljük, hogy a három szerző munkája végsőbb summázatban történettudományi alkotásnak nem tekinthető.

Megírásának okait és körülményeit ott és olyan viszonyok között kell keresni, amely inkább a politikus, esetleg a politológus, de nem a történész feladata.

Vargyai Gyula

BIBLIOGRÁFIA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK REPERTÓRIUMA 1979—1988.

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA:

Bibliográfiai leírás
Időrendi mutató
Tárgymutató
Névmutató

1979

26. évfolyam

1. *Liptai* Ervin: A fegyveres erők a magyarországi proletárforradalomban. — 1979. 1. 3—12.
2. *Mucs* Sándor: A Magyar Néphadsereg a Magyar Vörös Hadsereg forradalmi hagyományainak folytatója. — 1979. 1. 13—21.
3. *Józsa* Antal: Az internacionalisták szervezése és a Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítése. — 1979. 1. 22—45.
4. *Sumihin*, V. Sz.: A barátság első repülőjáratai. Repülőösszeköttetés Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország között 1919-ben. — 1979. 1. 46—54.
5. *Hetés* Tibor: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — 1979. 1. 55—67. illusztr.
6. *Forgács* Béla: Emlékeim a Tanácsköztársaság harcairól. — 1979. 1. 68—79. illusztr.
7. *Csendes* László: Katonai térképészeti tevékenység a Magyar Tanácsköztársaság idején. — 1979. 1. 80—95. illusztr.
8. *Rákóczy* Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójáról. — 1979. 1. 96—125. illusztr.
9. *Szijj* Jolán: Egy vörös repülő emlékeiből. — 1979. 1. 126—128.
   Fehér Antalnak, a Vörös Hadsereg pilótájának visszaemlékezése.
10. *Szijj* Jolán: Egy bizalmi testület jegyzőkönyve 1918 december —1919. március. — 1979. 1. 129—148. illusztr.
    41. tábori nehéz tűzezred, Keszthely.
11. *Konyev*, A. M.: Krasznaja gvargyija na zascsite oktjabrja. Nauka, Moszkva, 1978. 222 o. Ism. *Mucs* Sándor. — 1979. 1. 149—152.
12. *Hetés* Tibor: Stromfeld Aurél. Zrínyi K. Budapest, 1978. 237 o., 12 t. Ism. *Szabó* Ágnes. — 1979. 1. 152—153.
13. Magyar internacionalisták Szibériában és Távol-Keleten, 1917—1922. Kossuth, Budapest, 1978. 399 o. Ism. *Györkei* Jenő. — 1979. 1. 154—155.
14. *Rákóczi* Rozália: Emlékkiállítás Stromfeld Aurél születésének 100. évfordulóján. — 1979. 1. 156—159.
15. A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. Az 1969—1978. években megjelent irodalom bibliográfiája. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1979. 1. 160—182.
16. *Bencze* László: A cs. és k. 13. hadtest főoszlopának hadműveletei Boszniában 1878. július 29-től augusztus 19-ig. — 1979. 2. 191—228. térk.
17. *Ananyev*, V. I.: Magyar internacionalisták az orenburgi kormányzóságban. — 1979. 2. 229—248.
18. *Nagy* László: Kurucok és labancok a magyar történelemben. — 1979. 2. 250—274.
19. *Csonkaréti* Károly: Adalék Magyarország német megszállásának történetéhez. Újvidék, 1944. március 19. — 1979. 2. 275—280.
20. *Szabolcs* Ottó: Az antifasiszta ellenállás és partizánharc története tanításának kérdései az általános és középiskolában. — 1979. 2. 281—292.
21. *Gazsi* József: Eredmények és feladatok az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásában. — 1979. 2. 293—307.
22. *Zachar* József: Kováts Mihály levele Benjamin Franklinnak. 1777. január 13. — 1979. 2. 308—318. illusztr.

23. *Dombrády* Lóránd: Adalékok Kassa bombázásához. — 1979. 2. 319—321.
Ránki György: Ki bombázta Kassát? — Élet és Irodalom, 1979. 16. sz. cikkéhez.
24. *Liptai* Ervin: Vöröskatonák, előre! Zrínyi K. Budapest, 1979. 309 o. Ism. *Hunyadi* Károly. — 1979. 2. 322—324.
25. 17-ja vozdusnaja armija v bojah ot Sztalingrada do Venü. Vojenizdat, Moszkva, 1977. 264 o. Ism. *Mucs* Sándor. — 1979. 2. 325—327.
26. *Hubmann*, Franz—*Trost*, Ernst: Das Tausendjährige Österreich. Molden, Wien—München—Zürich, 1975. 320 o. Ism. *Farkas* Márton. — 1979. 2. 327—329.
27. *Csendes* László: Földabrosz. Hadtörténeti Múzeum kiadása, Bp. 1978. Ism. *Vajda* Pál. — 1979. 2. 330.
28. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1978. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1979. 2. 330—336.
29. *Zachar* József: Nemzetközi tudományos konferencia a Thököly-felkelés 300. évfordulója alkalmából. — 1979. 2. 337—344.
Hajdúszoboszló, 1978. október 2—3.
30. *Gazsi* József: Tudományos konferencia a magyar antifasiszta ellenállásról. — 1979. 2. 345—350.
Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Partizánszövetség. Salgótarján, 1978. december 1—2.
31. Az 1976. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1979. 2. 351—362.
32. *Fodor* Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században. — 1979. 3. 375—398.
33. *Szabó* Balázs: A szovjet csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben. 1944. szeptember 23—1945. április 4.—1979. 3. 399—424. térk.
34. *[Derzsaluk*, Nikolaj] Gyerzsaluk Nyikolaj: A magyar antifasiszták részvétele a frontpropagandában 1944-ben. — 1979. 3. 425—452.
35. *Bona* Gábor: Az aradi vértanúk. — 1979. 3. 453—461.
36. *Kováts* Lajos: Adatok a magyar légierők anyagi-technikai állapotáról, 1938—1944. — 1979. 3. 462—485.
37. Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom. 8. Vojenizdat, Moszkva, 1977. 536 o. Ism. *Sugár* Jenő. — 1979. 3. 486—488.
38. *Nagy* László: A végvári dicsőség nyomában. Bp. Zrínyi K. 1978. 275 o. Ism. *Benczédi* László. — 1979. 3. 489—490.
39. *Gábor* Imre—*Horváth* Árpád: A haditérképek históriája. Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből. Zrínyi K. Budapest, 1979. 270 o. 17 t. Ism. *Csendes* László. — 1979. 3. 491—493.
40. *Körner*, Theodor: Auf Vorposten. Ausgewählte Schriften, 1928—1938. Europa Verl. Wien, 1977. 300 o. Ism. *Farkas* Márton. — 1979. 3. 493—496.
41. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia,) 1977. Ism. *Nádor* Tibor. — 1979. 3. 497—499.
42. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma, 1976. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1979. 3. 500—516.
43. *Dombrády* Lóránd: A Kállay-féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. — 1979. 4. 523—550.
44. *Sávoly* Mária: A Görögország elleni olasz agresszió előzményei és lefolyása 1940 nyarától december végéig. — 1979. 4. 551—578.
45. *Szanati* József: A szovjet hadsereg tábori tüzérsége a nagy honvédő háború támadó hadműveleteiben. — 1979. 4. 579—610. vázlat
46. *Nelles*, T.: A Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadserege, a Szovjetunió Fegyveres Erői és a többi szocialista hadsereg fegyveres szövetségének fejlődéséhez. — 1979. 4. 611—622.
47. *Ács* Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. — 1979. 4. 623—639. illusztr.
Nemeskürthy István: Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása, 1845. — HK, 1977. 4. 601—610. c. cikkéhez.
48. Vojna i armija. Filoszofszko-szociologicseszkij ocserk. Vojenizdat, Moszkva, 1977. 415. o. Ism. *Nádor* Tibor. — 1979. 4. 640—643.
49. *Sikin*, J. V.—*Szapozsnyikov*, B. G.: A távol-keleti győzelem. Zrínyi K. Budapest, 1978. 226 o. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1979. 4. 643—645.
50. *Kisling*, R.: Die hohe Führung der Heere Habsburg im ersten Weltkrieg. Bundesministerium für Landesverteidigung. Büro für Wehrpolitik, Wien, é. n. 246 o. 29 térk. Ism. *Farkas* Máron. — 1979. 4. 646—648.
51. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1979. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1979. 4. 649—655.
52. Wojskowy Przegląd Historiczny, (Lengyelország,) 1978. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1979. 4. 656—658.
53. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1978. Ism. *Zachar* József. — 1979. 4. 658.—662.
54. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1976. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1979. 4. 663—679.

55. *Zágoni* Ernő: Pártunk felszabadulás utáni honvédelmi politikájának fő vonásai (1945—1980.) — 1980. 1. 3—41.
56. *Mucs* Sándor: Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért, 1945—1947. — 1980. 1. 42—72.
57. *Bencze* László: Reguláris és irreguláris erők közötti harc. Bosznia és Hercegovina, 1878. — 1980. 1. 73—101.
58. *Szekeresné Niszler* Mária: A táti hídfő. 1980. 1. 102—123.
59. *Pljacsenko*, P. F.: A harcok sűrűjében. A magyarországi felszabadító harcok résztvevőjének visszaemlékezése. — 1980. 1. 124—133.
60. *Komisszarov*, N. V.: Harc Budapestért. (Visszaemlékezések.) — 1980. 1. 134—141.
61. *Marosi* Endre: Mohács-komplexus? — 1980. 1. 142—160.
Hozzászólás *Perjés* Géza: Mohács. Bp. 1979. c. könyvéhez.
62. *Dragunszkij*, D. A.: Évek páncélban. Zrínyi K. Budapest, 1978. 391 o. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1980. 1. 161—163.
63. *Felkai* Dénes: Mozgalmas élet. Zrínyi K. Budapest, 1979. 178 o. Ism. *Zsellér* József. — 1980. 1. 163—164.
64. *Ölvedi* Ignác: A moszkvai nemzetközi történész konferenciáról. — 1980. 1. 165—166.
1979. szeptember 12—13. A második világháború keletkezésének okai.
65. *Rákóczi* Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja. Az Országos Hadtörténeti Múzeum új állandó kiállítása. — 1980. 1. 166—170.
66. *Ipoly* Márta, N.: Térképtörténeti tanácskozás (Budapest, 1979. november 8—9.) — 1980. 1. 170—171.
A Kárpát-Pannon terület térképezésének kezdetei.
67. Az 1977. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1980. 1. 172—191.
68. *Pataki* István: A Varsói Szerződés negyedszázados küzdelme a békéért, a biztonságért, a feszültség csökkentéséért. — 1980. 2. 199—227.
69. *Nagy* László: „Nosza rajta, jó katonák, igyunk egészséggel!" Gondolatok két kuruc katonadal eredetéről. — 1980. 2. 228—251.
70. *Höhn*, H.: A katonai elméleti munka fejlődésének néhány kérdése az NDK Nemzeti Néphadserege szárazföldi csapatainak felállítása és kiépítése folyamán. — 1980. 2. 252—262.
71. *Bőhm* Jakab: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében lévő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. — 1980. 2. 263—292. illusztr.
72. *Zachar* József: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. — 1980. 2. 293—310.
73. *Csonkaréti* Károly: Új adatok 1944. október 15. katonai előkészítéséhez. — 1980. 2. 311—326. illusztr.
74. *Büki* Péter: Az S—221 lajstromjelű Ju—52-es repülőgép személyzetének átállása a Vörös Hadsereg oldalára. — 1980. 2. 327—338. illusztr.
75. *Mucs* Sándor—*Zágoni* Ernő: A Magyar Néphadsereg története, 1945—1959. Zrínyi K. Budapest, 1979. 317 o. 8 t. Ism. *Damó* László. — 1980. 2. 339—341.
76. Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 9. Vojenizdat, Moszkva, 1978. Ism. *Nádor* Tibor. — 1980. 2. 342—345.
77. *Kiss* Sándor: Emlékeim Kiss János altábornagyról. Zrínyi K. Budapest, 1979. 218 o. Ism. *Gazsi* József. — 1980. 2. 345—346.
78. *Sugár* István: A budai vár és ostromai. Zrínyi K. Budapest, 1979. 375 o. Ism. *Marosi* Endre. — 1980. 2. 347—349.
79. *Bernás*, Franciszek — *Bernás*, Julietta Mikulska: Merénylet Hitler ellen (1944. július 20.) Kossuth K. Budapest, 1978. 122 o. 4 t. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1980. 2. 350—352.
80. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1979. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1980. 2. 352—358.
81. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1977. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1980. 2. 359—373.
82. *Nagy* László: Bethlen Gábor, a hadvezér. — 1980. 3. 379—404.
83. *Urbán* Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. — 1980. 3. 405—422.
84. *Bencze* László: A Monarchia Balkánpolitikája Bosznia és Hercegovina okkupációja előtt. — 1980. 3. 423—454.
85. *Varsányi* Péter István: A karlócai ütközet. (Újabb adalékok a szabadságharc első csatájához). — 1980. 3. 455—463.
86. *Ölvedi* Ignác: Emlékek és adalékok néphadseregünk születéséhez. — 1980. 3. 464—490.
87. *Kaska*, Adam: A hídfő. Zrínyi K. Budapest, 1979. 252 o. Ism. *Godó* Ágnes. — 1980. 3. 491—493.
88. *Schofield*, B. B.: Der Sprung über den Kanal. Unternehmen „Neptun". Die allierte Landung in der Normandie 1944. Motorbuch Verl. (Stuttgart, 1978. 258 o.)

Ism. *Farkas* Márton. — 1980. 3. 493—496.

89. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1979. Ism. *Zachar* József. — 1980. 3. 497—501.
90. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1977. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1980. 3. 502—517.
91. *Zachar* József: A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. Történelmi-statisztikai tanulmány. — 1980. 4. 523—554.
92. *Heiszler* Vilmos: Revansvágy és realitásérzék. Albrecht főherceg hadseregszervezési és katonapolitikai nézetei 1866—1870 között. — 1980. 4. 555—578.
93. *Marosi* Endre: A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. Historiográfiai áttekintés. — 1980. 4. 579—597.
94. *Molnár* László, V.: Alekszandr Vasziljevics Szuvorov születésének 250. évfordulójára. — 1980. 4. 598—610.
95. *Lukács* Lajos: Kunfy Adolf és az olaszországi magyar légió. — 1980. 4. 611—628.
96. *Pataki* István—*Sterl* István: Negyedszázad a szocializmus és a béke szolgálatában. Zrínyi K. Budapest, 1980. 264 o. 14 t. Ism. *Oláh* Zsigmond. — 1980. 4. 629—631.
97. *Herencsár* Lajos: Két front között. Kossuth K.—Zrínyi K. Budapest, 1980. 292 o. Ism. *Godó* Ágnes. — 1980. 4. 631—633.
98. Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Kossuth K.—Zrínyi K. Budapest, 1980. 295 o. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1980. 4. 633—636.
99. *Csendes* László: Térképhistória. Zrínyi K. Budapest, 1980. 189 o., 14 t. Ism. N. *Ipoly* Márta. — 1980. 4. 636—637.
100. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1980. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1980. 4. 638—644.
101. *Zachar* József: Beszámoló a XV. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszusról. Bukarest, 1980. aug. 10—17. — 1980. 4. 645—657.
102. Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1980. 4. 658—672.

1981

28. évfolyam

103. *Liptai* Ervin: Szántó Béla, a forradalmár katona. — 1981. 1. 3—10. illusztr.
104. *Sugár* István: Az egri vár eleste 1596-ban. — 1981. 1. 11—42. illusztr.
105. *Sipos* Ferenc: A Rákóczi-szabadságharc előkészítése, 1697—1703. — 1981. 1. 43—73.
106. *Czigány* István: A császáriak hadjárata 1705 őszén. — 1981. 1. 74—104.
107. *Bona* Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. — 1981. 1. 105—116.
108. *Kovássy* Zoltán: Adalékok Gábor Áron életrajzához. — 1981. 1. 117—124. illusztr.
109. *Csendes* László: Hadtörténelmi írások és ábrázolások. Mozaikok a 18. sz. végén készült térképekről, hasznosításukról. — 1981. 1. 125—135. illusztr.
110. Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 10. Vojenizdat, Moszkva, 1979. 542 o. 56 t. 12 térk. Ism. *Sörös* Lajos. — 1981. 1. 136—138.
111. *Csorba* Csaba: Várak a Hegyalján. Zrínyi K. Budapest, 1980. 194 o. Ism. *Csendes* László. — 1981. 1. 138—139.
112. *Csonkaréti* Károly: Hadihajók a Dunán Zrínyi K. Budapest, 1980. 273 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1981. 1. 139—141.
113. *Luknyickij*, Pavel: Magyar napló. 1944 november —1945 április. Kossuth K. — Zrínyi K. 1980. 238 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1981. 1. 141—142.
114. *Borst*, Arno: Das Rittertum im Mittelalter. Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt, 1976. 501 o. (Wege der Forschung. 349.) Ism. *Borosy* András. — 1981. 1. 142—144.
115. Monumenta Cartografica. Budavár erődítésének térképe, 1749. Zrínyi K. Budapest, 1980. Ism. N. *Ipoly* Márta. — 1981. 1. 145.
116. Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1981. 1. 146—159.
117. *Farkas* Márton: Lemberg. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában. Augusztus 15—szeptember 25. — 1981. 2. 167—207.
118. *Siklós* András: Az Osztrák—Magyar Monarchia utolsó offenzívája. (1918. június 15—24.) — 1981. 2. 208—253. térk.
119. *Sisa* József: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nándor-laktanya) építésének története. — 1981. 2. 254—259. illusztr.
120. *Asik*, Mihail: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól. — 1981. 2. 260—278.
121. *Vadász* Sándor: A freiburgi Militärarchiv Seeckt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. — 1981. 2. 279—291.
122. Der deutsche Militarismus in Geschichte und Gegenwart. Militärverlag, Berlin,

1980. 301 o. Ism. *Farkas* Márton. — 1981. 2. 292—295.

123. *Sitzler*, Kathrin: Solidarität oder Söldnertum? Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—49. Biblio Verl. Osnabrück, 1980. 481 o. Ism. *Bőhm* Jakab. — 1981. 2. 295—298.

124. *Temesváry* Ferenc: A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum fegyvergyűjteménye. Akadémiai K. Budapest, 1980. 135 o. Ism. *Csillag* Ferenc. — 1981. 2. 298—299.

125. *Groehler*, Olaf: A légi háborúk története, 1910—1970. Zrínyi K. Budapest, 1980. 465 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1981. 2. 299—301.

126. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1980. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1981. 2. 301—308.

127. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia,) 1978. Ism. *Nádor* Tibor. — 1981. 2. 309—312.

128. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1978. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1981. 2. 313—326.

129. *Dolmányos* István: A kulikovói ütközet — a jubileum mérlegén. — 1981. 3. 335—353.

130. *Fodor* Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. — 1981. 3. 354—375.

131. *Szakály* Sándor: A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszervezése és alkalmazása a második világháború idején. (1938—1944.) — 1981. 3. 376—402. illusztr.

132. *Kovács* Jenő: Együtt a határterületi lakossággal — 1945—1956. — 1981. 3. 403—427.

133. *Zolotarjev*, V. A.: Az 1877—78. évi háború az orosz katonai irodalomban. — 1981. 3. 428—449.

134. *Szabó* Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység. (1930—1944.) — 1981. 3. 450—480.

135. *Szántó* Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon. 1541—1593. Akadémiai K. Budapest, 1980. 161 o. ism. *Tóth* Sándor [László.] — 1981. 3. 481—482.

136. *Benczédi* László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. (1664—1685) Akadémiai K. Budapest, 1980. 180 o. Ism. *Nagy* László. — 1981. 3. 482—485.

137. Régi magyar levelestár. (XVI—XVII. század.) Magvető K. Budapest, 1981. 1—2. k. 1202 o. Ism. *Nagy* László. — 1981. 3. 485—487.

138. Vom Bauernheer zur Volksarmee. Berlin. Militärverlag, 1979. 253 o. (Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR.) Ism. *Bencze* László. — 1981. 3. 487—489.

139. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1980. 1—6. sz. Ism. *Zachar* József. — 1981. 3. 490—494.

140. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1978. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1981. 3. 495—511.

141. *Liptai* Ervin: Vágó Béla emlékére. — 1981. 4. 519—525.

142. *Czigány* István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. — 1981. 4. 526—541.

143. *Nagy* László: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén. — 1981. 4. 542—568.

144. *Gazsi* József: A Borkanyuk-partizáncsoport. — 1981. 4. 569—596.

145. *Csendes* László: Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes térképírásunk úttörője. — 1981. 4. 597—611. illusztr.

146. *Madaras* Péter: A szovjet vegyicsapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben. — 1981. 4. 612—621.

147. *Markó* György: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóalja. (1945 február—május.) — 1981. 4. 622—637.

148. *Szakály* Sándor: Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról. — 1981. 4. 638—642.

149. *Csujkov*, V. I.: Ot Sztalingrada do Berlina. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 672 o. Ism. *Deák* Mihály. — 1981. 4. 643—644.

150. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1981. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1981. 4. 644—651.

151. *Godó* Ágnes: Búcsú Jász Dezsőtől. — 1981. 4. 652—653.

152. *Zachar* József: Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5. — 1981. 4. 654—659.

153. Az 1979. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1981. 4. 660—679.

154. *Borosy* András: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. — 1982. 1. 3—25. p.
155. *Ács* Tibor: Az elfelejtett első katona akadémikus — Kis Károly (1793—1866.) — 1982. 1. 26—58. illusztr.
156. *Ács* Zoltán: A kisvárdai vár XVI. századi krónikája a korabeli források tükrében. — 1982. 1. 59—70.
157. *Zachar* József: A Kováts Mihály porosz szabadcsapatvezér elleni bécsi eljárás iratanyaga 1761/62-ből. — 1982. 1. 71—92.
158. *Csendes* László: 1782-ben vette kezdetét Magyarország részletes katonai felmérése. — 1982. 1. 93—123. illusztr.
159. *Cvetkova*, Bisztra: Pametna bitka na narodite. Evropejszkijat jugoiztok i oszmanszkoto zavoevanie — kraja na XIV. i pervata polovina na XV. v. Georgi Bakalov, Varna, 1979. 353 o. 28 t. Ism. *Bödey* József. — 1982. 1. 124—127.
160. *Poznanszkij*, V. Sz.: V. I. Lenin i szovjeti Szibiri (1917—1918). Rukovodsztvo vojennopolityicseszkoj gyejatelnosztyu szovjetov v borbe sz kontrrevoljuciej. Nauka, Szibirszkoje otd. Novoszibirszk, 1977. 316 o. Ism. *Józsa* Antal. — 1982. 1. 127—128.
161. Montgomery tábornagy emlékiratai. Zrínyi K. — Kossuth K. Budapest, 1981. 368 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1982. 1. 129—131.
162. *Groehler*, Olaf: A koreai háború, 1950—1953. A KNDK elleni amerikai agresszió bukása. Zrínyi K. Budapest, 1981. 168 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1982. 1. 131—132.
163. Wojskowy Przegląd Historyczny, (Lengyelország,) 1979. 1—4. sz. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1982. 1. 132—137.
164. Az 1979. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1982. 1. 138—152.
165. *Tóth* Sándor László: Szinán nagyvezér tervei 1593—94-ben. — 1982. 2. 159—174.
166. *Csonkaréti* Károly: A m. kir. honvéd folyami erők őrnaszádezrede 1944. október 15 — 1945. május 9. között. — 1982. 2. 175—205. illusztr.
167. *Sugár* István: Az egri vár hadi postája a XVI. században. — 1982. 2. 206—215.
168. *Kamody* Miklós: A Rákóczi-szabadságharc tábori postája. — 1982. 2. 216—241. illusztr.
169. *Sárhidai* Gyula: Az 1941. április 12-i ejtőernyős deszanthadművelet. — 1982. 2. 242—252. illusztr.
170. *Gazsi* József: Az antifasiszta ellenállás irodalma, 1979—1981. — 1982. 2. 253—263.
171. *Böhm* Jakab: Légionisták levelei Itáliából. (1861—1863.) — 1982. 2. 264—293.
172. Folia Rákócziana. Forráskiadvány-sorozat. Kiadja: a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza és a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja. Ism. *Ságvári* György. — 1982. 2. 294—298.
173. *Nord*, Ligyija: Marsal M. N. Tuhacsevszkij. Paris, 1978. Ism. *Kun* Miklós. — 1982. 2. 299—301.
174. Földabroszok, mappák, térképek katalógusa. Hadtörténelmi térképtár, Budapest, 1981. 199 o. Ism. *Bartha* Lajos. — 1982. 2. 301—303.
175. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1981. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1982. 2. 303—311.
176. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1981. 1—6. sz. Ism. *Zachar* József. — 1982. 2. 311—318.
177. *Bencze* László: Beszámoló a Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikája és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada című tudományos ülésről. — 1982. 2. 319—329. Budapest, 1982. április 9.
178. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1979. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1982. 2. 330—349.
179. *Zachar* József: Ráttky György kuruc ezereskapitány francia generális. (?—1742.) — 1982. 3. 355—392. illusztr.
180. *Farkas* Márton: Téli hadjárat a Kárpátokban. (1915. január 23. — március 2.) — 1982. 3. 393—431. térk.
181. *Kornis* Pál: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B" hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására. (1943 január) — 1982. 3. 432—463. térk.
182. *Csendes* László: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. — 1982. 3. 464—481. illusztr.
183. *Szántó* Imre: A Délvidék feladása és Szeged 1848/1849 telén. (Az újszegedszőregi csata.) — 1982. 3. 482—494.
184. Isztorija vtoroj mirovoj vojni. 1939—1945. Tom 11. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 496 o. Ism. *Nádor* Tibor. — 1982. 3. 495—497.
185. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia,) 1979. Ism. *Nádor* Tibor. — 1982. 3. 498—501.
186. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1979. 2. r. Összeáll. *Viniczai*

István, *Windisch* Aladárné. — 1982. 3. 502—517.

187. Leonyid Iljics Brezsnyev. 1906—1982. — 1982. 4. 523—524.
188. *Urbán* Aladár: Vasvári és a „fővárosi csapat" a Lajtánál. — 1982. 4. 525—547.
189. *Szabó* Miklós: A magyar katonai repülőgépgyártás fejlődése. (1938—1944.) — 1982. 4. 548—584.
190. *Kornis* Pál: A Voronyezsi Front osztrogozsszk-rosszosi támadó hadműve lete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére. (1943. január 13—17.) — 1982. 4. 585—614. térk.
191. *Lipták*, Ján — *Čejka*, Eudard: A Csehszlovák Néphadsereg a népi demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövése időszakában. (1945 április — 1948 február.) — 1982. 4. 615—637.
192. *Somogyi* Éva: A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. (Honvédtüzérség 1904.) — 1982. 4. 638—643.
193. *Szekeresné Niszler* Mária: A gerjeni hídfő. — 1982. 4. 644—656.
194. *Póka-Pivny* Aladár — *Zachar* József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse, Kováts Mihály ezredes. Zrínyi K. Budapest, 1982. 179 o. Ism. *Czigány* István. — 1982. 4. 657—659.
195. *Farkas* Márton: A császári sas lehull. Kossuth K. Budapest, 1982. 197 o. 8 t. Ism. *Rázsó* Gyula. — 1982. 4. 659—661.
196. *Mikics* Lajos: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest, 1981. 191 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1982. 4. 661—663.
197. *Fortusz*, A. M. : Visszaemlékezéseim. Zrínyi K. Budapest, 1982. 201 o. Ism. *Bellák* Tamás. — 1982. 4. 663—664.
198. *Airas*, Pentti: Die geschichtlichen Wertungen Krieg und Friede von Friedrich dem Grossen bis Engels. Pohjois-Suoman Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi, 1978. 620 o. (Studia Historica Septentrionalia 1.) Ism. *Zachar* József. — 1982. 4. 664—670.
199. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1982. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1982. 4. 671—677.
200. Vojskowy Przeglad Historyczny, (Lengyelország,) 1980. 1—4. sz. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1982. 4. 678—680.
201. Az 1980. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1982. 4. 681—699.

1983

30. évfolyam

202. *Borosy* András: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. — 1983. 1. 3—24.
203. *Wimmer*, Jan: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. — 1983. 1. 25—42. térk.
204. *Bőhm* Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. (1848. április 16 — 1848. május 23.) — 1983. 1. 43—72.
205. *Árokay* Lajos: Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei, 1918—1919. — 1983. 1. 73—95.
206. *Szabó* Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai fejlődése. (1938—1944.) — 1983. 1. 96—137.
207. *Kalasnyik*, Mihail Haritonovics: Tűzpróba. Zrínyi K. Budapest, 1982. 211 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 1. 138—139.
208. Voszemnadcataja v szrazsenyijah za rogyinu. Bejevoj puty 18-oj armii. Vojenizdat, Moszkva, 1982. 528 o. Ism. *Nádor* Tibor. — 1983. 1. 139—141.
209. *Dombrády* Loránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés, 1938—1944. Akadémai. Kiadó, Budapest, 1981. 291 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 1. 141—145.
210. *Ács* Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága. (1793—1866.) Zrínyi K. Budapest, 1982. 148 o. Ism. *Borus* József. — 1983. 1. 143—146.
211. Okkupation, Raub, Vernichtung. Dokumente zur Besatzungpolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944. Militärverlag, Berlin, 1980. 432 o. Ism. *Bencze* László. — 1983. 1. 146—148.
212. *Contamine*, Philippe: La guerre au moyen age. Presses Universitaires de France, Paris, 1980. 485 o. (Nouvelle Clio. 24.) Ism. *Borosy* András. — 1983. 1. 148—149.
213. Az 1980. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1983. 1. 150—165.
214. *Izsépy* Edit: Ibrányi Mihály váradi vicekapitány. — 1983. 2. 171—196.
215. *Zachar* József: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede, 1735—1789. — 1983. 2. 197—229.
216. *Generál* Tibor — *Szauter* Lajos: A 2. magyar hadsereg ellátó szolgálata. — 1983. 2. 230—256.
217. *Mucs* Sándor: A Független Kisgazdapárt katonapolitikájáról, 1944—1948. — 1983. 2. 257—277.
218. *Dávid* Géza — *Fodor* Pál: Magyar vonat-

kozású török államiratok a tizentöéves háború korából, 1. r. — 1983. 2. 278—296.

219. *Moszkalenko*, Kirill Szemjonovics: A délnyugati irányban 1—2 köt. Zrínyi K. Budapest, 1982. 378, 303 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 2. 297—299.

220. *Medvedko*, L. I.: Szueztől Keletre és Nyugatra. Zrínyi K. Budapest, 1982. 439 o. Ism. *Okváth* Imre. — 1983. 2. 299—302.

221. Szovjet katonai enciklopédia. 1—4. köt. MNVK Tudományos O., MNVK Szabályzatszerkesztő és Koordinációs O., Zrínyi K. Budapest, 1979—1981. Ism. *Szőcs* Ferenc. — 1983. 2. 302—304.

222. *Eisenhower*, Dwight D.: Keresztes háború Európában. Zrínyi K. Budapest, 1982. 459 o. Ism. *Rázsó* Gyula. — 1983. 2. 304—307.

223. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió,) 1982. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1983. 2. 308—315.

224. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1980. 1. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1983. 2. 316—333.

225. *Kiss* István, N.: Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638—1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez.) — 1983. 3. 339—355.

226. *Árokay* Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása, 1920—1923. — 1983. 3. 356—381.

227. *Németh* István: A magyar—német katonai kapcsolatok kérdéséhez. (1928—1934.) — 1983. 3. 382—415.

228. *Ananyev*, V. I.: Sipek (Sipka) Lajos internacionalista parancsnok. — 1983. 3. 416—425.

229. *Nagy* Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez. (1944. december 24—31.) — 1983. 3. 426—433.

230. *Molnár* József: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata. — 1983. 3. 434—450.

231. *Dávid* Géza — *Fodor* Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. 2. r. — 1983. 3. 451—467.

232. *Varsányi* Péter István: Hetvényi István emlékirata. Részletek egy 1848-as honvéd visszaemlékezéséből. — 1983. 3. 468—489. illusztr.

233. *Szabó* László: A nagy temető. Przemysl ostroma 1914/1915. Kossuth K. Budapest, 1982. 163 o. Ism. *Windisch* Aladárné. — 1983. 3. 490—491.

234. *Békés* Rezső: Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai globálstratégiában. Zrínyi K. Budapest, 1982. 366 o. Ism. *Okváth* Imre. — 1983. 3. 491—494.

235. Vojenno-blokovaja politika imperializma. Isztorija i szovremennoszty. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 453 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 3. 494—496.

236. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia,) 1980. Ism. *Nádor* Tibor. — 1983. 3. 497—499.

237. *Zachar* József: „A hadtörténelem korunk osztályharcában". Az NDK Nemzeti Néphadseregének tudományos ülése Karl Marx születésének 165. és halálának 100. évfordulója alkalmából. — 1983. 3. 500—503.
Potsdam, 1983. március 24.

238. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1980. 2. r. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1983. 3. 504—520.

239. *Borosy* András: Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. — 1983. 4. 527—552.

240. *Tóth* Sándor László: A mezőkeresztesi csata története. (1596. október 26.) — 1983. 4. 553—573. térk.

241. *Árokay* Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923—1928 között. — 1983. 4. 574—592.

242. *Szabó* Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő a revíziós célok szolgálatában, 1939—1941. — 1983. 4. 593—623.

243. *Bartha* Lajos: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. — 1983. 4. 624—636.

244. *Mucs* Sándor: A Nemzeti Parasztpárt katonapolitikájáról, 1944—1948. — 1983. 4. 637—650.

245. *Benda* Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról, 1594—1602. — 1983. 4. 651—681.

246. *Korom* Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet, 1944—1945. Akadémiai K. Budapest, 1981. 521 o. Ism. *Tóth* Sándor. — 1983. 4. 682—684.

247. *Konyev*, Ivan Sztyepanovics: Egy frontparancsnok feljegyzései, 1943—1944. Zrínyi K. Budapest, 1983. 270 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 4. 684—685.

248. A második világháború kérdéseivel foglalkozó néhány újabb nyugatnémet hadtörténeti munkáról. Ism. *Vargyai* Gyula. 1983. 4. 686—692.
— *Ose*, Dieter: Entscheidung im Westen, 1944. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1982. 363 o.
— *Krausnick*, Helmut — *Heinrich—Wilhelm*, Hans: Die Truppe der Weltanschaungkrieges. Die Einsatztruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938—1942. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1981. 687 o.
— *Thun—Hohenstein*, Romedio Galeazzo v.: Der Verschwörer. General Oster und

die Militäropposition. Severin und Siedler, Berlin, 1982. 304 o.

— *Herwart*, Hans v.: Erlebte Zeitgeschichte, 1931—1945. Propyläen Verlag, Berlin — Frankfurt — Wien, 1982. 368 o.

— *Speer*, Albert: Der Sklavenstaat. Meine Auseinandersetzungen mit der SS. Deutsche Verlags—Anstalt, Stuttgart, 1981. 510 o.

249. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1982. 1—6. sz. Ism. *Szakály* Sándor. — 1983. 4. 692—697.

250. *Zachar* József: Európa és az oszmán kérdés, 1500—1800. Nemzetközi hadtörténeti konferencia, Bécs, 1983. június 7—10. — 1983. 4. 698—703.

251. *Kottra* Györgyi, Cs.: Bolgár művészeti kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — 1983. 4. 703—704.

1984

31. évfolyam

252. *Szántó* Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII—XVIII. században. — 1984. 1. 3—33.

253. *Szakály* Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről. — 1984. 1. 34—71.

254. *Háncs* Ernő: A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben. (1948 április — 1949 február.) — 1984. 1. 72—94.

255. *Czövek* István: Az 1876-os szerb—török háború hatása az orosz közgondolkodásra. — 1984. 1. 95—116.

256. *Domokos* György: Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. — 1984. 1. 117—149. illusztr.

257. *Felkai* Dénes: A Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálatának kiépítéséről. Reflexiók *Farádi* László: Diagnózis az életemről (Gondolat, Budapest, 1983.) c. könyvével kapcsolatban. — 1984. 1. 150—152.

258. *Boulin*, Marcel: André-Claude marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un regiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment. Tarbes, 1983. 151 o. Ism. *Zachar* József. — 1984. 1. 153—154.

259. *Vargyai* Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Akadémiai K. Budapest, 1983. 190 p. Ism. *Szakály* Sándor. — 1984. 1. 154—156.

260. Der NVA in der sozialistischen Verteidigungskoalition. Militärverlag, Berlin, 1982. 490 o. Ism. *Bencze* László. — 1984. 1. 156—157.

261. Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. Graz, 1980. 110 o. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. 4.) Ism. *Zachar* József. — 1984. 1. 158—159.

262. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia) 1981. Ism. *Nádor* Tibor. — 1984. 1. 160—163.

263. *Rákóczy* Rozália: Ónfigurák a Német Demokratikus Köztársaságból. Vándorkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — 1984. 1. 164—166.

264. Az 1981. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. A Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. Összeáll. *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné. — 1984. 1. 167—197.

265. *Csonkaréti* Károly: A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság. (1867—1914.) — 1984. 2. 203—255. illusztr.

266. *Godó* Ágnes: A 2. magyar hegyidandár kapcsolata a „Kriván" partizándandárral 1944 november elején Kelet-Szlovákiában. — 1984. 2. 256—270.

267. *Háncs* Ernő: A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben. (1948 április — 1949 február.) 2. r. — 1984. 2. 271—289.

268. *Borosy* András: A kora Árpád-kori kíséret és testőrség szerepének historiográfiai áttekintése. — 1984. 2. 290—304.

269. *Lugosi* József: Egylövetű hátultöltő puskák a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. — 1984. 2. 305—331.

270. *Zachar* József: Ismeretlen korai hadelméleti hungarica. — 1984. 2. 332—353. illusztr.

Jeney Lajos Mihály: Le partisan... Haga, 1759.

271. *Szakály* Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) felső vezetése. Adattár. 1. r. A—K. — 1984. 2. 354—392.

272. *Bona* Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. Zrínyi K. Budapest, 1983. 398 o. Ism. *Vörös* Károly. — 1984. 2. 393—396.

273. *Shvoy* Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918—1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1983. 362 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1984. 2. 396—398.

274. *Perjés* Géza: Clausewitz. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 506 o. Ism. *Rázsó* Gyula. — 1984. 2. 398—401.
275. KPSZSZ i vojennoe sztroityelsztvo. Vojenizdat, Moszkva, 1982. 311 o. Ism. *Nádor* Tibor. — 1984. 2. 401—404.
276. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma, 1981. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1984. 2. 405—432.
277. *Farkas* Márton: Az első tűzpróba. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina—Száva mentén 1914 augusztusában. — 1984. 3. 439—474. térk.
278. *Bonhardt* Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. — 1984. 3. 475—495. térk.
279. *Szabó* Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő harcai Ukrajnában, 1941 június — december. — 1984. 3. 496—520. térk.
280. *Rákóczy* Rozália: Sajtóirányítás és hadseregpropaganda a Magyar Tanácsköztársaság alatt. — 1984. 3. 521—539. illusztr.
281. *Derzsaluk*, Nyikolaj: A Bujanov-Lencsés-partizáncsoport tevékenysége. — 1984. 3. 540—549. illusztr.
282. *Vajda* Ferenc: A magyar légierő és a németországi repülőgépbeszerzés a második világháború végén. — 1984. 3.550—554.
283. *Gergely* Tibor: Partizánemlékeim. — 1984. 3. 555—566. illusztr.
284. *Szakály* Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének vezetése. Adattár. 2. r. L—Z. — 1984. 3. 567—598.
285. *Scserbatov*, A. P.: Paszkevics Magyarországon. Európa K. Budapest, 1984. 445 o. Ism. *Bona* Gábor. — 1984. 3. 599—600.
286. Historie a Vojenství, (Csehszlovákia) 1982. Ism. *Nádor* Tibor. — 1984. 3. 600—603.
287. *Zachar* József: A XIV—XVIII. századi európai háborúk gazdasági vonatkozásai. Nemzetközi tudományos ülésszak, Prato, 1984. május 4—9. — 1984. 3. 604—607.
288. *Szakály* Sándor: Magyarország 1944-ben. Tudományos ülésszak, Budapest, 1984. június 14. — 1984. 3. 607—611.
289. *Generál* Tibor: Az oszmán—török haderő szervezete és vezetése a birodalom fénykorában. — 1984. 4. 617—663. illusztr.
290. *Gecsényi* Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI—XVII. században. — 1984. 4. 664—686.
291. *Kiss* István, N.: A kuruc hadsereg társadalmi- gazdasági bázisa. (1703—1711.) — 1984. 4. 687—715.
292. *Ács* Tibor: Batthyány Lajos szolgálatának története, 1826. augusztus 5 — 1831. április 30. — 1984. 4. 716—751. illusztr.
293. *Papp* Kálmán: A kökösi hős. — 1984. 4. 753—760. illusztr.
Gábor Áron
294. *Rosonczy* Ildikó: Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól. Rüdiger tábornok segédtisztjének visszaemlékezése. — 1984. 4. 761—787.
295. *Tolnay* [László] — Szentesi [György]: Az erő mítosza. A NATO 35 éve. Zrínyi K. Budapest, 1984. 195 o. Ism. *Okváth* Imre. — 1984. 4. 788—790.
296. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság,) 1983. Ism. *Szakály* Sándor. — 1984. 4. 790—794.
297. Az 1982. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. A Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1984. 4. 795—823.

1985

32. évfolyam

298. *Beránné Nemes* Éva: A MOKAN-komité tevékenysége. — 1985. 1. 3—28. illusztr.
299. *Sárközi* Zoltán — *Tóth* Róbert: Egykorú feljegyzés a Szovjetunió Barátai Magyarországi Egyesületének (SZUBME) a hazai antifasiszta ellenállásban betöltött szerepéről, 1949—1945. — 1985. 1. 29—42.
Újvári Miklós „Sz.U.B.M.E."-i illetve ellenállási mozgalomban való működésének története.
300. *Marsi* László — *Király* Imre, R.: A Gyulán telepített szovjet hadikórház és a magyar lakosság kapcsolata. (1944—1945.) — 1985. 1. 43—61.
301. *Molnár* József: A felszabadult Magyarország legelső és legújabb kitüntetése. — 1985. 1. 62—73. illusztr.
302. *Winkler* György: A térkép szerepe az 1848/49. évi szabadságharc honvédseregeinek vezetésében. — 1985. 1. 74—96. illusztr.
303. *Petneházy* Zalán: A Vörös Dunai Hajóhad 1918/1919-ben. — 1985. 1. 97—128.
304. *Bőhm* Jakab: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. — 1985. 1. 129—148.
305. *Kottra* Györgyi — *Makai* Ágnes: Az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-as párizsi béke 200. évfordulójának emlékérmei. — 1985. 1. 149—160. illusztr.
306. Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 12. Vojenizdat, Moszkva,

1982. 497 o. Ism. *Nádor* Tibor. — 1985. 1. 161—164.

307. *Beitter*, Gerda: Die Rote Armee im 2. Weltkreig. Bernard und Graefe Verlag, Koblenz, 1984. 232 o. (Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte, Bd. 232 o. Ism. *Bencze* László. — 1985. 1. 164—166.

308. *Naumov*, M. I.: Partizánportya. Zrínyi K. Budapest, 1984. 292 o. Ism. *Gazsi* József. — 1985. 1. 166—168.

309. *Almásy* Pál: Sopronkőhidai napló. Magvető K. Budapest, 1984. 317 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1985. 1. 168—170.

310. *Vígh* Károly: Ugrás a sötétbe. 2. bőv. kiad. Magvető K. Budapest, 1984. 412 o. Ism. *Vargyai* Gyula. — 1895. 1. 170—172.

311. *Vargyai* Gyula: Sisak és Cilinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984. 191 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1985. 1. 173—174.

312. *Merényi* László: A cattarói matrózfelkelés. Kossuth K. Budapest, 1984. 190 o. Ism. *Csonkaréti* Károly. — 1985. 1. 175—178.

313. *Oszetzky* Tamás: Arab-izraeli háborúk, 1948—1982. Zrínyi K. Budapest, 1984. 342 o. Ism. *Gazdik* Gyula. — 1985. 1. 178—181.

314. Az 1983. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1985. 1. 182—220.

315. *Kéri* Kálmán: Az Osztrák—Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. — 1985. 2. 225—294. térk.

316. *Csonkaréti* Károly: Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig. — 1985. 2. 295—343. illusztr.

317. *Sziklai* Sándorné: Adalékok a 165. juzsai (talici) antifasiszta iskola történetéhez. (1943—1945.) — 1985. 2. 344—371. illusztr.

318. *Háncs* Ernő: A politikai tiszti intézmény szervezetének létrehozása a Magyar Néphadseregben. — 1985. 2. 372—386.

319. *Füzi* Imre: A magyar katonai elmélet és a hadsereg felkészítése 1939. szeptember 1-ig. — 1985. 2. 387—406.

320. *Takáts* László: Adalékok az egykori 2. magyar (doni) hadsereg egészségügyi szolgálatának működéséhez. — 1985. 2. 407—420. térk.

321. *Veszprémy* László: Az Árpád-kori várszervezet klerikus várjobbágyairól. — 1985. 2. 421—425.

322. *Sajti* Enikő, A — *Markó* György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. 1943. december 14. — 1944. január 14. — 1985. 2. 426—456.

323. *Szakály* Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Adattár. 3. r. Kiegészítések, korrekciók A—Z. — 1985. 2. 457—466.

324. *Kristó* Gyula: Az augsburgi csata. Akadémiai K. Budapest, 1985. 124 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1985. 2. 467—469.

325. Die Türkenkriege in der historischen Forschung. Franz Deuticke, Wien, 1983. 184 o. Ism. *Zachar* József. — 1985. 2. 470—472.

326. *Barta* János, ifj.: Budavár visszavétele. Kossuth K. Budapest, 1985. 253 o. Ism. *Domokos* György. — 1985. 2. 472—474.

327. *Wimmer*, Jan.: Wieden 1683. WMON, Warszawa, 1983. 483 o. — Der Entsatz von Wien 1683. Verl. Interpress, Warszawa, 1983. 304 o. Ism. *Zachar* József — 1985. 2. 474—476.

328. Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió) 1984. 1—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1985. 2. 476—487.

329. *Szijj* Jolán: „Verba volant, scripta manent". Nemzetközi Levéltári Nap. Budapest, 1984. december 17. — 1985. 2. 488.

330. *Veszprémy* László: Rákóczi-emlékülés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Budapest, 1985. március 29. — 1985. 2. 489—490.

331. *Bánkúti* Imre: Rákóczi-ülésszak Vaján. 1985. április 6. — 1985. 2. 490—491.

332. *Bonhardt* Attila: A Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottságának és a Magyar Történelmi Társulat Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekciójának ülése az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Budapest, 1985. április 29. — 1985. 2. 491—493.

333. *Rákóczy* Rozália: Magyarország felszabadítása. A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése. A Varsói Szerződés. Új kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban. — 1985. 2. 493—495.

334. *Borosy* András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. — 1985. 3. 507—540.

335. *Kiss* István, N.: A kuruc hadsereg szociális összetétele, 1703—1711. A nemzeti és antifeudális jelleg kérdése. — 1985. 3. 541—577.

336. *Bonhardt* Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából. 1919—1921. — 1985. 3. 578—615.

337. *Szabó* Péter: A 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulás idején. 1942 április — május. — 1985. 3. 616—642.

338. *Csendes* László: A korona rejtekhelye

Ausztriában, 1945—ben. — 1985. 3. 643—659. illusztr. térk.
Térkép helyesbítése: 1986. 1. 203.

339. *Imregh* Mónika: Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663—64. évi csatáiról. — 1985. 3. 660—675. illusztr.

340. *Sztanó* László: Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről. — 1985. 3. 676—681. illusztr.

341. *Peták* Eleonora: Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. — 1985. 3. 682—689. illusztr.

342. *Szakály* Sándor: Náray Antal feljegyzései Magyarország hadbalépéséről. (1941. április 12-től.) — 1985. 3. 690—704. illusztr.

343. *Veress* D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája, 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 372 o. 8 térk. Ism. *Ravasz* István Dezső. — 1985. 3. 705—706.

344. Az 1944. év históriája. História évkönyv, 1984. Szerkesztette: *Glatz* Ferenc. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1985. 174 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1985. 3. 706—708.

345. *Szakály* Sándor: Forradalmak és ellenforradalmak Közép-Európában, 1918—1920. Nemzetközi tudományos ülésszak. Pécs 1985. június 11—13. — 1985. 3. 709—712.

346. *Zachar* József: Stuttgart '85. 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság X. Kollokviuma. 1985. augusztus 19—24. — 1985. 3. 713—718.

347. *Rázsó* Gyula: A 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeiről. 1985. augusztus 25. — szeptember 1. — 1985. 3. 719—724.

348. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1982. Összeáll. *Damó* Csilla. *Viniczai* István. — 1985. 3. 725—752.

349. Oláh István hadseregtábornok a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere. (1926—1985.) — 1985. 4. 759—760.

350. *Tóth* Sándor László: A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. — 1985. 4. 761—785.

351. *Urbán* Aladár: Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember — októberében. — 1985. 4. 786—801.

352. *Szauter* Lajos: Az első világháború ellátási gondjairól. — 1985. 4. 802—825.

353. *Szabó* Miklós: Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében. — 1985. 4. 826—857. térk.

354. *Balló* István: A feledés homályából... Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyvéről. — 1985. 4. 858—876. illusztr.

355. *Barcy* Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség fejlesztése és rejtése, 1922—1938. 4. 877—891.

356. *Szakály* Sándor: A magyar tábori csendőrség jelvényei, 1924—1944. — 1985. 4. 892—899. illusztr.

357. *Tardy* Lajos: Svéd szemtanú a romhányi csatáról és 1710 más eseményeiről. — 1985. 4. 900—908.
Schneidern von Weismantel, Erasmus Henrik

358. *Zalka* András: Teljes csenben. Kapcsolat Moszkva és a Kárpátok között. — 1985. 4. 909—930.

359. *Flori*, Jean: L'ideologie du glaive. Prehistoire de la chevaliere. Geneve, Droz, 1983. 173 o. Ism. *Borosy* András. — 1985. 4. 931—932.

360. *Bolla* Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Akadémiai K. Budapest, 1983. 294 o. (Értekezések a történettudományok köréből. Ú. S. 100.) Ism. *Veszprémy* László — 1985. 4. 932—934.

361. *Borsi-Kálmán* Béla: Együtt vagy külön utakon. Magvető K. Budapest, 1984. 229 o. (Nemzet és emlékezet.) Ism. *Tóth* Ede. — 1985. 4. 934—938.

362. Két helytörténeti kiadványról. *Csifjáry* Gergely: Életutak — életsorsok. *Csifjáry* Gergely: Akiket visszavártak. Eger, 1985. Ism. *Godó* Ágnes. — 1985. 4. 938—940.

363. Oszvobogyityelnaja misszija Szovjetszkih Vooruzsennüh Szil v Evrope vo vtoroj mirovoj vojne. Vojenizdat, Moszkva, 1985. 639 o. Ism. *Bonhardt* Attila. — 1985. 4. 940—943.

364. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió) 1985. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1985. 4. 943—951.

365. Militärgeschichte. (Német Demokratikus Köztársaság) 1984. Ism. *Szakály* Sándor. — 1985. 4. 952—956.

366. *Zachar* József: 40 év a Magyar Néphadseregben. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ünnepi megemlékezése. 1985. szeptember 24. — 1985. 4. 957—963.

367. *Ravasz* István Dezső: A népek barátságának útján. Kőszegi kultúrtörténeti konferencia. 1985. július 1—5. — 1985. 4. 964—965.

368. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1983. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1985. 4. 966—996.

369. *Generál* Tibor: Az oszmán—török hadművészet keletkezése és fejlődése a XVI. századig. — 1986. 1. 3—46. illusztr.
370. *Domokos* György: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. — 1986. 1. 47—110. illusztr.
371. *Czigány* István: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. — 1986. 1. 111—153.
372. *Molnár* József: A Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem, 1946—1949. — 1986. 1. 154—173. illusztr.
373. *Farkas* Gyöngyi: A budai polgárok önkéntes felajánlása a franciák elleni háborúhoz. — 1986. 1. 174—181. illusztr.
374. *Szakály* Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a honvéd vezérkar főnökének bírósága előtt. Budapest, 1944. október 11—12. — 1986. 1. 182—202.
375. *Kádár* János: Béke, függetlenség, honvédelem. Beszédek és cikkek, 1957—1985. Zrínyi K. Budapest, 1985. 348 o. Ism. *Zachar* József. — 1986. 1. 204—205.
376. *Kertész* István: Ókori hősök, ókori csaták. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 171 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1986. 1. 206—207.
377. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. *Balázs* Éva, *Fügedi* Erik, *Maksay* Ferenc. Akadémiai K. Budapest, 1984. 456 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1986. 1. 207—208.
378. The church at war. Ed. W. J. *Shiels*. London, 1983. 472 o. (Studies in church history. 20.) Ism. *Borosy* András. — 1986. 1. 209—210.
379. *Kusternig*, Andreas: Erzählende Quellen des Mittelalters. Die Problematik mittelalterlicher Historiographie am Beispiel der Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen 1278. Böhlau—Studien—Bücher, Wien — Köln, 1982. 195 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1986. 1. 211—212.
380. *Szántó* Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551—52. évi várháborúk. Akadémiai K. Budapest, 1985. 275 o. Ism. *Tóth* Sándor László. — 1986. 1. 212—215.
381. *Vargyai* Gyula: Tengelytörés. „Szövetséges" államok a keleti fronton, 1941—1944. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. 178 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1986. 1. 215—217.
382. *Szabó* Miklós, M.: Magyarországi felszabadító hadműveletek, 1944—1945. Kossuth K. 1985. 183 o. 4 vázlat, 28 kép. Ism. *Ölvedi* Ignác. — 1986. 1. 217—220.
383. *Zsilin*, P. A.: Sztroityelsztvo armij jevropejszkih sztran szocialisticseszkogo szodruzsesztva, 1949—1980. Nauka, Moszkva, 1984. 311 o. Ism. *Zachar* József. — 1986. 1. 220—221.
384. *Zachar* József: Megemlékezések Kun Béla születésének centenáriumáról. — 1986. 1. 222—225.
Budapest, 1986. február 11—12., 19.
385. *Borosy* András: Perdöntő párviadalok Magyarországon. — 1986. 2. 231—252.
386. *Tóth* Sándor László: A kanizsai csata, 1600. október 7—13. — 1986. 2. 253—271. térk.
387. *Kiss* József: Hadkötelezettség és hadiadó egy koronabirtokon 1731-tól 1745-ig. — 1986. 2. 272—299.
388. *Bényei* Miklós: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. — 1986. 2. 300—312.
389. *Hermann* Róbert: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. Perczel Mór tábornok eltűnt levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. — 1986. 2. 313—326.
390. *Molnár* József: A Kossuth-híd emlékérem. — 1986. 2. 327—331. illusztr.
391. *Hermann* Róbert: Gondolatok egy katona életrajzáról. *Pusztaszeri* László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Magvető K. Budapest, 1984. 784 o. (Nemzet és emlékezet.) — 1986. 2. 332—338.
392. *Sárhidai* Gyula: kiegészítések *Csonkaréti* Károly: Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban c. tanulmányhoz. — 1986. 2. 339—343.
393. *Csonkaréti* Károly: Válasz Sárhidai Gyulának. — 1986. 2. 343—346.
394. Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte. Bd. 1—2. Hauptred. Reinhard *Brühl*. Militärverlag, Berlin, 1985. 1120 o. (Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR.) Ism. *Zachar* József. — 1986. 2. 347—348.
395. *Keen*, Maurice: Chivalry. Yale University Press, New Haven — London, 1984. 303 o. Ism. *Borosy* András. — 1986. 2. 348—350.
396. *Parker*, Geoffrey: The thirty years' war. Routledge and Kegan Paul, London, 1984. 340 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1986. 2. 350—351.
397. *Kecskés* László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi K. Budapest, 1984. 232 o. Ism. *Hermann* Róbert. — 1986. 2. 351—354.

398. *Bokor* Péter: Zsákutca. RTV — Minerva, Budapest, 1985. 294 o. Ism. *Ravasz* István Dezső. — 1986. 2. 355—357.
399. *Rozanov*, G. L.: Titkos diplomácia, 1944—1945. Kossuth K. — Kárpáti K. Budapest, 1985. 162 o. Ism. *Okváth* Imre — 1986. 2. 357—358.
400. *Marcinkowski*, Adam: Polska w Ukladzie Warszawskim. WMON, Warszawa, 1985. 332 o. Ism. *Zachar* József. — 1986. 2. 359—360.
401. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió) 1985. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1986. 2. 360—367.
402. *Zalka* András: És mégis: „No pasaran!" A Nemzetközi Brigádok brit önkéntesei emlékművének avatása, London, 1985. október 5. — 1986. 2. 368—370.
403. *Zachar* József: A magyarországi felszabadító háborúk és Európa. Konferencia Buda visszavívásának 300. évfordulója alkalmából, Esztergom, 1986. április 1—2. — 1986. 2. 370—374.
404. Az 1984. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. 1. r. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1986. 2. 375—396.
405. *Generál* Tibor: Buda katonai helyzete a hanyatló oszmán birodalomban és védelmének körülményei az 1686-os ostrom során. — 1986. 3. 403—438. illusztr.
406. *Csonkaréti* Károly: Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. (1915. május 23. — 1915. december 31.) — 1986. 3. 439—485. illusztr.
407. *Panecki*, Tadeusz: Lengyel reguláris katonai alakulatok a második világháborúban. — 1986. 3. 486—495.
408. *Szabó* Péter: A 2. magyar hadsereg kiszállítása Ukrajnába és előnyomulása a Donhoz. (1942. április — augusztus.) — 1986. 3. 496—524. térk.
409. *Urbán* Aladár: Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. — 1986. 3. 525—540.
410. *Parádi* József: A polgári magyar állam első határőrizeti szakszerve. A Magyar Királyi Határrendőrség, 1906—1914. — 1986. 3. 541—570.
411. *Erdősi* Ferenc: Hadászati szempontok érvényesítése a magyarországi vasúthálózat tervezésekor. — 1986. 3. 571—589. térk.
412. *Lukács* Zs. Tibor: Az 1707. évi orosz—magyar szövetség létrejöttének vizsgálata orosz diplomáciai iratok és levelek alapján. — 1986. 3. 590—609. illusztr.
413. *Szénássy* Zoltán: Komáromi Olympos. Madách K. Pozsony, 1984. 156 o. Ism. *Hermann* Róbert. — 1986. 3. 610—612.
414. *Steiner*, Herbert: Forradalom Ausztriában — Marx Bécsben. A negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és restauráció között. Gondolat K. Budapest, 1985. 205 o. Ism. *Zachar* József. — 1986. 3. 612—613.
415. Węgrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914—1915. Węgierski Institut Kultury, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Warszawa, Przemysl, 1985. 166 o. Ism. *Zachar* József. — 1986. 3. 613—614.
416. Medizin im Faschismus. Symposium über das Schicksal der Medizin in der Zeit des Faschismus in Deutschland, 1933—1945. Hrsg. v. Achim *Tom*, Horst *Spaar*. Verl. Volk und Gesundheit, Berlin, 1985. Ism. *Kertész* Frigyes. — 1986. 3. 615—618.
417. *Nagy* Vilmos, nagybaczoni: Végzetes esztendők, 1938—1945. Gondolat K. Budapest, 1986. 346 o. Ism. *Szakály* Sándor. — 1986. 3. 619—620.
418. *Szabó* Péter: Gazdaság, társadalom, politika a két világháború között. Fiatal történészek előadássorozata, Budapest, 1986. május 14—15. — 1986. 3. 621—623.
419. Az 1984. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. 2. r. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1986. 3. 624—650.
420. *Ács* Tibor: Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben, 1796—1837. — 1986. 4. 659—693. illusztr.
421. *Okváth* Imre: Szándék és valóság. Adalékok az angolszász hatalmak katonapolitikai elképzeléseihez, 1945—1949. — 1986. 4. 694—723.
422. *Csendes* László: Térképek, metszetek Budavár visszavívásáról. — 1986. 4. 724—739. illusztr.
423. *Györkei* Jenő: A spanyolországi nemzetközi brigádok egészségügyi szolgálata. — 1986. 4. 740—750.
424. *Alföldy-Boruss* Dezső: Dessewffy Dénes felső-magyarországi szervezkedés-tervezete 1859-ből. — 1986. 4. 751—757.
425. *Kopeczky* Győző: Hozzászólás dr. *Csonkaréti* Károly „Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban" című tanulmányához, valamint *Sárhidai* Gyula „Kiegészítéséhez." — 1986. 4. 758—765.
426. *Ölvedi* Ignác: Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a honvéd vezérkar főnökének 1944. február 14-i levele Wilhelm Keitel vezértábornagyhoz, a német véderő főparancsnokságának főnökéhez. — 1986. 4. 766—776.
427. *Pljacsenko*, P. F.: Emlékeim Steinmetz kapitányról. — 1986. 4. 777—795.
428. Hungarica—Turcica: In memoriam recupertationis Budae, 1686. A Borda Antikvárium 7. katalógusa, 1986. Ism. *Rákóczy* Rozália. — 1986. 4. 796—799.

429. *Mucs* Sándor: Politika és hadsereg Magyarországon, 1944—1948. Zrínyi K. — Kossuth K. Budapest, 1985. 227 o. 28 t. Ism. *Szakály* Sándor. — 1986. 4. 799—800.
430. *Szabó* Bálint: Az „ötvenes évek". Kossuth K. 1986. 436 o. Ism. *Ravasz* István Dezső. — 1986. 4. 800—802.
431. *Nagyváradi* Sándor — *Szabó* Miklós, M. — *Winkler* László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Műszaki K. Budapest, 1986. 305 o. Ism. *Markó* György. — 1986. 4. 802—803.
432. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió) 1986. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1986. 4. 804—811.
433. Militärgeschichte, (Német Demokratikus Köztársaság) 1985. Ism. *Szakály* Sándor. — 1986. 4. 812—815.
434. *Makai* Ágnes: Budavár, 1686. Emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — 1986. 4. 816—818.

1987
34. évfolyam

435. *Szabó* Miklós: A m. kir. 2. honvéd repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. — 1987. 1. 3—34. térk.
436. *Mucs* Sándor: A felszabadult Magyarország sajtója a hadseregszervezés néhány kérdéséről, 1944 vége — 1945 április. — 1987. 1. 35—50.
437. *Iván* Dezső: A magyar katonai repülés helyzete és problémái a második világháború befejezésétől a békeszerződés ratifikálásáig. (1945. május 30. — 1947. október 1.) — 1987. 1. 51—60.
438. *Markó* György: A magyar katonai repülőgépek felségjelvényei és megkülönböztető jelzései, 1948—1951. — 1987. 1. 61—72. illusztr.
439. *Kiss* István, N.: *Houdaille*, Jacques: Le probleme des pertes de guerre. Pertes de l'armée de terre sous le premier empire d'apres les registres matricules. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, 1970. 17. sz. 411—413. o. Population, 1972. 1. sz. 27—50. o. — 1987. 1. 73—76.
440. *Hermann* Róbert: *Klapka* György: Emlékeimből. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta *Katona* Tamás. Szépirodalmi K. Budapest, 1986. 640 o. (Magyar századok.) — 1987. 1. 77—82.
441. *Zalka* András: Spanyolországban. A Nemzetközi Brigádok egy volt harcosának visszaemlékezése. — 1987. 1. 83—102.
442. *Nemes* Imre: Ami a tudósításokból kimaradt. Visszaemlékezés az 1956-os tavaszi jeges árvíz néhány eseményére. — 1987. 1. 103—136. illusztr.
443. Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltengeschichte des Rittertums. Hrsg. v. Josef *Fleckstein*. Vandenhoeck -Ruprecht, Göttingen, 1985. 670 o. Ism. *Borosy* András. — 1987. 1. 137—140.
444. *Pálmány* Béla: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában. (1663—1703). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XII. Történelem. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1986. 120 o. Ism. *Fenyvesi* László. — 1987. 1. 141—145.
445. *Nagy* László: Hajdúvitézek. Kossuth K. Budapest, 1986. 321 o. Ism. *Molnár* László, V. — 1987. 1. 145—146.
446. *Dombrády* Loránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938—1944. Kossuth K. Budapest, 1986. 404 o. Ism. *Szauter* Lajos. — 1987. 1. 147—148.
447. *Tóth* Gyula: Hadak, hitek, históriák. Magvető K. Budapest, 1986. 644 o. (Elvek és utak.) Ism. *Hermann* Róbert. — 1987. 1. 148—152.
448. Armee für Frieden und Sozialismus. Geschichte der Nationalen Volksarmee der DDR. Militärverlag, Berlin, 1985. 744 o. Ism. *Bencze* László. — 1987. 1. 152—155.
449. *Veszprémy* László: Hamisítások a középkorban. A Monumenta Germaniae Historica nemzetközi konferenciája. München, 1986. szeptember 16—19. — 1987. 1. 156—157.
450. *Zachar* József: Beszámoló két ausztriai hadtörténelmi eseményről. — Schlaininger Gespräche — Szalónaki beszélgetések. 1986. szeptember 24—28. — „Eugenius in Nummis". Savoyai Jenő herceg hadi tettei és békecselekedetei érmekben. A bécsi Heeresgeschichtliches Museum új időszaki kiállításáról. — 1987. 1. 158—161.
451. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1984. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1987. 1. 162—192.
452. *Borosy* András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. — 1987. 2. 199—234.
453. *Kiss* József: Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—1730-as években. — 1987. 2. 235—269. illusztr.
454. *Unwin*, Peter: Görgei téli hadjárata. Egy elfelejtett hősköltemény új előadásban. — 1987. 2. 270—276. térk.

455. *Spáczay* Hedvig: Adalékok a titkos és bizalmas ügykezelés problematikájához a Honvédelmi Minisztériumban 1926—1930. között. — 1987. 2. 277—283.

456. *Huszár* János: A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben. — 1987. 2. 284—314. illusztr.

457. *Veszprémy* László: Megjegyzés a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában. — 1987. 2. 315—317.

458. *Lévai* Gábor: Magyar ágyúcső a londoni Towerban. — 1987. 2. 318—324. illusztr.

459. *Csonkaréti* Károly: Válasz Kopeczky Győzőnek. — 1987. 2. 325—330. illusztr.

460. *Vashegyi* Endre: Hazától haláig. Kalandozó magyar honvédek 1944—1945-ben. Visszaemlékezés a várpalotai karpaszományos kiképző zászlóaljjal 1944 őszétől 1945. június 3-ig átéltekre. — — 1987. 2. 331—352. térk.

461. *Göbbels*, Joachim: Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou. (1265—1285.) Hiersemann, Stuttgart, 1984. 335 o. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 29.) Ism. *Veszprémy* László. — 1987 2. 353—354.

462. *Kropf*, Rudolf — *Meyer* Wolfgang: Andreas Baumkircher und seine Zeit. Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 1983. 367 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 67.) Ism. *Zachar* József. — 1987. 2. 354—357.

463. *Györkei* Jenő: Legenda — valóság — tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből. Zrínyi K. Budapest, 1986. 252 o. Ism. *Pap* András. — 1987. 2. 357—358.

464. *Chnoupek*, Bohús: Feltört pecsétek. Zrínyi K. Budapest, 1986. 362 o. Ism. *Pálosfalvi* Tamás. — 1987. 2. 359—360.

465. *Geréb* Sándor — *Hajdú* Pál: Az ellenforradalom utóvédharcai, 1956. XI — 1957. III. Kossuth K. Budapest, 1986. 232 o. Ism. *Ravasz* István Dezső. — 1987. 2. 360—361.

466. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió) 1986. 7—12. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1987. 2. 362—369.

467. *Bencze* Zoltán: Előzetes jelentés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásról. — 1987. 2. 370—385. illusztr.

468. *Berténvi* Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII—XIV. században. — 1987. 3. 395—412. illusztr.

469. *Molnár* László, V.: Adalékok a Kanizsai-család és névadó váruk Mohács előtti történetéhez. — 1987. 3. 413—439. térk.

470. *Ölvedi* Ignác: A m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnoksága és az 1944. október 15-i kormányzói proklamáció. — 1987. 3. 440—486. térk.

471. *Okváth* Imre: Adalékok az Egyesült Államok hadászati légierejének második világháborús tevékenységéhez, 1941—1945. — 1987. 3. 487—509.

472. *Papp* János: Az amerikai ingabombázások nyitónapja. Adalékok az 1944. június 2-i stratégiai légitámadások eseménytörténetéhez. — 1987. 3. 510—513. térk.

473. *Sárhidai* Gyula: A tények makacs dolgok. Válasz Kopeczky Győzőnek. — 1987. 3. 514—526. illusztr. térk.

474. *Csatári* József: Rajk László és a „Rajk-ügy" a spanyol polgárháborúban. Visszaemlékezések. Bev. *Györkei* Jenő. — 1987. 3. 527—538.

475. *Kristó* Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi K. Budapest, 1986. 328 o. Ism. *Borosy* András. — 1987. 3. 539—541.

476. *Nyulásziné Straub* Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Corvina K. Budapest, 1987. 303 o. Ism. *Kiss* Márton. — 1987. 3. 542—543.

477. Buda expugnata, 1686. Europa et Hungaria, 1683—1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 1—2. köt. Szerk. *Bariska* István, *Haraszti* György, *Varga* J. János. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa, Budapest, 1986. 1287 o. 86 képtábla, 2 térkép. Ism. *Zachar* József. — 1987. 3. 544—546.

478. *Jeney:* A portyázó avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. (Hága, 1759.) Szerk. *Zachar* József. Magvető K. Budapest, 1986. 293 o. Ism. *Csendes* László. — 1987. 3. 546—548.

479. *Zolotarjev*, V. A. — *Mezsevics*, M.N. — *Szkorodumov*, D. E.: Oszmanszkaja Imperija i Rosszija. Analiz osznovnüh koncepcij monografii „Vo szlavu Otyecsesztva Rosszijszkogo", Izd. Miszl, Moszkva, 1984. Ism. *Verevkin—Rahalszkij*, V. N., *Zaporozsec*, V. M. — 1987. 3. 548—550.

480. *Seremet*, V. I.: Oszmanszkaja Imperija i Zapadnaja Jevropa. Vtoraja trety 19. v. Nauka, Moszkva, 1986. 312 o. Ism. *Zolotarjev*, V. A. — 1987. 3. 550—552.

481. *Dolmányos* István: Ragyogó október. Kossuth K. Budapest, 1979. 685 o. Ism. *Szauter* Lajos. — 1987. 3. 552—553.

482. Diario de la guerra. Diciembre de 1956 — febrero de 1957. Oficina de Publicationes del Consejo de Estado, Habana, 1986. 336 o. Ism. *Benkő* Judit. — 1987. 3. 554—556.

483. Az 1985. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1987. 3. 557—601.

484. *Borosy* András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. — 1987. 4. 607—642.

485. *Nyárády* Gábor: Nyárády András kuruc ezereskapitány és várparancsnok. Gács eleste, 1709. — 1987. 4. 643—667.
486. *Urbán* Aladár: A „Mészáros hadigőzös" 1848-ban. — 1987. 4. 668—690. illusztr.
487. *Veress* D. Csaba: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata" 1687. augusztus 12-én? — 1987. 4. 691—715. illusztr. térk.
488. *Sugár* István: Az egri vár kuruc ostroma, 1704. — 1987. 4. 716—732.
489. *Komlós*, John: A Habsburg-hadsereg újoncozási módszerei a XVIII—XIX. században. — 1987. 4. 733—743.
490. *Borosy* András: Gyalogosokkal vette-e körül Belgrád városát 1071-ben az ostromló magyar hadsereg? — 1987. 4. 744—745.
491. *Veszprémy* László: A magyarországi lovagságra vonatkozó néhány adat értelmezéséről. (Filológia és hadtörténet.) — 1987. 4. 746—752.
492. *Molnár* András: A 7. honvédzászlóalj zalai önkéntesei. Adalékok az első honvédzászlóaljak társadalmi összetételéhez. — 1987. 4. 753—760.
493. *Kopeczky* Győző: A Polában megtorpedózott Szent István. — 1987. 4. 761—768.
494. *Goller* Ágota, N.: Egy „Szerapion" a magyar vörös huszárokról. — 1987. 4. 769—771.
Ivanov, Vszevolod Vjacseszlavovics
495. *Molnár* László, V.: Kanizsa vára. Zrínyi K. Budapest, 1987. 169 o. Ism. *Veress* D. Csaba. — 1987. 4. 772—774.
496. Die Bedeutung der Logistik für die militärische Führung von der Antike bi sin die neueste Zeit. Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg, Herford — Bonn, 1986. 258 o. (Vorträge zur Militärgeschichte. 7.) Ism. *Zachar* József. — 1987. 4. 774—776.
497. Egy szovjet híradós tiszt háborús feljegyzései. Makói Múzeum kiadása, Szeged, 1987. 125 o. Ism. *Szauter* Lajos, — 1987. 4. 777—778.
Veszelik, R. A. visszaemlékezései. Bev. *Halmágyi* Pál.
498. Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal, (Szovjetunió), 1987. 1—6. sz. Ism. *Lengyel* István. — 1987. 4. 779—785.
499. *Hermann* Róbert: Szemere Bertalan és kora. A Magyar Történelmi Társulat tudományos emlékülése. Miskolc, 1987. augusztus 29. — 1987. 4. 786—790.
500. *Bencze* Zoltán: Újabb beszámoló a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásokról. — 1987. 4. 791—809. illusztr.

1988
35. évfolyam

501. *Veszprémy* László: Egy korareneszansz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus. (A hadi eszközökről.) — 1988. 1. 3—20. illusztr.
502. *Szabó* Péter: A 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942 koranyári német hadműveletében. (1942. június 28 — július 10.) — 1988. 1. 21—55. térk.
503. *Parádi* József: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti feladatai, 1891—1914. — 1988. 1. 56—92.
504. *Lugosi* József: Adalékok az első világháború ismétlőpuskáinak és karabélyainak fejlődéstörténetéhez. — 1988. 1. 93—120. illusztr.
505. *Petneházy* Zalán: A magyar hajózás és a dunai aknaharc a második világháborúban. — 1988. 1. 121—138.
506. *Veszprémy* László: A követőgép egy elfelejtett említése a magyar krónikában. — 1988. 1. 139—141.
507. *Erős* Ferenc — *Kapás* István — *Kiss* György: Pszichoanalízis a hadseregben, 1914—1918. — 1988. 1. 142—148.
508. *Szabó* Péter — *Szakály* Sándor: Vita Magyarország második világháborús szerepléséről. — 1988. 1. 149—154.
Nemeskürty István: Háborús szerepléseink lázgörbéje. — Élet és Irodalom, 1987. 42. sz. 11. p.
509. *Flori*, Jean: L'essor de la chevalerie XIe—XIIe siecles. Genéve, Droz, 404 o. Ism. *Borosy* András. — 1988. 1. 155—156.
510. *Gergely* András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Magvető K. Budapest, 1987. 504 o. (Elvek és utak.) Ism. *Hermann* Róbert. — 1988. 1. 157—160.
511. *Nowarra*, Heinz J.: Die deutsche Luftrüstung, 1933—1945. Bernard und Graefe, Koblenz, 1985—1987. Ism. *Kováts* Lajos. — 1988. 1. 161—162.
512. *Littlejohn*, David: Foreign legions of the Third Reich. Vol. 3. Albania, Czechoslovakia, Greece, Hungary and Yugoslavia. James R. Bender, San Jose, Calif. 1985. 319 o. Ism. *Pandula* Attila. — 1988. 1. 162—164.
513. *Souyris—Rolland*, André — *Le Marec*, Gérard: Guide ordres et décorations de la résistence et de la liberation 2e guerre mondiale. Public-Réalisations, Paris, 1985. 171 o. Ism. *Pandula* Attila. — 1988. 1. 164—165.
514. *Zachar* József: XII. Nemzetközi Had-

történelmi Kollokvium. Athén, 1987. augusztus 16—23. — 1988. 1. 166—171.
Nemzeti felkelések a földközi-tengeri és atlanti térségben a nagy francia forradalomtól az első világháborúig. (1789—1921.)

515. *Zachar* József: Ausztria és a pannon térség. XVII. Osztrák Történész Kongresszus, Kismarton/Eisenstadt. 1987. augusztus 31 — szeptember 5. — 1988. 1. 172—173.

516. *Hermann* Róbert: Kiegyezés, 1867. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1987. szeptember — december. — 1988. 1. 174—177.

517. *Bencze* Zoltán: Jelentés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán 1987 végéig folyt ásatásokról. — 1988. 1. 178—195. illusztr.

518. *Kiszely* István: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvaráról előkerült csontok vizsgálata. — 1988. 1. 196—203. illusztr.

519. Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1985. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1988. 1. 204—236.

520. *Hermann* Róbert: Görgei Artúr váci nyilatkozata. — 1988. 2. 247—294.

521. *Diószegi* István: A véderő problémái a közös minisztertanács előtt, 1883—1895. — 1988. 2. 295—335.

522. *Ács* Tibor: Gondolatok az 1848—49. évi hadügyről és háborúról. — 1988. 2. 336—361.

523. *Rabár* Ferenc: Liptóvár ostroma 1848—1849-ben. — 1988. 2. 362—383.

524. *Bencze* László: *Wette*, Wolfram: Gustav Noske. Eine politische Biographie. Droste Verl. Düsseldorf, 1987. 876 o. — 1988. 2. 384—389.

525. *Molnár* András: „A magyar honvédelemről..." Horváth Mihály kiadatlan írása 1846-ból. — 1988. 2. 390—397. illusztr.

526. *Lakatos* Emil: Csatári Józsefről. Hozzászólás a Hadtörténelmi Közlemények 1987/3. számában megjelent „Rajk László és a Rajk-ügy a spanyol polgárháborúban" című íráshoz. — 1988. 2. 398.

527. *Gerics* József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Akadémiai K. Budapest, 1987. 332 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1988. 2. 399—400.

528. Angol életrajz Zrínyi Miklósról, London, 1664. Szerk. *Kovács* Sándor Iván. Zrínyi K. Budapest, 1987. 472 o. (Zrínyi Könyvtár. 2.) Ism. *Kazinczy* Andrea. — 1988. 2. 401—402.

529. *Herczegh* Géza: Magyarország külpolitikája, 896—1919. Kossuth K. Budapest, 1987. 392 o. Ism. *Hermann* Róbert. — 1988. 2. 402—409.

530. „Küzdtünk híven..." A baranyai — pécsi ellenállók, antifasiszták, internacionalisták életrajzi kötete. Szerk. *Varga* Dezső. Pécs, 1987. 480 o. Ism. *Gazsi* József. — 1988. 2. 409—410.

531. A nagy októberi forradalomban született fegyverbarátság. Zrínyi K. Budapest, 1987. 338 o. Ism. *Balló* István. — 1988. 2. 410—412.

532. *Zachar* József: 7. Schlaininger Gespräche (Szalónaki beszélgetések.) 1987. október 1—4. — 1988. 2. 413—415.

533. *Zachar* József: Clausewitz, Jomini, Károly főherceg és gondolataik háborúról és békéről. A XIX. század szellemi hármasa és jelenkorra gyakorolt hatásuk. Nemzetközi tudományos ülésszak, Bécs, 1987. október 12—15. — 1988. 2. 416—419.

534. Az 1986. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. 1. r. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1988. 2. 420—439.

535. *Borosy* András: A honvédő Szent István. — 1988. 3. 451—466.

536. *Tóth* Zoltán: A Botond-monda eredete és az anonymusi Botond-hagyomány. — 1988. 3. 467—483.

537. *Kelenik* József: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. — 1988. 3. 484—520.

538. *Veszprémy* László: Tóth Zoltán. (1888—1958.) — 1988. 3. 521—526.

539. *Hermann* Róbert: *Kossuth* Lajos: Írások és beszédek 1848—1849-ből. Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat írta *Katona* Tamás. Európa K. Budapest, 1987. 652 o. (Pro memoria.) — 1988. 3. 527—540.

540. *Bessenyei* József: Forgách Simon főkapitány kimutatása a kémkedésre fordított összegekről, 1569—1570. — 1988. 3. 541—545.

541. *Domokos* György: Kanizsa 1588. évi, Szatmár 1600 körül készült inventáriuma. — 1988. 3. 546—551.

542. *Fodor* Vera: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. — 1988. 3. 552—562.
Thomas *Glover* és Edward *Barton* beszámolói.

543. *Blastenbrei*, Peter: Die Sforza und ihr Heer. Studien zur Struktur, Wirtschaft — und Sozialgeschichte des Söldnerwesens in der italienischen Frührenaissance. Carl Winter Universitätsverl. Heidelberg, 1987. 519 o. (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. N. F. Bd. 1.) Ism. *Veszprémy* László. — 1988. 3. 563—564.

544. *Nagy* László: Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc. Zrínyi K. Budapest, 1987. 288 o. (Korok és emberek.) Ism. *Tóth* Sándor László. — 1988. 3. 564—567.

545. *Kosáry* Domokos: A történelem veszedelmei. Magvető K. Budapest, 1987. 544 o. Ism. *Hermann* Róbert. — 1988. 3. 567—571.

546. *Veszprémy* László: Szent István és kora. Tudományos ülésszak Budapesten, 1988. június 21—22. — 1988. 3. 572—574.

547. Az 1986. évi magyar hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Magyarországon és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású irodalom. 2. r. Összeáll. *Damó* Csilla, *Viniczai* István. — 1988. 3. 575—600.

548. *Kiss* József: Nehéz idők a Pesti Invalidus Házban az 1730-as években. — 1988. 4. 607—637. illusztr.

549. *Urbán* Aladár: Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. — 1988. 4. 638—667.

550. *Allmayer—Beck*, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchiában. — 1988. 4. 668—676.
Az Österreichisches Kulturinstitut és a Magyar Történelmi Társulat tudományos ülésszakán elhangzott előadás. Budapest, 1988. március 17.

551. *Lugosi* József: Az első világháború öntöltő és önműködő fegyverei. — 1988. 4. 677—697. illusztr.

552. *Huszár* János: A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. A pótkerettől a két harcoló ejtőernyős zászlóalj összevonásáig. — 1988. 4. 698—731. illusztr. térk.

553. *Molnár* András: „Nemzeti őrsereg" felállításának terve 1843-ból. — 1988. 4. 732—741. illusztr.
Zichy Ottó tervezete.

554. *Zachar* József: Hetven esztendős távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel. — 1988. 4. 742—762. illusztr.

555. *Viczián* Antal: Csapatorvosként a 2. magyar hadsereggel a Donnál. — 1988. 4. 763—784. illusztr.

556. Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Kristó* Gyula és *Makk* Ferenc. Európa K. Budapest, 1988. 259 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1988. 4. 785—786.

557. *Pepper*, Simon — *Adams*, Nichols: Firearms nad fortifications. Military architecture and stage warfare in 16th century Siena. University of Chicago Press, Chicago — London, 1986. 245 o. Ism. *Veszprémy* László. — 1988. 4. 786—787.

558. *Generál* Tibor: Allah serege. Zrínyi K. Budapest, 1987. Ism. *Kőszegvári* Tibor. — 1988. 4. 787—789.

559. Türkenkriege und Kleinlandschaft 1. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. v. Rudolf *Kropf*, Wolfgang *Meyer*. Eisenstadt, 1983. 268 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 68.) Ism. *Zachar* József. — 1988. 4. 790—791.

560. Türkenkriege und Kleinlandschaft. 2. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Eisenstadt, 1986. 386 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 73.) Ism. *Zachar* József. — 1988. 4. 791—793.

561. *Kiss* Erzsébet, F.: Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Akadémiai K. Budapest, 1987. 650 o. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság és hivataltörténet. 7.) Ism. *Hermann* Róbert — 1988. 4. 793—799.

562. *Szabó* László: Piave, 1918. Kossuth K. Budapest, 1986. 293 o. Ism. *Zachar* József. — 1988. 4. 799—800.

563. Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. 5. Die bewaffnete Macht. Hrsg. v. Adam *Wandruszka*, Peter *Urbanitsch*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987. 864 o. Ism. *Zachar* József. — 1988. 4. 800—802.

564. *Zsiga* Tibor: Szovjet katonai emlékművek és sírok Vas megyében. Szombathely, 1987. Ism. *Zielbauer* György. — 1988. 4. 802—803.

565. *Zachar* József: A XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium. Helsinki, 1988. május 31 — június 6. — 1988. 4. 804—812.

566. *Bencze* László: Beszámoló az egyesült államokbeli küldöttség magyarországi látogatásáról. 1988. június 6—10. — 1988. 4. 813—817.

IDŐRENDI MUTATÓ

Összefoglaló, vagy meghatározott időbe be nem sorolható közlemények

Herczegh Géza: Magyarország külpolitikája 896—1919. Kossuth K. Budapest, 1987. 392 o. *Ism. Hermann Róbert.* — 1988. 2. 402—409.

Csonkaréti Károly: Hadihajók a Dunán. Zrínyi K. Budapest, 1980. 273 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1981. 1. 139—141.

Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Corvina K. Budapest, 1987. 303 o. *Ism. Kiss Márton.* — 1987. 3. 542—543.

Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei. Magvető K. Budapest, 1987. 544 o. *Ism. Hermann Róbert.* — 1988. 3. 567—571.

Tóth Gyula: Hadak, hitelek, históriák. Magvető K. Budapest, 1986. 644 o. (Elvek és utak.) *Ism. Hermann Róbert.* — 1987. 1. 148—152.

Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémiai K. Budapest. 1984. 456 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1986. 1. 207—208.

Hubmann, Franz — Trost, Ernst: Das Tausendjährige Österreich. Molden, Wien — München — Zürich, 1975. 320 o. *Ism. Farkas Márton.* — 1979. 2. 327—329.

Wörterbuch zur Deutschen Militärgeschichte. Bd. 1—2. Hauptred. Reinhard Brühl. Militärverlag, Berlin, 1985. 1120 o. (Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR.) *Ism. Zachar József.*— 1986. 2. 347—348.

Vom Bauernheer zur Volksarmee. Berlin, 1979. 253 o. (Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der DDR.) *Ism. Bencze László.* — 1981. 3. 487—489.

Der deutsche Militarismus in Geschichte und Gegenwart. Militärverlag, Berlin, 1980. 301 o. *Ism. Farkas Márton.* — 1981. 2. 292—295.

The church at war. Ed. W. J. Shiels. London, 1983. 472 o. (Studies in Church History.) *Ism. Borosy András.* — 1986. 1. 209—210.

Krieg, Militärausgaben und wirtschaftlicher Wandel. Akten des 7th International Economic History Congress, Edinburgh, 1978. Graz, 1980. 110 o. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Bd. 4.) *Ism. Zachar József.* — 1984. 1. 158—159.

Die Bedeutung der Logistik für die militärische Führung von der Antike bis die neueste Zeit. Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg, Herford — Bonn, 1986. 258 o. (Vorträge zur Militärgeschichte. 7.) *Ism. Zachar József.* — 1987. 4. 774—776.

Sugár István: A budai vár és ostromai. Zrínyi K. Budapest, 1979. 375 o. *Ism. Marosi Endre.* — 1980. 2. 347—349.

Molnár László, V.: Kanizsa vára. Zrínyi K. Budapest, 1987. 169 o. *Ism. Veress D. Csaba.* — 1987. 4. 772—774.

Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi K. Budapest, 1984. 232 o. *Ism. Hermann Róbert.* — 1986. 2. 351—354.

Szénássy Zoltán: Komáromi Olympos. Madách K. Pozsony, 1984. 156 o. *Ism. Hermann Róbert.* — 1986. 3. 610—612.

Csorba Csaba: Várak a Hegyalján. Zrínyi K. Budapest, 1980. 194 o. *Ism. Csendes László.* — 1981. 1. 138—139.

Ravasz István Dezső: A népek barátságának útján. Kőszegi kultúrtörténeti konferencia. 1985. július 1—5. — 1985. 4. 964—965.

Bencze László: Wette, Wolfram: Gustav Noske. Eine politische Biographie. Droste Verl. Düsseldorf, 1987. 876 o. — 1988. 2. 384—389.

Veszprémy László: Tóth Zoltán. (1888—1958.) — 1988. 3. 521—526.

Nord, Ligyija: Marsal M. N. Tuhacsevszkij. Paris, 1978. Ism. Kun Miklós. — 1982. 2. 299—301.

Felkai Dénes: Mozgalmas élet. Zrínyi K. Budapest, 1979. 178 o. *Ism. Zsellér József.* — 1980. 1. 163—164.

Godó Ágnes: Búcsú Jász Dezsőtől. — 1981. 4. 652—653.

Leonyid Iljics Brezsnyev. 1906—1982. — 1982. 4. 523—524.

Oláh István hadseregtábornok a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere. (1926—1985.) — 1985. 4. 759—760.

Zachar József: Beszámoló a XV. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszusról. Bukarest, 1980. augusztus 10—17. — 1980. 4. 645—657.

Zachar József: Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5. — 1981. 4. 654—659.

Zachar József: „A hadtörténelem korunk osztályharcában". Az NDK Nemzeti Néphadseregének tudományos ülése Karl Marx születésének 165. és halálának 100. évfordulója alkalmából. — 1983. 3. 500—503.

Zachar József: A XIV—XVIII. századi európai háborúk gazdasági vonatkozásai. Nemzetközi tudományos ülésszak, Prato, 1984. május 4—9. — 1984. 3. 604—607.

Bonhardt Attila: A Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottságának és a Magyar Történelmi Társulat Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekciójának ülése az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Budapest, 1985. április 29. — 1985. 2. 491—493.

Zachar József: Stuttgart '85. 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság X. Kollokviuma. 1985. augusztus 19—24. — 1985. 3. 713—718.

Rázsó Gyula: A 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeiről. 1985. augusztus 25. — szeptember 1. — 1985. 3. 719—724.

Szijj Jolán: „Verba volant, scripta manent" Nemzetközi Levéltári Nap. Budapest, 1984. december 17. — 1985. 2. 488.

Zachar József: Beszámoló két ausztriai hadtörténelmi eseményről. — Schlaininger Gespräche — Szalónaki beszélgetések. 1986. szeptember 24—28.

„Eugenius in Nummis". Savoyai Jenő herceg haditettei és békecselekedetei érmekben. A bécsi Heeresgeschichtliches Museum új időszaki kiállításáról. — 1987. 1. 158—161.

Zachar József: XII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium. Athén, 1987. augusztus 16—23. — 1988. 1. 166—171.

Zachar József: Ausztria és a pannon térség. XVII. Osztrák Történész Kongresszus, Kismarton/Eisenstadt. 1987. augusztus 31 — szeptember 5. — 1988. 1. 172—173.

Zachar József: 7. Schlaininger Gespräche. — Szalónaki beszélgetések. 1987. október 1—4. — 1988. 2. 413—415.

Zachar József: A XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium. Helsinki, 1988. május 31 — június 6. — 1988. 4. 804—812.

Bencze László: Beszámoló az egyesült államokbeli küldöttség magyarországi látogatásáról. 1988. június 6—10. — 1988. 4. 813—817.

Ipoly Márta, N.: Térképtörténeti tanácskozás. Budapest, 1979. november 8—9. — 1980. 1. 170—171.

Gábor Imre — Horváth Árpád: A haditérképek históriája. Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből. Zrínyi K. Budapest, 1979. 270 o. 17. t. *Ism. Csendes László.* — 1979. 3. 491—493.

Csendes László: Földabrosz. Hadtörténeti Múzeum kiadása. Bp. 1978. Ism. Vajda Pál. — 1979. 2. 330.

Csendes László: Térképhistória. Zrínyi K. Budapest, 1980. 189 o. 14 t. Ism. N. Ipoly Márta. — 1980. 4. 636—637.

Földabroszok, mappák, térképek katalógusa. Hadtörténelmi Térképtár. Budapest, 1981. 199. o. *Ism. Bartha Lajos.* — 1982. 2. sz. 301—303. p.

Temesváry Ferenc: A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum fegyvergyűjteménye. Akadémiai K. Budapest, 1980. 135 o. *Ism. Csillag Ferenc.* — 1981. 2. 298—299.

Kottra Györgyi, Cs.: Bolgár művészeti kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — 1983. 4. 703—704.

Rákóczy Rozália: Önfigurák a Német Demokratikus Köztársaságból. Vándorkiállítás a Hadtörténeti Múzeumben. — 1984. 1. 164—166.

Rákóczy Rozália: Magyarország felszabadítása. A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése. A Varsói Szerződés. Új kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban. — 1985. 2. 493—495.

Bencze Zoltán: Előzetes jelentés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásról. — 1987. 2. 370—385.

Bencze Zoltán: Újabb beszámoló a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásról. — 1987. 4. 791—809.

Bencze Zoltán: Jelentés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán 1987 végéig folyt ásatásokról. — 1988. 1. 178—195.

Kiszely István: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarából előkerült csontok vizsgálata. — 1988. 1. 196—203.

Századok, évek szerinti időrendi mutatók

Kertész István: Ókori hősök, ókori csaták. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 171 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1986. 1. 206—207.

V—XV. sz.

Contamine, Philippe: La guerre au moyen age. Presses Universitaires de France, Paris, 1980. 485 o. (Nouvelle Clio 24.) *Ism. Borosy András.* — 1983. 1. 148—149.

Keen, Maurice: Chivalry. Yale University Press, New Haven — London, 1984. 303 o. *Ism. Borosy András.* — 1986. 2. 348—350.

Borst, Arno: Das Rittertum im Mittelalter. Wissenachaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt, 1976. 501 o. (Wege der Forschung. 349.) *Ism. Borosy András.* — 1981. 1. 142—144.

Flori, Jean: L'ideologie du glaive. Prehistoire de la chevaliere. Geneve, Droz, 1983. 173 o. *Ism. Borosy András.* — 1985. 4. 931—932.

Flori, Jean: L'essor de la chevalerie XIe—XIIe siecles. Geneve, Droz, 404 o. *Ism. Borosy András.* — 1988. 1. 155—156.

Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltengeschichte des Rittertums. Hrsg. v. Josef Flecksetin. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 1985. 670 o. *Ism. Borosy András.* — 1987. 1. 137—140.

Veszprémy László: Hamisítások a középkorban. A Monumenta Germaniae Historica nemzetközi konferenciája. München, 1986. szeptember 16—19. — 1987. 1. 156—157.

895—1301

Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi K. Budapest, 1986. 328 o. *Ism. Borosy András.* — 1987. 3. 539—541.

933

Veszprémy László: Megjegyzés a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában. — 1987. 2. 315—317.

955

Kristó Gyula: Az augsburgi csata. Akadémiai K. Budapest, 1985. 124 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1985. 2. 467—469.

1000—1038

Veszprémy László: Szent István és kora. Tudományos ülésszak Budapesten, 1988. június 21—22. — 1988. 3. 572—574.

Borosy András: A honvédő Szent István. — 1988. 3. 451—466.

1071

Borosy András: Gyalogosokkal vette-e körül Belgrád városát 1071-ben az ostromló magyar hadsereg? — 1987. 4. 744—745.

Borosy András: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. — 1982. 1. 325.

Borosy András: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. — 1983. 1. 3—24.

Borosy András: A kora Árpád-kori kíséret és

testőrség szerepének historiográfiai áttekintése. — 1984. 2. 290—304.

Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. — 1987. 2. 199—234.

Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. — 1987. 4. 607—642.

Borosy András: Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. — 1983. 4. 527—552.

Veszprémy László: Az Árpád-kori várszervezet klerikus várjobbágyairól. — 1985. 2. 421—425.

Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Akadémiai K. Budapest, 1983. 294 o. (Értekezések a történettudományok köréből. Ú. S. 100.) *Ism. Veszprémy László.* — 1985. 4. 932—934.

Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Akadémiai K. Budapest, 1987. 332 o. *Ism. Veszprémy László:.* — 1988. 2. 399—400.

Veszprémy László: A magyarországi lovagságra vonatkozó néhány adat értelmezéséről. (Filológia és hadtörténet.) — 1987. 4. 746—752.

1265—1285

Göbbels, Joachim: Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou. (1265—1285.) Hiersemann, Stuttgart, 1984. 335 o. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 29.) *Ism. Veszprémy László.* — 1987. 2. 353—354.

1278

Kusternig, Andreas: Erzählende Quellen des Mittelalters. Die Problematik mittelalterlicher Historiographie am Beispiel der Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen 1278. Böhlau-Studien Bücher, Wien — Köln, 1982. 195 o. *Ism. Veszprey László.* — 1986. 1. 211—212.

Tóth Zoltán: A Botond-monda eredete s az anonymusi Botond-hagyomány. — 1988. 3. 467—483.

Berténvi Iván: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII—XIV. században. — 1987. 3. 395—412.

Borosy András: Perdöntő párviadalok Magyarországon. — 1986. 2. 231—252.

Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. — 1985. 3. 507—540.

1307—1342

Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. Európa K. Budapest, 1988. 259 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1988. 4. 785—786.

Molnár László V.: Adalékok a Kanizsai-család és névadó váruk Mohács előtti történetéhez. — 1987. 3. 413—439.

Generál Tibor: Az oszmán—török hadművészet keletkezése és fejlődése a XVI. századig. — 1986. 1. 3—46.

Generál Tibor: Allah serege. Zrínyi K. Budapest, 1987. *Ism. Kőszegvári Tibor.* — 1988. 4. 787—789.

1352—1718

Marosi Endre: A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. Historiográfiai áttekintés. — 1980. 4. 579—597.

Die Türkenkriege in der historischen Forschung. Franz Deuticke, Wien, 1983. 184 o. *Ism. Zachar József.* — 1985. 2. 470—472.

Cvetkova, Bisztra: Fametna bitka na narodite. Evropejszkijat jugoiztok i oszmanszkoto zavoevanie — kraja na XIV. i pervata polovina na XV. v. Georgi Bakalov, Varna, 1979. 353 o. 28 t. *Ism. Bödey József.* — 1982. 1. 124—127.

1380

Dolmányos István: A kulikovói ütközet — a jubileum mérlegén. — 1981. 3. 335—353.

Blastenbrei, Peter: Die Sforza und ihr Heer. Studien zur Struktur, Wirtschaft- und Sozialgeschichte des Söldnerwesens in der italienischen Frührenaissance. Carl Winter Universitätsverl. Heidelberg, 1987. 519 o. (Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. N. F. Bd. 1.) *Ism. Veszprémy László.* — 1988. 3. 563—564.

Kropf, Rudolf — Mayer, Wolfgang: Andreas Baumkircher und seine Zeit. Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 1983. 367 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 67.) *Ism. Zachar József.* — 1987. 2. 354—357.

1449

Veszprémy László: Egy korareneszansz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus. (A hadi eszközökről.) — 1988. 1. 3—20. p.

Veszprémy László: A kővetőgép egy elfelejtett említése a magyar krónikában. — 1988. 1. 139—141.

XVI. sz.

Generál Tibor: Az oszmán—török haderő szervezete és vezetése a birodalom fénykorában. — 1984. 4. 617—663.

1500—1800

Zachar József: Európa és az oszmán kérdés, 1500—1800. Nemzetközi hadtörténeti konferencia, Bécs, 1983. június 7—10. — 1983. 4. 698—703.

1526

Marosi Endre: Mohács-komplexus? — 1980. 1. 142—160.

Fodor Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. — 1981. 3. 354—375.

Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században. — 1979. 3. 375—398.

Domokos György: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. — 1986. 1. 47—110.

Domokos György: Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. — 1984. 1. 117—149.

Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI—XVII. században. — 1984. 4. 664—686.

Pepper, Simon — Adams, Nicols: Firearms and fortifications. Military architecture and stage warfare in 16th century Siena. University of Chicago Press, Chicago — London, 1986. 245 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1988. 4. 786—787.

1535

Lévai Gábor: Magyar ágyúcső a londoni Towerban. — 1987. 2. 318—324.

Kelenik József: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. — 1988. 3. 484—520.

Ács Zoltán: A kisvárdai vár XVI. századi krónikája a korabeli források tükrében. — 1982. 1. 59—70.

1541—1593

Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541—1593. Akadémiai K. Budapest, 1980. 161 o. *Ism. Tóth Sándor László.* — 1981. 3. 481—482.

1551—1552

Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551—52. évi várháborúk. Akadémiai K. Budapest, 1985. 275 o. *Ism. Tóth Sándor László.* — 1986. 1. 212—215.

Sugár István: Az egri vár hadi postája a XVI. században. — 1982. 2. 206—215.

1569—1570

Bessenyei József: Forgách Simon főkapitány kimutatása a kémkedésre fordított összegekről, 1569—1570. — 1988. 3. 541—545.

1588

Domokos György: Kanizsa 1588. évi, Szatmár 1600 körül készült inventáriuma. — 1988. 3. 546—551.

Türkenkriege und Kleinlandschaft 1. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. v. Rudolf Kropf, Wolfgang Meyer. Eisenstadt, 1983. 268 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 68.) *Ism. Zachar József.* — 1988. 4. 790—791.

Türkenkriege und Kleinlandschaft. 2. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Eisenstadt, 1986. 386 o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. 73.) *Ism. Zachar József.* — 1988. 4. 791—793.

Régi magyar levelestár. (XVI—XVII. század.) Magvető K. Budapest, 1981. 1—2. k. 1202 o. *Ism. Nagy László.* — 1981. 3. 485—487.

Nagy László: Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc. Zrínyi K. Budapest, 1987. 288 o. (Korok és emberek.) *Ism. Tóth Sándor László.* — 1988. 3. 564—567.

Nagy László: Hajdúvitézek. Kossuth K. Budapest, 1986. 321 o. *Ism. Molnár László, V.* — 1987. 1. 145—146.

1591—1606

Tóth Sándor László; A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. — 1985. 4. 761—785.

Dávid Géza — Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. 1—2. r. 1983. 2. 278—296., 3. 451—467.

1593—1594

Tóth Sándor László: Szinán nagyvezér tervei 1593—94-ben. — 1982. 2. 159—174.

1594—1602

Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. 1594—1602. — 1983. 4. 651—681.

1596

Sugár István: Az egri vár eleste 1596-ban. — 1981. 1. 11—42.

Fodor Vera: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. — 1988. 3. 552—562.

1600

Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története. (1596. október 26.) — 1983. 4. 553—573.

Tóth Sándor László: A kanizsai csata, 1600. október 7—13. — 1986. 2. 253—271.

XVII. sz.

Nagy László: Bethlen Gábor, a hadvezér. — 1980. 3. 379—404.

1613—1629

Czigány István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. — 1981. 4. 526—541.

1618—1648

Parker, Geoffrey: The thirty years' war. Routledge and Kegan Paul, London, 1984. 340 o. *Ism. Veszprémy László.* — 1986. 2. 350—351.

Izsépy Edit: Ibrányi Mihály váradi vicekapitány. — 1983. 2. 171—196.

Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII—XVIII. században. — 1984. 1. 3—33.

1663—1703

Pálmány Béla: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában. (1663—1703.) A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XII. Történelem. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1986. 120 o. *Ism. Fenyvesi László.* — 1987. 1. 141—145.

Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. (1664—1685.) Akadémiai K. Budapest, 1980. 180 o. *Ism. Nagy László.* — 1981. 3. 482—485.

Kiss István, N.: Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában. (1638—1720.) (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéséhez.) — 1983. 3. 339—355.

1663—1664

Imregh Mónika: Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663—64. évi csatáiról. — 1985. 3. 660—675.

1663

Peták Eleonóra: Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. — 1985. 3. 682—689.

Sztanó László: Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről. — 1985. 3. 676—681.

1664

Angol életrajz Zrínyi Miklósról. London, 1664. Szerk. Kovács Sándor Iván. Zrínyi K. Budapest, 1987. 472 o. (Zrínyi Könyvtár. 2.) *Ism. Kazinczy Andrea.* — 1988. 2. 401—402. p.

1678

Zachar József: Nemzetközi tudományos konferencia a Thököly-felkelés 300. évfordulója alkalmából. — 1979. 2. 337—344.

Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. (Bp. Zrínyi K. 1978. 275 o. *Ism. Benczédi* László. — 1979. 3. 489—490.

Nagy László: Kurucok és labancok a magyar történelemben. — 1979. 2. 250—274.

Nagy László: „Nosza rajta, jó katonák, igyunk egészséggel!" Gondolatok két kuruc katonadal eredetéről. — 1980. 2. 228—251.

Nagy László: A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén. — 1981. 4. 542—568.

1683

Wimmer, Jan: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. — 1983. 1. 25—42.

Wimmer, Jan: Wieden 1683. WMON, Warszawa, 1983. 483 o. — Der Entsatz von Wien 1683. Verl. Interpress, Warszawa, 1983. 304 o. *Ism. Zachar József.* — 1985. 2. 474—476.

1686

Buda expugnata, 1686. Europa et Hungaria, 1683—1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 1—2. köt. Szerk. Bariska István, Haraszti György, Varga J. János. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa, Budapest, 1986. 1287 o. 86 képtábla, 2 térkép. *Ism. Zachar József.* — 1987. 3. 544—546.

Barta János, ifj.: Budavár visszavétele. Kossuth K. Budapest, 1985. 253 o. *Ism. Domokos György.* — 1985. 2. 472—474.

Zachar József: A magyarországi felszabadító háborúk és Európa. Konferencia Buda visszavívásának 300. évfordulója alkalmából, Esztergom, 1986. április 1—2. — 1986. 2. 370—374.

Generál Tibor: Buda katonai helyzete a hanyatló oszmán birodalomban és védelmének körülményei az 1686-os ostrom során. — 1986. 3. 403—438.

Csendes László: Térképek, metszetek Budavár visszavívásáról. — 1986. 4. 724—739.

Hungarica-Turcica: In memoriam recupertationis Budae, 1686. A Borda Antikvárium 7. katalógusa, 1986. *Ism. Rákóczy Rozália.* — 1986. 4. 796—799.

Makai Ágnes: Budavár, 1686. Emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. — 1986. 4. 816—818.

1687

Veress D. Csaba: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata" 1687. augusztus 12-én? — 1987. 4. 691—715.

XVIII. sz.

1697—1703

Sipos Ferenc: A Rákóczi-szabadságharc előkészítése, 1697—1703. — 1981. 1. 43—73.

1703—1711

Kiss István, N.: A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa. (1703—1711.) — 1984. 4. 687—715.

Kiss István, N.: A kuruc hadsereg szociális összetétele, 1703—1711. A nemzeti és antifeudális jelleg kérdése. — 1985. 3. 541—577.

Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. — 1986. 1. 111—153.

Kamody Miklós: A Rákóczi-szabadságharc tábori postája. — 1982. 2. 216—241.

Zachar József: Ráttky György kuruc ezeres kapitány francia generális. (?—1742.) — 1982. 3. 355—392.

1704

Sugár István: Az egri vár kuruc ostroma, 1704. — 1987. 4. 716—732.

1705

Czigány István: A császáriak hadjárata 1705 őszén. — 1981. 1. 74—104.

1707

Lukács Zs. Tibor: Az 1707. évi orosz—magyar szövetség létrejöttének vizsgálata orosz diplomáciai iratok és levelek alapján. — 1986. 3. 590—609.

1709

Nyárády Gábor: Nyárády András kuruc ezereskapitány és várparancsnok. Gács eleste, 1709. — 1987. 4. 643—667.

1710

Tardy Lajos: Svéd szemtanú a romhányi csatáról és 1710 más eseményeiről. — 1985. 4. 900—908.

Folia Rákócziana. Forráskiadvány-sorozat. Kiadja: a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza és a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja. *Ism. Ságvári György.* — 1982. 2. 294—298.

Bánkúti Imre: Rákóczi-ülésszak Vaján. 1985. április 6. — 1985. 2. 490—491.

Veszprémy László: Rákóczi-emlékülés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Budapest, 1985. március 29. — 1985. 2. 489—490.

1720—1730

Kiss József: Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—1730-as években. — 1987. 2. 235—269.

1730

Kiss József: Nehéz idők a Pesti Invalidus Házban az 1730-as években. — 1988. 4. 607—637.

1731—1745

Kiss József: Hadkötelezettség és hadiadó egy koronabirtokon. 1731-től 1745-ig. — 1986. 2. 272—299.

Zachar József: A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. Történelmi-statisztikai tanulmány. — 1980. 4. 523—554.

1732—1805

Boulin, Marcel: André-Claude marquis de Chamborant 1732—1805, mestre de camp propriétaire d'un regiment de hussards de son nom, sa famille, son régiment. Tarbes, 1983. 151 o. *Ism. Zachar József.* — 1984. 1. 153—154.

1735—1789

Zachar József: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede, 1735—1789. — 1983. 2. 197—229.

Airas, Pentti: Die geschichtlichen Wertungen Krieg und Friede von Friedrich dem Grossen bis Engels. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi, 1978. 620 o. (Studia Historica Septentrionalia 1.) *Ism. Zachar József.* — 1982. 4. 664—670.

1749

Monumenta Cartografica. Budavár erődítésének térképe, 1749. Zrínyi K. Budapest, 1980. *Ism. N. Ipoly Márta.* — 1981. 1. 145.

Komlós, John: A Habsburg-hadsereg újoncozási módszerei a XVIII—XIX. században. — 1987. 4. 733—743.

Molnár László V.: Alekszandr Vasziljevics Szuvorov születésének 250. évfordulójára. — 1980. 4. 598—610.

Zolotarjev, V. A. — Mezsevics, M. N. — Szkorodumov, D. E.: Oszmanszkaja Imperija i Rosszija. Analiz osznovnüh koncepcij monografii „Vo szlavu Otyecsesztva Rosszijszkogo". Izd. Miszl, Moszkva, 1984. *Ism. Verevkin—Rahalszkij, V. N., Zaporozsec, V. M.* — 1987. 3. 548—550.

1759

Zachar József: Ismeretlen korai hadelméleti hungarica. — 1984. 2. 332—353.

Jeney Lajos Mihály: Le partisan... Haga, 1759.

Jeney: A portyázó avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. (Hága, 1759.) Szerk. Zachar József. Magvető K. Budapest, 1986. 293 o. *Ism. Csendes László.* — 1987. 3. 546—548.

1761—1762

Zachar József: A Kováts Mihály porosz szabadcsapatvezér elleni bécsi eljárás irat-anyaga 1761/62-ből. — 1982. 1. 71—92.

1775—1783

Póka-Pivny Aladár — Zachar József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse, Kováts Mihály ezredes. Zrínyi K. Budapest, 1982. 179 o. *Ism. Czigány István.* — 1982. 4. 657—659.

1777

Zachar József: Kováts Mihály levele Benjamin Franklinnak 1777. január 13. — 1979. 2. 308—318.

Zachar József: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. — 1980. 2. 293—310.

Kottra Györgyi — Makai Ágnes: Az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-as párizsi béke 200. évfordulójának emlékérmei. — 1985. 1. 149—160.

1782

Csendes László: 1782-ben vette kezdetét Magyarország részletes katonai felmérése. — 1982. 1. 93—123.

Csendes László: Hadtörténelmi írások és ábrázolások. Mozaikok a 18. sz. végén készült térképekről, hasznosításukról. — 1981. 1. 125—135.

Csendes László: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. — 1982. 3. 464—481.

Bartha Lajos: Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. — 1983. 4. 624—636.

1793

Farkas Gyöngyi: A budai polgárok önkéntes felajánlása a franciák elleni háborúhoz. — 1986. 1. 174—181.

XIX. sz.

1799—1815

Kiss István, N.: Houdaille, Jacques: Le problème des pertes de guerre. Pertes de l'armée de terre sous le premier empire d'apres les registres matricules. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, 1970. 17. sz. 411—423. o. Population, 1972. 1. sz. 27—50. o. — 1987. 1. 73—76.

Perjés Géza: Clausewitz. Magvető K. Budapest, 1983. 506 o. *Ism. Rázsó Gyula.* — 1984. 2. 398—401.

Zachar József: Clausewitz, Jomini, Károly főherceg és gondolataik háborúról és békéről. A XIX. század szellemi hármasa és jelenkorra gyakorolt hatásuk. Nemzetközi tudományos ülésszak, Bécs, 1987. október 12—15. — 1988. 2. 416—419.

1807—1808

Balló István: A feledés homályából... Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyvéről. — 1985. 4. 858—876.

Ács Tibor: Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben, 1796—1837. — 1986. 4. 659—693.

Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. — 1979. 4. 623—639.

1826

Ács Tibor: Batthyány Lajos katonai-szolgálatának története. 1826. augusztus 5. — 1831. április 30. — 1984. 4. 716—752.

Ács Tibor: Az elfelejtett első katona akadémikus — Kiss Károly (1793—1866.) — 1982. 1. 26—58.

Ács Tibor: Tudós és katona: Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága. (1793—1866.) Zrínyi K. Budapest, 1982. 148 o. *Ism. Borus József.* — 1983. 1. 143—146.

Csendes László: Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes térképírásunk úttörője. — 1981. 4. 597—611.

Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Magvető K. Budapest, 1987. 504 o. (Elvek és utak.) *Ism. Hermann Róbert.* — 1988. 1. 157—160.

Bényei Miklós: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. — 1986. 2. 300—312.

Seremet, V. I.: Oszmanszkaja Imperija i Zapadnaja Jevropa. Vtoraja trety 19. v. Nauka, Moszkva, 1986. 312 o. *Ism. Zolotarjev, V. A.* — 1987. 3. 550—552.

1843—1847

Sisa József: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nándor-laktanya) építésének története. — 1981. 2. 254—259.

Lugosi József: Egylövetű hátultöltő puskák a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. — 1984. 2. 305—331.

1843

Molnár András: „Nemzeti őrsereg" felállításának terve 1843-ból. — 1988. 4. 732—741.

1846

Molnár András: „A magyar honvédelemről..." Horváth Mihály kiadatlan írása 1846-ból. — 1988. 2. 390—397.

1848—1849

Steiner, Herbert: Forradalom Ausztriában — Marx Bécsben. A negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és restauráció között. Gondolat K. Budapest, 1985. 205 o. *Ism. Zachar József.* — 1986. 3. 612—613.

Bona Gábor: Tábornok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. Zrínyi K. Budapest, 1983. 398 o. *Ism. Vörös Károly.* — 1984. 2. 393—396.

Kiss Erzsébet, F.: Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Akadémiai K. Budapest, 1987. 650 o. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság és hivataltörténet. 7.) *Ism. Hermann Róbert.* — 1988. 4. 793—799.

Hermann Róbert: Kossuth Lajos: Írások és

beszédek 1848—1849-ből. Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, a jegyzeteket és a névmagyarázatokat írta Katona Tamás. Európa K. Budapest, 1987. 652 o. (Pro memoria.) — 1988. 3. 527—540.

Hermann Róbert: Szemere Bertalan és kora. A Magyar Történelmi Társulat tudományos emlékülése. Miskolc, 1987. augusztus 29. — 1987. 4. 786—790.

Hermann Róbert: Gondolatok egy katona életrajzáról. Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Magvető K. Budapest, 1984. 784 o. (Nemzet és emlékezet.) — 1986. 2. 332—338.

Hermann Róbert: Klapka György: Emlékeimből. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Katona Tamás. Szépirodalmi K. Budapest, 1986. 640 o. (Magyar századok.) — 1987. 1. 77—82.

Bőhm Jakab: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. — 1985. 1. 129—148.

Varsányi Péter István: Hetvényi István emlékirata. Részletek egy 1848-as honvéd visszaemlékezéséből. — 1983. 3. 468—489.

Kovássy Zoltán: Adalékok Gábor Áron életrajzához. — 1981. 1. 117—124.

Papp Kálmán: A kökösi hős. — 1984. 4. 753—760.

Bona Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. — 1981. 1. 105—116.

Bőhm Jakab: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében lévő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. — 1980. 2. 263—292.

Winkler György: A térkép szerepe az 1848/49. évi szabadságharc honvédseregeinek vezetésében. — 1985. 1. 74—96.

Ács Tibor: Gondolatok az 1848—49. évi hadügyről és háborúról. — 1988. 2. 336—361.

Sitzler, Kathrin: Solidarität oder Söldnertum? Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—49. Biblio Verl. 1980. 481 o. *Ism. Bőhm Jakab.* — 1981. 2. 295—298.

1848

Urbán Aladár: Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédsereg felállítására. — 1986. 3. 525—540.

Bőhm Jakab: A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán. (1848. április 16—1848. május 23.) — 1983. 1. 43—72.

Urbán Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. — 1980. 3. 405—422.

Molnár András: A 7. honvédzászlóalj zalai önkéntesei. Adalékok az első honvédzászlóaljak társadalmi összetételéhez. — 1987. 4. 753—760.

Varsányi Péter István: A karlócai ütközet. (Újabb adalékok a szabadságharc első csatájához.) — 1980. 3. 455—463.

Urbán Aladár: A „Mészáros hadigőzös" 1848-ban. — 1987. 4. 668—690.

Urbán Aladár: Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. — 1988. 4. 638—667.

Urbán Aladár: Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember—októberében. — 1985. 4. 786—801.

Urbán Aladár: Vasvári és a „fővárosi csapat" a Lajtánál. — 1982. 4. 525—547.

Szántó Imre: A Délvidék feladása és Szeged 1848/1849 telén. (Az újszeged-szőregi csata.) — 1982. 3. 482—494.

Rabár Ferenc: Liptóvár ostroma 1848—1849-ben. — 1988. 2. 362—383.

1849

Hermann Róbert: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849. januárjában. Perczel Mór tábornok eltűnt levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz — 1986. 2. 313—326.

Hermann Róbert: Görgei Artúr váci nyilatkozata. — 1988. 2. 247—294.

Unwin, Peter: Görgei téli hadjárata. Egy elfelejtett hősköltemény új előadásban. — 1987. 2. 270—276.

Scserbatov, A. P.: Paszkevics Magyarországon. Európa K. Budapest, 1984. 445 o. *Ism. Bona Gábor.* — 1984. 3. 599—600.

Rosonczy Ildikó: Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól. Rüdiger tábornok segédtisztjének visszaemlékezése. — 1984. 4. 761—787.

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. — 1979. 3. 453—461.

1848—1918

Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Bd. 5. Die bewaffnete Macht. Hrsg. v. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987. 864 o. *Ism. Zachar József.* — 1988. 4. 800—802.

Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon. Magvető K. Budapest, 1984. 229 o. (Nemzet és emlékezet.) *Ism. Tóth Ede.* — 1985. 4. 934—938.

1859

Alföldy-Boruss Dezső: Dessewffy Dénes felsőmagyarországi szervezkedés-tervezete 1859-ből. — 1986. 4. 751—757.

1861—1863

Bőhm Jakab: Légionisták levelei Itáliából. (1861—1863.) — 1982. 2. 264—293.

Lukács Lajos: Kunfy Adolf és az olaszországi magyar légió. — 1980. 4. 611—628.

Erdősi Ferenc: Hadászati szempontok érvényesítése a magyarországi vasúthálózat tervezésekor. — 1986. 3. 571—589.

1866—1870

Heiszler Vilmos: Revansvágy és realitásérzék. Albrecht főherceg hadseregszervezési és katonapolitikai nézetei 1866—1870 között. — 1980. 4. 555—578.

1867

Hermann Róbert: Kiegyezés, 1867. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1987. szeptember—december. — 1988. 1. 174—177.

Allmayer—Beck, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchiában. — 1988. 4. 668—676.

Csonkaréti Károly: A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság. (1867—1914.) — 1984. 2. 203—255.

1876

Czövek István: Az 1876-os szerb — török háború hatása az orosz közgondolkodásra. — 1984. 1. 95—116.

1877—1878.

Zolotarjev, V. A.: Az 1877—78. évi háború az orosz katonai irodalomban. — 1981. 3. 428—449.

1878

Bencze László: A Monarchia Balkán-politikája Bosznia és Hercegovina okkupációja előtt. — 1980. 3. 423—454.

Bencze László: Reguláris és irreguláris erők közötti harc. Bosznia és Hercegovina, 1878. — 1980. 1. 73—101.

Bencze László: A cs. és k. 13. hadtest főoszlopának hadműveletei Boszniában 1878. július 29-től augusztus 19-ig. — 1979. 2. 191—228.

1883—1895

Diószegi István: A véderő problémái a közös minisztertanács előtt, 1883—1895. — 1988. 2. 295—335.

XX. sz.

Parádi József: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti feladatai, 1891—1914. — 1988. 1. 56—92.

Parádi József: A polgári magyar állam első határőrizeti szakszerve. A Magyar Királyi Határrendőrség, 1906—1914. — 1986. 3. 541—570.

1904

Somogyi Éva: A hadseregfejlesztés és a birodalmi egység ellentmondásai a századfordulón. (Honvédtüzérség 1904.) — 1982. 4. 638—643.

Groehler, Olaf: A légi háborúk története, 1910—1970. Zrínyi K. Budapest, 1980. 465 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1981. 2. 299—301.

Nagyváradi Sándor—Szabó Miklós, M.—Winkler László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Műszaki K. Budapest, 1986. 305 o. *Ism. Markó György.* — 1986. 4. 802—803.

1914—1918

Kisling, R.: Die hohe Führung der Heere Habsburg im ersten Weltkrieg. Bundesministerium für Landesverteidigung. Büro für Wehrpolitik, Wien, é. n. 246 o. 29 térk. *Ism. Farkas Márton.* — 1979. 4. 646—648.

Vadász Sándor: A freiburgi Militärarchiv Seeckt — hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. — 1981. 2. 279—291.

Kéri Kálmán: Az Osztrák—Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. — 1985. 2. 225—294.

Szauter Lajos: Az első világháború ellátási gondjairól. — 1985. 4. 802—825.

Erős Ferenc—Kapás István—Kiss György: Pszichoanalízis a hadseregben, 1914—1918. — 1988. 1. 142—148.

Lugosi József: Az első világháború öntöltő és önműködő fegyverei. — 1988. 4. 677—697.

Lugosi József: Adalékok az első világháború ismétlőpuskáinak és karabélyainak fejlődéstörténetéhez. — 1988. 1. 93—120.

1914

Csonkaréti Károly: Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig. — 1985. 2. 295—343.

Sárhidai Gyula és *Kopeczky Győző* kiegészítései és hozzászólásai: 1986. 2. 339—343., 4. 758—765. Válaszok: 1986. 2. 343—346., 1987. 2. 325—330., 3. 514—526.

Csonkaréti Károly: Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. (1915. május 23 — 1915. december 31.) — 1986. 3. 439—485.

Kopeczky Győző: A Polában megtorpedózott Szent István. — 1987. 4. 761—768.

Farkas Márton: Az első tűzpróba. Az Osztrák Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina—Száva mentén 1914 augusztusában. — 1984. 3. 439—474.

Farkas Márton: Lemberg. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galíciában. Augusztus 15—szeptember 25. — 1981. 2. 167—207.

1914—1915

Szabó László: A nagy temető. Przemysl ostroma 1914/1915. Kossuth K. Budapest, 1982. 163 o. *Ism. Windisch Aladárné.* — 1983. 3. 490—491.

Węgrzy w twierdz przemyskiej w latach 1914—1915. Węgierski Institut Kultury,

Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Warszawa, Przemysl, 1985. 166 o. *Ism. Zachar József.* — 1986. 3. 613—614.

1915

Farkas Márton: Téli hadjárat a Kárpátokban. (1915. január 23. — március 22.) — 1982. 3. 393—431.

1918

Merényi László: A cattarói matrózfelkelés. Kossuth K. Budapest, 1984. 190 o. *Ism. Csonkaréti Károly.* — 1985. 1. 175—178.

Szabó László: Piave, 1918. Kossuth K. Budapest, 1986. 293 o. *Ism. Zachar József.* — 1988. 4. 799—800.

Siklós András: Az Oszrák—Magyar Monarchia utolsó offenzívája. (1918. június 15—24.) — 1981. 2. 208—253.

Farkas Márton: A császári sas lehull. Kossuth K. Budapest, 1982. 197 o. 8 t. *Ism. Rázsó Gyula.* — 1982. 4. 659—661.

1918—1920

Szakály Sándor: Forradalmak és ellenforradalmak Közép-Európában, 1918—1920. Nemzetközi tudományos ülésszak, Pécs 1985. június 11—13. — 1985. 3. 709—712.

1918—1919

Árokay Lajos: Az önálló magyar katonai attasé szolgálat létrehozásának előzményei, 1918—1919. — 1983. 1. 73—95.

Petneházy Zalán: A Vörös Dunai Hajóhad 1918/1919-ben. — 1985. 1. 97—128.

1918

Zachar József: Hetven esztendős távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel. — 1988. 4. 742—762.

Szijj Jolán: Egy bizalmi testület jegyzőkönyve 1918 december — 1919 március. — 1979. 1. 129—148.

1919

Liptai Ervin: A fegyveres erők a magyarországi proletárforradalomban. — 1979. 1. 3—12.

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! Zrínyi K. Budapest, 1979. 309 o. *Ism. Hunyadi Károly.* — 1979. 2. 322—324.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg a Magyar Vörös Hadsereg forradalmi hagyományainak folytatója. — 1979. 1. 13—21.

Józsa Antal: Az internacionalisták szervezése és a Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítése. — 1979. 1. 22—45.

Hetés Tibor: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — 1979. 1. 55—67.

Sumihin, V. Sz.: A barátság első repülőjáratai. Repülőösszeköttetés Szovjet-Oroszország és a Tanács—Magyarország között 1919-ben. — 1979. 1. 46—54.

Szijj Jolán: Egy vörös repülő emlékeiből. — 1979. 1. 126—128.

Forgács Béla: Emlékeim a Tanácsköztársaság harcairól. — 1979. 1. 68—79.

Rákóczy Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójáról. — 1979. 1. 96—125.

Rákóczy Rozália: Sajtóirányítás és hadseregpropaganda a Magyar Tanácsköztársaság alatt. — 1984. 3. 521—539.

Csendes László: Katonai térképészeti tevékenység a Magyar Tanácsköztársaság idején. — 1979. 1. 80—95.

Zachar József: Megemlékezések Kun Béla születésének centenáriumáról. — 1986. 1. 222—225.

Liptai Ervin: Szántó Béla, a forradalmár katona. — 1981. 1. 3—10.

Liptai Ervin: Vágó Béla emlékére. — 1981. 4. 519—525.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. Zrínyi K. Budapest, 1978. 237 o., 12 t. *Ism. Szabó Ágnes.* — 1979. 1. 152—153.

Rákóczy Rozália: Emlékkiállítás Stromfeld Aurél születésének 100. évfordulóján. — 1979. 1. 156—159.

Rákóczy Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja. Az Országos Hadtörténeti Múzeum új állandó kiállítása. — 1980. 1. 166—170.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. Az 1969—1978. években megjelent irodalom bibliográfiája. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné — 1979. 1. 160—182.

1917

Dolmányos István: Ragyogó október. Kossuth K. Budapest, 1979. 685 o. *Ism. Szauter Lajos.* — 1987. 3. 552—553.

A nagy októberi forradalomban született fegyverbarátság. Zrínyi K. Budapest, 1987. 338 o. *Ism. Balló István.* — 1988. 2. 410—412.

KPSZSZ i voenno sztroityelsztvo. Vojenizdat, Moszkva, 1982. 311 o. *Ism. Nádor Tibor.* — 1984. 2. 401—404.

Konyev, A. M.: Krasznaja gvargyija na zascsite oktjabrja. Nauka, Moszkva, 1978. 222 o. *Ism. Mucs Sándor.* — 1979. 1. 149—152.

1917—1918

Poznanszkij, V. Sz.: V. I. Lenin i szovjeti Szibiri (1917—1918.) Rukovodsztvo vojennopolityicseszkoj gyejatelnosztyu szovjetov v borbe sz kontrrevoljuciej. Izd. „Nauka" Szibirszkoje otd. Novoszibirszk, 1977. 316 o. *Ism. Józsa Antal.* — 1982. 1. 127—128.

1917—1922

Magyar internacionalisták Szibériában és Távol-Keleten, 1917—1922. Kossuth K. Budapest, 1978. 399 o. *Ism. Györkei Jenő.* — 1979. 1. 154—155.

Ananyev, V. I.: Magyar internacionalisták az

orenburgi kormányzóságban. — 1979. 2. 229—248.

Ananyev, V. I.: Sipek (Sipka) Lajos internacionalista parancsnok. — 1983. 3. 416—425.

Goller Ágota, N.: Egy „Szerapion" a magyar vörös huszárokról. — 1987. 4. 769—771.

1919—1921

Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából, 1919—1921. — 1985. 3. 578—615.

Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. — 1984. 3. 475—495.

Szabó Péter: Gazdaság, társadalom, politika a két világháború között. Fiatal történészek előadássorozata, Budapest, 1986. május 14—15. — 1986. 3. 621—623.

Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Történelmi-statisztikai tanulmány a katonai elitről. — 1984. 1. 34—71.

Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) felső vezetése. Adattár. 1—3. r. — 1984. 2. 354—392., 3. 567—598. 1985. 2. 457—466.

Mikics Lajos: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest, 1981. 191 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1982. 661—663.

Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918—1945. Kossuth K. Budapest, 1983. 362 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1984. 2. 396—398.

1920—1923

Árokay Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása, 1920—1923. — 1983. 3. 356—381.

Árokay Lajos: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat tevékenysége 1923—1928 között. — 1983. 4. 574—592.

1922—1938

Barcy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség fejlesztése és rejtése, 1922—1938. — 1985. 4. 877—891.

1924—1944

Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség jelvényei, 1924—1944. — 1985. 4. 892—899.

1926—1930

Spáczay Hedvig: Adalékok a titkos és bizalmas ügykezelés problematikájához a Honvédelmi Minisztériumban 1926—1930 között. — 1987. 2. 277—283.

1928—1938

Körner, Theodor: Auf Vorposten. Ausgewählte Schriften, 1928—1938. Európa Verl. Wien, 1977. 300 o. *Ism. Farkas Márton.* — 1979. 3. 493—496.

1928—1934

Németh István: A magyar—német katonai kapcsolatok kérdéséhez. (1928—1934.) — 1983. 3. 382—415.

Vargyai Gyula: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Akadémiai K. Budapest, 1983. 190 p. *Ism. Szakály Sándor.* — 1984. 1. 154—156.

1930—1944

Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő létrehozásával és továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti tevékenység. (1930—1944.) — 1981. 3. 450—480.

1933—1945

Nowarra, Heinz J.: Die deutsche Luftrüstung, 1933—1945. Bernard und Graefe, Koblenz, 1985—1987. *Ism. Kováts Lajos.* — 1988. 1. 161—162.

Medizin im Faschismus. Symposium über das Schicksal der Medizin in der Zeit des Faschismus in Deutschland, 1933—1945. Hrsg. v. Achim Tom, Horst Spaar. Verl. Volk und Gesundheit, Berlin, 1985. *Ism. Kertész Frigyes.* — 1986. 3. 615—618.

1936—1939

Györkei Jenő: Legenda — valóság — tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből. Zrínyi Katonai K. Budapest, 1986. 252 o. *Ism. Pap András.* — 1987. 2. 357—358.

Györkei Jenő: A spanyolországi nemzetközi brigádok egészségügyi szolgálata. — 1986. 4. 740—750.

Zalka András: Spanyolországban. A Nemzetközi Brigádok egy volt harcosának visszaemlékezése. — 1987. 1. 83—102.

Csatári József: Rajk László és a „Rajk-ügy" a spanyol polgárháborúban. Visszaemlékezések. Bev. Györkei Jenő. — 1987. 3. 527—538.

Lakatos Emil: Csatári Józsefről. Hozzászólás a Hadtörténelmi Közlemények 1987/3. számában megjelent „Rajk László és a Rajk-ügy a spanyol polgárháborúban" című írásához. — 1988. 2. 398.

Zalka András: És mégis: „No pasaran!" A Nemzetközi Brigádok brit önkéntesei emlékművének avatása, London, 1985. október 5. — 1986. 2. 368—370.

Füzi Imre: A magyar katonai elmélet és a hadsereg felkészítése 1939. szeptember 1-ig. — 1985. 2. 387—406.

Vargyai Gyula: Sisak és cilinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984. 191 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1985. 1. 173—174.

1938—1945

Nagy Vilmos, nagybaczoni: Végzetes esztendők, 1938—1945. Gondolat K. Budapest, 1986. 346 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1986. 3. 619—620.

Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés, 1938—1944. Akadémiai K. Budapest, 1981. 291 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1983. 1. 141—143.

Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon, 1938—1944. Kossuth K. Budapest, 1986. 404 o. *Ism. Szauter Lajos.* — 1987. 1. 147—148.

Kováts Lajos: Adatok a magyar légierő anyagi-technikai állapotáról, 1938—1944. — 1979. 3. 462—485.

Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő technikai fejlődése. (1938—1944.) — 1983. 1. 96—137.

Szabó Miklós: A magyar katonai repülőgépgyártás fejlődése. (1938—1944.) — 1982. 4. 548—584.

Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő a revíziós célok szolgálatában, 1939—1941. — 1983. 4. 593—623.

Szakály Sándor: A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszervezése és alkalmazása a második világháború idején. (1938—1944.) — 1981. 3. 376—402.

1939—1945

Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom. 8. Vojenizdat, Moszkva, 1977. 536 o. *Ism. Sugár Jenő.* — 1979. 3. 486—488.

Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom. 9. Vojenizdat, Moszkva, 1978. *Ism. Nádor Tibor.* — 1980. 2. 342—345.

Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 10. Vojenizdat, Moszkva, 1979. 542 o. 56 t. 12 térk *Ism. Sörös Lajos.* — 1981. 1. 136—138.

Isztorija votoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 11. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 496 o. *Ism. Nádor Tibor.* — 1982. 3. 495—497.

Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939—1945. Tom 12. Vojenizdat, Moszkva, 1982. 497 o. *Ism. Nádor Tibor.* — 1985. 1. 161—164.

A második világháború kérdéseivel foglalkozó néhány újabb nyugatnémet hadtörténeti munkáról. *Ism. Vargyai Gyula.* — 1983. 4. 686—692.

Ölvedi Ignác: A moszkvai nemzetközi történész konferenciáról. — 1980. 1. 165—166.

A második világháború keletkezésének okai.

Panecki, Tadeusz: Lengyel reguláris katonai alakulatok a második világháborúban. — 1986. 3. 486—495.

1940

Sávoly Mária: A Görögország elleni olasz agresszió előzményei és lefolyása 1940 nyarától december végéig. — 1979. 4. 551—578.

Montgomery tábornagy emlékiratai. Zrínyi K. — Kossuth K. Budapest, 1981. 368 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1982. 1. 129—131.

Eisenhower, Dwight D.: Keresztes háború Európában. Zrínyi K. Budapest, 182. 459 o. *Ism. Rázsó Gyula.* — 1983. 2. 304—307.

1941—1945

Okváth Imre: Adalékok az Egyesült Államok hadászati légierejének második világháborús tevékenységéhez, 1941—1945. — 1987. 3. 487—509.

Beitter, Gerda: Die Rote Armee im 2. Weltkrieg. Bernard und Graefe Verlag, Koblenz, 1984. 232 o. (Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte. Bd. 24.) *Ism. Bencze László.* — 1985. 1. 164—166.

Okkupation, Raub, Vernichtung. Dokumente zur Besatzungpolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944. Militärverlag, Berlin, 1980. 432 o. *Ism. Bencze László.* — 1983. 1. 146—148.

Szanati József: A szovjet hadsereg tábori tüzérsége a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben. — 1979. 4. 579—610.

Csujkov, V. I.: Ot Sztalingrada do Berlina. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 672 o. *Ism. Deák Mihály.* — 1981. 4. 643—644.

Kalasnyik, Mihail Haritonovics: Tűzpróba. Zrínyi K. Budapest, 1982. 211 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1983. 1. 138—139.

Dragunszkij, D. A.: Évek páncélban. Zrínyi K. Budapest, 1978. 391 o. *Ism. Windisch Aladárné.* — 1980. 1. 161—163.

Moszkalenko, Kirill Szemjonovics: A délnyugati irányban. 1—2. köt. Zrínyi K. Budapest, 1982. 303, 378 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1983. 2. 297—299.

17-ja vozdusnaja armija v bojah ot Sztalingrada do Venü. Vojenizdat, Moszkva, 1977. 264 o. *Ism. Mucs Sándor.* — 1979. 2. 325—327.

Voszemnadcataja v szrazsenyijah za rogyinu. Bojevoj puty 18-oj armii. Vojenizdat, Moszkva, 1982. 528 o. *Ism. Nádor Tibor.* — 1983. 1. 139—141.

Szabó Péter — Szakály Sándor: Vita Magyarország második világháborús szerepléséről. — 1988. 1. 149—154.

Vargyai Gyula: Tengelytörés. „Szövetséges" államok a keleti fronton, 1941—1944. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. 178 o. *Ism. Szakály Sándor* — 1986. 1. 215—217.

Petneházy Zalán: A magyar hajózás és a dunai aknaharc a második világháborúban. — 1988. 1. 121—138.

Littlejohn, David: Foreign legions of the Third Reich. Vol. 3. Albania, Czechoslovakia, Greece, Hungary and Yugoslavia. James R. Bender, San Jose, Calif. 1985. 319 o *Ism. Pandula Attila.* — 1988. 1. 162—164

1941

Szakály Sándor: Náray Antal feljegyzései Magyarország hadbalépéséről. (1941. április 12-től.) — 1985. 3. 690—704.

Sárhidai Gyula: Az 1941. április 12-i ejtőernyős deszanthadművelet. — 1982. 2. 242—252.

Dombrády Loránd: Adalékok Kassa bombázásához. — 1979. 2. 319—321.

Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő harcai Ukrajnában, 1941. június — december. — 1984. 3. 496—520.

1942—1943

Sajti Enikő, A. — Markó György: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. 1943. december 14. — 1944. január 14. — 1985. 2. 426—456.

Szakály Sándor: Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról. — 1981. 4. 638—642.

Generál Tibor — Szauter Lajos: A 2. magyar hadsereg ellátó szolgálata. — 1983. 2. 230—256.

Takáts László: Adalékok az egykori 2. magyar (doni) hadsereg egészségügyi szolgálatának működéséhez. — 1985. 2. 407—420.

Viczián Antal: Csapatorvosként a 2. magyar hadsereggel a Donnál. — 1988. 4. 763—784.

Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulás idején. 1942. április — május. — 1985. 3. 616—642.

Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg kiszállítása Ukrajnába és előnyomulása a Donhoz. (1942. április — augusztus.) — 1986. 3. 496—524.

Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942 koranyári német hadműveletében. (1942. június 28 — július 10.) — 1988. 1. 21—55.

Szabó Miklós: Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében. — 1985. 4. 826—857.

Kornis Pál: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B" hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására. (1943 január) — 1982. 3. 432—463.

Kornis Pál: A Voronyezsi Front osztrogozsszk-rosszosi támadó művelete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére. (1943. január 13—17.) — 1982. 4. 585—614.

Szabó Miklós: A m. kir. 2. honvéd repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. — 1987. 1. 3—34.

Dombrády Loránd: A Kállay-féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. — 1979. 4. 523—550.

Konyev, Ivan Sztyepanovics: Egy frontparancsnok feljegyzései, 1943—1944. Zrínyi K. Budapest, 1983. 270 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1983. 4. 684—685.

Rozanov, G. L.: Titkos diplomácia, 1944—1945. Kossuth K. — Kárpáti K. Budapest, 1985. 162 o. *Ism. Okváth Imre.* — 1986. 2. 357—358.

1944

Az 1944. év históriája. História évkönyv, 1984. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Lapkiadó V. Budapest, 1985. 174 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1985. 3. 706—708.

Szakály Sándor: Magyarország 1944-ben. Tudományos ülésszak, Budapest, 1984. június 14. — 1984. 3. 607—611.

Bokor Péter: Zsákutca. RTV — Minerva, Budapest, 1985. 294 o. *Ism. Ravasz István Desző.* — 1986. 2. 355—357.

Huszár János: A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben. — 1987. 2. 284—314.

Ölvedi Ignác: Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a honvéd vezérkar főnökének 1944. február 14-i levele Wilhelm Keitel vezértábornagyhoz, a német véderő főparancsnokságának főnökéhez. — 1986. 4. 766—776.

Csonkaréti Károly: Adalék Magyarország német megszállásának történetéhez. Újvidék, 1944. március 19. — 1979. 2. 275—280.

Papp János: Az amerikai ingabombázások nyitónapja. Adalékok az 1944. június 2-i stratégiai légitámadások eseménytörténetéhez. — 1987. 3. 510—513.

Schofield, B. B.: Der Sprung über den Kanal. Unternehmen „Neptun". Die allierte Landung in der Normandie 1944. Motorbuch Verl. Stuttgart, 1978. 258 o. *Ism. Farkas Márton.* — 1980. 3. 493—496.

Bernás, Franciszek — Bernás, Julietta Mikulska: Merénylet Hitler ellen (1944. július 20.) Kossuth K. Budapest, 1978. 122 o. 4 t. *Ism. Windisch Aladárné.* — 1980. 2. 350—352.

Vajda Ferenc Antal: A magyar légierő és a németországi repülőgépbeszerzés a második világháború végén. — 1984. 3. 550—554.

Szakály Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a honvéd vezérkar főnökének bírósága előtt. Budapest, 1944. október 11—12. — 1986. 1. 182—202.

Ölvedi Ignác: A m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnoksága és az 1944. október 15-i kormányzói proklamáció. — 1987. 3. 440—486.

Vígh Károly: Ugrás a sötétbe. 2. bőv. kiad. Magvető K. Budapest, 1984. 412 o. *Ism. Vargyai Gyula.* — 1985. 1. 170—172.

Csonkaréti Károly: Új adatok 1944. október 15. katonai előkészítéséhez. — 1980. 2. 311—326.

1944—1945

Csonkaréti Károly: Am. kir. honvéd folyami erők őrnaszádezredt 1944. október 15. — 1945. május 9. között. — 1982. 2. 175—205.

Oszvobogyityelnaja misszija Szovjetszkih Vooruzsennüh Szil v Evrope vo vtoroj mirovoj vojne. Vojenizdat, Moszkva, 1985. 639 o. *Ism. Bonhardt Attila.* — 1985. 4. 940—943.

Szabó Miklós, M.: Magyarországi felszabadító hadműveletek, 1944—1945. Kossuth K. 1985. 183 o. 4 vázlat, 28 kép. *Ism. Ölvedi Ignác.* — 1986. 1. 217—220.

Szabó Balázs: A szovjet csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben, 1944. december 23—1945. április 4. — 1979. 3. 399—424.

Madaras Péter: A Szovjet vegyicsapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben. — 1981. 4. 612—621.

Vashegyi Endre: Hazától hazáig. Kalandozó magyar honvédek 1944—1945-ben. Visszaemlékezés a várpalotai karpaszományos kiképző zászlóaljjal 1944 őszétől 1945. június 3-ig átéltekre. — 1987. 2. 331—352.

Fortusz, A. M.: Visszaemlékezéseim. Zrínyi K. Budapest, 1982. 201 o. *Ism. Bellák Tamás.* — 1982. 4. 663—664.

Luknyickij, Pavel: Magyar napló. 1944 november — 1945 április. Kossuth K.—Zrínyi K. 1980. 238 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1981. 1. 141—142.

Pljacsenko, P. F.: A harcok sűrűjében. A magyarországi felszabadító harcok résztvevőjének visszaemlékezése. — 1980. 1. 124—133.

Pljacsenko, P. F.: Emlékeim Steinmetz kapitányról. — 1986. 4. 777—795.

Egy szovjet híradós tiszt háborús feljegyzései. Makói Múzeum kiadása, Szeged, 1987. 125 o. *Ism. Szauter Lajos.* — 1987. 4. 777—778. Veszelik, R. A. visszaemlékezései. Bev. Halmányi Pál.

Marsi László — Király Imre, R.: A Gyulán telepített szovjet hadikórház és a magyar lakosság kapcsolata. (1944—1945.) — 1985. 1. 43—61.

Szekeresné Niszler Mária: A gerjeni hídfő. — 1982. 4. 644—656.

Komisszarov, N. V.: Harc Budapestért. (Visszaemlékezések.) — 1980. 1. 134—141.

Asik, Mihail: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól. — 1981. 2. 260—278.

Veress D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája, 1944—1945. Zrínyi K. Budapest, 1984. 372 o. 8 térk. *Ism. Ravasz István Dezső.* — 1985. 3. 705—706.

Nagy Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez. (1944. december 24—31.) — 1983. 3. 426—433.

Huszár János: A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. A pótkerettől a két harcoló ejtőernyős zászlóalj összevonásáig. — 1988. 4. 698—731.

Büki Péter: Az S—221 lajstromjelű Ju—52-es repülőgép személyzetének átállása a Vörös Hadsereg oldalára. — 1980. 2. 327—338.

Szekeresné Niszler Mária: A táti hídfő. — 1980. 1. 102—123.

Zsiga Tibor: Szovejt katonai emlékművek és sírok Vas megyében. Szombathely, 1987. *Ism. Zielbauer György.* — 1988. 4. 802—803.

Csendes László: A korona rejtekhelye Ausztriában, 1945-ben. — 1985. 3. 643—659.

Sikin, J. V.—Szapozsnyikov, B. G.: A távolkeleti győzelem. Zrínyi K. Budapest, 1978. 226 o. *Ism. Windisch Aladárné.* — 1979. 4. 643—645.

Gazsi József: Eredmények és feladatok az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásában. — 1979. 2. 293—307.

Gazsi József: Tudományos konferencia a magyar antifasiszta ellenállásról. — 1979. 2. 345—350.

Szabolcs Ottó: Az antifasiszta ellenállás és partizánharc története tanításának kérdései az általános és középiskolában. — 1979. 2. 281—292.

Gazsi József: Az antifasiszta ellenállás irodalma, 1979—1981. — 1982. 2. 253—263.

Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Kossuth K. — Zrínyi K. Budapest, 1980. 295 o. *Ism. Windisch Aladárné.* — 1980. 4. 633—636.

Souyris-Rolland, André — Le Marec, Gérard: Guide ordres et décorations de la résistence et de la liberation 2e guerre mondiale-Public-Réalisations, Paris, 1985. 171 o. *Ism. Pandula Attila.* — 1988. 1. 164—165.

„Küzdtünk híven..." A baranyai—pécsi ellenállók, antifasiszták, internacionalisták életrajzi kötete. Szerk. Varga Dezső. Pécs, 1987. 480 o. *Ism. Gazsi József.* — 1988. 2. 409—410.

Gazsi József: A Borkanyuk-partizáncsoport. — 1981. 4. 569—596.

Sziklai Sándorné: Adalékok a 165. juzsai (talici) antifasiszta iskola történetéhez. (1943—1945.) — 1985. 2. 344—371.

Naumov, M. I.: Partizánportya. Zrínyi K. Budapest, 1984. 292 o. *Ism. Gazsi József.* — 1985. 1. 166—168.

Herencsár Lajos: Két front között. Kossuth K. — Zrínyi K. Budapest, 1980. 292 o. *Ism. Godó Ágnes.* — 1980. 4. 631—633.

[*Derzsaluk, Nikolaj*] *Gyerzsaluk, Nyikolaj:* A magyar antifasiszták részvétele a frontpropagandában, 1944-ben. — 1979. 3. 425—452.

Zalka András: Teljes csendben. Kapcsolat Moszkva és a Kárpátok között. — 1985. 4. 909—930.

Kaska, Adam: A hídfő. Zrínyi K. Budapest, 1979. 252 o. *Ism. Godó Ágnes.* — 1980. 3. 491—493.

Chňoupek, Bohuš: Feltört pecsétek. Zrínyi K. Budapest, 1986. 362 o. *Ism. Pálosfalvi Tamás.* — 1987. 2. 359—360.

Sárközi Zoltán — Tóth Róbert: Egykorú feljegyzés a Szovjetunió Barátai Magyarországi Egyesületének (SZUBME) a hazai antifa-

siszta ellenállásban betöltött szerepéről, 1944—1945. — 1985. 1. 29—42.

Beránné Nemes Éva: A MOKAN-komité tevékenysége. — 1985. 1. 3—28.

Derzsaluk, Nyikolaj: A Bujanov-Lencsés-partizáncsoport tevékenysége. — 1984. 3. 540—549.

Godó Ágnes: A 2 magyar hegyidandár kapcsolata a „Kriván" partizándandárral 1944 november elején Kelet-Szlovákiában. — 1984. 2. 256—270.

Gergely Tibor: Partizánemlékeim. — 1984. 3. 555—566.

Két helytörténeti kiadványról. Csifáry Gergely: Életutak — életsorsok. — Csifáry Gergely: Akiket visszavártak. Eger, 1985. *Ism. Godó Ágnes.* — 1985. 4. 938—940.

Kiss Sándor: Emlékeim Kiss János altábornagyról. Zrínyi K. Budapest, 1979. 218 o. *Ism. Gazsi József.* — 1980. 2. 345—346.

Almásy Pál: Sopronkőhidai napló. Magvető K. Budapest, 1984. 317 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1985. 1. 168—170.

1945—1988

Békés Rezső: Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai globálstratégiában. Zrínyi K. Budapest, 1982. 366 o. *Ism. Okváth Imre.* — 1983. 3. 491—494.

Okváth Imre: Szándék és valóság. Adalékok az angolszász hatalmak katonapolitikai elképzeléseihez, 1945—1949. — 1986. 4. 694—723.

Vojenno-blokovaja politika imperializma. Isztorija i szovremmennoszty. Vojenizdat, Moszkva, 1980. 453 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1983. 3. 494—496.

Zágoni Ernő: Pártunk felszabadulás utáni honvédelmi politikájának fő vonásai (1945—1980.) — 1980. 1. 3—41.

Zachar József: 40 év a Magyar Néphadseregben. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ünnepi megmelékezése. 1985. szeptember 24. — 1985. 4. 957—963.

Mucs Sándor — Zágoni Ernő: A Magyar Néphadsereg története, 1945—1959. Zrínyi K. Budapest, 1979. 317 o. 8 t. *Ism. Damó László.* — 1980. 2. 339—341.

Korom Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet, 1944—1945. Akadémiai K. Budapest, 1981. 521 o. *Ism. Tóth Sándor.* — 1983. 4. 682—684.

Mucs Sándor: Politika és hadsereg Magyarországon, 1944—1948. Zrínyi K. — Kossuth K. Budapest, 1985. 227 o. 28 t. *Ism. Szakály Sándor.* — 1986. 4. 799—800.

Mucs Sándor: A Független Kisgazdapárt katonapolitikájáról. 1944—1948. — 1983. 2. 257—277.

Mucs Sándor: A Nemzeti Parasztpárt katonapolitikájáról, 1944—1948. — 1983. 4. 637—650.

Mucs Sándor: A felszabadult Magyarország sajtója a hadseregszervezés néhány kérdéséről, 1944 vége — 1945 április. — 1987. 1. 35—50.

Mucs Sándor: Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért, 1945—1947. — 1980. 1. 42—72.

Markó György: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóalja. (1945 február—május.) — 1981. 4. 622—637.

Ölvedi Ignác: Emlékek és adalékok néphadseregünk születéséhez. — 1980. 3. 464—490.

Felkai Dénes: A Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálatának kiépítéséről. Reflexiók Farádi László: Diagnózis az életemről (Gondolat, Budapest, 1983.) c. könyvével kapcsolatban. — 1984. 1. 150—152.

Kovács Jenő: Együtt a határterületi lakossággal — 1945—1956. — 1981. 3. 403—427.

Iván Dezső: A magyar katonai repülés helyzete és problémái a második világháború befejezésétől a békeszerződés ratifikálásáig. (1945. május 30.—1947. október 1.) — 1987. 1. 51—60.

Molnár József: A felszabadult Magyarország legelső és legújabb kitüntetése. — 1985. 1. 62—73.

Molnár József: A Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem, 1946—1949. — 1986. 1. 154—173.

Molnár József: A Kossuth-híd emlékérem. — 1986. 2. 327—331.

Molnár József: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata. — 1983. 3. 434—450.

Lipták, Ján — Čejka, Eduard: A Csehszlovák Néphadsereg a népi demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövése időszakában. (1945 április — 1948 február.) — 1982. 4. 615—637.

1948—1982

Oszetzky Tamás: Arab-izraeli háborúk, 1948—1982. Zrínyi K. Budapest, 1984. 342 o. *Ism. Gazdik Gyula.* — 1985. 1. 178—181.

Medvedko, L. I.: Szueztől Keletre és Nyugatra. Zrínyi K. Budapest, 1982. 439 o. Ism. Okváth Imre. — 1983. 2. 299—302.

1948—1949

Háncs Ernő: A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben. (1948 április—1949 február.) 1—2. r. — 1984. 1. 72—94., 2. 271—289.

Háncs Ernő: A politikai tiszti intézmény szervezetének létrehozása a Magyar Néphadseregben. — 1985. 2. 372—386.

Markó György: A Magyar katonai repülőgépek felségjelvényei és megkülönböztető jelzései, 1948—1951. — 1987. 1. 61—72.

Tolnay [László] — Szentesi [György]: Az erő mítosza. A NATO 35 éve. Zrínyi K. Buda-

pest, 1984. 195 o. *Ism. Okváth Imre.* — 1984. 4. 788—790.

Zsilin, P. A., Sztroityelsztvo armij jevropejszkih sztran szocialiszticseszkogo szodruzsesztva, 1949—1980. Nauka, Moszkva, 1984. 311 o. *Ism. Zachar József.* — 1986. 1. 220—221.

1950—1953

Groehler, Olaf: A koreai háború, 1950—1953. A KNDK elleni amerikai agresszió bukása. Zrínyi K. Budapest, 1981. 168 o. *Ism. Szakály Sándor.* — 1982. 1. 131—132.

Szabó Bálint: Az „ötvenes évek". Kossuth K. 1986. 436 o. *Ism. Ravasz István Dezső.* — 1986. 4. 800—802.

1955—1980

Pataki István: A Varsói Szerződés negyedszázados küzdelme a békéért, a biztonságért, a feszültség csökkentéséért. — 1980. 2. 199—227.

Pataki István — Sterl István: Negyedszázad a szocializmus és a béke szolgálatában. Zrínyi K. Budapest, 1980. 264 o. 14 t. *Ism. Oláh Zsigmond.* — 1980. 4. 629—631.

Marcinkowski, Adam: Polska w Ukladzie Warszawskim. WMON, Warszawa, 1985. 332 o. *Ism. Zachar József.* — 1986. 2. 359—360.

Nelles, T.: A Német Demokratikus Köztársaság Nemzeti Néphadserege, a Szovjetunió Fegyveres Erői és a többi szocialista hadsereg fegyveres szövetségének fejlődéséhez. — 1979. 4. 611—622.

Der NVA in der sozialistischen Verteidigungskoalition. Militärverlag, Berlin, 1982. 490 o. *Ism. Bencze László.* — 1984. 1. 156—157.

Armee für Frieden und Sozialismus. Geschichte der Nationalen Volksarmee der DDR. Militärverlag, Berlin, 1985. 744 o. *Ism. Bencze László.* — 1987. 1. 152—155.

Höhn, H.: A katonai elméleti munka fejlődésének néhány kérdése az NDK Nemzeti Néphadserege szárazföldi csapatainak felállítása és kiépítése folyamán. — 1980. 2. 252—262.

1956

Nemes Imre: Ami a tudósításokból kimaradt. Visszaemlékezés az 1956-os tavaszi jeges árvíz néhány eseményére. — 1987. 1. 103—136.

1956—1957

Geréb Sándor — Hajdú Pál: Az ellenforradalom utóvédharcai, 1956. XI — 1957. III. Kossuth K. Budapest, 1986. 232 o. *Ism. Ravasz István Dezső.* — 1987. 2. 360—361.

1957—1985

Kádár János: Béke függetlenség, honvédelem. Beszédek és cikkek, 1957—1985. Zrínyi K. Budapest, 1985 348 o. *Ism. Zachar József.* — 1986. 1. 204—205.

Bencze László: Beszámoló a Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikája és a Magyar Néphadsereg fejlődésének negyedszázada című tudományos ülésről. — 1982. 2. 319—329.

Diario de la guerra. Diciembre de 1956 — febrero de 1957. Oficina de Publicationes del Consejo de Estado, Habana, 1986. 336 o. *Ism. Benkő Judit.* — 1987. 3. 554—556.

TÁRGYMUTATÓ

aknaharc
  vizi **316, 505**
ld. még erődítések, erődharc
alakulatok
  Franciaország
    Esterházy huszárezred **215**
  Lengyelország
    1939—1945 **87, 407**
  Magyarország
    19. sz.
      7. huszárezred **420**
      9. huszárezred **292**
      32. gyalogezred **292**
      1848—1849.
        5. honvéd zászlóalj **232**
        7. honvéd zászlóalj **492**
        13. huszárezred **549**
        50. honvéd zászlóalj **549**
      1878.
        13. hadtest **16**
    20. sz.
      1914—1918.
        3. hadsereg **180**
      1918—1919.
        41. tábori nehéz tüzérezred **10**
        Vörös Dunai Hajóhad **303**
      1941—1945.
        1. hadsereg **266, 456, 470**
        2. hadsereg **97,148, 181, 190, 216, 219, 320, 337, 353, 408, 502, 508, 555**
        1. repülőcsoport **353**
        2. repülődandár **435**
        2. hegyi dandár **266**
        ejtőernyős ezred **552**
        ejtőernyős zászlóaljak **169, 456**
        Szt. László hadosztály **456, 552**
      1944—1945.
        1. hadosztály **86**
        6. hadosztály **86**
        18. önálló zászlóalj **147**

Olaszország
8. hadsereg 181
Szovjetunió (1941—1945.)
frontok
1. Ukrán Front 62
2. Ukrán Front 58
3. Ukrán Front 229
Voronyezsi Front 181, 190
hadseregek
2. harckocsi hadsereg 62
17. légi hadsereg 25
18. hadsereg 208
46. hadsereg 58
47. hadsereg 207
Dunai Flottilla 58, 120, 193
Albánia 84, 512
Amerikai Egyesült Államok
1775—1783. 22, 72, 194, 305
1941—1945. 222, 471, 472
1945—1988. 234, 421
1950—1953. 162
antifasiszta ellenállási mozgalom, 1939—1945.
kitüntetések 230, 513
kutatás 21, 170
Lengyelország
reguláris alakulatok 407
Varsói felkelés 87
Magyarország 20, 30, 98, 170, 362
Baranya megye 530
Heves megye 362
katonai ellenállás 77, 266, 309
Budai Önkéntes Ezred 120
MOKAN-komité 298
Szovjetunióban 34, 86, 97, 308, 317, 358
Borkanyuk-csoport 144
Bujanov—Lencsés-csoport 281
SzUBMF 299
Szlovákia 266, 283, 464
Szovjetunió 308, 358
antifasiszta iskolák 34, 86, 97, 317
történelemtanításban 20
Augsburg (955) 324
Ausztria
15. sz. 462
16. sz. 240, 559, 560
17. sz. 559, 560
1683. 203, 327
18. sz. 215, 387, 489
19. sz. 489
1848—1900. 16, 57, 84, 92, 204, 265, 414, 521, 550, 563
20. sz.
1900—1918. 265, 521, 550, 563
1914—1918. 50, 117, 118, 180, 233, 277, 312, 315, 316, 352, 392, 393, 406, 415, 425, 459, 473, 493, 562
l. még Magyarország
Balkán
19. sz. 16, 57, 84, 255
l. még az egyes országoknál
Bécs
1683. 203, 327
1848. 414
Belgrád (1071) 490
bibliográfiák
külföldi hadtörténelmi repertórium (1976—1985.) 42, 54, 81, 90, 128, 140, 178, 186, 224, 238, 276, 348, 368, 451, 519
magyar hadtörténelmi (1976—1986.) 31, 67, 102, 116, 153, 164, 201, 213, 264, 297, 314, 404, 419, 483, 534, 547
Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme (1969—1978.) 15
Tóth Zoltán művei 538
Bosznia — Hercegovina (1878) 16, 57, 84
Buda 78
régészet 467, 500, 517, 518
1686. 326, 370, 403, 405, 422, 428, 434, 477
1749. 115
Budapest (1944—1945) 59, 60, 120, 229, 427
Bulgária
19. sz. 84, 410
20. sz. 251
Cattaro (1918) 312
címerek
13—14. sz. 468
15—20. sz. 476
Csehszlovákia
1939—1945. 266, 283, 464, 512
1945—1948. 191
Eger
16. sz. 104, 167, 380, 542
1704. 488
egészségügy
18. sz. 387, 453, 548
1914—1918. 352, 507
1936—1939. 423
1939—1945. 216, 300, 320, 555
1945—1988. 63, 257
egyenruhák
1939—1945. 356, 512
egyház és a hadsereg 359, 378, 385, 452, 484
ejtőernyősök
1939—1945. 169, 456, 552
partizánok 144, 281, 358
élelmezés
16. sz. 290
17. sz. 142, 290
18. sz. 106
1914—1918. 352
1939—1945. 216
ellátás l. hadtáp
első világháború
diplomácia 121
ellátás 118, 352
erőviszonyok 117, 118, 180, 277, 316, 406
egészségügy 352, 507
hadifoglyok 3, 5, 13, 17, 228, 278, 336, 494, 531
haditechnika 118, 504, 551
haditengerészet 312, 316, 392, 393, 406, 425, 459, 473, 493,
hadműveletek 117, 118, 180, 233, 277, 316, 406, 415, 562
légierő, repülés 125, 431
mozgósítás 117, 277
szállítás 315, 352
vezetés 50, 117, 121, 180, 277
l. még az egyes országoknál

emigráció
18. sz.
amerikai 72, 194
francia 72, 91, 179, 215, 258
19. sz. 361
olasz 95, 171
20. sz. l. antifasiszta ellenállási mozgalom, munkásmozgalom
emlékművek, emlékhelyek
spanyol polgárháború 402
szovjet katonai 564
Erdély
16. sz. 218, 240, 380
17. sz. 82, 142, 214
1848—1849. 83, 204
érmek, l. kitüntetések, érmek
erődítés, erődharc
erődépítészet 32, 156, 290, 370, 405, 523, 557,
fegyverzet 156, 370, 541, 557
tüzérség 256, 370, 541
ostromok 104, 156, 326, 369, 370, 380, 386, 523 l. még várak
félkatonai szervezetek (1928—1934.) 227
felségjelek
repülőgép 438
folyóiratszemle
Historie a Vojenství (1977—1982.) 41, 127, 185, 236, 262, 286
Militärgeschichte (1978—1985.) 53, 89, 139, 176, 249, 296, 365, 433
Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal (1978—1982, 1984—1987.) 28, 51, 80, 100, 126, 150, 175, 199, 223, 328, 364, 401, 432, 466, 498
Wojskowy Przeglad Historiczny (1978—1980.) 52, 163, 200
Franciaország
18. sz. 412
magyar emigráció 72, 91, 179, 215, 258
1789—1793. 215, 373
19. sz.
1799—1815. 109, 158, 182, 420, 439
1866—1870. 92
20. sz.
1914—1918. 316
Gács (1709) 485
gazdaság 261, 287
17. sz. 142
18. sz. 105, 106, 291
20. sz.
1918—1945. 36, 189, 206, 209, 282
1945—1988. 177
gépjárművek 337, 352
Görögország (1940—1945.) 44, 512
gyalogság 180, 240, 337, 371, 521
l. még haderőszerzés és az egyes háborúknál
gyalogsági fegyverek 269, 504, 537, 551
Győr (16—17. sz.) 290
Gyula (1944—1945.) 300
háborús bűnök 322, 416
Habsburg birodalom l. Ausztria
hadászat l. hadművészet
haderőszervezés
9—15. sz. 114, 154, 202, 212, 239, 268, 299, 321, 395, 452, 509, 535
16. sz. 130, 240, 289
17. sz. 29, 38, 130, 225, 252, 405, 445
18. sz. 225, 252, 291, 335, 489
19. sz.
1801—1848. 489, 553
1848—1849. 188, 304, 351, 409, 492, 522, 549
1849—1900. 92, 265, 521, 550, 563
20. sz.
1901—1918. 192, 265, 550, 563
1918—1919. 1, 2, 5, 24, 303
1919—1945. 36, 131, 134, 189, 206, 209, 242, 355, 446
1945—1988. 2, 55, 147, 437
hadi érdemek (13. sz.) 334
hadifoglyok
1914—1918.
antant államokban 278
Magyarországon 5
Olaszországban 278
Oroszországban 3, 13, 17, 228, 278, 336, 494, 531
1939—1945.
Szovjetunióban 34, 86, 97, 147, 317
hadigazdaság l. gazdaság
hadigondozás
18. sz. 387, 453, 548
hadihajózás 112
16. sz. 289
19. sz.
1848—1849. 486
1867—1900. 265
20. sz.
1900—1918. 265
1914—1918. 312, 316, 392, 393, 406, 425, 459, 473, 493
1918—1919. 303
1941—1945. 58, 73, 120, 166, 193, 505
haditechnika
9—14. sz. 202, 491, 501, 506, 535,
15. sz. 501, 506
16—17. sz. 256, 370, 458, 537, 541
19. sz. 269
20. sz.
1914—1918. 118, 504, 551
1919—1945. 36, 189, 206, 242, 282, 337, 355
l. még az egyes eszközöknél
haditengerészeti erők l. hadihajózás
hadkiegészítés
9—13. sz. 202
15—17. sz. 130
18. sz. 387, 489
1703—1711. 291, 335
19. sz. 489, 525
1848—1849. 188, 351, 409, 492, 549
1867—1914. 265
20. sz.
1918—1919. 1, 303
l. még haderőszervezés
hadművészet
9—15. sz. 212, 369, 457, 535, 558
16. sz. 61, 165, 240, 350, 369
17. sz. 29, 38, 82
18. sz. 106, 270, 371, 478

19. sz.
1801—1849. 354, 454, 522
1849—1900. 16, 57, 84, 133
20. sz.
1901—1919. 117, 118, 180, 277, 316, 406
1919—1945. 45, 181, 190, 279, 319, 320, 353, 435, 502
hadtáp 496
16. sz. 156, 290
17. sz. 29, 142, 214, 290
18. sz. 106, 387, 453, 548
20. sz.
1914—1918. 118, 352, 507, 555
1936—1939. 423
1939—1945. 33, 216, 300, 320, 555
1945—1988. 63, 257
Hadtörténeti Intézet és Múzeum
ásatás 467, 500, 517, 518
építése (1843—1847.) 119
múzeum 14, 65, 263, 269, 333, 434
1945—1985. 366
Hadtörténeti Múzeum
fegyvergyűjtemény 269
kiállítások
Buda, 1686. 434
Magyar Néphadsereg 333
Magyarország felszabadulása 333
ónfigurák 263
Stromfeld 14
Tanácsköztársaság 65
Varsói Szerződés 33
hadtörténettudomány
19. sz. 133
20. sz. 366, 538
kongresszusok, konferenciák
1978. 29, 30
1979. 64, 66
1980. 101
1981. 152
1982. 177
1983. 237, 250
1984. 287, 288, 329
1985. 330—332, 346
1986. 384, 403, 418, 450
1987. 515, 532, 533
1988. 546, 565
hadtudomány
18. sz. 94, 198
19. sz. 47, 133, 155, 198, 210, 274, 354, 420 533
20. sz. 40, 48, 70, 134, 221, 237, 319, 366, 538
l. még hadtörténettudomány, teoretikusok és katonai szakírók
harmincéves háború (1618—1648.) 82, 142, 396
határvédelem, határőrség
17—18. sz. 225
19. sz.
1848—1849. 83
1890—1900. 503
20. sz.
1900—1914. 410, 503
1945—1956. 132
helyi háborúk
1918—1945. 319
1936—1939. 319, 402, 423, 441, 463, 474 526
1945—1988. 162, 220, 313
hétéves háború (1756—1763.) 91, 94, 157, 215
híradás
16. sz. 167
1703—1711. 168
1941—1945. 497
hírszerzés
16. sz. 540
17. sz. 214
20. sz. 227
l. még katonai attasé szolgálat
historiográfia
antifasiszta ellenállás 170
Árpád-kori kíséret és testőrség 268
török háborúk 93, 325
honvédelmi nevelés
NDK 263
honvédelmi törvény
1867—1914. 265, 521
1945—1988. 55
Horvátország 381
irreguláris erők
16. sz. 289
1878. 57
Japán
1914—1918. 316
1945. 49
Jászkun kerület (1731—1745.) 387
jog, katonai jog
13—16. sz. 385
18. sz. 157, 485
1939—1945. 322, 374
Jugoszlávia
1941—1945. 169, 242, 322, 342, 381, 505, 512
l. még Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Montenegro, Szerbia
Juzsa (1943—1945.) 317
Kanizsa 469, 495
16. sz. 386, 541
Karlóca (1848) 85
Kassa (1941) 23
katonai attasé szolgálat 205, 226, 241
katonai elmélet 134, 319, l. még hadtudomány
katonai nyelv, terminológia
11. sz. 490
17. sz. 18
19. sz. 155, 522
katonai szövetségek 152, 203
NATO 68, 235, 295
Varsói Szerződés 46, 68, 96, 260, 333, 383, 400
l. még az egyes háborúknál
katonaiskolák l. tisztképzés
katonapolitika
16—17. sz. 29, 218, 231
18. sz. 291, 412
19. sz. 525
1848—1949. 83, 204, 389, 499, 520, 549
1849—1900. 84, 92, 521
20. sz.
1901—1918. 121

1918—1919. 1, 205, 554
1919—1945. 23, 36, 43, 73, 206, 209, 242, 246, 259, 282, 310, 311, 342, 374, 381, 398, 426, 446, 470
1945—1988.
Amerikai Egyesült Államok 234, 421
Csehszlovákia 191
Magyarország 55, 56, 177, 217, 244, 375, 429
NATO 68, 235
Varsói Szerződés 68, 96
katonatanácsok (1918—1919.) 10
képzőművészet 251
kiképzés 319, 369, 371, 550 l. még tisztképzés
Kisvárda (16. sz.) 156
kitüntetések, érmek
amerikai függetlenségi háború emlékérem 305
antifasiszta ellenállás 230, 513
magyar kitüntetések (1945—1988.) 230, 301, 372, 390
Komárom 397, 413
Komárom megye (1944—1945.) 229
kongresszusok, konferenciák
Ausztria
Osztrák Történész Kongresszus (Eisenstadt, 1987.) 515
Szalónaki beszélgetések
1986. 450
1987. 532
Magyarország
antifasiszta ellenállás (Salgótarján, 1978.) 30
Buda visszavívása 1686. (Esztergom, 1986.) 403
gazdaság, társadalom, politika, 1919—1945. (Budapest 1986.) 418
Kun Béla születésének 100. évfordulója (Budapest, 1986.) 384
Magyar Jogászszövetség—Magyar Történelmi Társulat (Budapest, 1985.) 332
Magyar Néphadsereg, 1957—1982. (Budapest, 1982.) 177
Magyarország, 1944. (Budapest, 1984.) 288
Rákóczi emlékülés
Budapest, 1985. 330
Vaja, 1985. 331
Szent István és kora (Budapest, 1988.) 546
Térképtörténeti tanácskozás (Budapest, 1979.) 66
Thököly felkelés 300. évfordulója (Hajdúszoboszló, 1978.) 29
NDK
Marx évforduló (Potsdam, 1983.) 237
nemzetközi
Clausewitz, Jomini, Károly fhg. (Bécs, 1987.) 533
háborúk gazdasági vonatkozásai (Prato, 1984.) 287
Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium
Montpellier, 1981. 152
Helsinki, 1988. 565
Nemzetközi Hadtörténelmi Konferencia (Bécs, 1983.) 250
Nemzetközi Levéltári Nap (Budapest, 1984.) 329
Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus
XV. Bukarest, 1980. 101
XVI. Stuttgart, 1985. 346, 347
Nemzetközi Történész Konferencia (Moszkva, 1979.) 64
koreai háború (1950—1953.) 162
korona 338
Közel-Kelet 220, 313
Krasznogorszk (1943—1944.) 34, 97
Kuba (1956—1957.) 482
Kulikovo (1380) 129
légideszantok 169 l. még ejtőernyősök
légierő, repülés
1900—1918. 125, 431
1918—1919. 4, 9
1918—1945. 125, 134, 189, 319, 431, 511
1939—1945. 25, 36, 59, 74, 134, 189, 206, 242, 279, 282, 353, 435, 471, 472, 511
1949—1988. 437, 438
légifényképezés 7
légvédelmi tüzérség (1922—1938.) 355
lélektan
pszichoanalizis 507
lengyel örökösödési háború (1733—1735.) 91, 179
Lengyelország
17. sz. 103
18. sz. 91, 94, 179, 412
19. sz. 123
20. sz.
1939—1945. 87, 407
levéltárak, 71, 121, 329
Lipótvár (1848—1849.) 523
lovagi hadseregek 114, 154, 202, 212, 239, 268, 321, 359, 395, 443, 452, 475, 484, 491, 509, 535
lovasság
11—13. sz. 154
16. sz. 289
18. sz. 91, 179, 258, 371
19. sz. 292, 420, 549
20. sz
1914—1918. 180
Ludovika Katonai Akadémia 388
magyar—amerikai kapcsolatok
18. sz. 72, 194
magyar—francia kapcsolat
18. sz. 72, 91, 179, 215, 258
magyar—lengyel kapcsolatok
18. sz. 412
1848—1849. 123
magyar—német kapcsolatok
1848—1849. 123
1919—1945. 36, 206, 227, 282
Magyar Néphadsereg
1944/45—1988. 2, 55, 63, 333, 349, 366
1944/45—1948. 56, 75, 86, 132, 147, 217, 244, 254, 257, 267, 429, 436, 437
1949—1956. 75, 132, 254, 257, 267, 318, 438, 442
1956—1957. 465
1957—1988. 177

magyar—olasz kapcsolatok
19. sz. 95, 123, 171
20. sz.
1919—1945. 36, 206
magyar—orosz (szovjet) kapcsolatok
18. sz. 412
20. sz.
1917—1945. 531
1918—1922. 3, 13, 17, 228, 494
1919. 2—4, 9
1941—1945. 34, 86, 97, 144, 281, 308, 317
1945—1988. 531
magyar—svéd kapcsolatok
18. sz. 357, 412
Magyar Tanácsköztársaság l. Magyarország, 1918—1919.
Magyarország 112, 529
9. sz. 202, 324, 475
10. sz. 202, 268, 457, 475, 536
11. sz. 154, 202, 268, 321, 360, 452, 475, 484, 490, 535, 546
12. sz. 154, 202, 268, 321, 360, 452, 475, 484
13. sz. 154, 239, 321, 334, 360, 385, 452, 461, 467, 468, 475, 484, 491, 500, 517, 527, 536
14. sz. 360, 385, 468, 469, 484, 527, 556
15. sz. 385, 462, 469, 506
16. sz. 32, 61, 78, 130, 135, 137, 156, 167, 256, 290, 370, 380, 385, 445, 458, 469, 537, 540, 541
1591—1606. 104, 165, 218, 231, 240, 245, 350, 386, 542, 544
17. sz. 32, 78, 130, 137, 225, 252, 256, 290, 370, 445
első fele 82, 142, 214
második fele 18, 29, 38, 69, 136, 143, 339—341, 444, 528
1683—1699. 203, 326, 327, 370, 403 405, 422, 428, 434, 477, 487
18. sz. 91
első fele 115, 179, 215, 225, 252, 387, 453
1703—1711. 105, 106, 168, 172, 179, 252, 291, 330, 331, 335, 357, 371, 412, 485, 488
második fele 22, 72, 109, 157, 158, 182, 194, 215, 243, 258, 270, 373, 478, 489
19. sz. 489
1801—1849. 47, 109, 119, 155, 158, 210, 243, 292, 338, 354, 510, 525, 553
1799—1815. 109, 158, 182, 420
1848—1849. 35, 71, 83, 85, 107, 108, 123, 145, 155, 183, 188, 204, 232, 272, 285, 293, 294, 302, 304, 351, 389, 391, 408, 440, 454, 486, 492, 499, 520, 522, 523, 539, 549, 561
1849—1900. 145, 563
1849—1867. 95. 155, 171, 210, 361, 424
1867—1900. 16, 57, 84, 92, 265, 410, 503, 516, 521, 550
20. sz.
1901—1918. 192, 265, 410, 503, 550, 563
1914—1918. 50, 117, 118, 121, 180, 233, 277, 312, 315, 316, 352, 392, 393, 406, 415, 425, 431, 459, 473, 493, 504 507, 562
1918—1919. 1—10, 12, 14, 15, 24, 65, 103, 141, 205, 280, 303, 345, 384, 473, 554
1919—1945. 253, 271, 273, 284, 319, 323, 332, 355, 356, 418, 431
1919—1930. 196, 226, 227, 241, 278, 336, 455
1918—1922. 3, 13, 17, 228, 494, 531
1931—1941. 36, 131, 134, 189, 206, 209, 227, 242, 259, 311, 446
1936—1939. 63, 151, 423, 441, 463, 474, 526
1941—1945. l. Magyarország, 1941—1945.
1945—1988. 2, 50, 63, 75, 333, 349, 366, 431, 531
1944/1945—1948. 56, 132, 147. 217, 230, 244, 257, 301, 372, 390, 429, 437
1949—1956. 132, 254, 267, 318, 430, 438, 442
1956—1957. 465
1957—1988. 177, 301, 375
Magyarország, 1848—1849. 510
Erdély 83, 204
fegyvernemek
hajózás 486
lovasság 549
tüzérség 108, 293
források 71
haderőszervezés 188, 304, 351, 409, 492, 522, 549
hadkiegészítés 188, 351, 409, 492, 549
hadműveletek, harcok 85, 183, 232, 285, 294, 304, 454, 523
hadművészet 454, 522
katonapolitika 83, 204, 389, 499, 520, 549
nemzetiségi kérdés 107
nemzetközi segítség 123
térképészet 145, 302
vezetés 204, 302, 389, 522
politikusok 389, 499, 539, 561
tisztek, tisztikar 35, 107, 108, 145, 232, 272, 293, 302, 304, 389, 391, 440, 520, 522
visszaemlékezések 232, 304
Magyarország, 1918—1919
attasé szolgálat 205
bibliográfia 15
életrajzok 12, 14, 103, 141, 384
fegyvernemek
hajózás 303
repülés 4, 9
tüzérség 10
haderőszervezés 1, 2, 5, 24, 303
hadkiegészítés 1, 303
hadműveletek 24
katonapolitika, 1, 205, 554
kiállítások 14, 65
nemzetközi alakulatok 3, 5
propaganda 280
sajtó 8, 280
Szovjetunió 2, 3, 4, 9
térképészet 7
tisztikar 1, 12, 14
tudományos konferencia 345
visszaemlékezések 6, 9
Magyarország, 1941—1945. 417
antifasiszta ellenállási mozgalom 20, 21, 30,

34, 77, 97, 98, 144, 170, 266, 281, 283, 298, 299, 308, 309, 358, 362, 530
egyenruhák 356, 512
haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok
ejtőernyősök 169, 456, 552
gyalogság 337
hadtáp 33, 216
egészségügy 300, 320, 555
hajózás 58, 73, 166, 193, 505
légierő 36, 59, 74, 134, 189, 206, 279, 282, 435, 472
páncélosok 337
szállítás 337, 408
tábori csendőrség 131, 356
tüzérség 60
hadifoglyok 34, 86, 97, 147, 317
hadigazdaság 36, 189, 206, 209, 282
hadműveletek, harcok 381
1941. 23, 169, 279, 342
1942. 322
1942—1943. 97, 148, 181, 190, 216, 219, 320, 337, 353, 408, 435, 502, 508, 555
1944. 19, 288, 344, 398, 456, 470, 472
1944—1945. 25, 33, 45, 58—60, 74, 113, 120, 146, 193, 197, 229, 300, 343, 362, 363, 382, 427, 460, 497, 505, 552, 564
katonai igazságszolgáltatás 322, 374
katonapolitika 23, 36, 43, 73, 206, 209, 246, 282, 342, 374, 381, 398, 426, 446, 470
vezetés 43, 209, 253, 271, 273, 284, 323
visszaemlékezések 97, 113, 120, 197, 273, 283, 342, 427
második világháború 37, 76, 110, 184, 248, 306, 417
antifasiszta ellenállás 20, 21, 30, 34, 77, 86, 87, 97, 98, 120, 144, 170, 266, 281, 283, 298, 299, 308, 309, 317, 358, 362, 407, 464, 513, 530
egyenruhák, jelvények 230, 356, 512, 513
háborús bűnök 322, 416
haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok
haditengerészet, hadihajózás 58, 73, 120, 166, 193, 505
légierő 25, 36, 59, 74, 134, 189, 206, 242, 279, 282, 353, 435, 471, 472, 511
szárazföldi csapatok
gyalogság 337
hadtáp 33, 216, 300, 320, 555
harckocsi csapatok 62, 337
híradás 497
légideszantok 169, 456, 552
szállítás 216, 337, 408, 505
tábori csendőrség 131, 356
tüzérség 45, 60
vegyi csapatok 146
hadifoglyok 34, 86, 97, 147, 317
hadigazdaság 36, 189, 206, 209, 282
hadművészet 45, 181, 190, 279, 320, 353, 435, 502
hadszínterek
afrikai 161
európai 471
dél-európai 44, 169, 322, 342
kelet-európai 45, 62, 149, 207, 208, 247, 307, 381, 407
1941. 23, 279
1942—1943. Sztálingrád 97, 148, 181, 190, 216, 219, 320, 337, 353, 408, 435, 502, 508, 555
1944. 19, 79, 288, 344, 398, 426, 456, 470, 472
1944—1945. Magyarország felszabadulása 25, 33, 45, 58—60, 74, 113, 120, 146, 193, 197, 229, 300, 343, 362, 363, 382, 427, 460, 497, 505, 552, 564
nyugat-európai 88, 161, 222, 407
távol-keleti 49, 471
katonapolitika, diplomácia, 23, 36, 43, 209, 310, 381, 398, 399, 426, 446, 470
okai 64
politikai munka 207
vezetés 43, 209, 253, 259, 271, 284, 311, 323, 426
visszaemlékezések 59, 62, 97, 113, 120, 149, 161, 197, 207, 208, 219, 222, 247, 273, 283, 308, 427, 497
Merseburg (933.) 457
Mezőkeresztes (1596.) 240, 542
Mohács
1526. 61
1687. 487
Montenegro 57, 84, 255
Morvamező (1278) 379
mozgósítás
1914—1918. 117, 277
l. még hadkiegészítés
munkásmozgalom
19. sz. 414
20. sz.
Csehszlovák Kommunista Párt 144, 191
III. Internacionálé 103
Kommunisták Magyarországi Pártja 103, 144
Szovjetunió Kommunista Pártja 275
l. még antifasiszta ellenállási mozgalom, 1939—1945, Magyarország, 1918—1919, Spanyolország, 1936—1939
múzeumok 124, 450, 516
Hadtörténeti Múzeum 14, 65, 263, 269, 333, 434
műszaki biztosítás, műszaki csapatok
árvízvédelem 442
erődítés 32, 156, 290, 370, 405, 523, 557
Nagy-Britannia
16. sz. 542
17. sz. 528
19. sz. 84
20. sz.
1936—1939. 402
1940—1945. 161
1945—1949. 421
napóleoni háborúk (1799—1815.) 109, 158, 182, 373, 420, 439
NATO 68, 235, 295
Német Demokratikus Köztársaság 46, 70, 138, 260, 263, 448
Németország 122, 138, 394
18. sz. 157
19. sz. 84, 92, 123, 274

20. sz.
1914—1918. 118, 121, 195, 316
1918—1945. 19, 36, 79, 181, 211, 227, 416, 511, 524
l. még második világháború
Nógrád megye (1663—1703) 444
Olaszország
13—15. sz. 461, 543
17. sz. 339, 341
19. sz. 95, 123, 171
20. sz.
1914—1918. 118, 278, 406, 562
1940—1945. 36, 44
Orenburgi kormányzóság (1918—1922.) 17, 228
orosz-török háborúk
18. sz.
1768—1774. 94, 479
1787—1792. 94, 182, 479
19. sz. 480
1877—1878. 57, 84, 133
Oroszország l. Szovjetunió
Oszmán birodalom l. Törökország
Osztrák—Magyar Monarchia l. Ausztria, Magyarország osztrák örökösödési háború (1740—1748.) 91, 215, 387
osztrogozsszk-rosszosi hadművelet 181, 190 l. még Sztálingrád (1942—1943.)
páncélos csapatok 62, 319, 337
partizánharc
18. sz. 270, 478
19. sz. 424
20. sz.
1939—1945. l. antifasiszta ellenállási mozgalom
1956—1957. Kuba 482
pártok és a hadsereg 55, 56, 177, 217, 244, 254 275, 429, 436
párviadalok (13—16. sz.) 385
Pesti Invalidus Ház 387, 453, 548
Piave (1918) 118, 562
Politikai Főcsoportfőnökség 254, 267, 318,
politikai tiszti intézmény 55, 56, 86, 254, 267, 318
posta
16. sz. 167
18. sz. 168
Przemysl (1914—1915.) 233, 415
Rákóczi-szabadságharc 172, 330, 331
ellátás 106
előkészítése 105
fegyvernemek 179, 371
gazdaság 105, 106, 291
haderő 106, 252, 291, 335
hadiszemlék 371
haditörvénytár 485
hadműveletek, harcok 106, 357, 485, 488
hadművészet 106, 371
külpolitika 105, 357, 412
tábori posta 168
vezetés 179, 485
régészet
Hadtörténeti Intézet udvara 467, 500, 517, 518
repülés l. légierő
repülőgépek 36, 189, 206, 242, 282
Románia
19. sz. 361, 410
1939—1945. 381
Romhány (1710) 357
sajtó
18. sz.
Hadi és más nevezetes... 109
Magyar Hírmondó 109
20. sz.
1919. 8, 280
1919—1945.
Magyar Katonai Szemle 134
1941—1945.
Igaz Szó 317
1945—1988. 56, 267, 436
Sopronkőhida (1945.) 309
Spanyolország
1701—1714. 91, 179
1936—1939. 319, 402, 423, 441, 463, 474, 526
Svédország
18. sz. 357, 412
Szabolcs megye (1945) 147
szállítás
közúti 337, 352
vasúti 315, 352, 408, 411
vízi 505
1854—1914. 411
1918—1919. 315, 352
1939—1945. 216, 337, 408, 505
Szatmár (1600) 541
Szeged (1848—1849.) 183
szépirodalom és hadtörténelem 69, 143, 494
szerb—török háború (1876) 255
Szerbia 57, 84, 107, 183, 255, 277, 410
l. még Jugoszlávia
Szibéria (1917—1922.) 13, 160, 336
Szlovákia l. Csehszlovákia
Szovjetunió
14. sz. 129
18. sz. 94, 182, 412, 479
19. sz. 480
1848—1849. 285, 294
1877—1878. 57, 84, 133
20. sz.
1914—1918. 117, 233
1917—1945. 2—4, 9, 173, 180, 275, 278, 481, 531
1918—1922. 3, 11, 13, 17, 160, 228, 336, 494
1941—1945. 49, 211, 307, 399
1942—1943. 97, 148, 181, 190, 216, 219, 320, 337, 353, 408, 435, 502, 508, 555
1944—1945. 25, 33, 45, 58—60, 74, 113, 120, 146, 193, 197, 229, 300, 343, 362, 363, 382, 427, 460, 497, 505, 552, 564
partizánharc 34, 86, 97, 308, 317, 358
visszaemlékezések 62, 149, 197, 207, 208, 219, 247, 308, 427
l. még második világháború — keleti hadszíntér
1945—1988. 187, 275, 421, 531
Sztálingrád (1942—1943.) 25, 97, 148, 149,

181, 190, 216, 219, 320, 337, 353, 408, 435, 502, 508, 555
tábori csendőrség 131, 356
Távol-Kelet
1914—1918. 316
1918—1922. 13, 160, 336
1939—1945. 49, 471
tengeralattjárók (1914—1918.) 316, 392. 406
teoretikusok és katonai szakírók
Clausewitz, C. 274, 533
Douhet, G. 134
Jomini, H. 533
Jung János 354
Károly főherceg 533
Kiss Károly 155, 210
Körner, Th. 40
Mészáros Lázár 47, 420
Szuvorov, A. V. 94
Tóth Zoltán 538
térképészet 27, 39, 66, 99, 174
1686. 422
18. sz. 109, 115, 158, 243
1848—1849. 145, 302
1919. 7
tisztek, tisztikar
17. sz. 82
18. sz. 179, 182, 335
19. sz. 47, 145, 182, 388, 550
1848—1849. 35, 107, 108, 145, 232, 272, 293, 302, 304, 389, 391, 440, 520, 522
20. sz.
1900—1918. 550
1918—1919. 1, 12, 14
1919—1945. 43, 253, 271, 273, 284, 319, 323, 460
1945—1988. 55, 56, 63, 191, 254, 257, 267, 318
tisztképzés
17. sz. 82
19. sz. 388, 253
20. sz.
1919—1945. 253, 319
1945—1988. 254, 267
tizenötéves háború (1591—1606) 104, 165, 218, 231, 240, 245, 386, 542
Törökország
14—15. sz. 93, 130, 159, 325, 369, 558
16. sz. 61, 93, 130, 250, 325, 350, 369, 380, 540, 544, 558—560
1591—1606. 104, 165, 218, 231, 240, 245, 386, 542
17. sz. 93, 130, 250, 325, 559, 560
1683—1699. 203, 326, 327, 370, 403, 405, 422, 428, 437, 477, 487
18. sz. 93, 250, 325, 479
1768—1774. 94, 479
1787—1792. 94, 182, 479
19. sz. 480
1876. 255
1877—1878. 57, 84, 133
történelemtanítás 20
tudományos élet l. kongresszusok, konferenciák
tüzérség
15. sz. 501
16. sz. 256, 289, 370, 458, 541
17. sz. 256, 370
19. sz.
1848—1849. 108, 293
20. sz.
1904. 192
1919. 10
1939—1945. 45, 60
ügykezelés (1926—1930) 455
Várad (1635—1644.) 214
várak
Buda 78, 115, 326, 370, 403, 405, 422, 428, 434, 467, 477, 500, 517, 518
Eger 104, 167, 380, 488, 542
Gács 485
Győr 290
Kanizsa 386, 469, 495, 541
Kisvárda 156
Komárom 397
Lipótvár 523
Nógrád megye 444
Ónod 111
Szatmár 541
Szerencs 111
Tokaj 111
Zala megye 252
9—13. sz. 202, 239, 321, 495
14—15. sz. 369, 469, 495
16. sz. 32, 78, 104, 135, 156, 167, 252, 290, 369, 370, 380, 386, 469, 495, 537, 541, 542, 557
17. sz. 32, 78, 252, 290, 326, 370, 403, 405, 422, 428, 434, 444, 477, 495
18. sz. 115, 252, 485, 488
19. sz. 523
Varsói Szerződés 46, 68, 96, 260, 333, 383, 400
Vas megye
1848. 351
1944—1945. 564
vasutak 315, 352, 408, 411
vegyi csapatok (1944—1945.) 146
veszteségek
1799—1815. 439
1914—1918. 117, 278, 352
vezetés
9—15. sz. 369, 535, 558
16—17. sz. 82, 165, 240, 289, 369
18. sz. 94, 179, 485
19. sz.
1848—1849. 204, 272, 302, 389, 391, 499, 520, 522
20. sz.
1914—1918. 50, 117, 121, 180, 277
1918—1919. 1, 12, 14, 103, 141, 384
1919—1945. 43, 209, 253, 259, 271, 284, 311, 323, 426
l. még tisztek, tisztikar
Zala megye
17—18. sz. 252
1848. 492
Zsibó (1705) 106
zsold
16. sz. 290
17. sz. 142, 214

Ács Tibor 47, 155, 210, 292, 420, 522
Ács Zoltán 156
Adams, Nichols 557
Ady Endre 143
Airas, Pentti 198
Albrecht, Habsburg főherceg 92
Alföldy-Boruss Dezső 424
Allmayer-Beck, Johann Christoph 550
Almásy Pál 309
Ananev, V. I. 17, 228
Ananyev l. Ananev
Anonymus 536
Árokay Lajos 205, 226, 241
Asik, Mihail 120

Balázs Éva, H. 377
Balló István 354, 531
Bánkúti Imre 331
Barcy Zoltán 355
Bariska István 477
Barta János ifj. 326
Bartha Lajos 174, 243
Barton, Edward 542
Batthyány Lajos 292, 351
Baumkircher, Andreas 462
Beitter, Gerda 307
Békés Rezső 234
Bellák Tamás 197
Bencze László 16, 57, 84, 138, 177, 211, 260, 307, 448, 524, 566
Bencze Zoltán 467, 500, 517
Benczédi László 38, 136
Benda Kálmán 245
Benkő Judit 482
Bényei Miklós 388
Beránné Nemes Éva 298
Bernas, Franciszek 79
Bernas, Julietta Mikulska 79
Bertényi Iván 468
Bessenyei József 540
Bethlen Gábor 82, 142
Blastenbrei, Peter 543
Bokor Péter 398
Bolla Ilona 360
Bona Gábor 35, 107, 272, 285
Bonhardt Attila 278, 332, 336, 363
Borkanyuk Oleksza 144
Borosy András 114, 154, 202, 212, 239, 268, 334, 359, 378, 385, 395, 443, 452, 475, 484, 490, 509, 535
Borsi-Kálmán Béla 361
Borst, Arno 114
Borus József 210
Botond 536
Boulin, Marcel 258
Bödey József 159
Bőhm Jakab 71, 123, 171, 204, 304
Brezsnev, Leonid Il'ics 187
Brezsnyev l. Brezsnev
Brühl, Reinhard 394
Bujanov, Vaszilij Vaszilevics 281
Büki Péter 74

Čejka, Eduard 191
Chamborant, André-Claude de 258
Chňoupek, Bohuš 464
Clausewitz, Carl 533
Contamine, Philippe 212
Csatári József 474, 526
Csendes László 7, 27, 39, 99, 109, 111, 145, 158, 182, 338, 422, 478
Csifféry Gergely 362
Csillag Ferenc 124
Csonkaréti Károly 19, 73, 112, 166, 265, 312, 316, 392, 393, 406, 425, 459
Csorba Csaba 111
Csujkov, Vaszilij Ivanovics 149
Cvetkova, Bisztra 159
Czigány István 106, 142, 194, 371
Czövek István 255

Damó Csilla 276, 297, 314, 348, 368, 404, 419, 451, 483, 519, 534, 547
Damó László 75
Dávid Géza 218, 231
Deák Mihály 149
Derzsaluk, Nikolaj 34, 281
Dessewffy Dénes 424
Diószegi István 521
Dolmányos István 129, 481
Dombrády Loránd 23, 43, 209, 446
Domokos György 256, 326, 370, 541
Dragunszkij, David Abramovics 62

Eisenhower, Dwight, D. 222
Engels, Friedrich 198
Erdősi Ferenc 411
Erős Ferenc 507
Esterházy Bálint József 215
Esterházy Bálint László 215

Farádi László 257
Farkas Gyöngyi 373
Farkas Márton 26, 40, 50, 88, 117, 122, 180, 195, 277
Fehér Antal 9
Felkai Dénes 63, 257
Fenyvesi László 444
Fleckstein, Josef 443
Flori, Jean 359, 509
Fodor Pál 32, 130, 218, 231
Fodor Vera 542
Forgách Simon 540
Forgács Béla 6
Fortusz, Marija Alekszandrovna 197
Franklin, Benjamin 22
Frigyes, II. Nagy 198
Fügedi Erik 377
Füzi Imre 319

Gábor Áron 108, 293
Gábor Imre 39
Gazdik Gyula 313
Gazsi József 21, 30, 77, 144, 170, 308, 530
Gecsényi Lajos 290
Generál Tibor 216, 289, 369, 405, 558

Geréb Sándor 465
Gergely András 510
Gergely Tibor 283
Gerics József 527
Glatz Ferenc 344
Glover, Thomas 542
Godó Ágnes 87, 97, 151, 266, 362
Goller Ágota, N. 494
Göbbels, Joachim 461
Görgei Artúr 391, 454, 520
Groehler, Olaf 125, 162

Gyerzsaluk l. Derzsaluk
Györkei Jenő 13, 423, 463, 474
Gyulai Gaál Miklós 304

Hadik János 554
Hajdú Pál 465
Halmágyi Pál 497
Háncs Ernő 254, 267, 318
Haraszti György 477
Heinrich-Wilhelm, Hans 248
Heiszler Vilmos 92
Herczeg Géza 529
Herencsár Lajos 97
Hermann Róbert 389, 391, 397, 413, 440, 447, 499, 510, 516, 520, 529, 539, 545, 561
Herwarth, Hans 248
Hetés Tibor 5, 12
Hetvényi István 232
Hitler, Adolf 79
Horváth Árpád 39
Horváth Mihály 525
Houdaille, Jacques 439
Höhn, Hans 70
Hubmann, Franz 26
Hunyadi Károly 24
Huszár János 456, 552

Ibrányi Mihály 214
Imregh Mónika 339
Ipoly Márta, N. 66, 99, 115
Isolano, Giovanni Marco 245
István, I. magyar király 535, 546
Iván Dezső 437
Ivanov, Vszevolod Vjacseszlavovics 494
Izsépy Edit 214

Jász Dezső 151
Jeney Lajos Mihály 270, 478
Jomini, Henri 533
Józsa Antal 3, 160
Jung János 354

Kádár János 375
Kalasnik, Mihail Haritonovics 207
Kalasnyik l. Kalasnik
Kállay Miklós 43
Kamody Miklós 168
Kanizsai család 469
Kapás István 507
Károly, I. Anjou, nápolyi király 461
Károly, Habsburg főherceg 533
Károly Róbert, magyar király 556
Kaska, Adam 87
Katona Tamás 440, 539
Kazinczy Andrea 528
Kecskés László 397
Keen, Maurice 395
Keitel, Wilhelm 426
Kelenik József 537
Kéri Kálmán 315
Kertész Frigyes 416
Kertész István 376
Király Imre, R. 300
Kisling, R. 50
Kiss Erzsébet, F. 561
Kiss György 507
Kiss István, N. 225, 291, 335, 439
Kiss János 77
Kiss József 387, 453, 548
Kiss Károly 155, 210
Kiss Sándor 77
Kiszely István 518
Klapka György 440
Komisszarov l. Komiszszarov
Komiszszarov, N. V. 60
Komlós, John 489
Konev, Alekszandr Mihajlovics 11
Konev, Ivan Sztepanovics 247
Konyev l. Konev
Kopeczky Győző 425, 459, 473, 493
Kornis Pál 181, 190
Korom Mihály 246
Kosáry Domokos 545
Kossuth Lajos 389, 539, 549
Kottra Györgyi, Cs. 251, 305
Kovács Jenő 132
Kovács Sándor Iván 528
Kovássy Zoltán 108
Kováts Lajos 36, 511
Kováts Mihály 22, 157
Körner, Theodor 40
Kőszegvári Tibor 558
Krausnick, Helmut 248
Kristó Gyula 324, 475, 556
Kropf, Rudolf 462, 559
Kun Miklós 173
Kunfy Adolf 95
Kusternig, Andreas 379

Lakatos Emil 526
Le Marec, Gérard 513
Lencsés János 281
Lengyel István 28, 51, 80, 100, 126, 150, 175, 199, 223, 328, 364, 401, 432, 466, 498
Lenin, Vladimir Il'ics 160
Lévai Gábor 458
Lipszky János 182, 243
Liptai Ervin 1, 24, 103, 141
Lipták, Ján 191
Littlejohn, David 512
Lugosi József 269, 504, 551
Lukács Lajos 95
Lukács Zs. Tibor 412
Lukniczkij, Pavel Nikolaevics 113
Luknyickij l. Luknickij

Madaras Péter 146
Makai Ágnes 305, 434

Makk Ferenc 556
Maksay Ferenc 377
Mályusz Elemér 377
Marcinkowski, Adam 400
Mariano di Jacopo detto il Taccola 501
Markó György 147, 322, 431, 438
Marosi Endre 61, 78, 93
Marsi László 300
Marx, Karl 237, 414
Medvedko, L. I. 220
Merényi László 312
Mészáros Lázár 47, 420
Meyer, Wolfgang 462, 559
Mezsevics, M. N. 479
Mikics Lajos 196
Molnár András 492, 525, 553
Molnár József 230, 301, 372, 390
Molnár László, V. 94, 445, 469, 495
Moneta, Francesco 339
Montgomery, Bernard Law 161
Moszkalenko, Kirill Szemenovics 219
Mucs Sándor 2, 11, 25, 56, 75, 217, 244, 429, 436

Nádasdy Ferenc 544
Nádor Tibor 41, 48, 76, 127, 184, 185, 208, 236, 262, 275, 286, 306
Nagy Gábor 229
Nagy László 18, 38, 69, 82, 136, 137, 143, 445, 544
Nagy Vilmos, nagybaczoni 417
Nagyváradi Sándor 431
Náray Antal 342
Naumov, Mihail Ivanovics 308
Nelles, T. 46
Nemes Imre 442
Nemeskürty István 47, 508
Németh István 227
Nord, Lidija 173
Noske, Gustav 524
Nowarra, Heinz J. 511

Nyárády András 485
Nyárády Gábor 485
Nyulásziné Straub Éva 476

Okváth Imre 220, 234, 295, 399, 421, 471
Oláh István 349
Oláh Zsigmond 96
Ose, Dieter 248
Oszetzky Tamás 313

Ölvedi Ignác 64, 86, 382, 426, 470

Pálmány Béla 444
Pálosfalvy Tamás 464
Pandula Attila 512, 513
Panecki, Tadeusz 407
Pap András 463
Papp János 472
Papp Kálmán 293
Parádi József 410, 503
Parker, Geoffrey 396
Paszkevics, Ivan Fedorovics 285
Pataki István 68, 96
Pepper, Simon 557
Perczel Mór 389
Perjés Géza 61, 274
Peták Eleonóra 341
Petneházy Zalán 303, 505
Pljacsenko, Petr Fedotovics 59, 427
Póka-Pivny Aladár 194
Pollereczky János 72
Poznanszkij, Vladimir Szemenovics 160
Pusztaszeri László 391

Rabár Ferenc 523
Rajk László 474
Rákóczi Ferenc, II. 105, 168, 330, 331, 371
Rákóczy Rozália 8, 14, 65, 263, 280, 333, 428
Ránki György 23
Ráttky György 179
Ravasz István Dezső 343, 367, 398, 430, 465
Rázsó Gyula 195, 222, 274, 347
Rosonczy Ildikó 294
Rozanov, German Leont'evics 399
Rüdiger, Fedor Vaszilevics 294

Ságvári György 172
Sajti Enikő 322
Sárhidai Gyula 169, 392, 393, 425, 473
Sárközi Zoltán 299
Sávoly Mária 44
Savoyai Jenő 450
Schneidern von Weismantel, Erasmus Henrik 357
Schofield, B. B. 88
Scserbatov, Alekszandr Petrovics 285
Seect, Hans von 121
Seremet, V. I. 480
Sforzák 543
Shiels, W. J. 378
Shvoy Kálmán 273
Sikin, Ioszif Vaszil'evics 49
Siklós András 118
Sipek (Sipka) Lajos 228
Sipos Ferenc 105
Sisa József 119
Sitzler, Kathrin 123
Somogyi Éva 192
Souyris-Rolland, André 513
Sörös Lajos 110
Spaar, Horst 416
Spáczay Hedvig 455
Speer, Albert 248
Steiner, Herbert 414
Steinmetz Miklós 427
Sterl István 96
Stromfeld Aurél 12, 14
Sugár Jenő 37
Sumihin, V. Sz. 4

Szabó Ágnes 12
Szabó Balázs 33
Szabó Bálint 430
Szabó László 233, 562
Szabó Miklós, M. 134, 189, 206, 242, 279, 353, 382, 431, 435
Szabó Péter 337, 408, 418, 502, 508
Szabolcs Ottó 20

Szakály Sándor 112, 113, 125, 131, 148, 161, 162, 196, 207, 209, 219, 235, 247, 249, 253, 259, 271, 273, 284, 288, 296, 309, 311, 323, 342, 344, 345, 356, 365, 374, 381, 417, 429, 433, 508
Szanati József 45
Szántó Béla 103
Szántó Imre 135, 183, 252, 380
Szapozsnikov, Borisz Grigorevics 49
Szapozsnyikov l. Szapozsnikov
Szauter Lajos 216, 352, 446, 481, 497
Szekeresné Niszler Mária 58, 193
Szemere Bertalan 499
Szénássy Zoltán 413
Szentesi György 295
Szijj Jolán 9, 10, 329
Sziklai Sándorné 317
Szinán nagyvezér 165
Szkorodumov, D. E. 479
Szombathelyi Ferenc 374, 426
Szőcs Ferenc 221
Sztanó László 340
Szuvorov, Alekszandr Vaszilevics 94

Takáts László 320
Tardy Lajos 357
Temesváry Ferenc 124
Thököly Imre 29
Thun-Hohenstein, Romedio Galeazzo 248
Tolnay László 295
Tom, Achim 416
Tóth Ágoston Rafael 145
Tóth Ede 361
Tóth Gyula 447
Tóth Róbert 299
Tóth Sándor 246
Tóth Sándor László 135, 165, 240, 350, 380, 386, 544
Tóth Zoltán 536, 538
Trost, Ernst 26
Truman, Harry 234
Tuhacsevszkij, Mihail Nikolaevics 173

Újvári Miklós 299
Unwin, Peter 454
Urbán Aladár 83, 188, 351, 409, 486, 549
Urbanitsch, Peter 563

Vadász Sándor 121
Vágó Béla 141
Vajda Ferenc Antal 282
Vajda Pál 27
Varga Dezső 530
Varga J. János 477
Vargyai Gyula 248, 259, 310, 311, 381
Varsányi Péter István 85, 232
Vashegyi Endre 460
Vasvári Pál 188
Veress D. Csaba 343, 487, 495
Verevkin-Rahalszkij, V. N. 479
Veszelik, R. A. 497
Veszprémy László 321, 324, 330, 360, 376, 377, 379, 396, 449, 457, 461, 491, 501, 506, 527, 538, 543, 546, 556, 557
Viczián Antal 555
Vígh Károly 310
Viniczai István 15, 31, 42, 54, 67, 81, 90, 102, 116, 128, 140, 153, 164, 178, 186, 201, 213, 224, 238, 264, 276, 297, 314, 348, 368, 404, 419, 451, 483, 519, 534, 547
Vörös Károly 272

Wandruszka, Peter 563
Wette, Wolfram 524
Wimmer, Jan 203, 327
Windisch Aladárné 15, 31, 42, 49, 52, 54, 62, 67, 79, 81, 90, 98, 102, 116, 128, 140, 153, 163, 164, 178, 186, 200, 201, 213, 224, 233, 238, 264
Winkler György 302
Winkler László 431

Zachar József 22, 29, 53, 72, 89, 91, 101, 139, 152, 157, 176, 179, 194, 198, 414, 415, 450, 462, 477, 478, 496, 514, 515, 532, 554, 559, 560, 562, 563, 565
Zágoni Ernő 55, 75
Zalka András 358, 402, 441
Zaporozsec, V. M. 479
Zichy Ottó 553
Zielbauer György 564
Zolotarev, Vladimir Antonovics 133, 479, 480
Zolotarjev l. Zolotarev
Zrínyi Miklós 339, 340, 528
Zrínyi Péter 341
Zrínyiek 225

Zsellér József 63
Zsiga Tibor 564
Zsilin, Pavel Andreevics 383

Összeállította:
Bende Sándorné,
Damó Csilla

ELŐFIZETŐINKHEZ, OLVASÓINKHOZ

Lezárult egy évszázad a Hadtörténelmi Közlemények *életében.*

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága 1887. december 3-án határozta el, hogy szűkös anyagi eszközeit hadtörténelmi folyóirat létesítésére fordítja. A szerkesztő bizottság erőfeszítései nyomán 1888 márciusában megjelent a Hadtörténelmi Közlemények *első száma.*

A Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter szellemi és anyagi támogatásával indult tehát útjára a magyar hadtörténetírás önálló folyóirata, mely híven tükrözi az elmúlt száz esztendő magyar hadtörténetírásának szellemét és színvonalát. Írásaiból világosan kiolvashatók egy évszázad történelmi viharai, társadalmi megrázkódtatásai, tudományos változásai. A Hadtörténelmi Közlemények *száz éves életét fellendülések és megtorpanások, átmeneti törések, szünetek is jellemzik. Mutatói, bibliográfiái, repertóriumai őszinte képet adnak fejlődésének történetéről, eredményeiről és hiányosságairól.*

A Hadtörténelmi Közlemények *1954 óta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos folyóirataként is egyik legfontosabb műhelye és ösztönzője a magyar hadtörténetírásnak és a hadtörténeti ismeretek közreadásának. Szerzőinek többsége történész és hadtörténész, de teret kaptak a hadtudomány, a régészet, a múzeológia és más tudományok művelőinek hadtörténeti jellegű munkái is.*

Az évente 4 alkalommal 45—50 nyomdai ív terjedelemben, számonként 1800—2000 példányban megjelenő Hadtörténelmi Közlemények *egyéni előfizetői között megtalálható tanár és katonatiszt, egyszerű érdeklődő és jeles kutató. A közületi előfizetők között vannak általános és középiskolák, egyetemek és főiskolák, tudományos intézetek és könyvtárak, gyárak és hivatalok, a fegyveres erők és testületek intézményei, alakulatai. Előfizetőink útján folyóiratunk eljut az ország minden megyéjébe, sok városába, nagy és kis községébe. Nagy eredménynek tartjuk, hogy a világ számos országában is előfizetik és olvassák folyóiratunkat.*

Második évszázadába lépett folyóiratunk a hazai és külföldi érdeklődésnek a szerényebb pénzügyi lehetőségek közepette is legjobb hagyományai megőrzésével, a korunk követelményeihez való igazodással, a korszerű tudományosság igényeit kielégítő tanulmányokkal, közleményekkel, forrásközlésekkel igyekszik megfelelni.

Tisztelt Előfizetőink előtt nem ismeretlenek a nehezebb gazdasági körülmények, amelyek kihatnak folyóiratunkra is. A nyomdaköltségek növekedése és a sajtótermékek árának jelentős emelése arra kényszerít bennünket, hogy a Hadtörténelmi Közlemények *évtizedek óta alacsony árát az 1990. évi 1. számtól kezdve felemeljük. Egy példány ára 60 Ft lesz. Bízunk abban, hogy ez a kényszerű áremelés nem fogja az érdeklődés csökkenését eredményezni. Kérjük olvasóinkat, hogy az eddiginél is nagyobb számban fizessenek elő folyóiratunkra, ez nagy erkölcsi és anyagi ösztönzést és támogatást jelentene.*

A Hadtörténelmi Közlemények *továbbra is évente négy alkalommal, 11—12 nyomdai ív terjedelemben fog megjelenni.*

Tisztelt hazai Előfizetőink!

Folyóiratunk előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR): Budapest XIII., Lehel u. 10/A — 1900 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Tisztelt külföldi Előfizetőink!

Tájékoztatásul közöljük, hogy a Hadtörténelmi Közleményeket *külföldön a* Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149.) *terjeszti. Külföldi címekre folyóiratunk a* Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) *is előfizethető.*

A szerkesztőség

К НАШИМ ПОДПИСЧИКАМ ЧИТАТЕЛЯМ

Завершилось одно столетие в жизни журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек».

Военно-научная Комиссия Венгерской Академии Наук 3 декабря 1887 года приняла решение обратить свои скромные материальные средства на создание военно-исторического журнала. В результате усилий редакционной коллегии в марте 1888 года вышел первый номер журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек».

При интеллектуальной и материальной поддержке Венгерской Академии Наук и министра обороны начал свой жизненный путь самостоятельный журнал, который достоверно отображает дух и уровень венгерской военной историографии за истекшие сто лет. По опубликованным на его страницах работам читатель может проследить исторические вихри, социальные потрясения и научный прогресс за эти сто лет. В жизни журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» *имели место взлеты и спады, временные срывы и даже перерывы. Указатели, библиографии и репертории журнала дают достоверную картину об истории его развития, о достигнутых результатах и недостатках.*

С 1954 года «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» *как научный журнал Военно-исторического Института и Музея является одним из наиболее важных мастерских и стимуляторов венгерской военной историографии, издания военно-исторических материалов. Большинство авторов публикуемых на страницах журнала работ — историки, но в журнале публикуются также и труды археологов и представителей других наук по вопросам военной истории.*

Журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» *выходит 4 раза в год объемом 45—50 печатных листов, тиражом по 1800-2000 экземпляров, в числе индивидуальных подписчиков журнала — преподаватели и кадровые офицеры, научные исследователи и просто любознательные интересующиеся. Среди ведомственных органов, подписывающихся на журнал, значатся общеобразовательные и средние школы, университеты и другие вузы, научно-исследовательские институты и библиотеки, заводы и учреждения, военные училища и воинские части. Через своих подписчиков наш журнал попадает во все комитаты страны, во многие города, большие и малые селения. Мы считаем большим достижением, что во многих странах мира ведется подписка на наш журнал и его читают.*

Наш журнал, вступивший во второе столетие своей жизни, даже в условиях более скромных финансовых возможностем, сумел сохранить интерес к себе и в духе верности лучшим традициям старается ответить требованиям эпохи, публикуя статьи, научные труды, материалы и источники.

Нашим уважаемым подписчикам не безызвестны более трудные экономические условия, которые воздействуют и на наш журнал. Увеличение типографских расходов и значительный рост цен на печатную продукцию вынуждают нас повысить и существовавшуюв течение десятка лет весьмаю низку цену на журнал.

В следующем году, начиная с 1-го номера, стоимость журнала устанавливается в 60 форинта. Мы надеемся на то, что это вынужденное повышение цены не повлечет за собой снижения их интереса. Мы просим наших читателей в еще большем, чем до сих пор количестве подписываться на наш журнал, это эвилось бы большим моральным и материальным стимулом и поддержской даял нас.

Журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» *и впредь будет выходить 4 раза в год, объемом 11—12 печатных листов.*

Уважаемые наши зарубежные Подписчики! Для информации сообщаем Вам, что журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» *за границей распространяет Внешнеторговое предприятие* КУЛЬТУРА (H—1389 Будапешт, п/я 149). *На адрес подписчика за границей на наш журнал можно подписаться также и в Бюро подписки на газеты и журналы* (ХЕЛИР).

Редакция

AN UNSERE ABONNENTEN, AN UNSERE LESER

Im Leben der Zeitschrift Hadtörténelmi Közlemények *(Kriegsgeschichtliche Publikationen) ist ein Jahrhundert zu Ende.*

An der Ungarischen Akademie der Wissenschaften beschloß die Kommission für Kriegsgeschichte am 3. Dezember 1887, einen Teil ihrer knappen Mittel auf die Gründung einer Zeitschrift für Kriegsgeschichte zu verwenden. In Ergebnis der Anstrengungen des Redaktionsausschusses erschien die erste Nummer der Hadtörténelmi Közlemények *im März 1888.*

Mit der geistigen und finanziellen Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Verteidigunsministeriums beschritt die selbständige Zeitschrift der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung ihren Weg. Sie spiegelt getreu den Geist und das Niveau der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung in den vergangenen hundert Jahren wider. Aus den hier erschienenen Schriften sind die historischen Stürme, sozialen Erschütterungen und die wissenschaftlichen Entwicklungen eines Jahrhunderts deutlich herauszulesen. Diese hundert Jahre der Hadtörténelmi Közlemények *sind durch wiederholten Aufschwung und Stagnation, vorübergehende Unterbrechungen und Pausen gekennzeichnet. Ihre Register, Bibliographien und Repertoiren vermitteln ein unverfälschtes Bild von der Geschichte der Zeitschift gleichwie von ihren erzielten Ergebnissen, aber auch von ihren Mangeln.*

Die Hadtörténelmi Közlemények *ist seit 1954 als wissenschaftliche Zeitschrift des Instituts und Museums für Kriegsgeschichte Anregerin und wichtige Werkstatt der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung sowie der Veröffentlichung kriegsgeschichtlicher Kenntnisse. Die Mehrheit ihrer Autoren bilden Historiker und Kriegshistoriker, sie eröffnete aber ihre Spalten auch den kriegsgeschichtlich geprägten Werken der Pfleger der Kriegswissenschaft, der Archäologie und anderer Disziplinen.*

Unter den privaten Abonnenten der Hadtörténelmi Közlemények, *die vierteljährlich in je 1800—2000 Exemplaren und einem Umfang von 45—50 Druckbogen erscheint, sind Lehrer und Offiziere, einfache Interessenten und ausgezeichnete Forscher gleichermaßen zu finden. Unter den Abonnenten öffentlicher Anstalten gibt es Grund- und Mittelschulen, Universitäten und Hochschulen, wissenschaftliche Institute und Bibliotheken, Betriebe und Behörden, Institutionen der Streitkräfte und ihrer Körperschaften. Durch die Abonnenten erreich unsere Zeitschrift alle Bezirke, viele Städte, größere und kleinere Gemeinden des Landes. Wir sehen es als großes Ergebnis an, daß unsere Zeitschrift auch in vielen anderen Ländern der Welt bezogen ung gelesen wird.*

Die Zeitschrift, die nun ins zweite Jahrhundert ihres Bestehens trat, ist bestrebt, trotz der bescheideneren finanziellen Möglichkeiten dem in- und ausländischen Interesse mit der Wahrung ihrer besten Traditionen, durch die Anpassung an die Erfordernisse unserer Zeit, mit Studien, Mitteilungen und Quellenpublikationen, die den Ansprüchen der zeitgemäßen Wissenschaftlichkeit genügen, gerecht zu werden.

Unseren verehrten Abonnenten sind die erschwerten ökonomischen Verhältnisse nicht unbekannt, die sich auch auf unsere Zeitschrift auswirken. Die anziehenden Druckkosten und der bedeutende Preisanstieg der Druckerzeugnisse zwingen uns, den seit Jahrzahnten überaus niedrigen Preis der Hadtörténelmi Közlemények *ab der Nummer 1 des Jahres 1990 zu erhöhen. Ein Exemplar wird 60 Forint kosten. Wir vertrauen darauf, daß diese notgedrungene Preiserhöhung kein Nachlassen des Interesses bewirken wird. Wir bitten unsere Leser, die Zeitschrift möglichst in einer noch größeren Zahl als bisher zu abonnieren, das würde uns eine große moralische und finanzielle Anregung sowie Unterstützung bedeuten.*

Die Hadtörténelmi Közlemények *wird nach, wie vor jährlich viermal, und in einem Umfang von 11—12 Druckbogen erscheinen.*

Unsere veherter ausländischen Abonnenten!

Zu Ihrer Information teilen wir mit, daß die Hadtörténelmi Közlemények *im Ausland durch das Außenhandelsunternehmen* Kultúra — H — 1389 Budapest, Pf. 149 — *vertrieben wird. An ausländische Adressen kann unsere Zeitschrift auch im* Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda *(Büro für Zeitungsabonnement und Zeitungsversorgung)* (HELIR) *abonniert werden.*

Die Redaktion

TO OUR SUBSCRIBERS AND READERS

The first century of the life of our journal came to its end. The Committee for Military Sciences of the Hungarian Academy of Sciences decided to establish a journal for military history on the 3rd of December 1887. Notwithstanding that the financial possibilities were scanty the first issue of the Hadtörténelmi Közlemények *(Journal for Military History) came to light in March 1888.*

The Hadtörténelmi Közlemények, *published with the economic and intellectual help of the Hungarian Academy of Sciences and the Minister of Home Defence, is the scientific journal of the Hungarian military historiography giving a sincere picture of the spirit and level in Hungarian military historiography of the past hundred years. Its publications reflect the century's historical and social changes and the changes in scientific life. The are upswings and balkings, temporary breakages and pauses in these years, which can easily be observed in our repertories, bibliographies and registers.*

Since 1954 the Hadtörténelmi Közlemények *has been the journal of the Institute and Museum of War History of the Hungarian People's Army and remained to give further impulses and stimulations to publications concerning the whole circle of military history. Most of our authors are historians and war historians but we publish writings on military sciences, archeology etc., too and from any field dealing with the questions of war history.*

Our journal is a quarterly, published in the size of 45—50 printed sheets per year; the number of copies reaches the 1800—2000 by numbers. There are teachers and officers of the army, amateurs and scientific research workers primary and secondary schools, scientific institutions, libraries, factories; institutions and corps of the armed forces among our subscribers. We have subscribers and readers in all counties and most of the cities and towns of the country. It is very heartening that the Hadtörténelmi Közlemények *has subscribers in many countries of the world, too.*

Now we start the second century of our journal and though having more modest financial possibilities than before we strive to keep our best traditions alive and we strive to serve our subscribers and readers with publishing articles, writings and historical sources which satisfy the requirements of modern scholarship.

The economic difficulties of our country must be known among our subscribers and these have effect upon our journal, too. The printing bills and prices of typographical matters are increasing and this is why we have to raise the price of journal form the 1st number of 1990. One copy will cost 60 Fts. We hope this inevitalbe rise of price will not effect on decrease of the interest which our subscribers and readers take in the Hadtörténelmi Közlemények. *We ask you to renew your subscriptions and we ask for new subscriptions as well; the increase of the number of subscriptions would mean a great stimulation for us.*

We continue to publish our journal as a quarterly in the size of 11—12 printed sheets by numbers.

Our foreign subscribers must know that the Hadtörténelmi Közlemények *is distributed by the* „Kultúra Külkereskedelmi Vállalat" *(Kultúra Foreign Trade Company)* H—1389 Budapest, Pf. 149. *Hungary. So far as foreign addresses are concerned, subscriptions can be done at the* Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda *(Subscription and Distribution Office for Journals)* (HELIR), *too.*

The Editorial Board

TARTALOM

TANULMÁNYOK

EMBER GYŐZŐ — A magyar katonai határőrvidék és az osztrák államtanács, 1761—1768 — — — — — — — — — — 475

SZABÓ JÁNOS — A leventeintézmény és társadalmi környezete — — 495

KÖZLEMÉNYEK

KOPECZKY GYŐZŐ — A ZENTA elsüllyesztése, 1914. augusztus 16. — — 521

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Bruno Scherff: Studien zum Heer der Ottonen und der Salier, 909—1056 — — — — — — — — — 545

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ — Megjegyzések az 1596-os török hadjáratról szóló angol tudósításhoz — — — — — — — — — — 551

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LAGZI ISTVÁN — „Magyar világ" Przemyślben. (Az úgynevezett 1. przemyśli napló) — — — — — — — — — — 559

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MEZŐ ISTVÁN — A Magyar Néphadsereg első harckocsiszázadának történetéhez — — — — — — — — — — — 584

SZEMLE

DAVID NICOLLE — Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000—1568. *(Szöllősy Gábor — Kurucz György)* — — — — — 590

FRANK TIBOR — Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820—1892. *(Borsi-Kálmán Béla)* — — — — — 592

ERNEST BAUER — Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotič von Lovčen *(Vargyai Gyula)* — — 595

ROJ MEDVEGYEV — M.V. Frunze és F.E. Dzserzsinszkij haláláról. Voennoisztoricseszkij Zsurnál, 1989/3. sz. *(Lengyel István)* 596

GERGELY FERENC — A magyar cserkészet története, 1910—1948. *(Miklós Tamás)* — — — — — — — — — — — 598

ILIE CEAUŞESCU—FLORIN CONSTANTINIU—MIHAI E. IONESCU — Kétszáz nappal korábban. Románia szerepe a második világháború megrövidítésében *(Vargyai Gyula)* — — 601

BIBLIOGRÁFIA

*** — A Hadtörténelmi Közlemények repertóriuma, 1979—1988. *(Bende Sándorné — Damó Csilla)* — — — 603

ELŐFIZETŐINKHEZ, OLVASÓINKHOZ 650

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ДЬЁЗЁ ЭМБЭР — Венгерское военное пограничье и Австрийский государственный совет, 1761—1768. — — — — — 475

ЯНОШ САБО — Институт допризывной организации «левенте» и его социальное окружение — — — — — — — 495

СООБЩЕНИЯ

ДЬЁЗЁ КОПЕЦКИ — Затопление лёгкого крейсера ЗЕНТА, 16 августа 1914 года — — — — — — — — — — — 521

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Бруно Шерф: Studien zum Heer der Ottonen und der Salier, 909—1056 — — — — — — — — — 545

ШАНДОР ЛАСЛО ТОТ — Заметка к английскому репортажу о турецкой компании 1596 года — — — — — — — — — 551

ИСТОЧНИКИ

ИШТВАН ЛАГЗИ — «Венгерский мир» в Перемышле (Так называемый I-й перемышлевский дневник) — — — — — 559

ВОСПОМИНАНИЯ

ИШТВАН МЕЗЁ — К истории первой танковой роты Венгерской Народной армии — — — — — — — — — — 584

ОБЗОР

ДАВИД НИКОЛЛЕ — Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000—1568. *(Габор Сёллёщи—Дьёрдь Куруц)* — — — — — 590

ТИБОР ФРАНК — Метаморфозы одного эмигранта. Жизненный путь Густава Зерффи, 1820—1892 *(Бела Борши-Кальман)* 592

ЭРНЕСТ БАУЭР — Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiher Sarkotič von Lovčen *(Дьюла Вардьяи)* — — 595

РОЙ МЕДВЕДЕВ — О смерти М. В. Фрунзе и Ф. Э. Дзержинского. Военно-исторический журнал, 1989/3. *(Иштван Лендель)* 596

ФЕРЕНЦ ГЕРГЕЙ — История венгерского скаутизма, 1910—1948. *(Тамаш Миклош)* — — — — — — — — — — 598

ИЛИЕ ЧАУШЕСКУ—ФЛОРИН КОНСТАНТИНИУ—МИХАИ Э. ИОНЕСКУ — На двести дней раньше. Роль Румынии в укорочении второй мировой войны *(Дьюла Вардьяи)* — — — 601

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Реперторий «Хадтёртенельми Кёзлеменьек». 1979—1988. *(Маргит Бенде—Чилла Дамо)* — — — 603

К НАШИМ ПОДПИСЧИКАМ И ЧИТАТЕЛЯМ 651

INHALT

STUDIEN

GYŐZŐ EMBER — Das ungarische Militärgrenzgebiet und der österreichische Staatsrat, 1761—1768 — — — — — — 475

JÁNOS SZABÓ — Die Levente-Institution und ihre gesellschaftliche Umgebung — — — — — — — — — — — 495

MITTEILUNGEN

GYŐZŐ KOPECZKY — Die Versenkung der ZENTA am 16. August 1914 — 521

[WERKSTATT]

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Bruno Scherff: Studien zum Heer der Ottonen und der Salier, 909—1056 — — — — — — — — 545

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Bemerkungen zu der englischen Berichterstattung über den türkischen Feldzug des Jahres 1596 — — — 551

QUELLENPUBLIKATIONEN

ISTVÁN LAGZI — „Ungarische Welt" in Przemyśl. (Das s.g. 1. Przemyśler Tagebuch) — — — — — — — — — — — 559

ERINNERUNGEN

ISTVÁN MEZŐ — Zur Geschichte der ersten Panzerkompanie der Ungarischen Volksarmee — — — — — — — — — 584

RUNDSCHAU

DAVID NICOLLE — Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000—1568 *(Gábor Szöllősy—György Kurucz)* — — — — — — 590

TIBOR FRANK — Formwandel eines Emigranten. Laufbahn-Porträt von Gusztáv Zerffi, 1820—1892. *(Béla Borsi-Kálmán)* — 592

ERNEST BAUER — Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotič von Lovčen *(Gyula Vargyai)* — — 595

ROJ MEDWEDEW — Über den Tod von M. W. Frunze und F. E. Dscherschinski. Woenno-istoritscheski Journal, 1989 3. Nr. *(István Lengyel)* — — — — — — — — — 596

FERENC GERGELY — Die Geschichte der ungarischen Pfanfinderschaft, 1910—1948. *(Tamás Miklós)* — — — — — — 598

ILIE CEAUŞESCU—FLORIN CONSTANTINIU—MIHAI E. IONESCU — Zweihundert Tage früher. Rumäniens Rolle in der Verkürzung des zweiten Weltkrieges *(Gyula Vargyai)* — 601

BIBLIOGRAPHIE

*** — Repertorium der Kriegshistorischen Mitteilungen, 1979—1988. *(Margit Bende—Csilla Damó)* — — 603

AN UNSERE ABONNENTEN, AN UNSERE LESER 652

CONTENTS

STUDIES

GYŐZŐ EMBER — The Hungarian Military Frontiers and the Austrian Council of State, 1761—1768 — — — — — — — 475

JÁNOS SZABÓ — The Levente-Institution and Its Social Surroundings 495

PUBLICATIONS

GYŐZŐ KOPECZKY — Sinking of Light Cruiser ZENTA, 16 August 1914 521

WORKSHOP

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Bruno Scherff: Studien zum Heer der Ottonen und der Salier, 909—1056 — — — — — — — — — 545

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Remarks on the English Account treating the Turkish Campaign of 1596 — — — — — — — — — 551

HISTORICAL SOURCES

ISTVÁN LAGZI — "Hungarian World" in Przemyśl. (The so called First Przemyśl Diary) — — — — — — — — — 559

MEMOIRES

ISTVÁN MEZŐ — To the History of the Ist Armoured Car Squadron of the Hungarian People's Army — — — — — 584

REVIEW

DAVID NICOLLE — Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000—1568 *(Gábor Szöllősy—György Kurucz)* — — — — — — 590

TIBOR FRANK — Metamorphoses of an Exile. The Career of Gusztáv Zerffi, 1820—1892 *(Béla Borsi-Kálmán)* — — — — 592

ERNEST BAUER — Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotič von Lovčen *(Gyula Vargyai)* — — — 595

ROY MEDWEDEW — On the Death of M. V. Frunze and F. E. Dshershinsky. Voenno-istoritchesky Journal, 3/1989 *(István Lengyel)* 596

FERENC GERGELY — The History of Scouting in Hungary, 1910—1948 *(Tamás Miklós)* — — — — — — — — — — 598

ILIE CEAUŞESCU—FLORIN CONSTANTINIU—MIHAI E. IONESCU — Two Hundred Days Earlier. The Role of Roumania in Shortening the Second World War *(Gyula Vargyai)* 601

BIBLIOGRAPHY

*** — Repertory of the Hadtörténeti Közlemények, 1979—1988 *(Margit Bende—Csilla Damó)* — — — — 603

TO OUR SUBSCRIBERS AND READERS 654

TISZTELT ELŐFIZETŐINK, OLVASÓINK!

Kérjük Önöket, hogy újítsák meg előfizetésüket folyóiratunkra az 1990-es évre is.

●

Az előfizetési díj 1990-től egy évre 240 Ft, egy példány ára 60 Ft.

A SZERKESZTŐSÉG

Ára: 32 Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve — új szerző esetében — külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5—2,5 íves kéziratot tekinti — a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 22 géppel írt oldal, oldalanként 28 sorral, soronként 65 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos — nem másoló — papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és ábrák helyét.